

Petras Ancelis
Gediminas Bučiūnas
Marijus Šalčius
Rolandas Šlepetyš

Atskirų nusikalstamų

veikų
■ tyrimas

ATSKIRŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMAS

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

**Petras Ancelis
Gediminas Bučiūnas
Marijus Šalčius
Rolandas Šlepetys**

ATSKIRŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMAS

Vadovėlis

Vilnius, 2016

UDK 343.1(075.8)
At51

Recenzavo:

prof. dr. **Rima Ažubalytė**

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakultetas

Darius Valkavičius

vyriausiasis justicijos patarėjas

Kauno apygardos vyriausiasis prokuroras

Rekomendavo spausdinti:

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Teisės katedra
2015 m. kovo 23 d. (posėdžio protokolo Nr. 1TK-8)

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto taryba
2015 m. balandžio 13 d. (posėdžio protokolo Nr. 10-313)

Mykolo Romerio universiteto vadovėlių, monografijų, mokomųjų,
metodinių ir kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija
2015 m. gegužės 11 d. (posėdžio protokolo Nr. 2L-9)

Autorių indėlis:

P. Ancelis – įžanga, I, II, III skyriai

G. Bučiūnas – IV, VI, VII ir XIII skyriai

M. Šalčius – V, XI ir XII skyriai

R. Šlepetys – VIII, IX ir X skyriai

© Petras Ancelis, 2016

© Gediminas Bučiūnas, 2016

© Marijus Šalčius, 2016

© Rolandas Šlepetys, 2016

© Mykolo Romerio universitetas, 2016

© Viršelio dailininkė Jūratė Juozėnienė, 2016

© VĮ Registrų centras, 2016

ISBN 978-9955-30-207-0 (spausdintinis)

ISBN 978-9955-30-206-3 (internete)

KNYGOS STRUKTŪRA*

<i>Ižanga</i>	7
<i>/ I / skyrius.</i>	
Bendrosios nusikalstamų veikų tyrimo nuostatos	9
<i>/ II / skyrius.</i>	
Duomenų (įrodymų) rinkimas ir sprendimų priėmimas ikiteisminiame procese	27
<i>/ III / skyrius.</i>	
Patraukimas baudžiamojon atsakomybėn ir ikiteisminio tyrimo pabaigimas	37
<i>/ IV / skyrius.</i>	
Nusikaltimų asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai tyrimas	49
<i>/ V / skyrius.</i>	
Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams tyrimas	67
<i>/ VI / skyrius.</i>	
Nusikaltimų intelektinei ir pramoninei nuosavybei tyrimas	87
<i>/ VII / skyrius.</i>	
Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas	119
<i>/ VIII / skyrius.</i>	
Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų ekonomikai ir verslo tvarkai tyrimas	161
<i>/ IX / skyrius.</i>	
Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų finansų sistemai tyrimas	185
<i>/ X / skyrius.</i>	
Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams tyrimas	213
<i>/ XI / skyrius.</i>	
Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui tyrimas	235

* Kiekvieno skyriaus pradžioje pateikiamas smulkus turinys.

Knygos struktūra

/ XII / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų transporto eismo saugumui tyrimas.....257

/ XIII / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų krašto apsaugos tarnybai tyrimas291

Literatūra.....320

Išsamus knygos turinys.....326

IŽANGA

Mykolo Romerio universitete visas teisės krypties bakalauro studijų programą pasirinkę studentai privalo išstudijuoti Baudžiamojo proceso teisės dalyką. 2012 metais patvirtintoje pagrindinių studijų programoje „Teisė ir ikiteisminis procesas“ numatyta, kad būtina daug nuodugniau suvokti ir perprasti būtent ikiteisminio tyrimo proceso metu atliekamo nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo specifinius klausimus. Siekiant geriau suprasti tinkamiausio ikiteisminio tyrimo procesinius, taktinius, metodinius, psichologinius, organizacinius ir kitus klausimus, išugdyti tam tikrus praktinius įgūdžius, reikalingus atliekant atskirų kategorijų nusikalstamų veikų tyrimą, turėtų pasitarnauti šis autorių kolektyvo parengtas vadovėlis. Jame nagrinėjami anksčiau išleistose kriminalistikos mokslo publikacijose mažiau aprašyti, tačiau pastaraisiais metais itin aktualūs pagrindiniai nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo klausimai. Be to, glaustai pateikiami procesiniai, kriminalistiniai, organizaciniai ir kiti ikiteisminio tyrimo aspektai. Visiems suprantama, kad ikiteisminio tyrimo rezultatai išties turi lemiamą reikšmę galutiniams teisiniams sprendimams, nes būtent nuo ikiteisminio tyrimo efektyvumo, teisėtumo, greitumo ir kokybės priklauso, kokiais įrodymais disponuos teisinės institucijos ir visi proceso dalyviai. Vadovėlio autoriai turi nemažai dėstymo patirties, yra baudžiamojo persekiojimo praktinės veiklos specialistai profesionalai ir šioje knygoje dėsto tinkamiausius ikiteisminio tyrimo veiklos būdus. Be to, jie ne tik atsižvelgia į mūsų valstybėje įteisintą nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo procesinę tvarką, bet ir neretai paliečia kiek platesnę tokios veiklos erdvinį kontekstą, nusikalstamų veikų paplitimo tendencijas, pažangesnę patirtį ir kt.

Vadovėlis pirmiausia skiriamas Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakultete pagal Teisės ir ikiteisminio proceso studijų programą studijuojantiems studentams, nes yra parengtas atsižvelgiant į šios studijų programos reikalavimus, tačiau gali būti naudingas ir kitiems teisę studijuojantiems studentams, taip pat ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnams.

Nuoširdžiai dėkojame leidinio recenzentams – Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto profesorei dr. Rimai Ažubalytei ir Kauno apygardos vyriausiajam prokurorui, vyriausiajam justicijos patarėjui Dariui Valkavičiui, kurių pagrįstos pastabos ir pasiūlymai padėjo leidinį patobulinti ir suteikė idėjų naujiems darbams.

/ I / skyrius

**Bendrosios nusikalstamų veikų
tyrimo nuostatos**

TURINYS

1.1. Ikiteisminio tyrimo paskirtis ir pagrindinės taisyklės	11
1.2. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas kaip baudžiamojo proceso prielaida	16

1.1. Ikiteisminio tyrimo paskirtis ir pagrindinės taisyklės

Teisinės valstybės pareiga užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą užkardant nusikalstamus kėsinimusis suponuoją teisę ir pareigą ne tik įstatymais apibrėžti nusikalstamas veikas ir baudžiamąją atsakomybę už jas, bet ir reglamentuoti su nusikalstamų veikų atskleidimu, tyrimu ir bylų nagrinėjimu susijusius baudžiamojo proceso santykius. Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse¹ (toliau – BPK) ikiteisminio tyrimo samprata nepateikiama, jame nėra suformuluotų ir ikiteisminiame tyrime sprendžiamų uždavinių. Reglamentuojant BPK ikiteisminį tyrimą pirmiausia išvardijami tyrimo subjektai ir įstaigos. Vis dėlto ikiteisminio tyrimo paskirtis plačiąja prasme negali būti atsieta nuo baudžiamojo proceso paskirties, t. y. ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas (BPK 1 straipsnis). Todėl iš baudžiamojo proceso paskirties normos turinio galime manyti, kad ikiteisminiame tyrime sprendžiami šie pagrindiniai uždaviniai:

- 1) greitai ir išsamiai (patikimai) atskleisti nusikalstamas veikas;
- 2) demaskuoti asmenis, įtariamus padarius nusikaltimus ar baudžiamuosius nusižengimus;
- 3) sudaryti reikalingas sąlygas išnagrinėti baudžiamąją bylą teisme arba priimti kitokį teisėtą sprendimą.

Taigi ikiteisminis tyrimas – reglamentuota įstatymu įgaliotų institucijų ir pareigūnų teisėta veikla, kuria siekiama greitai atskleisti ir išsamiai iširti nusikalstamas veikas, o surinkus pakankamai būtinų duomenų, t. y. įrodymų, taikyti kaltiems asmenims bausmes ar kitokio teisinio poveikio priemones arba nutraukti tyrimą. Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymiai, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymuose numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Reglamentuodamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas nustato ir baudžiamojo persekiojimo ypatumus, būdingus tiriant tam tikras nusikalstamas veikas ir (arba) nagrinėjant atskirų kategorijų baudžiamąsias bylas, skirtingas tam tikrų nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo taisykles, baudžiamojo proceso dalyvių teisinio statuso savitumus ir kt., tačiau vis vien turi būti sprendžiami tie patys uždaviniai ir laikomasi bendrojo

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.

ikiteisminio proceso modelio. Vienaip ar kitaip reguliuojant ikiteisminį tyrimą ir jį atliekant turi būti laikomasi visuotinai pripažintų normų ir principų, įtvirtinančių asmenų lygiateisiškumą, žmogaus laisvės neliečiamumą, draudimą žeminti žmogaus orumą, žmogaus asmens, privataus gyvenimo, būsto ir nuosavybės neliečiamumą, nekaltumo prezumpciją, asmens teisę į gynybą. Be to, negalima be pagrindo pažeisti kitų žmogaus teisių ir laisvių. Ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas kvalifikuotai, nešališkai, išsamiai. Turi būti surinkta tiek duomenų (įrodymų), kad jų pakaktų teisingai išspręsti baudžiamąją bylą teisme arba priimti kitokį teisėtą sprendimą.

Kaip minėta, ikiteisminis tyrimas pradedamas ir vykdomas vadovaujantis baudžiamąjo proceso teisėje įtvirtinta proceso forma, kuri gali būti aiškinama ir kaip tam tikros veiklos struktūra, jos organizavimas nuo atitinkamos informacijos atsiradimo iki teisinio sprendimo baudžiamąjoje byloje įsigaliojimo, įskaitant šioje veikloje dalyvaujančių subjektų procesinę sąveiką.

Ypač didelį pavojų asmeniui, jo teisėms ir laisvėms, visuomenei ir valstybei kelia organizuotos nusikalstamos grupės, jų daromi nusikaltimai. Daugelį labai pavojingų nusikaltimų, tokių kaip terorizmas, prekyba žmonėmis, nusikalstama prekyba ginklais ir narkotikais, korupcija, pinigų plovimas, finansiniai nusikaltimai, dažniausiai padaro būtent organizuotos nusikalstamos grupės. Šiuolaikiniame pasaulyje organizuotas nusikalstamumas, dažnai peržengiantis valstybių sienas, kelia grėsmę ir tarptautinei bendruomenei. Todėl dabar valstybės nustato ir taiko įvairias šio pobūdžio nusikalstamumo ribojimo ir mažinimo priemones; tiek represines, tiek prevencines. Minėtų veikų atskleidimas ir ištyrimas dažniausiai siejami su kriminalinės žvalgybos veiklos rezultatais, kurios metodais praskverbiamą ir nusikalstamas organizacijas ir taip sudaromas prielaidos gauti atitinkamos informacijos apie jų vidaus veiklą, tarpusavio ryšius, rengiamus nusikaltimus bei jų vykdytojus gerokai anksčiau, nei oficialiai pradedamas ikiteisminis tyrimas. Slapto pobūdžio veiksmai visur ir visada buvo neatskiriama pavojingesnių nusikaltimų atskleidimo ir tyrimo priemonė, ir nesvarbu, koku lygiu įteisinti nevieši veiksmai.

Lietuvos Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad asmuo, darydamas nusikalstamas ar kitas teisei prieštaraujančias veikas, neturi ir negali tikėtis privatumo. Žmogaus privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei.

Daugelio ir kitų valstybių mokslininkų nuomone, kriminalinės žvalgybos veikla negali būti atsiejama nuo baudžiamosios procesinės veiklos, nes, jų nuomone, tokia veikla užtikrina, kad nusikalstama veika bus tinka-

mai atskleista ir ištirta, ir kartu tai yra nepakeičiama galimybė kokybiškiau parengti bylą nagrinėti teisme. Užsienio valstybių slapto tyrimo ir slapto tyrėjų naudojimo tolesniame procese patirtis yra pakankamai patikrinta laiko išbandymų ir jos nereikėtų ignoruoti. Taigi kriminalinę žvalgybą ir ikiteisminį tyrimą sieja nusikalstama veika, tačiau jų taikymo pagrindai yra skirtingi. Kriminalinio žvalgybos taikymo pagrindai yra platesni ir apima ne tik ikiteisminį tyrimą, bet ir kur kas didesnius nusikalstamų veikų prevencijos, užkardymo ir kitus žvalgybinio pobūdžio tikslus ir uždavinius, būtinus užtikrinant valstybės bei visuomenės saugumą. Be to, skiriasi kriminalinio žvalgybos ir ikiteisminio tyrimo metodai ir priemonės, reglamentavimo tvarka, taikymo trukmė, veiklos subjektai ir įgaliojimai, kontrolės būdai ir režimas, rezultatų įforminimas, reikšmė, panaudojimas ir kiti aspektai. Žvalgybinė veikla gali būti suvokiama kaip tam tikra visumos dalis, tačiau kriminalinės žvalgybos veiklos metodais gauti duomenys dėl tam tikros taikomų būdų specifikos visada turi būti patikrinami kitais procesiniais veiksmais².

Kriminalinės žvalgybos etapas neturi trukti labai ilgai. Šio tyrimo metu surinkus pakankamai nusikalstamos veikos įkalčių ir kitos informacijos, kuri užtikrintų duomenų patvirtinimą procesinėmis priemonėmis, svarstomas ikiteisminio tyrimo pradėjimo klausimas.

Ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra skirtingi baudžiamosios bylos etapai. Atliekant ikiteisminį tyrimą renkami ir vertinami duomenys, reikalingi nuspręsti, kokiomis kryptimis orientuoti ikiteisminį tyrimą, ir ar jį baigus baudžiamoji byla turėtų pasiekti teismą. Nagrinėjimo teisme paskirtis – įvykdyti teisingumą. Ikiteisminis tyrimas ir bylų nagrinėjimas teisme skiriasi ne tik savo paskirtimi, bet ir veiklos organizavimu ir tvarka, įrodinėjimo specifika, subjektų turimais įgaliojimais. Be to, ikiteisminis tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme negali būti susieti ir funkcijų atskyrimo reikalavimais, nes nusikalstamą veiką tyręs pareigūnas negali bylos nagrinėti teisme vien todėl, kad turi išankstinę nuomonę dėl kaltinamo asmens kaltumo ir kitais pagrindiniais klausimais. Ikiteisminiam tyrimui būdinga sparta, ribotas viešumas, daugiaplanė ir dinamiška veikla atliekant veiksmus ir priemones, taikomas kriminalistikos ir kitų mokslų žinios.

Lietuvos Konstitucinis Teismas dar 1999 m. gegužės 11 d. nutarime nurodė, kad garantuojant asmens teisių apsaugą būtina paisyti pamatinių

² Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. I-383 „Dėl rekomendacijų dėl Kriminalinės žvalgybos įstatymo, Baudžiamosios proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2013, Nr. 2-83 su vėlesniais pakeitimais.

teisinės valstybės principų, kurie reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos ir nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimą priimtų tik remdamosi teise. Tai įmanoma padaryti, jei procesas yra viešas, šalys turi lygias teises, o teisiniai ginčai, ypač dėl asmens teisių, sprendžiami užtikrinant šiam asmeniui teisę ir galimybę gintis. Tikslindamas šią poziciją 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarime tas pats teismas pabrėžė, kad asmuo negali būti pripažintas kaltu padaręs nusikaltimą ir kriminalinė bausmė niekam negali būti paskirta be tinkamos teismo procedūros, leidžiančios kaltinamajam žinoti viską, kas jam inkriminuojama ir kuo pagrįsti reiškiami kaltinimai, taip pat parengti ir pateikti įrodymus gynybai. Bylos turi būti nagrinėjamos laikantis rungimosi principo. Gynyba turi turėti galimybę ginčyti poreikį įslaptinti liudytojo duomenis, jo patikimumą ir jo parodymų kilmę³.

Vis dėlto dabar beveik sutariama, kad bylos nagrinėjimo teisme galimybės ir ribos priklauso nuo ikiteisminio tyrimo, nes būtent čia surenkami esminiai įrodymai, kurie ir lemia tolesnius sprendimus byloje ir garantuoja teisingą ir sąžiningą procesą. Bylą nagrinėjant teisme procesiniai sprendimai priimami remiantis ikiteisminio tyrimo rezultatais ir atitinkamais iki nagrinėjimo teisme nustatytais duomenimis. Teismą pasiekia palyginti nedaug bylų. Apie atskirų nusikalstamų veikų atskleidimo, ištyrimo ir nagrinėjimo teisme konkrečius skaičius kalbama vėlesniuose skirsniuose. Kita vertus, ikiteisminio etapo svarbą patvirtina ir tai, kad netgi nagrinėjimo teisme stadiją pasiekusiose baudžiamosiose bylose išteisinamieji nuosprendžiai Lietuvoje tesiekia vos kelis procentus, ir tai rodo, kad atliekant ikiteisminį tyrimą vyko griežta atranka. Lemiamą ikiteisminio etapo pobūdį patvirtina ir tai, kad visais laikais ir visur svarstomi baudžiamojo persekiojimo esminių pokyčių (reformų) klausimai bene visada siejami su ikiteisminio tyrimo teisiniu reglamentavimu, atitinkamų pareigūnų įgaliojimais ir tarpusavio sąveika, tyrimo būdais, įrodymais ir įrodinėjimo procesu bei veiklos vadyba atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas.

Baudžiamojo proceso teisė turėtų nustatyti tokią baudžiamųjų bylų proceso tvarką, kuri leistų teisėtomis priemonėmis greitai ir nuodugnai atskleisti nusikalstamas veikas ir jas padariusius asmenis. Išsamiai iširti nusikalstamas veikas privalo pareigūnai, tačiau įstatymas turi sudaryti galimybes suinteresuotiems proceso dalyviams aktyviai dalyvauti procese ir prisidėti prie tiesos nustatymo. Nusikalstamos veikos tyrimas yra sudėtingas procesas, reikalaujantis ypatingų žinių ir įgūdžių. Jame dalyvauja

³ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo interneto puslapis [interaktyvus], <<http://www.lrkt.lt/>>.

ikiteisminio tyrimo įstaigos ir prokuratūra, todėl galutinis rezultatas – teisingumo vykdymas priklauso nuo visų nurodytų įstaigų indėlio. Be to, ši procesą veikia daugelis išorinių socialinių, ekonominių, politinių veiksnių, tiesiogiai ar netiesiogiai darančių įtaką nusikalstamumo būklei ir teisėtvarkos institucijų veiklai. Ikiteisminį tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnai, o tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. Prokuroras gali nuspręsti pats atlikti visą ikiteisminį tyrimą ar jo dalį.

BPK numatytais atvejais tam tikrus ikiteisminio tyrimo veiksmus atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas. Universaliausia tyrimo įstaiga yra policija. Tyrimo įstaigomis taip pat laikomos Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Specialiųjų tyrimų tarnyba, Karo policija, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, Lietuvos Respublikos muitinė, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas, kai tiriamos nusikalstamos veikos, išaiškėjusios šioms institucijoms atliekant tiesiogines funkcijas, numatytas jų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose (įskaitant specializuotus, teritorinius, struktūrinius šių subjektų padalinius, atliekančius ikiteisminį tyrimą).

Ikiteisminį tyrimą taip pat atlieka į tolimuosius reisus išplaukusių laivų kapitonai dėl laivo įgulos narių ir keleivių padarytų nusikalstamų veikų, Kalėjinų departamento pareigūnai, areštinių, kardomojo kalinimo ir pataisos įstaigų direktoriai arba jų įgalioti pareigūnai dėl šiose įstaigose padarytų nusikalstamų veikų. Policijos, kaip pagrindinės ikiteisminio tyrimo įstaigos, veikla ir efektyvus jos organizavimas daro tiesioginę įtaką atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas. Visuomenei labai svarbu ne tik tai, kad būtų iširtos nusikalstamos veikos, bet ir kad būtų kompensuota patirta žala. Tai gi ikiteisminio tyrimo metu pareigūnams atliekant atitinkamas valstybines teises pareigas (funkcijas) vyksta didelis parengiamasis darbas, reikalingas teisingumui įgyvendinti.

Ikiteisminį tyrimą atlieka vietovės, kurioje padaryta nusikalstama veika, prokuroras arba ikiteisminio tyrimo įstaigos, kurios veiklos teritorijoje padaryta nusikalstama veika, pareigūnas. Siekiant užtikrinti, kad nusikalstama veika būtų iširta kuo greičiau ir išsamiau, tyrimas gali būti pavestas kitos vietovės prokurorui arba ikiteisminio tyrimo įstaigai. Kitos vietovės prokurorui ar ikiteisminio tyrimo įstaigai atlikti nusikalstamos veikos tyrimą pveda aukštesnysis prokuroras.

Prيرهikus tyrimo veiksmus atlikti kitoje vietovėje prokuroras ar ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas gali patys juos atlikti arba pavesti tai padaryti atitinkamam prokurorui ar ikiteisminio tyrimo įstaigai. Be to, prokuroras turi teisę pavesti tyrimo veiksmus atlikti kitos vietovės prokurorui arba bet kokiai ikiteisminio tyrimo įstaigai. Savo ruožtu ikiteisminio tyrimo įstaiga turi teisę pavesti tyrimo veiksmus atlikti tik tokiai pačiai

kitos vietovės ikiteisminio tyrimo įstaigai. Jeigu atlikti atskirus veiksmus reikia pavesti kitos vietovės kitai ikiteisminio tyrimo įstaigai, su atitinkamu prašymu kreipiamasi į prokurorą. Gautus pavedimus privaloma vykdyti per kuo trumpiausius terminus.

1.2. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas kaip baudžiamojo proceso prielaida

Teisės mokslininkų ir praktikų nuomonės dažniausiai sutampa, kad ribojant nusikalstamumą didžiausią įtaką turi bausmės už padarytą nusikalstamą veiką neišvengiamumo principo įgyvendinimas. Dėl įvairių priežasčių įregistruojamos, deja, ne visos iš tikrųjų padarytos nusikalstamos veikos, dar mažiau nustatoma įtariamųjų, o teismą pasiekia, kaip minėta, taip pat palyginti nedaug baudžiamųjų bylų. Daugelis bylų pradedamos remiantis nukentėjusiųjų ir kitų asmenų pateikiama informacija (skundais, pranešimais), o toliau priimami atitinkamų institucijų ir pareigūnų sprendimai.

Ikiteisminis tyrimas Lietuvoje pradedamas gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą (taip pat ir nukentėjusiojo asmens) apie nusikalstamą veiką arba kai prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas patys nustato nusikalstamos veikos požymius. Tam tikrais BPK numatytais atvejais ikiteisminis tyrimas pradedamas tik gavus nukentėjusiojo skundą arba jo teisėto atstovo pareiškimą. Jeigu nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę arba jomis padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų, ir nėra nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo, ikiteisminis tyrimas dėl šių veikų privalo būti pradėtas prokuroro reikalavimu.

Prokuratūros rekomendacijos apibrėžia, kad ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas darbą organizuoja taip, kad įstaigoje darbo valandomis, o policijoje visą parą dirbtų asmuo (toliau – darbuotojas), galintis priimti skundus, pareiškimus ar pranešimus apie nusikalstamą veiką ir informaciją apie galimą nusikalstamą veiką, pavesti ikiteisminio tyrimo pareigūnui nedelsiant patikrinti informaciją, priimti sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą. Apie galimą nusikalstamą veiką gautą informaciją darbuotojas registruoja ikiteisminio tyrimo įstaigoje nustatyta tvarka ir organizuoja neatidėliotiną tokios informacijos patikrinimą. Elektroninių ryšių priemonėmis gauta informacija apie galimą nusikalstamą veiką archyvuojama įstaigos vidaus teisės aktuose nustatyta tvarka. Informaciją apie galimą nusikalstamą veiką tikrinantis ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas privalo kuo greičiau nuvykti į nurodytą vietą ar pas informaciją suteikusį asmenį arba

kitais būdais įsitikinti, ar ta informacija patikima. Tikrinant informaciją apie galimą nusikalstamą veiką ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnams draudžiama nepradėjus ikiteisminio tyrimo ir nepriėmus atitinkamų procesinių sprendimų atlikti veiksmus, kurie savo turiniu atitinka procesinių prievartos priemonių turinį (pvz., veiksmus, atitinkančius kratą, poėmį ir kt.), išskyrus asmens, kuris buvo užkluptas darantis nusikalstamą veiką ar ką tik ją padaręs, laikiną sulaikymą. Negali būti atliekamas objektų, nesančių įvykio vietoje, tyrimas, asmens būsto ar tarnybinių patalpų, kurios nėra įvykio vieta, apžiūra. Informaciją apie galimą nusikalstamą veiką tikrinantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, radęs nusikalstamos veikos požymių, surašydamas tarnybinį pranešimą gali pats pradėti ikiteisminį tyrimą ir atlikti tyrimo veiksmus arba turi nedelsdamas kreiptis į atsakingą darbuotoją, turintį teisę pradėti ikiteisminį tyrimą. Jei prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą pirminiai veiksmai atlikti vadovaujantis Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – ATPK)⁴ ar ikiteisminio tyrimo įstaigos veiklą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka, gauti duomenys fiksuojami ir pridedami prie pradėto ikiteisminio tyrimo medžiagos. Dėl pradėto ikiteisminio tyrimo ir atliktų proceso veiksmų ikiteisminio tyrimo pareigūnas, grįžęs į ikiteisminio tyrimo įstaigą, atsakingam asmeniui pateikia tarnybinį pranešimą, kuris registruojamas įstaigoje nustatyta tvarka. Neatidėliotino patikrinimo metu nustačius, kad informacija apie galimą nusikalstamą veiką akivaizdžiai neteisinga, informaciją tikrinęs pareigūnas apie tai praneša atsakingam darbuotojui, kuris padaro įrašą atitinkamame informacijos registre. Pareiškėjui atvykus į ikiteisminio tyrimo įstaigą ir pageidaujant pateikti žodinį skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką surašomas pareiškimas ir liudytojo apklausos protokolas, kuriame pareiškėjas išpėjamas dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą⁵ (toliau – BK) už melagingą įskundimą ar pranešimą apie nebūtą nusikaltimą. Tada pareiškėjas apklausiamas dėl įvykio aplinkybių. Be to, pildoma pažyma apie liudytojo (pareiškėjo) asmens duomenis. Prieš priimant rašytinį skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką pildomas atskiras išpėjimas dėl atsakomybės už melagingą įskundimą ar pranešimą apie nebūtą nusikaltimą ir atskiras liudytojo apklausos protokolas bei pažyma apie liudytojo asmens duomenis. Draudžiama atsisakyti priimti skundus, pareiškimus ar pranešimus apie nusikalstamą veiką motyvuojant tuo, kad juose nurodytos nusikalstamos veikos

⁴ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1 (nuo 2017 m. – Administracinių nusižengimų kodeksas).

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

tyrimas priskiriamas kitai teritorinei, aukštesnės pakopos arba specializuotai ikiteisminio tyrimo įstaigai, arba tuo, kad pareiškėjas skundą, pareiškimą ar pranešimą pateikė kito asmens interesais, neturėdamas atstovaujamojo asmens pavidimo ar įgaliojimo. Paštu ar per pasiuntinių paslaugas teikiančią įmonę gauti skundai, pareiškimai ar pranešimai apie nusikalstamą veiką nagrinėjami ikiteisminio tyrimo įstaigoje, jeigu juose nurodytas pareiškėjo vardas ir pavardė (juridinio asmens pavadinimas), gyvenamosios vietos (būstinės) adresas, o skundas, pareiškimas ar pranešimas yra pasirašytas. Be to, šiuose dokumentuose turėtų būti nurodyta kontaktinė informacija (telefono numeris, elektroninio pašto adresas ar kt.), leidžianti lengviau bendrauti su pareiškėju. Elektroninių ryšių priemonėmis gauti rašytiniai skundai, pareiškimai ar pranešimai, atitinkantys Lietuvos vyriausiojo archyvaro patvirtintų ar su juo suderintų elektroninių dokumentų specifikacijų reikalavimus, registruojami ir nagrinėjami tokia pačia tvarka kaip ir paštu ar per pasiuntinių paslaugas teikiančią įmonę gauti skundai, pareiškimai ar pranešimai. Jei elektroninių ryšių priemonėmis gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo tikrumas nepatvirtintas saugiu elektroniniu parašu, tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi informacijos, leidžiančios nustatyti šį skundą, pareiškimą ar pranešimą parašiusį asmenį, minėtasis skundas, pranešimas ar pareiškimas turi būti nagrinėjamas taip pat kaip ir rašytiniai skundai, pareiškimai ar pranešimai apie nusikalstamą veiką. Pareiškėjo pageidavimu skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką priėmimo faktas patvirtinamas pateikiant skundą, pareiškimą ar pranešimą: įteikiama įregistruoto skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką kopija arba pažyma apie priimtą skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką.

Įregistruoto skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką kopija arba pažyma per dvi darbo dienas nuo pageidavimo pareiškimo išsiunčiama paštu (elektroniniu arba paprastu), jei elektroninio pašto adresas nežinomas. Pažymoje turi būti trumpai išdėstyta skundo, pareiškimo ar pranešimo esmė, nurodyta jo priėmimo data, registracijos numeris, priėmusio darbuotojo vardas ir pavardė, telefono numeris. Jei pareiškėjas nesupranta lietuvių kalbos, pažyma išverčiama į pareiškėjui suprantamą kalbą. Pažymą pasirašo skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką priėmęs darbuotojas. Ikiteisminio tyrimo įstaigoje gauti rašytiniai anoniminiai skundai, pareiškimai ar pranešimai apie nusikalstamą veiką įstaigos vadovo (jo pavaduotojo) arba padalinio vadovo (jo pavaduotojo) sprendimu gali būti nagrinėjami, jeigu tokia skunde, pareiškime ar pranešime nurodytos faktinės aplinkybės gali būti patikslintos ir nežinant pareiškėjo asmens duomenų. Jei patikslinus nustatoma, kad skunde nurodyta veika

neturi nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių, surašomas nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. Pranešimas apie tokio skundo nagrinėjimą pareiškėjui nesiunčiamas. Skundą, pareiškimą ar pranešimą draudžiama perduoti nagrinėti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, kurio veiksmai skundžiami, taip pat jei yra BPK numatyti nušalinimo pagrindai. Ikteisminio tyrimo pareigūnas, kuriam pavesta nagrinėti skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką, esant numatytiems nušalinimo pagrindams privalo nedelsdamas apie tai informuoti savo tiesioginį vadovą. Skundai, pareiškimai ar pranešimai, surašyti ne valstybine kalba, išverčiami į valstybinę kalbą. Jei skundą, pareiškimą ar pranešimą nagrinėjančiam pareigūnui dokumento turinys yra suprantamas, verčiama tik kai tyrimo medžiaga pateikiama teismui, prokuratūrai ar proceso dalyviui, nesuprantančiam neišversto dokumento.

Jei skunde, pareiškime ar pranešime nenurodyta pakankamai duomenų dėl faktinių veikos aplinkybių, kuriais remiantis būtų galima priimti sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas vadovaudamasis BPK nuostatomis gali patikslinti ir atlikti tik BPK nurodytus proceso veiksmus, nesusijusius su procesinėmis prievartos priemonėmis. Šie veiksmai yra:

- 1) įvykio vietos apžiūra;
- 2) įvykio liudytojų apklausos;
- 3) duomenų ar dokumentų reikalavimas iš valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų, pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas;
- 4) pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, apklausos.

Jei atvykusio pareiškėjo pateiktame rašytiniame skunde, pareiškime ar pranešime apie nusikalstamą veiką faktinės veikos aplinkybės nurodytos nepakankamai aiškiai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiūlo pareiškėjui iškart patikslinti nurodytas faktines aplinkybes ir apklausia liudytoją. Tikslinant draudžiama taikyti procesines prievartos priemones. Įvykio liudininkui negalima taikyti BPK numatytų atvesdinimo, baudų, arešto. Be to, negalima įspėti į apklausą iškviesto įvykio liudytojo dėl tokių priemonių taikymo. Negali būti atliekamas objektų, nesančių įvykio vietoje, tyrimas, asmens būsto ar tarnybinių patalpų, kurios nėra įvykio vieta, apžiūra, BPK numatyto specialaus liudytojo apklausa ir kiti proceso veiksmai, nenurodyti BPK normose. Patikslinimas turi būti atliktas ir sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą priimtas per kuo trumpesnius terminus, bet ne ilgiau kaip per 10 dienų. Šis terminas skaičiuojamas nuo skundo, pareiškimo ar pranešimo gavimo ikiteisminio tyrimo įstaigoje dienos ir negali būti pra-

tęstas. Jeigu prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas panaikina priimtą nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ir grąžina surinktą medžiagą, kad būtų patikslinti skundas, pareiškimas arba pranešimas, BPK nustatytas 10 dienų terminas atlikti proceso veiksmus ir priimti procesinį sprendimą skaičiuojamas iš naujo nuo medžiagos gavimo papildomai vertinti ikiteisminio tyrimo įstaigoje dienos. Pradėtą ikiteisminį tyrimą ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas arba įstaigos padalinio vadovas paveda atlikti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar keliems ikiteisminio tyrimo pareigūnams iš tos pačios ikiteisminio tyrimo įstaigos, iki prokuroras priims sprendimą dėl tolesnio tyrimo vietos. Rezoliucijos pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą tekstas rašomas esamojo laiko pirmuoju asmeniu. Pradėjus ikiteisminį tyrimą asmuo, kuriam nusikalstama veika padaryta fizinės, turbinės ar moralinės žalos, nutarimu pripažįstamas nukentėjusiuoju. Asmens, kuris dėl nusikalstamos veikos patyrė turbinės ar neturbinės žalos, apklausoje turi būti išsiaiškinta, ar jis pageidauja pareikšti civilinį ieškinį. Jei esant pirminei tyrimo stadijai asmuo ieškinio nepareiškia, ši jo pozicija turi būti įtraukta į apklausos protokolą.

Apie pradėtą ikiteisminį tyrimą ne vėliau kaip kitą darbo dieną pranešama pareiškėjui jo nurodytu elektroninio pašto adresu. Jei pareiškėjo ar jo atstovo elektroninio pašto adresas nežinomas, pranešimas siunčiamas paštu. Prie ikiteisminio tyrimo medžiagos turi būti pridėtas pranešimo nuorašas. Jei pranešama elektroniniu paštu, pridedama pranešimo išsiuntimą patvirtinančio elektroninio laiško kopija.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą ne kaip kitą darbo dieną apie tai informuojamas pareiškėjas ir prokuroras. Pranešime prokurorui nurodoma:

- 1) sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą priėmusio pareigūno ir ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno, kurio žinion perduota ikiteisminio tyrimo medžiaga, pareigos, vardas ir pavardė;
- 2) ikiteisminio tyrimo numeris ir jo pradėjimo pagrindas (skundas, pareiškimas, pranešimas apie nusikalstamą veiką);
- 3) pareiškėjo (nukentėjusiojo) asmens duomenys;
- 4) trumpas tiriamos nusikalstamos veikos aprašymas ir preliminarus veikos kvalifikavimas;
- 5) įtariamo asmens duomenys (jei yra žinomi);
- 6) ar yra pagrindas nagrinėti bylą pagreitinoto proceso tvarka;
- 7) ar yra pagrindas taikyti formalų procesą;
- 8) ar reikia sudaryti tyrimo grupę iš skirtingų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų.

Ikteisminio tyrimo įstaigos arba jos padalinio vadovas, gavęs prokuroro pavedimą atlikti ikiteisminį tyrimą, paveda atlikti šį tyrimą ikiteisminio tyrimo pareigūnui (pareigūnams). Jei atliekant proceso veiksmus ikiteisminį tyrimą turi atlikti keli tos pačios įstaigos ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tie veiksmai gali būti atlikti žodiniu arba rašytiniu ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo arba įstaigos padalinio vadovo pavedimu. Sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą priimamas tada, kai atliekant ikiteisminį tyrimą nustatoma kitos nusikalstamos veikos, dėl kurios nebuvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, požymių. Šis tyrimas pradedamas uždedant rezoliuciją ant gauto papildomo skundo, pareiškimo ar pranešimo apie kitą nusikalstamą veiką, kito ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybinio pranešimo, jei pagal jį nebuvo pradėtas tyrimas, arba surašant tarnybinį pranešimą. Be to, generalinio prokuroro įsakymu patvirtintoje Rekomendacijoje dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos yra atskirai pateiktos procesinės ikiteisminio tyrimo pradėjimo taisyklės, apimančios privačiai viešojo kaltinimo nusikalstamų veikų, nusikalstamų veikų, susijusių su gaisrais, ikiteisminio tyrimo mirties priežastčiai nustatyti ir ikiteisminio tyrimo dėl be žinios dingusio asmens reglamentavimą⁶.

Ikteisminio tyrimo metu paaiškėjus, kad tiriama nusikalstama veika turi būti kvalifikuojama pagal kitą BK specialiosios dalies straipsnį, jo dalį ar punktą, sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo pagal kitą BK specialiosios dalies straipsnį, jo dalį ar punktą nepriimamas. Atsiradus pagrindui perkvalifikuoti veiką, dėl kurios pradėtas ir atliekamas ikiteisminis tyrimas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, pasitaręs su prokuroru, ant dokumento, kuriuo įformintas sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą, uždeda rezoliuciją tęsti tyrimą dėl kitos veikos ir nurodo BK specialiosios dalies straipsnį, jo dalį ar punktą.

Prokuroras Lietuvoje yra ikiteisminio tyrimo vadovas, todėl jo nurodymai ikiteisminio tyrimo pareigūnams yra privalomi. Ikteisminio tyrimo veiklą apibūdinančiose rekomendacijose pabrėžiama, kad organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant turi būti laikomasi tiesioginio vadovavimo ir asmeninės atsakomybės principo, t. y. konkrečios nusikalstamos veikos tyrimui vadovauti pavedama vienam prokurorui ir su juo tiesiogiai turi būti derinami visi ikiteisminio tyrimo metu kylantys klausimai ar problemos. Organizuodamas, kontroliuodamas ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaudamas prokuroras turi teisę reikalauti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas pateiktų susipažinti ikiteisminio tyrimo medžiagą, derintų pro-

⁶ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. I-110 „Dėl rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2008, Nr. 94-3713 su vėlesniais pakeitimais.

ceso veiksmų planą ir jo įgyvendinimo terminus, aptartų tyrimo eigą ir rezultatus. Šiais tikslais prokuroras gali nustatyti pranešimų apie ikiteisminio tyrimo eigą periodiškumą. Prokuroro nurodymai gali būti žodiniai ir rašytiniai. Jeigu ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, atliekantis ikiteisminį tyrimą, mano, kad tyrimą kontroliuojančio prokuroro nurodymas yra neteisėtas arba nepagrįstas, jis turi teisę reikalauti, kad prokuroras duotų rašytinį nurodymą. Apie neteisėtą prokuroro nurodymą, nutarimą ar kitokį sprendimą ne proceso tvarka turi būti informuojamas aukštesnysis prokuroras. Prokuroras ikiteisminio tyrimo įstaigai ar jos pareigūnui pavėsdamas atlikti ikiteisminį tyrimą arba atskirus proceso veiksmus turi teisę nustatyti ikiteisminio tyrimo ar atskirų proceso veiksmų atlikimo terminus ir reikalauti pateikti informaciją apie pavedimo įvykdymą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo informuoti prokurorą apie pavedimo įvykdymą arba priežastis, dėl kurių pavedimas nebuvo įvykdytas. Jeigu pavedimas neįvykdomas per nustatytą terminą, prokuroras turi teisę reikalauti iš ikiteisminio tyrimo pareigūno rašytinio paaiškinimo.

Prokuroras gali pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą ar atskirus proceso veiksmus kitam ikiteisminio tyrimo pareigūnui, o teisėtų nurodymų nevykdančiam pareigūnui turi teisę kelti drausmės bylą. Jis turi teisę kelti drausmės bylą ir ikiteisminio tyrimo pareigūnui, pažeidusiam BPK reikalavimus. Prokuroro nutarimas kelti drausmės bylą ikiteisminio tyrimo pareigūnui gali būti ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo apskūstas aukštesniajam prokurorui. Jeigu aukštesnysis prokuroras atsisako patenkinti skundą, šis jo sprendimas gali būti skundžiamas Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui arba jo pavaduotojui. Sprendimą nebausti ikiteisminio tyrimo pareigūno drausmine tvarka aukštesnysis prokuroras turi teisę apskūsti aukštesniosios arba centrinės ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovui.

Organizuodamas ikiteisminį tyrimą prokuroras pagal savo kompetenciją vadovaujasi pagrindiniais reikalavimais: konkretus ikiteisminis tyrimas pavesdamas tai ikiteisminio tyrimo įstaigai, kuri pagal savo kompetenciją galėtų išsamiai ir per trumpiausią laiką atlikti ikiteisminį tyrimą ir atskleisti nusikalstamą veiką ir kurios veiklos teritorijoje padaryta nusikalstama veika; kitos vietovės prokurorui ar ikiteisminio tyrimo įstaigai atlikti ikiteisminį tyrimą gali pavesti aukštesnysis prokuroras per šį tyrimą kontroliuosiančios prokuratūros aukštesnįjį prokurorą, jeigu tai užtikrins greitą ir išsamų nusikalstamos veikos tyrimą; esant BPK nurodytoms sąlygoms naudotis galimybe ikiteisminį tyrimą užbaigti baudžiamuoju įsakymu ar pagreitinoto proceso tvarka; prireikus pagal nustatytą kompetenciją sudaryti tyrimo grupę iš kelių skirtingų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų. Tyrimo grupę iš kelių skirtingų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų

sudaroma, jeigu padaromos kelios tarpusavyje susijusios nusikalstamos veikos, kurių tyrimas priskiriamas kelių ikiteisminio tyrimo įstaigų kompetencijai ar atskleidžiant šias nusikalstamas veikas tikslinga pasinaudoti skirtingų įstaigų tyrimo patirtimi. Tyrimo grupė gali būti sudaryta tiek tyrimo pradžioje, tiek atliekant tyrimą. Prokuroras tiesiogiai vadovauja tyrimo grupei, paskirsto grupės nariams užduotis ir kontroliuoja šių užduočių vykdymą, planuoja tyrimo eigą.

Be to, prokuroras, jeigu yra pagrindas, jeigu tai padės atskleisti nusikalstamas veikas ir išsamiai atlikti tyrimą per trumpiausią laiką, gali priimti nutarimą susieti arba atskirti tyrimus, kad nusikalstamos veikos būtų ištirtos.

Tyrimai susiejami tada, kai: keli asmenys įtariamai bendrininkavę darydami vieną ar kelias nusikalstamas veikas; vienas asmuo įtariamai padaręs kelias nusikalstamas veikas; vienas asmuo įtariamai padaręs nusikaltimą, o kitas – nepranešęs apie šį nusikaltimą ar iš anksto nepažadėjęs, bet slėpęs to paties nusikaltimo ar nusikaltimą padariusį asmenį. Tai padeda greičiau ir išsamiau ištirti nusikalstamas veikas. Jeigu tiriant nusikalstamą veiką nustatomi dar ir kitos nusikalstamos veikos požymiai, turi būti surašomas tarnybinis pranešimas ir pradedamas šios nusikalstamos veikos tyrimas. Tokiais atvejais nutarimas sujungti ikiteisminius tyrimus nepriimamas, o jei būtina, prokuroras priima sprendimą tyrimus atskirti. Tačiau ši tvarka netaikoma, kai: nustatoma tęstinė nusikalstama veika (tęstine nusikalstama veika laikoma veika, susidedanti iš tapačių veiksmų esant bendrai kaltei ir siekiant vieno rezultato); esant idealiajai nusikalstamų veikų sutapčiai; asmuo ar susitarę asmenys vieną po kitos padarė kelias vienodai kvalifikuotinas nusikalstamas veikas, kurių kiekviena yra mažareikšmė, tačiau kartu yra pavojingos ir kvalifikuojamos kaip vienas nusikaltimas; dėl vienos nusikalstamos veikos nukentėjo keli asmenys; nustatomi nauji asmenys, kurie kartu su anksčiau nustatytais asmenimis padarė tą pačią nusikalstamą veiką.

Prokuroras priima sprendimą atskirti tyrimus, kai: atliekant tyrimą nustatoma, kad nusikalstamą veiką (veikas) padarė keli įtariamieji ir atlikus visus būtinus tyrimo veiksmus vieno ar kelių iš jų buvimo vieta nenustatyta; atlikus visus būtinus tyrimo veiksmus vieno ar kelių iš jų asmenybės nenustatytos ar vienas iš jų suserga psichine ar kitokia sunkia liga, nustatyta gydymo įstaigos arba atitinkamos ekspertų komisijos; vienoje baudžiamojoje byloje baigiamas ikiteisminis tyrimas dalies (vienos arba kelių) nusikalstamų veikų, padarytų vieno ar kelių įtariamųjų, o kitoms, tų pačių įtariamųjų padarytoms nusikalstamoms veikoms ištirti būtina skirti papildomai laiko; tai būtina norint greičiau ir išsamiau ištirti nusikalstamas veikas.

Jeigu nusikalstamos veikos tyrimas atliekamas netinkamai, prokuroras gali pavesti jį atlikti kitai ikiteisminio tyrimo įstaigai ar kitam ikiteisminio

tyrimo pareigūnui; nušalinti gynėją, kuris naudoja neteisėtas gynybos priemones ir trukdo atlikti ikiteisminį tyrimą, atskleisti nusikalstamą veiką.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atlikdamas ikiteisminį tyrimą, turi teisę atlikti visus BPK numatytus veiksmus, išskyrus tuos, kuriuos gali atlikti tik prokuroras arba ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Jis privalo:

- 1) atlikti būtinus proceso veiksmus, kad būtų greitai ir išsamiai atskleistos nusikalstamos veikos;
- 2) vykdyti visus prokuroro nurodymus;
- 3) prokuroro nustatytu laiku pranešti šiam apie ikiteisminio tyrimo eigą.

Ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas pagal kompetenciją organizuoja ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio veiklą ir kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinę veiklą taip, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika (BPK 172 straipsnis).

Ikiteisminio tyrimo teisėjas BPK nustatyta tvarka:

- 1) skiria ir sankcionuoja procesinių prievartos priemonių taikymą;
- 2) prisaikdina ir apklausia liudytojus ir nukentėjusiuosius;
- 3) apklausia įtariamuosius;
- 4) priima sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo BPK 214 straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais;
- 5) tvirtina prokuroro nutarimus nutraukti ikiteisminį tyrimą BPK 214 straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais;
- 6) tvirtina prokuroro nutarimus atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą BPK numatytais atvejais;
- 7) nagrinėja proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų;
- 8) atlieka kitus BPK numatytus veiksmus.

1–5 punktuose nurodytus veiksmus ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka gavęs prokuroro prašymą. Šį prašymą prokuroras pateikia savo ar proceso dalyvio iniciatyva. Ikiteisminio tyrimo teisėjas negali atsisakyti nagrinėti prokuroro prašymo. Atsisakęs įvykdyti prokuroro prašymą, ikiteisminio tyrimo teisėjas priima motyvuotą nutartį. Šią nutartį prokuroras gali skųsti BPK 65 straipsnyje nustatyta tvarka. Be to, ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka proceso veiksmus teismo, kurio žiniai priskirta baudžiamoji byla, pavedimu. Savo iniciatyva ikiteisminio tyrimo teisėjas jokių veiksmų neatlieka.

Dabar BPK yra nustatyta, kad ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas per kuo trumpiausią laiką, bet ne ilgiau kaip:

- 1) dėl baudžiamojo nusižengimo – per tris mėnesius;
- 2) dėl nesunkių, apysunkių ir dėl neatsargumo padarytų nusikaltimų – per šešis mėnesius;
- 3) dėl sunkių ir labai sunkių nusikaltimų – per devynis mėnesius.

Aukštesnysis prokuroras dėl bylos sudėtingumo, didelės apimties ar kitų svarbių aplinkybių nurodytus terminus ikiteisminiam tyrimui vadovaujančio prokuroro prašymu gali pratęsti rezoliucija. Ikteisminis tyrimas turi būti prioritetas nagrinėjant bylas, kai įtariamieji yra suimti, taip pat kai įtariamieji ar nukentėjusieji yra nepilnamečiai.

Jei per šešis mėnesius po pirmosios įtariamojo apklausos ikiteisminis tyrimas nebaigiamas, įtariamasis, jo atstovas arba gynėjas gali paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vilkinimo. Skundai nagrinėti ikiteisminio tyrimo teisėjas surengia posėdį, į kurį kviečiami įtariamasis arba jo gynėjas ir prokuroras. Išnagrinėjęs skundą ikiteisminio tyrimo teisėjas priima vieną iš šių nutarčių:

- 1) skundą atmesti;
- 2) įpareigoti prokurorą užbaigti ikiteisminį tyrimą per nustatytą terminą;
- 3) ikiteisminį tyrimą nutraukti.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis gali būti apskųsta BPK 65 straipsnyje nustatyta tvarka. Jei skundas atmetamas, pakartotinį skundą nurodyti proceso dalyviai gali paduoti ne anksčiau kaip praėjus trims mėnesiams po ankstesnio skundo išnagrinėjimo.

Per ikiteisminio tyrimo teisėjo nustatytą terminą prokuroras privalo užbaigti ikiteisminį tyrimą ir surašyti kaltinamąjį aktą arba surašyti nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo. Prokuroras gali kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją ir prašyti pratęsti ikiteisminiam tyrimui užbaigti nustatytą terminą. Terminu pratęsimo klausimas sprendžiamas posėdyje, į kurį kviečiami įtariamasis, jo atstovas arba gynėjas.

Ikiteisminiame etape gali būti svarstoma galimybė nutraukti ikiteisminį tyrimą dėl baudžiamųjų nusižengimų ar nesunkių nusikaltimų, jei manoma, kad procesas dėl sunkių ar labai sunkių nusikaltimų galės vykti sparčiau (BPK 213 straipsnis).

Jeigu ikiteisminio tyrimo metu visi reikalingi proceso veiksmai atlikti ir išnaudotos visos galimybės nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, tačiau jis nenustatytas, ikiteisminis tyrimas prokuroro motyvuotu nutarimu gali būti sustabdytas. Prokuroro nutarimas sustabdyti ikiteisminį tyrimą per septynias dienas nuo nutarimo nuorašo įteikimo nukentėjusiajam ar jo atstovui dienos gali būti skundžiamas BPK 63 straipsnyje nustatyta tvarka.

Jeigu išnyksta nurodyti tyrimo sustabdymo pagrindai, ikiteisminis tyrimas atnaujinamas be atskiro nutarimo, atlikus bent vieną proceso veiksmą. Proceso dalyvių prašymai atlikti BPK XII ir XIV skyriuose numatytus veiksmus sprendžiami BPK 178 straipsnyje nustatyta tvarka.

Galioja bendra taisyklė, kad ikiteisminio tyrimo duomenys neskelbtini. Šie duomenys, kol byla bus pradėta nagrinėti teisme, gali būti paskelbti tik prokurorui leidus ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina, tačiau draudžiama skelbti duomenis apie nepilnamečius nukentėjusiuosius ir įtariamuosius. Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas įspėja proceso dalyvius ar kitus asmenis, mačiusius atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kad draudžiama be prokuroro leidimo paskelbti ikiteisminio tyrimo duomenis, ir tokiais atvejais asmuo pasirašytinai įspėjamas dėl atsakomybės už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą be leidimo (Lietuvos BK 247 straipsnis). Ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumo nereikia tapatinti su proceso dalyvių teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, nes nukentėjusysis ir jo atstovas, kaip ir įtariamasis bei jo gynėjas, kiekvienu ikiteisminio tyrimo momentu turi teisę su šiais duomenimis susipažinti pateikęs prašymą prokurorui.

Prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei, tačiau šiuo atveju jis privalo surašyti nutarimą, kuris per septynias dienas gali būti apskūstas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Prokuroras neturi teisės neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis, jei ikiteisminis tyrimas baigtas ir rašomas kaltinamasis aktas.

/ III / skyrius

**Duomenų (įrodymų) rinkimas ir
sprendimų priėmimas ikiteisminiame
procesе**

TURINYS

2.1. Įrodinėjimo dalykas ir ribos	29
2.2. Tyrimo veiksmai – pagrindinis būdas rinkti ir tikrinti įrodymus	32

2.1. Įrodinėjimo dalykas ir ribos

Įvykio atspindžiai, faktiniai duomenys apie juos, gauti teisės aktais nustatyta tvarka, laikomi įrodymais baudžiamajame procese, o įrodinėjimas yra pažinimo procesas, kurio metu naudojamosi jutimo organų galimybės ir mąstymu (racionaliū pažinimu). Jutiminis suvokimas tiesiogiai ir netiesiogiai vyksta atliekant procesinius veiksmus siekiant surinkti ir iš dalies patikrinti faktinius duomenis apie įvykio aplinkybes ir informaciją fiksuojant atitinkamuose protokoluose. Racionalusis (loginis) pažinimas įrodinėjimo procese realizuojamas vertinant įrodymus ir tam tikra apimtimi juos tikrinant, kai baudžiamojo proceso subjektai (pareigūnai) disponuoja surinktų įrodymų visuma ir jais remdamiesi daro atitinkamas išvestines prielaidas apie nusikalstamos veikos atskiras detales ar padarytą veiką apskritai. Tik loginis mąstymas leidžia atkurti nusikalstamą veiką ir nustatyti tiesą.

Remiantis BPK įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka, teisėtais būdais gauti duomenys, kurie patvirtina arba paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės siekiant bylą išspręsti teisingai, ir kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais. Ar tokie duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ir teismas, kurio žiniai priskirta byla. Įrodymus įvertina teisėjai vadovaudamiesi įstatymu ir savo vidiniu įsitikinimu, pagrįstu išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu (BPK 20 straipsnis). Reikia pabrėžti, kad tai vienintelis galiojančio BPK straipsnis, reglamentuojantis įrodymus ir įrodinėjimą apskritai visame baudžiamajame procese, tačiau derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ir daugelis kitų BPK struktūrinių dalių savo turiniu glaudžiai susijusios su įrodymais (duomenimis) ir įrodinėjimo procesu, nes jų turinys orientuoja į atitinkamo tyrimo prasmę ir vyksmą – neatidėliotinus ir paskesnius veiksmus. Taip siekiama atskleisti ir ištirti nusikalstamą veiką, priimti atitinkamus procesinius sprendimus. Apibendrinant galima teigti, kad įrodymais laikomi nusikalstamos veikos atspindžiai atskirų žmonių sąmonėje ar materialiuose objektuose, gauti įstatymo nustatyta tvarka, kuriais remiantis priimami teisiniai sprendimai ir atliekami veiksmai baudžiamajame procese. Kalbant apie įrodymus svarbu gerai suvokti pagrindines jų savybes: įrodymų leistinumą ir sąsajumą.

Įrodymų leistinumą rodo jų tinkamumą naudoti įrodinėjimo procese, nes jie gauti teisėtais būdais iš teisėtų šaltinių. Leistinumą kelia įrodymams šiuos reikalavimus:

- turi būti žinoma duomenų kilmė ir galimybė ją patikrinti (pvz., anoniminiai laišškai įrodymais nepripažįstami);

- turi būti laikomasi specialių duomenų rinkimo ir fiksavimo taisyklių;
- būtina laikytis procesinės formos reikalavimų, kurie garantuotų duomenų patikimumą. Leistinumą turi būti aiškinamas įrodinėjimo priemonių priimtinumą, t. y. įrodymų procesinės formos, o ne jo turinio klausimu. Visiems žinomas vyraujantis viešosios teisės principas leidžiama tai, kas numatyta, akivaizdžiai pagrindžia nurodytą taisyklę.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kolegija 2006 m. kovo 28 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2006⁷ dėl įrodymų patikimumo nurodė: BPK 4 straipsnyje nustatyta, kad baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikos teritorijoje vyksta pagal BPK. Tai reiškia, kad bylai reikšmingi duomenys turi būti renkami BPK nustatyta tvarka. Tik atskirais atvejais įrodymais gali būti pripažinti duomenys, gauti ne BPK, o kitų įstatymų numatyta tvarka. Tokių duomenų pripažinimo įrodymais galimybė numatyta BPK 20 straipsnio 1 dalyje. Bet kuriuo atveju, kai baudžiamojoje byloje remiamasi informacija, gauta ne pagal BPK, tokios informacijos įrodomoji vertė kelia daugiau abejonių. Taip yra todėl, kad informaciją pagal kitus įstatymus surenka asmenys, kurie iš viso arba bent rinkdami ją neveikia kaip baudžiamojo proceso (ikiteisminio tyrimo) subjektai, informacija renkama neveikiant BPK numatytoms proceso dalyvių garantijoms, baudžiamojo proceso principams. Jeigu vis dėlto baudžiamojoje byloje būtina remtis informacija, surinkta ne pagal BPK, jos patikimumas turi būti tikrinamas, išsiaiškinama, ar tiksliai laikytasi įstatymų, pagal kuriuos informacija buvo gauta.

Minėta įrodymų sąsajumo savybė rodo esant įrodymų turinio ir nustatytinų aplinkybių arba kitų reikšmės tyrimui turinčių duomenų ryšį. Nustatant įrodymų sąsają svarbiausia apibrėžti galimybę ir būtinybę juos naudoti. Šis reikalavimas susijęs ir su veiksmy, atliekamų nustatant faktus, neturinčius nieko bendra su nusikalstama veika, apribojimu. Sąsajų taisyklė svarbi tiek teisiniu, tiek praktiniu aspektais. Viena vertus, būtina nustatyti visas reikšmingas nusikalstamos veikos aplinkybes, kita vertus – išvengti bereikalingo ar nebūtino procesinio darbo⁸.

Nagrinėjamame kontekste svarbu ir tai, ar visur už tyrimą atsakingos institucijos ir pareigūnai turi apsiriboti vien teisės pažeidimo atskleidimu (kas ir kieno padaryta), ar visada privalo gilintis dar ir į kaltininką apibūdinančius duomenis. Bendrosios teisės sistemose policijos tyrimas daugeliu

⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, Nr. 25. Vilnius, 2006, p. 330–332.

⁸ AŽUBALYTĖ, R.; JURKA, R.; ŠALČIUS, M.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Metodinė priemonė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 78–95.

atvejų apsiriboja nustatymu įrodymų, kurių pakaktų kaltinimui pareikšti ir jį palaikyti teisme, nes pirmiausia priimamas sprendimas dėl nusikaltimo fakto ir kaltinamojo kaltumo ar nekaltumo; tada, jeigu asmuo apkaltintas, įskaitomi kriminologiniai veiksniai ir priimamas nuosprendis. Tačiau ir šioje sistemoje yra tam tikrų išimčių. Pavyzdžiui, gali būti pareikalauta, kad įtariamąjį apžiūrėtų psichiatras, ir tai nėra išimtis, nes to reikia tiesai nustatyti. Kita vertus, šios spragos nėra kontinentinės teisės sistemoje, nes asmenybė paprastai tiriama iki teismo.

Lietuvos teisėje įtvirtinta, kad įrodinėjant būtina nustatyti tiek materialinėje, tiek baudžiamojame procesinėje teisėse reglamentuotus nusikalstamos veikos elementus ir kitas aplinkybes. Kitaip tariant, būtina nustatyti faktines nusikalstamos veikos aplinkybes.

Štai BK 54 straipsnyje nurodyta, kad teismas skiria bausmę pagal specialiosios dalies straipsnio, numatančio atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką, sankciją laikydamasis BK bendrosios dalies nuostatų ir atsižvelgdamas į:

- 1) padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį;
- 2) kaltės formą ir rūšį;
- 3) padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus;
- 4) nusikalstamos veikos stadiją;
- 5) kaltininko asmenybę;
- 6) asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką būdą;
- 7) atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes.

Skirdamas bausmę nepilnamečiui, be nurodytų aplinkybių, teismas atsižvelgia dar ir į:

- 1) nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas;
- 2) nepilnamečio sveikatos būklę ir socialinę brandą;
- 3) anksčiau taikytas poveikio priemones ir jų veiksmingumą;
- 4) nepilnamečio elgesį padarius nusikalstamą veiką (BK 91 straipsnio 2 dalis).

Atliekant ikiteisminį tyrimą ir bylą nagrinėjant kitomis procesinėmis formomis, pavyzdžiui, taikant supaprastintą procesą, dėl juridinių asmenų padarytų veikų ar nustatant aplinkybes, dėl kurių baudžiamasis procesas yra negalimas, būtina įrodinėti atitinkamas tuose procesuose apibrėžtas aplinkybes.

Aplinkybių, kurias reikia įrodinėti, apibūdinimą galima rasti pranešime apie įtarimą (BPK 187 straipsnis), kaltinamojo akto ar nuosprendžio turinį apibrėžiančiose normose (BPK 219, 306–307 straipsniai) ir kitur. Kalbant apie aplinkybes, kurias reikia įrodinėti, visada labai svarbus yra

įrodinėjimo ribų tinkamumo klausimas. Įrodinėjimo dalykas apibūdina įrodymų visumą arba mastą, o ribos apibūdina tiek kokybinį, tiek kiekybinį aspektus. Be abejo, šie kriterijai sietini ir su nagrinėjamu įrodymų leistinumu ir sąsaja. Jei įrodinėjamoji veikla bus pernelyg susiaurinta, gali nutikti taip, kad tyrimas užsibaigs be rezultatų, nebus nustatyta, kas ir kokiomis aplinkybėmis padarė nusikalstamą veiką, todėl baudžiamojo proceso tikslas nebus pasiektas. Kita vertus, jei įrodinėjant nebus išvengta klaidų, tai gali sukelti dar sunkesnių padarinių: bus nubaustas nekaltas asmuo. Nepagrįstai išplėtus įrodinėjimo ribas gali būti užvilktas ir nereikalinga informacija perkrautas nusikalstamos veikos tyrimas.

Nagrinėjimo teisme ribos, kitaip nei atliekant ikiteisminį tyrimą, apibrėžtos konkrečiau, nes nustatyta, kad byla nagrinėjama tik dėl tų kaltinamųjų ir tik dėl tų nusikalstamų veikų, dėl kurių ji perduota nagrinėti teismo posėdyje. Kaltinamasis negali būti nuteistas pagal kitą baudžiamąjį įstatymą, kuriame numatytas sunkesnis nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas, arba dėl nusikalstamos veikos, kurios faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo kaltinamajame akte išdėstytųjų, jeigu apie šią galimybę teismo posėdyje jam iš anksto nebuvo pranešta (BPK 255 straipsnis). BPK 255 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad byla teisme nagrinėjama tik dėl tų nusikalstamų veikų, dėl kurių ji perduota nagrinėti teismo posėdyje, o 2 dalyje – kad kaltinamasis negali būti pripažintas kaltu pagal kitą baudžiamąjį įstatymą, jei apie šią galimybę nagrinėjant teisme jam iš anksto nebuvo pranešta.

Aplinkybės, kurias reikia įrodinėti, ir įrodinėjimo procesas apibrėžti generalinio prokuroro įsakymais patvirtintose rekomendacijose, skirtose kai kurių nusikalstamų veikų tyrimui, pvz., Metodinėse rekomendacijose dėl elektroninėje erdvėje vykdomo sukčiavimo (telefoninio sukčiavimo) tyrimo ir šių nusikalstamų veikų kvalifikavimo⁹.

2.2. Tyrimo veiksmai – pagrindinis būdas rinkti ir tikrinti įrodymus

Kaip minėta, įrodinėjimas yra labai sudėtinga, svarbiausia ir reikšmingiausia baudžiamojo proceso dalis, kurią lemia viso baudžiamojo proceso paskirtis. Pažinimo procesas prasideda nuo orientacinės informacijos gavimo ir toliau patvirtinamos arba atmetamos faktinės aplinkybės siekiant patikimos tiesos. Įrodinėjimo procesas teisėje ir teorijoje skirstomas į tam tikrus etapus: faktinių duomenų (informacijos) rinkimą, tikrinimą ir vertinimą.

⁹ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos prokuratūros interneto puslapis [interaktyvus], <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nėra atskiros teisės normos, kuri apibrėžtų procesinių veiksmų priskyrimą prie ikiteisminio tyrimo veiksmų, tačiau XIV skirsnyje reglamentuojami tyrimo veiksmai ir kitos priemonės gali būti skirstomi į atskiras grupes ir procesinių veiksmų sistema gali būti apibūdinama taip:

- apklausos atliekant ikiteisminį tyrimą (šaukimas į proceso dalyvių apklausą; liudytojo, nukentėjusiojo, įtariamojo apklausa ir nepilnamečių apklausos ypatumai; ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos liudytojo, nukentėjusiojo, įtariamojo apklausos, pranešimas apie įtarimą ir įtariamojo apklausa, taip pat ir akistata (Lietuvos BPK 182–190 straipsniai);
- parodymų tikrinimo veiksmai – asmenų, daiktų ir kitų objektų parodymas atpažinti, parodymas atpažinti iš kolekcijų ir kartotekų pavogtų daiktų, apklausa parodymo atpažinti metu, parodymų tikrinimas vietoje, eksperimentas (Lietuvos BPK 191–197 straipsniai);
- objektų tyrimas ir apžiūra (Lietuvos BPK 205–207 straipsniai);
- ekspertizė (Lietuvos BPK 208–211 straipsniai);
- procesinės prievartos priemonės, sietinos su įrodymų (duomenų) gavimu, jų tikrinimu ir netrukdomo įrodinėjimo proceso užtikrinimu: laikinas sulaikymas, atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą, atvesdinimas, asmens apžiūra, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas, poėmis, krata ir asmens bei diplomatinių atstovybių patalpose, laikinas nuosavybės teisių apribojimas, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas, prokuroro teisė susipažinti su informacija, fotografavimas, filmavimas, matavimas, rankų atspaudų ir pavyzdžio genetinei daktiloskopijai atlikti paėmimas, laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas, savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai ir nusiikalstamą veiklą imituojantys veiksmai, slaptas sekimas, teisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nurodymų nevykdantiems asmenims taikomos prievartos priemonės (Lietuvos BPK 140–163 straipsniai).

Ikiteisminio tyrimo veiksmui atlikti dažniausiai pakanka konstatuoti prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno įgaliojimus ir faktinius duomenis, pagrindžiančius veiksmo atlikimą, pavyzdžiui, pagrįstai manyti, kad asmuo apklausoje gali duoti reikšmingus parodymus nustatant nusikalstamos veikos aplinkybes ir kt. Daugeliui kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų, ypač siejamų su procesine prievarta, būtinas ir juridinis pagrindas: atskiro nutarimo ar nutarties priėmimas, prokuroro prašymo apklausti proceso

dalyvų ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimais pateikimas ir pan. Reikia pabrėžti, kad procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos tik kai be jų negalima pasiekti proceso tikslų. Bet kokios procesinės prievartos priemonės taikymas turi būti nedelsiant nutrauktas, kai to nebereikia. Be to, taikant procesines prievartos priemones ir atliekant kitus tyrimo veiksmus draudžiama vartoti smurtą, grasinti, atlikti žmogaus orumą žeminančius ir sveikatai kenkiančius veiksmus. Reikia pabrėžti, kad tyrimo veiksmą vykdančių pareigūnų teisėto nurodymo ar reikalavimo nevykdymas užtraukia administracinę (ATPK 187, 187¹ straipsniai), o pasipriešinimas arba įžeidimas – baudžiamąją atsakomybę (BK 286, 290 straipsniai). Be to, derėtų atsiminti, kad fizinę jėgą naudoti leidžiama tik tiek, kiek tai būtina proceso veiksmo atlikimo trukdymams pašalinti. Neseniai BPK įtvirtinta ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro pareiga imtis priemonių, kad procesinės prievartos priemonės – asmens apžiūra, krata, asmens krata, atvedinimas, poėmis – nebūtų taikomos, taip pat kad asmuo nebūtų laikinai sulaikomas arba suimamas nepilnamečio akivaizdoje, išskyrus atvejus, kai pats nepilnametis įtariamasis padaręs nusikalstamą veiką. Jeigu nurodytos procesinės prievartos priemonės vis dėlto buvo taikytos nepilnamečio akivaizdoje, apie tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nedelsdamas informuoja valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją.

BPK atskirai išskiriami proceso veiksmai su nukentėjusiuoju ar liudytoju, kuriems taikomas anonimiškumas (198–204 straipsniai), ar kitokie liudijimo ypatumai (82 straipsnis).

Be ikiteisminio tyrimo subjektų turimos iniciatyvos atliekant tyrimo veiksmus, įtariamasis, jo gynėjas ar nukentėjusysis Lietuvoje, kaip ir kitoje valstybėje, taip pat turi teisę raštu prašyti atlikti procesinius veiksmus. Gavęs tokį prašymą prokuroras gali: pats atlikti šiuos veiksmus; įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą atlikti šiuos veiksmus; atsisakyti atlikti šiuos veiksmus. Nusprendęs atsisakyti atlikti šiuos veiksmus prokuroras privalo surašyti nutarimą, kurį per septynias dienas nuo jo gavimo prašymą pateikęs asmuo turi teisę apskųsti ikiteisminio tyrimo teisėjui, o šis skundą privalo išnagrinėti ne vėliau kaip per tris dienas nuo jo gavimo. Teisėjo priimtas sprendimas yra galutinis. Jeigu teisėjas nusprendžia, kad veiksmai, kuriuos atlikti prašo įtariamasis, jo gynėjas ar nukentėjusysis, turi būti atlikti, prokuroras privalo per kuo trumpiausią laiką juos atlikti arba įpareigoti tai padaryti ikiteisminio tyrimo įstaigą.

Jeigu įtariamasis, jo gynėjas ar nukentėjęs asmuo prašo atlikti veiksmą, kurį atlikti turi teisę tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, šis, išnagrinėjęs skundą dėl prokuroro atsisakymo kreiptis į teisėją dėl šio veiksmo, gali pavesti prokurorui organizuoti tokio veiksmo atlikimą. Nukentėjęs asmuo negali

skūsti prokuroro nutarimo atsisakyti skirti įtariamajam nukentėjusiojo pageidaujama kardomąją priemonę. Įtariamasis, jo gynėjas ar nukentėjęs asmuo ir jo atstovas turi teisę dalyvauti jų prašymu atliekamuose tyrimo veiksmuose, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio (BPK 178 straipsnis).

Tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse atliekant kiekvieną tyrimo veiksmą visada rašomas protokolas. Jį surašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo jį atlikdamas arba iškart jį atlikęs. Protokole turi būti nurodyta tyrimo veiksmo atlikimo vieta ir laikas (data ir valanda); tyrimo veiksmą atliekantis asmuo ir visi asmenys, kurie dalyvauja ar kurių akivaizdoje tai atliekama; apklaustųjų parodymai arba kitų tyrimo veiksmų aprašymas ir rezultatai; asmenų, kurie dalyvavo, pareiškimai. Jeigu atliekant tyrimo veiksmą buvo panaudotos techninės priemonės – buvo fotografuojama, filmuojama, daromas vaizdo ir garso įrašas, daromi pėdsakų atspaudai ir išliejos, sudaromi planai ir schemos bei naudojami kitokie fiksavimo būdai, protokole turi būti nurodytos jų naudojimo sąlygos ir tvarka. Šių techninių priemonių panaudojimo rezultatai yra tyrimo veiksmo protokolo priedai. Taigi nors šiuose prieduose visas tyrimo veiksmo procesas pateiktas aiškiau, išsamiau ir nuosekliau, Lietuvoje pagrindiniu laikomas būtent tyrimo veiksmo protokolas¹⁰. Protokolą pasirašo tyrimo veiksmą atlikęs asmuo, protokolą surašęs asmuo ir visi kiti asmenys, dalyvavę jį atliekant. Jeigu tyrimo veiksmo dalyvis atsisako pasirašyti protokolą arba dėl fizinių trūkumų ar kitokių priežasčių negali jo pasirašyti, apie tai pažymima protokole ir tyrimo veiksmą atlikęs asmuo tai patvirtina savo parašu. Visi protokole daromi pakeitimai, pataisymai ir papildymai turi būti aptariamai (BPK 179 straipsnis).

Atliekant tyrimo veiksmus gali būti pasitelkiami vertėjas, atstovai, specialistas ir kiti kviestiniai asmenys, taip pat tyrimo veiksmo atlikimą padedantys užtikrinti asmenys. Jeigu pasitelkiamas specialistas nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, prieš tyrimo veiksmo pradžią įsitikinama jo asmens tapatybe ir kompetentingumu, išsiaiškinami jo santykiai su įtariamuoju ir nukentėjusiuoju, patikrinama, ar nėra pagrindo specialistą nušalinti. Prieš pradėdamas vykdyti savo pareigas specialistas pasirašo rašytinį pasižadėjimą sąžiningai atlikti jam pavedamas užduotis ir įspėjamas dėl atsakomybės pagal BK 235 straipsnį už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą (BPK 180 straipsnis).

¹⁰ BELEVIČIUS, L. Techninių priemonių naudojimo baudžiamajame procese teoriniai pagrindai ir reglamentavimas. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

/ III / skyrius

**Patraukimas
baudžiamojon atsakomybèn ir
ikiteisminio tyrimo pabaigimas**

TURINYS

3.1. Patraukimo įtariamuoju momentas ir proceso tvarka	39
3.2. Kardomųjų priemonių taikymo ikiteisminiame etape ypatumai	44
3.3. Ikiteisminio tyrimo sustabdymas ir tyrimo užbaigimo būdai....	46

3.1. Patraukimo įtariamuoju momentas ir proceso tvarka

Baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės teorijoje jau nuo seno buvo diskutuojama dėl kelių patraukimo baudžiamajon atsakomybės pradinio momento suvokimo pozicijų, kurios dažniausiai siejamos su tam tikrais baudžiamojo teisinio santykio etapais: nusikaltimo padarymu; baudžiamojo proceso (ikiteisminio tyrimo) pradžia; procesinės prievartos taikymu; patraukimo įtariamuoju (kaltinamuoju) momentu; kaltinamojo akto priėmimu; apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu¹¹; apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimu (pastarasis momentas pabrėžiamas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹² (toliau – Konstitucija) 31 straipsnyje, tačiau dalis bylų teismo nepasiekia ir jose asmens tolesnei teisei padėčiai reikšmingi sprendimai priimami nutraukiant bylas nereabilituojančiais pagrindais). Taigi atitinkamų pozicijų pagrindimo argumentavimas nėra vien teorinis ginčas, nes remiamasi konkrečiomis teisės taikymo aplinkybėmis, sąlygomis ir procesiniais padariniais. Štai ir dabar konkretaus asmens pripažinimas įtariamuoju ar kaltinamuoju suponuoja ir daugelį kitų tiek jam pačiam, tiek kitiems žmonėms ar net tiesos nustatymui labai reikšmingų procesinių padarinių, pvz., įpareigoja institucijų pareigūnus išaiškinti jo teises ir pareigas bei užtikrinti realią galimybę jomis pasinaudoti (BPK 45 straipsnis). Neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos klausimus gali tik įtariamojo ar kaltinamojo šeimos nariai ir artimieji giminaičiai ir tik tada, kai procese jau yra minėtasis proceso dalyvis. Be teisiųjų padarinių, asmens patraukimas baudžiamajon atsakomybės visada sukelia ir didesnę vidinę psichologinę įtampą, iš esmės pakeičia jo santykius su aplinka, šeimos nariais, draugais, bendruomene, baudžiamojo persekiojimo pareigūnais. Padėtis dar labiau paastrėja, jeigu atitinkamą informaciją paskleidžia žiniasklaida. Reikia pabrėžti, kad kartais vėlesnis persekiojimo nutraukimas ar netgi asmens išteisinimas negali ištaisyti visų tų padarinių, kurie atsirado pripažinus asmeniui nurodytą statusą. Galiojančiame BPK konkrečiai nenurodyta, kada asmuo patraukiamas baudžiamajon atsakomybės: ar kai įgyja įtariamojo teisinę padėtį (tapimo įtariamuoju momentas taip pat nėra tinkamai apibrėžtas), ar kai tampa kaltinamuoju arba nuteistuoju, ar nuo kurio nors kito formaliai apibrėžto momento. Mūsų nuomone, veikų atskleidimo fiksavimas, siejamas su įtariamojo atsiradimu, yra pakankamai pagrįstas ir atlaikė laiko išbandymus. Kita vertus, bet kokios procesinės prievartos taikymo galimybės atsiradimas ar domėjimasis asmeniu siejant

¹¹ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. lapkričio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-280.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos aidas, 1992, Nr. 33-1014.

jį su galimai padaryta nusikalstama veika, vertinant logiško nuoseklumo ir žmogaus teisių užtikrinimo prasme, jau suponuoja jo preliminarų apkaltinimą padarius nusikalstamą veiką, t. y. patraukimą baudžiamojo atsakomybės, todėl jam turi būti užtikrinamos atitinkamos teisės, o pirmiausia garantuota teisė gintis. Remiantis Konstitucija galutinai atskleistų nusikalstamų veikų duomenis reikėtų patikslinti atitinkamu laikotarpiu įsigaliojus nuosprendžiui arba įsiteisėjus kitokiam diskrecijos sprendimui.

Taigi dabar įtariamasis yra ikiteisminio tyrimo dalyvis ir juo laikomas asmuo, sulaikytas įtarus, kad padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurią padaręs jis įtariamasis, arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas BPK 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą. Asmuo, kuris slapstosi, arba nežinoma jo buvimo vieta, įtariamuoju pripažįstamas prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, o neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu.

Įtariamasis turi teisę: žinoti, kuo įtariamasis; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; gauti vertimą žodžiu ir raštu; informuoti konsulatą ir vieną asmenį; gauti skubią medicinos pagalbą; žinoti maksimalų terminą, kiek valandų (dienų) gali būti ribojama jo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisinėje institucijoje pradžios; duoti parodymus arba tylėti; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus (21 straipsnis). Reikia pabrėžti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras privalo ne tik išaiškinti įtariamajam jo teisę turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento, bet ir suteikti galimybę šia teise pasinaudoti. Dėl įtariamojo prašymo turėti gynėją arba dėl gynėjo atsisakymo surašomas protokolas. Įtariamasis turi teisę pasirinkti ir pasikviesti tinkamą gynėją. Įtariamojo pavedimu gynėją gali pakviesti jo atstovas pagal įstatymą arba kiti asmenys, kuriems įtariamasis tai paveda. Jei įtariamasis prašo užtikrinti gynėjo dalyvavimą ir gynėjo dalyvavimas nėra būtinas ar privalomas kitais įstatymų numatytais atvejais, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras išaiškina įtariamajam teisės į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įgyvendinimo tvarką. Jeigu įtariamojo pasirinktas gynėjas daugiau kaip tris dienas iš eilės negali dalyvauti procese, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras turi teisę pasiūlyti įtariamajam pasikviesti kitą gynėją, o jei šis to nepadaro, privalo paskirti gynėją. Jeigu įtariamojo pasirinktas gynėjas negali per šešias valandas atvykti dalyvauti pirmojoje apklausoje arba apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras turi teisę pasiūlyti įtariamajam į šią apklausą pasikviesti kitą gynėją, o jei šis to nepadaro, gynėją

privalo paskirti. Šiuo atveju gynėjas paskiriamas neatsižvelgiant į ginamojo norus turėti konkretų advokatą. Naujo gynėjo paskyrimas netrukdo bylos procese dalyvauti asmens anksčiau pasirinktam gynėjui.

Prieš pirmąją apklausą įtariamajam visada turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą ar prokuroro nutarimas pripažinti įtariamuoju. Kai užsienio valstybės pilietis, įtariamasis dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir BK 7 straipsnio pagrindais, yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatytais atvejais negali būti išduotas ar perduotas Lietuvos Respublikai, prokuroro prašymu jis įtariamuoju pripažįstamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi.

Pranešimas apie įtarimą yra vienas iš dokumentų, kuriuo asmeniui suteikiamas procesinis įtariamojo statusas. Pranešimu apie įtarimą užtikrinama įtariamojo teisė žinoti, kuo jis įtariamasis, įtariamasis informuojamas apie kitas turimas teises. Rengiant nurodytą dokumentą turi būti laikomasi šių principų:

- įtarimo teisėtumo. Formuluoiant įtarimą turi būti laikomasi baudžiamojo ir baudžiamojo proceso įstatymų reikalavimų, įtarimo formuluoje būtina aprašyti visus teisiškai reikšmingus konkrečios nusikalstamos veikos požymius ir teisingai nurodyti baudžiamojo įstatymo straipsnį, jo dalį, punktą;
- įtarimo individualumo. Įtarimo formuluoje būtina aiškiai nurodyti įtariamo asmens vaidmenį, kaltės formą, tiksliai nurodyti įtarimo formuluoje aprašytą nusikalstamą veiką atitinkantį baudžiamojo įstatymo straipsnį, jo dalį, punktą;
- įtarimo pagrįstumo. Įtarimas pagrįstas, kai ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai BPK 20 straipsnio 1, 3, 4 dalių reikalavimus atitinkančių faktinių duomenų, kuriuos įvertinus padaroma išvada, kad buvo padaryta konkreti nusikalstama veika ir kad ją padarė būtent šis įtariamasis asmuo;
- įtarimo konkretumo. Įtarime turi būti aiškiai ir konkrečiai aprašyta nusikalstama veika (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės), nurodyti inkriminuojamos nusikalstamos veikos sudėties požymiai, nustatyti konkrečiame BK straipsnyje, dalyje, punkte. Įtarime nusikalstamos veikos aplinkybes reikia nurodyti tiek, kiek jos nustatytos surinkus ikiteisminio tyrimo medžiagą, vengiant dėstyti teisiškai nereikšmingas, perteklines aplinkybes.

Pranešimo apie įtarimą struktūrą sudaro:

- 1) įžanginė dalis, kurioje nurodoma įstaiga (padalinys), kurios pareigūnas surašė pranešimą apie įtarimą, surašymo data, vieta,

ikiteisminio tyrimo bylos numeris ir konstatuojama, kad ikiteisminio tyrimo byloje surinkta pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių pagrįstai įtarti, kad asmuo (nurodomas įtariamojo vardas, pavardė, gimimo metai) padarė BK uždraustą veiką;

- 2) aprašomoji dalis, kuri pradedama nuoroda į BPK 187 straipsnį, kuriuo vadovaujamosi įteikiant pranešimą apie įtarimą, ir išdėstoma įtarimo formuluotė, t. y. aprašomos nusikalstamos veikos faktinės aplinkybės (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės), sudarančios inkriminuojamos nusikalstamos veikos sudėtį. Kiekvienos veikos, sudarančios savarankišką nusikalstamos veikos sudėtį, aprašymas baigiamas nurodant tos veikos kvalifikavimą;
- 3) baigiamoji dalis, kurioje nurodomos įtariamojo teisės (BPK 21 straipsnio 4 dalis), pranešimą surašiusio asmens pareigos, vardas ir pavardė, vertėjo ir kitų dalyvavusių asmenų vardai, pavardės, pranešimą įteikusio asmens pareigos, vardas ir pavardė. Pranešimą apie įtarimą pasirašo jį surašęs ir įteikęs pareigūnas ar prokuroras, kiti dalyvavę asmenys. Įtariamasis pranešimą apie įtarimą pasirašo ir taip patvirtina pranešimo apie įtarimą įteikimo ir įtariamojo teisių išaiškinimo faktą, nurodo pranešimo apie įtarimą įteikimo datą.

Naujas (patikslintas arba galutinis) pranešimas apie įtarimą įteikiamas tuo atveju, kai keičiasi įtarimo turinys (BPK 187 straipsnio 2 dalis). Įteikus paskesnę pranešimą apie įtarimą ankstesnis pranešimas apie įtarimą netenka galios¹³.

Nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, kuris baudžiamojo atsakomybės gali būti patrauktas tik kompetentingai institucijai leidus arba kuris pagal tarptautinės teisės normas turi imunitetą baudžiamajai jurisdikcijai, baudžiamasis procesas pradedamas, tačiau jam negali būti surašytas pranešimas apie įtarimą, jis negali būti nei apklausiamas kaip įtariamasis, nei pripažįstamas įtariamuoju. Be to, jo negalima nei suimti, nei kitaip suvaržyti. Kitos procesinės prievartos priemonės šiam asmeniui taikomos tiek, kiek tai nedraudžiama pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ar tarptautinės teisės normas. Jeigu atlikus visus nedraudžiamus proceso veiksmus nėra kompetentingos institucijos leidimo asmenį patraukti baudžiamojo atsakomybės arba asmuo turi imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos, baudžiamasis procesas turi būti nutrauktas. Baudžiamasis procesas gali būti atnaujinamas, kai yra kompetentingos institucijos leidimas asmenį pa-

¹³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2014 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. I-153 „Dėl rekomendacijų dėl pranešimo apie įtarimą parengimo ir nusikalstamų veikų perkvalifikavimo ikiteisminio tyrimo metu patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2014, Nr. 2014-10494.

traukti baudžiamajon atsakomybėn arba jis kitaip netenka šiame straipsnyje nurodyto imuniteto, arba būtina atlikti proceso veiksmus, kurie nedraudžiami pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ar tarptautinės teisės normas (3² straipsnis).

Atliekant ikiteisminį tyrimą iki kaltinamojo akto surašymo įtariamąjį privaloma apklausti. Jis visada apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę. Pirmiausia įtariamąjį paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką. Tada pasiūloma duoti parodymus dėl įtarimo esmės. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai. Įtariamąjo parodymai apklausos protokole užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Jeigu reikia, nurodomi įtariamajam užduoti klausimai ir jo atsakymai. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio nei aštuoniolikos metų įtariamąjo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Įtariamasis užsienio valstybės pilietis ikiteisminio tyrimo dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir BK 7 straipsnio pagrindais, metu gali būti neapklaustas tik kai yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais atvejais negali būti išduotas ar perduotas Lietuvos Respublikai.

Įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu gali būti apklausiamas ir ikiteisminio tyrimo teisėjo, jeigu yra gautas prokuroro prašymas, kurį prokuroras gali pateikti įtariamąjį, jo gynėjo ar savo iniciatyva. Įtariamąjo prašymu prokuroras privalo per kiek įmanoma trumpesnę laiką po tokio prašymo pateikimo pristatyti suimtą įtariamąjį pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir dalyvauti jo apklausoje. Prokuroro iniciatyva įtariamąjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas, kai manoma, kad bylą nagrinėjant teisme kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti juos duoti. Įtariamąjo prašymu atliekant apklausą turi dalyvauti jo gynėjas. Įtariamąjo apklausa pradeda pasiūlymu įtariamajam papasakoti apie aplinkybes, dėl kurių jis norėjo būti apklaustas teisėjo. Vėliau įtariamajam klausimus gali užduoti gynėjas ir prokuroras.

3.2. Kardomųjų priemonių taikymo ikiteisminiame etape ypatumai

III

Įtariamąjį ar kaltinamąjį laisvės teisių apribojimas – neišvengiama visų teisinių sistemų blygybė. Kai vieno asmens laisvė kelia pavojų kitų visuomenės narių laisvei ir saugumui, dėl grėsmę keliančio asmens būtina imtis tam tikrų priemonių, pvz., apriboti judėjimą (atimti pasą, įpareigoti reguliariai atvykti į policiją, taikyti intensyvią priežiūrą, namų areštą). Rimtesniais atvejais įtariamasis gali netekti laisvės jį areštavus ar sulaikius (Lietuvoje laikinas sulaikymas nėra kardomoji priemonė). Tik nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui dalyvaujant ikiteisminiame tyrime, bylą nagrinėjant teisme ir vykdant nuosprendį galima efektyviai taikyti proceso greitumo ir ekonomiškumo principus. Dėl to pirmasis tikslas, kurio siekiama taikant kardomasias priemones, yra užtikrinti nusikalstamą veiką padariusio asmens dalyvavimą procese. Asmens nusistatymas nedalyvauti procese dažniausiai pasireiškia arba sąmoningu vengimu atvykti į proceso veiksmus ir vykdyti nuosprendį, arba apskritai pasislėpimu nuo teisėsaugos institucijų. Antrasis kardomųjų priemonių tikslas šiek tiek susipina su pirmuoju, nes nusikalstamą veiką padariusio asmens vengimas dalyvauti procese taip pat yra neabejotinas trukdis greitai ir efektyviai įvykdyti baudžiamąjį procesą. Dažniausiai trukdymas procesui gali pasireikšti dviem formomis:

- bandymu paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, kaltinamuosius ar nuteistuosius. Tai gali būti ir spėjimas, kad bus bandoma paveikti minėtus asmenis. Poveikį minėtiems asmenims įtariamasis (kaltinamasis) gali daryti ne tik tiesiogiai, bet ir per kitus jo naudai veikiančius asmenis;
- bandymu sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti.

Minėti kardomųjų priemonių tikslai yra grynai procesinio pobūdžio ir nei praktiniu, nei teoriniu lygmeniu diskusijų nekelia, tačiau yra dar ir trečiasis – iš esmės prevencinio pobūdžio kardomųjų priemonių tikslas – siekti užkardyti naujas nusikalstamas veikas, nes jis šiek tiek panašus į baudžiamąjį teisėje įtvirtintą vieną iš bausmės tikslų – sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų. Tačiau, atsižvelgiant į vieną iš nekaltumo prezumpcijos principo elementų, kad jokiais procesinėmis priemonėmis negali būti siekiama bausmės tikslų, taip pat į tai, kad skiriant bausmę siekiama ne vieno iš BK 41 straipsnyje įtvirtintų bausmės tikslų, o visų kartu kompleksiskai, siekis kardomosiomis priemonėmis užkardyti naujas nusikalstamas veikas taip pat yra procesinio pobūdžio. Kai kuriose didesnę demokratijos patirtį turinčiose valstybėse skiriant kardomasias

priemonės atsisakyta prevencinio pobūdžio tikslo – užkardyti naujas nusikalstamas veikas. Šio tikslo mūsų valstybėje vyравimas menkina ribą tarp asmens laisvių suvaržymo ir jų pažeidimo. Taigi siekis užkardyti naujas nusikalstamas veikas skiriant kardomąją priemonę turi būti labiau išimtinis ir taikytinas tik kai yra surinkta pakankamai patikimų duomenų apie asmens padarytą nusikalstamą veiką. Kardamosios priemonės nėra baudžiamosios atsakomybės priemonės, taigi jos nėra bausmė. Jos taikomos prieš teismo nuosprendį arba vykstant teismo procesui dar nepradėjus vykdyti bausmę. Jomis siekiama ne nubausti asmenį, o garantuoti, kad įtariamasis netrukdytų ikiteisminiam tyrimui, nevengtų teismo posėdžių, nepasislėptų nuo teismo, nedarytų poveikio kitiems proceso dalyviams.

Asmeniui įgijus procesinį įtariamojo statusą priimant sprendimą dėl kardamosios priemonės skyrimo turi būti sprendžiami du kokybiškai skirtingi klausimai: kardamosios priemonės skyrimo tikslingumas ir jos rūšies parinkimas. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras arba (neatidėliotinais atvejais) ikiteisminio tyrimo pareigūnas sprenddamas kardamosios priemonės skyrimo tikslingumo klausimą pirmiausia turi atsakyti į klausimą, ar nepaskyrus kardamosios priemonės bus galima užtikrinti tinkamiausią baudžiamąjį procesą ir sėkmingai pasiekti jo tikslus. Į šį klausimą atsakęs neigiamai pareigūnas turėtų įvertinti, ar švelniausia kardomąja priemone – rašytiniu pasižadėjimu neišvykti – pavyks pasiekti norimus tikslus, ir tik neigiamai atsakęs į šį klausimą pradėti svarstyti, ar skirti griežtesnę kardomąją priemonę. BPK 121 straipsnyje įtvirtintos bendrosios kardomųjų priemonių skyrimo nuostatos, kurios yra tam tikros gairės. Jų privaloma laikytis sprendžiant bet kurios kardamosios priemonės, neatsižvelgiant į jos rūšį, skyrimo galimumo ir tikslingumo klausimus, taip pat vėliau jau parenkant konkrečios kardamosios priemonės rūšį. Kai kurioms kardomosioms priemonėms paskirti pakanka ir minėtųjų bendrųjų skyrimo nuostatų, tačiau kitoms, pavyzdžiui, suėmimui, karinio dalinio vadovybės stebėjimui, įstatyme numatytos ir papildomos, specialiosios aplinkybės, tik kurioms esant ši kardomoji priemonė galės būti paskirta.

Lietuvoje kardamosios priemonės yra šios: suėmimas, intensyvi priežiūra, namų areštas, įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie jo arčiau nei nustatytu atstumu, užstatas, dokumentų paėmimas, įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje, rašytinis pasižadėjimas neišvykti.

Kariui kaip kardomoji priemonė gali būti skiriamas karinio dalinio, kuriame jis tarnauja, vadovybės stebėjimas, o nepilnamečiui – atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie turi jais rūpintis.

Kaip minėta, kardamosios priemonės Lietuvoje gali būti skiriamos siekiant užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą. Be to, jos gali būti skiriamos ir siekiant užkardyti naujas nusikalstamas veikas. Paskirti kardomąją priemonę yra atitinkamų subjektų teisė, tačiau ne pareiga. Vienu metu gali būti skiriamos kelios už suėmimą švelnesnės kardamosios priemonės. Prokuroras, teisėjas ar teismas, spręsdamas, ar reikia skirti kardomąją priemonę, parinkdamas jos rūšį, turi atsižvelgti į įtariamojo nusikalstamos veikos sunkumą, jo asmenybę, į tai, ar jis turi nuolatine gyvenamąją vietą ir darbą ar kitokį legalų pragyvenimo šaltinį, taip pat į įtariamojo amžių, sveikatos būklę, šeiminių padėčių ir kitas aplinkybes, galinčias turėti reikšmės sprendžiant kardamosios priemonės klausimą.

Paskirta kardomoji priemonė panaikinama, kai tampa nebereikalinga arba pakeičiama griežtesne ar švelnesne, kai to reikalauja bylos aplinkybės. Kardomąją priemonę panaikina arba pakeičia prokuroras nutarimu arba teismas nutartimi. Jeigu ikiteisminio tyrimo metu išnyksta suėmimo, namų arešto ar įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo pagrindai ar šioms kardomosioms priemonėms taikyti reikalingos sąlygos, prokuroras privalo nedelsdamas priimti nutarimą paleisti į laisvę suimtą įtariamąjį arba panaikinti jam taikomą kardomąją priemonę – namų areštą ar įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo arba sušvelninti šių kardomųjų priemonių taikymo sąlygas. Tokio nutarimo nuorašas siunčiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui, paskyrusiam suėmimą, namų areštą ar įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo, arba pratęsusiam šių kardomųjų priemonių terminą (BPK 139 straipsnis).

Įgaliojimus skirti kardomasias priemones turintys subjektai turėtų pradėti keisti susiformavusią ydingą praktiką ir asmeniui įgijus įtariamojo procesinį statusą nesistengti apriboti jo teisių. Nuodugniai ir išsamiai išanalizavus surinktus duomenimis galbūt vertėtų surinkti papildomus duomenis ir tik tada galutinai išspręsti kardamosios priemonės skyrimo tikslingumo klausimą.

3.3. Ikiteisminio tyrimo sustabdymas ir tyrimo užbaigimo būdai

Jeigu ikiteisminio tyrimo metu visi reikalingi proceso veiksmai atlikti ir išnaudotos visos galimybės nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, tačiau tas asmuo nenustatytas, ikiteisminis tyrimas motyvuotu prokuroro nutarimu gali būti sustabdytas. Prokuroro nutarimas sustabdyti ikiteisminį tyrimą per septynias dienas nuo nutarimo nuorašo įteikimo nukentėjusiajam ar jo atstovui dienos gali būti skundžiamas BPK 63 straipsnyje nustatyta tvarka.

Jeigu išnyksta anksčiau nurodyti ikiteisminio tyrimo sustabdymo pagrindai, ikiteisminis tyrimas atnaujinamas be atskiro nutarimo, atlikus bent vieną proceso veiksmą.

Proceso dalyvių prašymai atlikti BPK XII ir XIV skyriuose numatytus veiksmus sprendžiami BPK 178 straipsnyje nustatyta tvarka (3¹ straipsnis).

Lietuvoje pradėtas ikiteisminis tyrimas dabar gali būti užbaigtas šiais būdais:

- 1) nutraukus ikiteisminį tyrimą (BPK 212 straipsnis);
- 2) surašius kaltinamąjį aktą;
- 3) pareiškimu dėl supaprastinto proceso formų taikymo (baudžiamojo įsakymo surašymo ar proceso užbaigimo pagreitinto proceso tvarka). Specifinėmis ikiteisminio proceso baigimo formomis taip pat išsiskiria juridinio asmens patraukimas atsakomybėn ir priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas.

Sprendimą dėl tyrimo duomenų pakankamumo taikyti vieną ar kitą ikiteisminio tyrimo užbaigimo būdą visose ikiteisminio tyrimo įstaigose tiriant nusikalstamas veikas Lietuvoje dabar priima tik prokuroras, tačiau būtinos vienovės reglamentuojant proceso tvarką šiame etape ir proceso dalyvių teisinę padėtį, deja, nėra. Proceso dalyviai vienais atvejais turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kitais atvejais tik informuojami, kad tyrimas baigtas.

/IV/ skyrius

Nusikaltimų asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai tyrimas

TURINYS

4.1. Bendrieji BK XXVI skyriuje numatytų nusikaltimų bruožai	51
4.2. Nusikaltimų asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	52
4.3. Pirminiai ir tolesni BK XXVI skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai	54
4.3.1. Trukdymas naudotis rinkimų ar referendumo teise.....	54
4.3.2. Rinkimų ar referendumo dokumento suklastojimas arba suklastoto rinkimų ar referendumo dokumento panaudojimas	58
4.3.3. Neteisingas rinkimų balsų skaičiavimas.....	62
4.3.4. Rinkimų ar referendumo dokumento sunaikinimas, sugadinimas, pagrobimas arba paslėpimas.....	65

4.1. Bendrieji BK XXVI skyriuje numatytų nusikaltimų bruožai

Rinkimai ir referendumas – svarbiausia piliečių dalyvavimo valstybės valdyme forma, tautos aukščiausiosios suverenios galios vykdymo išraiška. Konstitucijos 4 straipsnyje įtvirtinta, kad „aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“, o Konstitucijos 9 straipsnio nuostata skelbia, kad „svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu.“ Visuotiniai rinkimai, referendumas yra būtinas demokratinės valstybės ir atviros pilietinės visuomenės elementas. Viena ryškiausių politinių teisių – rinkimų teisė, nurodyta Konstitucijos 33, 34, 55, 56, 78, 119 straipsniuose ir preciziškai išanalizuota Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų, Prezidento rinkimų, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose, o nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikai tapus Europos Sąjungos valstybe nare – Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatyme. Lietuvos Respublikos piliečių referendumo teisės įgyvendinimo tvarką, referendumo rūšis, jo inicijavimą, paskelbimą, organizavimą ir vykdymą reglamentuoja Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. Reikia pabrėžti, kad kai kurie esminiai rinkimų teisės principai reglamentuoti ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹⁴ (toliau – Konvencija) Protokole Nr. 1, kurį Lietuva yra ratifikavusi. Jo 3 straipsnyje nurodyta, kad „aukštosios susitariančios šalys įsipareigoja pagrįstais terminais organizuoti laisvus rinkimus, slaptai balsuojant, sudarydamos tokias sąlygas, kurios garantuotų žmonių nuomonės išraiškos laisvę renkant įstatymų leidybos institucijas.“ Kartu suponuojama pareiga valstybei, prisijungusiai prie Konvencijos, imtis organizacinių ir teisinių priemonių garantuoti žmonių nuomonės išraiškos laisvę. Viena iš tokių priemonių yra teisinės atsakomybės nustatymas nacionaliniuose įstatymuose už nusikalstamas veikas rinkimų ir referendumo procese. Baudžiamoji atsakomybė už veikas, kurios rinkimų, referendumo procese pripažįstamos nusikaltimais, ir išsamus jų sąrašas pateikiamas BK XXVI skyriaus „Nusikaltimai asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento bei savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai“ 172–175 straipsniuose.

Remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis apie baudžiamųjų bylų dėl „Nusikaltimų asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento,

¹⁴ 1950 m. lapkričio 4 d. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.

Seimo, Europos Parlamento bei savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai (BK XXVI skyrius)“ nagrinėjimą pirmosios instancijos teismuose beveik visi nusikaltimai buvo padaryti trukdant pasinaudoti rinkimų ar referendumo teise (BK 172 straipsnis)¹⁵. Per 2012 m. spalio 14 d. rinkimus į Lietuvos Respublikos Seimą ir pakartotinius rinkimus, vykusius 2012 m. spalio 28 d., bandyta papirkti asmenis, turinčius teisę rinkti arba dalyvauti referendume. Tai patvirtina įvairiose Lietuvos Respublikos politikos įstaigose pradėti 22 ikiteisminiai tyrimai dėl balsų pirkimo ir raginimo balsuoti už konkrečių partijų kandidatus per rinkimus į Seimą¹⁶.

4.2. Nusikaltimų asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės

Iš BK XXVI skyriaus pavadinimo analizės matyti, kad šiame skyriuje yra numatytos dviejų rūšių nusikalstamos veikos: 1) nusikalstamos veikos, kuriomis pažeidžiama specialiais įstatymais reglamentuota rinkimų ar referendumo tvarka, 2) nusikalstamos veikos, kuriomis pažeidžiamos piliečių rinkimų teisės.

Nusikaltimai asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai padaromi:

- 1) trukdant pasinaudoti rinkimų ar referendumo teise;
- 2) suklastojant rinkimų ar referendumo dokumentą arba panaudojant suklastotą rinkimų ar referendumo dokumentą;
- 3) neteisingai suskaičiuojant rinkimų balsus;
- 4) sunaikinant, sugadinant, pagrobiant arba paslepiant rinkimų ar referendumo dokumentą.

Būtent į tai orientuojamasi ikiteisminio tyrimo metu įrodinėjant nusikaltimų padarymo aplinkybes, pvz., trukdymą asmeniui (Lietuvos Respublikos piliečiui ar kitiems rinkimų ar referendumo įstatymuose įvardytiems asmenims) pasinaudoti rinkimų ar referendumo teise.

BK 172 straipsnio 1 dalyje numatyto nusikaltimo sudėtis yra formalioji, t. y. nereikalauja, kad būtų padarinių. Priešingai – šio straipsnio 2 dalyje

¹⁵ Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaita (pirmosios instancijos teismuose) [interaktyvus], <[www.ird.lt/infusions/report.../3.../baudziamosios%20\(i\)_2012.xls](http://www.ird.lt/infusions/report.../3.../baudziamosios%20(i)_2012.xls)>.

¹⁶ Lietuvos Respublikos prokuratūros interneto puslapis [interaktyvus], <<http://www.prokuraturos.lt/Naujiena/tabid/104/ItemID/5049/Default.aspx>>.

baudžiamoji atsakomybė kyla atsiradus padariniams, t. y. kai rinkimai arba referendumas pripažįstami negaliojančiais (materialioji sudėtis). Rinkimų ar referendumo rezultatai gali būti pripažįstami negaliojančiais tik esant šiurkštiems rinkimų ar referendumo įstatymų pažeidimams tam tikru laikotarpiu apibrėžtoje teritorijoje, kurioje vyksta rinkimai ar referendumas. Šiurkštaus įstatymo pažeidimo sąvokos išaiškinimas pateiktas 1996 m. lapkričio 23 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvadoje byloje Nr. 15/96.

BK 173 straipsnio dalykas yra: suklastoti ar netikri rinkėjų arba turinčių teisę dalyvauti referendume piliečių sąrašai, balsų skaičiavimo protokoliai, rinkimų ar referendumo biuleteniai ar kiti referendumo dokumentai.

BK 174 straipsnio objektas – rinkimų ar referendumo įstatymuose įtvirtinta rinkėjų ar referendumo dalyvių balsų skaičiavimo ir fiksavimo tvarka, o BK 175 straipsnio – rinkimų ar referendumo dokumentų saugumas, kuris pažeidžiamas vienu iš alternatyvių veiksmų, nurodytų minimo straipsnio dispozicijoje, būtent rinkimų ar referendumo dokumento: a) sunaikinimu; b) sugadinimu; c) pagrobimu; d) paslėpimu; e) rinkimų ar referendumo dokumentų naikinimo, gadinimo, grobimo ar slėpimo organizavimu.

Rekomenduojama, kad ikiteisminio tyrimo įstaiga (policija), tirianti nusikaltimus, numatytus BK XXVI sk., prokuratūra, organizuojanti ir vadovaujanti šiems tyrimams, glaudžiai bendradarbiautų su VRK arba apygardų rinkimų komisija (toliau – rinkimų komisija), o gavusi informacijos apie galimus rinkėjų, rinkimų teisę turinčių asmenų papirkimo faktus atliktų tyrimą ir priimtų sprendimą. Rinkimų komisijos tyrimo ir vertinimo procedūros reglamentuotos Vyriausiosios rinkimų komisijos 2012 m. balandžio 17 d. sprendimu Nr. Sp-36 „Dėl rinkėjų ar rinkimų teisę turinčių asmenų papirkimo faktų tyrimo ir vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“¹⁷. Daug vertingos informacijos gali suteikti ir nevyriausybinės organizacijos, stebinčios rinkimus ar referendumus ir fiksuojančios galimus pažeidimus, pvz., „Baltosios pirštinės“. Pagrindiniai tyrimo veiksmai – apklausa, apžiūra, krata.

¹⁷ Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas „Dėl rinkėjų ar rinkimų teisę turinčių asmenų papirkimo faktų tyrimo ir vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ [interaktyvus], <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=423567&p_query=&p_tr2=2.>>.

4.3. Pirminiai ir tolesni BK XXVI skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai

4.3.1. Trukdymas naudotis rinkimų ar referendumo teise

Pagrindiniai minėtos nusikalstamos veikos darymo būdai (sistema veiks-
mų, kuriais rengiamasi daryti nusikaltimą, kuriais jis padaromas ir slepia-
mas) yra šie:

- a) psichinės prievartos naudojimas;
- b) papirkimas;
- c) apgaulė.

Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 2¹ straipsnyje įtvirtintas draudimas papirkti piliečius ir šio įstatymo straipsnio 2 dalyje apibrėžta, kas nelaikoma piliečių papirkimu: „Piliečių papirkimu nelaikomas spausdintos medžiagos (referendumui teikiamo sprendimo teksto, informacijos ar nuomonių, pritariančių arba prieštaraujančių referendumo skelbimui ir (arba) referendumui teikiamo sprendimo priėmimui ar kitokių informacinio turinio lankstinukų, kalendorių, atvirukų, lipdukų) ir ženkliukų, skirtų referendumui propaguoti arba dėl jo prieštarauti, gaminimas arba neatlygintinas platinimas.“¹⁸ Tokios pačios nuostatos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 8 straipsnio 2 dalyje¹⁹, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 5¹ straipsnio 2 dalyje²⁰, Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 6 straipsnio 2 dalyje²¹, Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 41 straipsnio 2 dalyje²². Reikia atkreipti dėmesį į skirtingų terminų vartojimą rinkimų tvarką į minėtąsias institucijas reglamentuojančiuose įstatymuose: „rinkėjų ir rinkimų teisę turintys asmenys“. Lietuvos Respublikos referendumo įstatyme vartojamas žodis „pilietis“.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 5¹ straipsnio 1 dalyje skelbiama: „Prasidėjus Seimo rinkimų politinei kampanijai, t. y. nuo Seimo rinkimų datos paskelbimo iki šio įstatymo nustatyto rinkimų agitacijos kampanijos laikotarpio pabaigos, taip pat rinkimų dieną draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai pirkti rinkėjų balsus, dovanomis ar kitokiu atlyginimu skatinti rinkėją ar rinkimų teisę turintį asmenį dalyvauti arba nedalyvauti

¹⁸ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2570.

¹⁹ Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas. Valstybės žinios, 2013, Nr. 120-6055.

²⁰ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 68-2768.

²¹ Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. Teisės aktų registras, i. k. 2014-10139.

²² Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas. Valstybės žinios, 2013, Nr. 121-6116.

rinkimuose ir (arba) balsuoti už arba prieš vieną ar kitą asmenį, kurį numatoma kelti kandidatū, kandidatą arba kandidatų sąrašą, taip pat žadėti už balsavimą atsilyginti rinkėjams po rinkimų turint tikslą paveikti rinkėjų valią dėl konkrečių politinių partijų ar kandidatų arba asmenų, kuriuos numatoma kelti kandidatais, ir taip trukdyti piliečiams įgyvendinti rinkimų teisę“. Tai laikytina pradiniu išėities tašku pradėjus tyrimą dėl nusikalstamos veikos, numatytos BK 172 straipsnyje, būtent balsų pirkimo būdų. Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos (toliau – VRK) 2012 m. gegužės 14 d. sprendimu Nr. Sp-58 „Dėl metodinių rekomendacijų dėl aplinkybių, kurioms esant pradedamas rinkėjų ar rinkimų teisę turinčių asmenų galimo papirkimo faktų tyrimas patvirtinimo“ pateikiami Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 5¹ straipsnio 1 dalyje vartojamų sąvokų išaiškinimai, kurie gali būti taikomi interpretuojant papirkimo faktą, kai atliekamas tyrimas ne tik dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo reglamentuotos rinkimų tvarkos pažeidimo, bet ir kitų specialiais įstatymais rinkimų ar referendumo tvarką reglamentuojančių įstatymų (Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo, Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo, Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo, Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo) pažeidimų, sukeliančių teisinius padarinius – baudžiamąją atsakomybę:

„dovanos ar kitoks atlyginimas – kaip turtinė nauda (materialinių išlaidų išvengimas), kuri gali būti suprantama tiek kaip materialios, tiek kaip nematerialios turtinės vertybės (pavyzdžiui, pinigai, buities reikmenys, tam tikri mokami darbai, turtinės teisės, paprastai mokami intelektualinės veiklos rezultatai, mokamo pobūdžio paslaugos, koncertai, kiti mokamo pobūdžio kultūriniai renginiai ir pan.);

suteikimas – kaip bet koks materialios ar nematerialios turtinės naudos (dovanų, paslaugų ar kitokio atlyginimo) perdavimas kitam asmeniui arba sąlygų ja pasinaudoti sudarymas;

skatinti rinkėją ar rinkimų teisę turintį asmenį dalyvauti arba nedalyvauti rinkimuose ir (arba) balsuoti už arba prieš vieną ar kitą asmenį – kaip poveikio rinkėjui ar rinkimų teisę turinčiam asmeniui arba asmeniui, kurio likimu, gerove, interesų patenkinimu suinteresuotas rinkėjas ar rinkimų teisę turintis asmuo, darymas;

neteisėtumas – kaip turtinė nauda rinkėjui ar rinkimų teisę turinčiam asmeniui, suteikiama neatlygintinai arba atlyginant simboliškai, nors pagal Įstatymo 51 straipsnio 2 dalį tai nėra leidžiama.“²³

²³ Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas „Dėl metodinių rekomendacijų dėl aplinkybių, kurioms esant pradedamas rinkėjų ar rinkimų teisę turinčių asmenų galimo papirkimo faktų tyrimas patvirtinimo“ [interaktyvus], <[IV](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=424409&p_query=&p_tr2=2.></p></div><div data-bbox=)

Tačiau ne visų materialinio pobūdžio objektų gaminimas ir neatlygin-
tinis platinimas laikomas rinkėjų ar rinkimų teisę turinčių asmenų papir-
kimu. Materialiems objektams, kurių gamyba ir neatlygin-
tinis platinimas nelaikomi balsų papirkinėjimu, keliami tam tikri reikalavimai, leidžiantys
juos išskirti iš kitų materialių objektų visumos. Santykinai galima išskirti
du reikalavimus rinkimų kampanijos metu ar prieš rengiamą referendumą
platinamiems materialiams objektams:

1. Technologiniai (spausdinio gamybai naudojami medžiagai; išimtis:
ženkliukai);
2. Tekstiniai (tai, kas privalo būti pateikiama spausdintinėje medžia-
goje).

Remiantis technologiniais reikalavimais platinamo materialaus objekto
medžiaga pirmiausia turi būti sudaryta iš žaliavos (celiuliozės), vartojamos
popieriui gaminti, t. y. informacijos nešiklio pagrindas turi būti popierius.
Išimtis: ženkliukai. Antra, materialus objektas privalo būti spausdintas, t. y.
tekstas yra parengiamas, surenkamas spaudmenimis (akliesiems – Brailio
rašto rašmenimis) ir išleidžiamas spausdinant (dauginant) tam tikru tiražu.
Trečia, platinama spausdintinė medžiaga negali būti pateikiama elektri-
nė forma. Ketvirta, spausdinio forma gali būti įvairi ir pagaminta pagal tam
tikrą šabloną: informacinis lankstinukas, skrajutė, plakatas, kalendorius, at-
virukas, lipdukas ir pan.

Teksto reikalavimai taikomi spausdintinės medžiagos žodinėje dalyje
skleidžiamos informacijos turiniui, jos paskirčiai ir pan. Informacija pri-
valo būti apie politinės partijos ar kandidato arba asmens, kurį numatoma
kelti kandidatą, programą, biografiją ir pan. Antra, žodinėje dalyje ar bet
kuria kita forma pateikiamos informacijos paskirtis turi būti aiški: skleisti
tarp rinkėjų politinės partijos ar kandidato arba asmens, kurį numatoma
kelti kandidatą, idėjas ir poziciją įvairiais socialinių reiškinių klausimais,
agituoti už tas idėjas ir išreikštą poziciją ir kviesti pasirinkti konkrečią
politinę partiją, asmenį rinkimuose ar išreikšti pritarimą ar prieštaravimą
referendumo metu sprendžiamam klausimui. Ženkliukas turi būti su lo-
gotipu ar paveikslėliu, leidžiančiu aiškiai suvokti, kad siekiama propaguoti
politinę partiją, kandidatą ar asmenį, numatomą kelti kandidatą. Pateikti
kriterijai leidžia išskirti spausdintinę medžiagą, įskaitant ženkliukus, iš kitų
materialių objektų visumos, kurių neatlygin-
tinis platinimas įstatymo nu-
statyta tvarka prieš rinkimus ar referendumą nėra laikomas balsų pirkimu.

Tiriant nusikalstamas veikas asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Res-
publikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų
rinkimų ar referendumų tvarkai pagrindinis duomenų šaltinis yra asmenys,
disponuojantys informacija apie padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes:

kas, kada, kur, koku būdu bandė papirkti asmenis, turinčius teisę rinkti arba dalyvauti referendume. Šie duomenys gaunami atliekant procesinius tyrimo veiksmus, pvz., apklausas, kratas, asmens apžiūras. Apklausos taktika gali skirtis ir tai priklauso nuo proceso dalyvio statuso ikiteisminio tyrimo byloje, amžiaus, lyties, noro bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, siekiančiomis nustatyti tiesą byloje, ir pan. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, atlikdamas ikiteisminį tyrimą, ypač apklausdamas, turi atkreipti dėmesį į išsamų šių aplinkybių ištyrimą: kas papirko ar bandė papirkti (pavienis asmuo, politinės partijos ar judėjimo atstovas); kokia suteiktos materialios ir (arba) nematerialios naudos vertė pinigine išraiška; kiek rinkėjų ar asmenų, turinčių teisę rinkti arba dalyvauti referendume (toliau – asmenys), buvo papirkta ar bandyta papirkti ir kiek kartų; kokius konkrečius veiksmus turėjo atlikti papirkti asmenys (pvz., atiduoti savo balsą už konkrečią politinę partiją, įstatymu nustatyta tvarka įregistruotą ir dalyvaujančią rinkimuose; atiduoti balsą už konkretų kandidatą ir pan. Apklausos metu svarbu išsiaiškinti du esminius klausimus siekiant nustatyti, ar rinkėjai arba rinkimų teisę turintys asmenys laisvai galėjo pareikšti savo tikrąją valią rinkimuose ar referendume:

- ar paperkamas asmuo turėjo išankstinę nuomonę, už ką balsuos arba išreikš konkrečią nuomonę referendume svarstomu klausimu;
- ar išankstinė paperkamo asmens nuomonė dėl balso atidavimo už pasirinktą kandidatą, politinę partiją pakito po įvykusio papirkimo fakto ar pažadėjimo suteikti materialinio ir (arba) nematerialinio pobūdžio naudą.

Gauti atsakymai į minėtuosius klausimus, taip pat kiti surinkti ikiteisminio tyrimo metu duomenys padės ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui priimti procesinį sprendimą dėl veikos kvalifikavimo pagal BK 172 straipsnio 1 dalį arba pagal ATPK 207⁷ straipsnį (rinkėjų kurstymas balsuoti už atlygį). Ne kiekvienas teisės pažeidimas gali būti vertinamas kaip nusikalstama veika.

Suteiktos ar žadamos suteikti materialinės ir (arba) nematerialios naudos įvertinimas pinigine išraiška nekelia baudžiamosios atsakomybės. Svarbiausia – papirkimo faktas. Kokia bus piniginė balso pirkimo išraiška – 2 eurai ar 500 eurų – neaktuali. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 10 d. išvadoje byloje Nr. 15/2012-16/2012 skelbiama, kad „masiniu rinkėjų ar rinkimų teisę turinčių asmenų papirkimu vykstant rinkimų procesui laikytinas ir vienkartinis prekių, pinigų ar kitokių dovanų dalijimas ir (arba) neatlygintinis paslaugų teikimas daugeliui rinkėjų per susirinkimą ar kitokį visuomenei ar tam tikrai jos daliai skirtą renginį skatinant dalyvauti arba nedalyvauti rinkimuose ir (arba) balsuoti

už arba prieš vieną ar kitą kandidatą²⁴. Pavyzdžiui, neatlygintinis saldainių ar knygų dovanojimas rinkėjams, vaišinimas alumi ir pan.

Nusikalstamos veikos, numatytos BK 172 straipsnyje, analizė leidžia teigti, kad nukentėjusiuoju gali būti tik Lietuvos Respublikos pilietis.

4.3.2. Rinkimų ar referendumo dokumento suklastojimas arba suklastoto rinkimų ar referendumo dokumento panaudojimas

Dokumentų klastojimo sudėtis žinoma jau nuo romėnų teisės paminklo *Lex Cornelia* laikų. XVI a. Lietuvos Statutuose minimas raštų klastojimas. Nacionalinis įstatymų leidėjas naujajame 2000 m. BK numatė baudžiamąją atsakomybę už dokumentų klastojimą keliuose kodekso skirsniuose ir išskyrė kelias dokumentų grupes, iš kurių viena susijusi su rinkimais ir referendumu. BK 173 straipsnyje nustatyta teisinė atsakomybė už rinkimų ar referendumo dokumentų klastojimą. Įstatymų leidėjas neišvardijo, už kokių konkrečiai rinkimų ar referendumo dokumentų klastojimą kyla baudžiamoji atsakomybė. Vyriausioji rinkimų komisija (toliau – ir VRK) prieš kiekvienus rinkimus ar referendumą patvirtina dokumentų rinkinį, vadinamąją baltąją knygą. Pavyzdžiui, VRK patvirtintas dokumentų rinkinys rengiant ir vykdant 2012 m. spalio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus²⁵. Šiame rinkinyje pateikiamos oficialios dokumentų formos, kurios privalo būti naudojamos rengiant ir vykdant konkrečius rinkimus, vykstančius įstatymo nustatyta tvarka. Baltojoje knygoje pateiktas išsamus ir baigtinis dokumentų (jų formų pavyzdžių) sąrašas. Kiekvieno baltosios knygos sąraše paminėto dokumento paskirtis, funkcija rengiant ir vykdant rinkimus ar referendumą, teisinė reikšmė ir sukeliama teisiniai padariniai yra skirtingi. Juk būtent dokumento funkcija nurodo nusikalstamos veikos objektą. Baudžiamosios teisės vadovėlyje dokumento samprata aiškinama kaip materialus objektas, kuriame užfiksuota kokia nors informacija²⁶. Teismų praktikoje „dokumentu laikomas kiekvienas rašytinis aktas ar kitoks materialaus pasaulio dalykas, kuriame įtvirtinta juridinę reikšmę turinti informacija, pagal savo pobūdį ir reikšmę esanti teisės ar pareigos arba teisinio

²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 10 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo ir Lietuvos Respublikos Prezidentės paklausimų, ar per 2012 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus nebuvo pažeistas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“ [interaktyvus], <<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2012/i121110.htm>>.

²⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija. Dokumentų rinkinys rengiant ir vykdant 2012 m. spalio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus [interaktyvus], <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/2532/baltojiknygav1.pdf>>.

²⁶ ABRAMAVIČIUS, A., et al. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Antroji knyga: vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2001.

santykio atsiradimo, pasikeitimo ar pasibaigimo įrodymu, taip pat juridinių faktų įrodymu ar turinčių juridinę reikšmę aplinkybių įrodymu (kasacinė nutartis Nr. 2K-426/2006)²⁷. Tačiau rinkimų ir referendumo dokumentų klastojimo klausimais susiformavusios teismų praktikos nėra. Nusikalstamos veikos „Rinkimų ar referendumo dokumento suklastojimas arba suklastoto rinkimų ar referendumo dokumento panaudojimas“ dalykas yra tokie dokumentai, kurie gali būti juridinių faktų įrodymu arba teisių ir (arba) pareigų atsiradimo, pasikeitimo ar pasibaigimo įrodymu, arba kitų teisinę reikšmę turinčių aplinkybių įrodymu. Baudžiamosios teisės mokslininkės N. Palionienės nuomone, nusikaltimo dalyku BK 173 straipsnio prasme gali būti: suklastoti ar netikri rinkėjų arba turinčių teisę dalyvauti referendume piliečių sąrašai, balsų skaičiavimo protokolai, rinkimų ar referendumo biuleteniai ar kiti referendumo dokumentai, kurie pagal rinkimų ir referendumo įstatymus yra: rinkėjo pažymėjimas (kortelė), kandidato į savivaldybės tarybos narius anketa, atstovo rinkimams ir rinkimų stebėtojo pažymėjimas, kandidatų sąrašai, kandidatų plakatai su duomenimis apie kandidatą (kandidatus), rinkimų biuleteniai (taip pat išankstinio balsavimo biuleteniai), vidiniai ir išoriniai balsavimo paštu vokai, blankai, anketos, oficialūs vokai, paketai, antspaudai, rinkimuose naudojami plakatai.

Autoriaus nuomone, baltojoje knygoje pateikiamus dokumentus pagal jų funkcijas rengiant ir vykdant rinkimus, jų svarbą rinkimų ar referendumo rezultatams ir iš to kylančius teisinius padarinius galima santykinai skirstyti į kelias grupes:

1. Rinkimų ar referendumo dokumentus, sukeliančius reikšmingus teisinius padarinius rinkimų ar referendumo rezultatų teisėtumo aspektu;
2. Rinkimų ar referendumo dokumentus, nesukeliančius reikšmingų teisiųjų padarinių rinkimų ar referendumo legitimumo požiūriu. Tai dažniausiai organizacinio pobūdžio rinkimų ar referendumo rengimo ir vykdymo dokumentai (pvz., bendra stebėtojo pažymėjimo forma, balsavimo patalpos perdavimo saugoti policijai akto forma).

Labiausiai rinkimų ar referendumo rezultatams ir iš to kilusiems teisiniams padariniams kelia grėsmę rinkimų ar referendumo biuletenių, rinkėjų sąrašų, balsų skaičiavimo protokolų ir panašių dokumentų, kaip vienu iš teisiškai reikšmingiausių rinkimų ar referendumo dokumentų, klastojimas valdžios (užimtų pareigų) ar svarstomo klausimo referendume teisėtumo aspektu. Prieš kiekvienus rinkimus ar referendumą Lietuvos Respublikos

²⁷ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. rugsėjo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-426/2006.

vyriausioji rinkimų komisija patvirtina rinkimų ar referendumo biuletenio ir kitų dokumentų formas, kurios laikomos oficialiu dokumentu per konkrečius rinkimus ar referendumą. Tačiau rinkėjų sąrašams, rinkimų ar referendumo biuleteniams, balsų skaičiavimo protokolams keliama reikalinga numatyti įstatymuose, būtent Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 24, 56, 77, 81 straipsniuose, Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 33, 46, 65, 69 straipsniuose, Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 23, 50, 69, 73 straipsniuose, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 25, 58, 79, 87 straipsniuose, Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimo įstatymo 23, 55, 74, 82 straipsniuose.

Rinkimų ar referendumo biuletenio, rinkėjų sąrašo ir kitų rinkimų ar referendumo dokumento suklastojimo faktas nustatomas atlikus objektų tyrimą ar ekspertizę Lietuvos teismo ekspertizės centre arba Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre. Tiriant rinkimų ar referendumo dokumento klastojimo faktus skirtini šių rūšių objektų tyrimai: dokumentų rekvizitų; dokumentų medžiagų; spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių. Minėtaisiais tyrimais nustatomas dokumentų ir atskirų dalių pagaminimo būdas, dokumentų medžiagų rūšis, spausdinimo būdas ir pan. Prieš pateikiant tyrimui objektą – rinkimų ar referendumo dokumentą būtina įstatymo nustatyta tvarka jį surasti ir paimti. Duomenys, reikšmingi tiriant rinkimų ar referendumo dokumento suklastojimą arba suklastoto rinkimų ar referendumo dokumento panaudojimą, gaunami atliekant šiuos procesinius tyrimo veiksmus: apklausą, kratą, poėmį, apžiūrą, objektų tyrimą. Prieš atliekant procesinį tyrimo veiksmą rekomenduojama:

- susipažinti su rinkimų ar referendumo rengimo ir vykdymo tvarką reglamentuojančiais teisės aktais ir dokumentų formomis;
- susipažinti su baudžiamojo įstatymo dispozicija dėl nusikalstamos veikos sudėties (lot. *corpus delicti*) požymiais;
- žinoti, kokie rinkimų ar referendumų dokumentai suklastoti;
- kokių nusikalstamos veikos darymo priemonių ir medžiagų reikia ieškoti;
- kokie specialistai bus būtini atliekant tyrimą (pvz., poligrafijos, informacinių technologijų ir kt.);
- rinkti informaciją apie fizinį ar fizinius asmenis, kuriems bus taikomi tyrimo veiksmai, ją analizuoti siekiant nustatyti kiekvieno asmens vaidmenį rengiant, darant ir (arba) slepiant nusikalstamą veiką ir jų žinias poligrafijos, informacinių technologijų srityse, ankstesnius teistumus už dokumentų klastojimus;
- kokių priemonių ir medžiagų reikia norint rasti, fiksuoti, paimti ir pakuoti materialiuosius pėdsakus;

- kokia fotografavimo, vaizdo ir garso fiksavimo technika bus reikalinga, kaip ji turės būti parengta darbui (pvz., baterijų, informacijos laikmenų ir atmintinių būklės patikrinimas ir pan.);
- ar būtina pasitelkti papildomas teisėtvarcos institucijų pajėgas tyrimo veiksmo atlikimo vietai apsaugoti;
- parengti veiksmo vykdymo planą, paskirstyti kiekvienam tyrimo grupės nariui konkrečias užduotis ir parinkti tinkamą momentą tyrimo veiksmui atlikti.

Pradedant tyrimo veiksmą atkreiptinas dėmesys į nepalankius veiksmus, dažniausias klaidas, daromas tiriant kibernetinius nusikaltimus, ir bendrąsias rekomendacijas, nurodytas šio vadovėlio skirsnyje „Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas.“

Tyrimo metodika panaši į nusikalstamos veikos, numatytos BK 300 straipsnyje „Dokumento suklastojimas ar suklastoto dokumento panaudojimas ar realizavimas“: Teismų praktikoje tikro dokumento suklastojimas – „tai kaltininko veiksmai, kuriais fizinėmis pastangomis pakeičiama dokumente užfiksuota informacija (keičiamas dokumento ar jo dalies tekstas, datos, klastojami parašai ir pan. (kasacinė byla Nr. 2K-805/2005)²⁸ arba teisinga informacija pakeičiama intelektinėmis pastangomis (į tikrą dokumentą įrašomi melagingi įrašai, kiti tikrovės neatitinkantys duomenys (kasacinė byla Nr. 2K-132/2008)“²⁹. Netikro dokumento pagaminimas – tai veiksmai, kuriais asmenys, neturintys teisės gaminti, dokumentą pagamina taip, kad jis išoriškai būtų panašus į tikrą arba kito asmens vardu (bylos Nr. 2K-7-127/2008; 2K-362/2007)³⁰. Asmuo, gamindamas netikrą ar klastodamas tikrą rinkimų ar referendumo dokumentą, naudodamas jį per rinkimus ar referendumą, suvokia pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir nori taip veikti. Į tai turi būti kreipiamas dėmesys ikiteisminio tyrimo metu atliekant apklausas ir kitus veiksmus renkant tyrimui reikšmingus duomenis. Be to, nesilaikymas įstatymo reikalavimų gaminant rinkimų ar referendumo biuletenius daro juos netikrus, o kartu ir negaliojančius. Tai gali atsitikti dėl technologinės klaidos, padarytos gaminant biuletenius, tačiau šis faktas turi būti patikrintas atliekant tyrimą.

Dokumentai klastojami elektronine įranga, įskaitant specialias ir įprastas taikomąsias programas, poligrafijos įrangą ir medžiagas. Todėl atliekant

²⁸ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-805/2005.

²⁹ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-132/2008.

³⁰ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-362/2007.

tyrimo veiksmą, pvz., kratą, būtina ieškoti nusikalstamos veikos darymo priemonių ir medžiagų (spausdintuvų, skaitytuvų, popieriaus, antspaudų ruošinių, spausdinimo kasečių, rašymo priemonių ir pan.). Prieš skiriant objektų tyrimą reikia konsultuotis su poligrafijos, informacinių technologijų specialistais. Atliekant dokumentų medžiagos ir rekvizitų tyrimus gali būti užduodami, pavyzdžiui, šie klausimai:

1. Ar pateikto tirti dokumento blankas yra tikras? Jei ne, koku būdu jis pagamintas?
2. Ar pateiktas tirti dokumentas pagamintas ant Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos „<...>“ blanko?
3. Koku būdu atspausstas „<...>“ antspaudas ant dokumento (nurodyti jo pavadinimą)?
4. Ar tiriamieji dokumentai pagaminti iš vienos rūšies popieriaus?
5. Ar tiriamieji dokumentai pagaminti iš pateikto lyginimui popieriaus?

Užduotis ir tyrimui pateikiami objektai (dokumentai) privalo būti pakuojami atskirai.

4.3.3. Neteisingas rinkimų balsų skaičiavimas

Atliekant ikiteisminį tyrimą dėl nusikaltimo, numatyto BK 174 straipsnyje „Neteisingas rinkimų balsų suskaičiavimas“, būtina patikrinti, ar buvo laikomasi įstatymu nustatytos balsų skaičiavimo ir dokumentų pildymo ir pakavimo tvarkos, t. y. ar naudotos VRK sprendimais patvirtintos dokumentų formos ir pan. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo susipažinti su teisės aktais, reglamentuojančiais rinkimų organizavimo ir vykdymo tvarką. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 77 straipsnio 2 dalyje skelbiama: „Įsitikinus, kad balsadėžė nebuvo pažeista, dalyvaujant ne mažiau kaip 3/5 apylinkės rinkimų komisijos narių ir stebėtojų, ji atidaroma, visi rinkimų biuleteniai sudedami ant stalų, ant kurių negali būti jokių kitų dokumentų bei rašymo priemonių (išskyrus juodus grafitinius pieštukus), ir komisija suskaičiuoja visus balsadėžėje buvusius biuletenius. Biuleteniai surūšiuojami pagal rinkimų apygardas (vienmandatės ir daugiamandatės), tada – į galiojančius ir negaliojančius. Galiojantys biuleteniai suskirstomi į grupes pagal juose rinkėjų padarytas žymas. Kiekviena biuletenių grupė turi būti perskaičiuota mažiausiai du kartus. Antrą kartą biuletenius turi perskaičiuoti kiti komisijos nariai. Iš visų biuletenių turi būti išskirti, jeigu randama, būtinųjų požymių neturintys biuleteniai (nenustatytos formos, neantspauduoti ar antspauduoti ne šios rinkimų komisijos antspaudu ir pan.). Apie tokius biuletenius

nedelsiant turi būti pranešta apygardos rinkimų komisijai ir apie tai įrašyta rinkimų apylinkės balsų skaičiavimo protokole. Skaičiavimo rezultatai turi būti paskelbti ir įrašyti į protokolą, suskaičiuoti biuleteniai sudėti į specialų voką (vokus), kuris užklijuojamas ir saugomas. Po to, kai rinkimų komisija nustato, kiek kandidatų sąrašai daugiamandatėje rinkimų apygardoje ir kandidatai vienmandatėje rinkimų apygardoje gavo apylinkės balsavimo patalpoje balsavusių rinkėjų balsų, pradedami skaičiuoti paštu balsavusių rinkėjų balsai.“ Atliekant ikiteisminį tyrimą dėl neteisingo rinkimų balsų suskaičiavimo būtina patikrinti:

- ar iš rinkimų apylinkės gauto biuletenių maišo (maišų) plomba iki galo užveržta (jei neužveržta iki galo, leidžiama išimti iš maišo specialius vokus su biuleteniais);
- ar fiziškai nepažeisti: rinkimų biuletenių maišas, maišo plomba (plombos turinio vientisumas), specialūs vokai, į kuriuos sudėti biuleteniai (pvz., maišo šonas praplyšęs);
- ar rinkimų apylinkės ar apygardos patalpa, kurioje buvo saugomi biuleteniai, pakavimo medžiagos (maišai), kiti dokumentai, susiję su rinkimais (balsų skaičiavimu), atitinka reikalavimus, keliamus tokios paskirties patalpai (informacija apie tai – balsavimo patalpos įrengimo tvarkos apraše³¹, jo 1 priede – pažymyje dėl <...> rinkimų apylinkės balsavimo patalpos tinkamumo, kurioje nurodomi ir patalpos trūkumai);
- ar rinkimų apylinkės balsavimo patalpa (toliau – patalpa) visą laiką buvo rakinama, kiek raktų yra nuo patalpos durų ir kas juos turėjo;
- kada buvo įrengta spyna (užraktas), ar jie atitinka saugumo reikalavimus;
- ar spyna (užraktas) buvo įstatymo nustatyta tvarka sertifikuotas, kokia spyros (užrakto) saugumo klasė ir kas įrengė;
- ar patalpoje buvo įrengta ir (arba) įjungta patalpų apsaugos sistema, ar ji sertifikuota, kokie jos veikimo principai;
- kas iš rinkimų apylinkės (apygardos) komisijos narių ir kitų asmenų žinojo apsaugos sistemos įjungimo ir išjungimo kodus;
- ar patalpų apsaugos sistemos suveikė laikotarpiu, kada galimai buvo padaryta nusikalstama veika, kokie jos suveikimo priežastis, laikas ir reagavimo būdai;

³¹ Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos 2012 m. balandžio 17 d. sprendimas Nr. Sp-39 „Dėl balsavimo patalpos įrengimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ [interaktyvus], <<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=6820DECE-9001-459F-97AB-8758EF4E54CE>>.

- ar rinkimų apylinkės balsavimo patalpos buvo perduotos saugoti policijai laikantis įstatymu nustatytos tvarkos – surašant balsavimo patalpos perdavimo saugoti policijai aktą pagal VRK sprendimu patvirtintą dokumento formą (balsavimo patalpos įrengimo tvarkos aprašo 2 priedas (akto forma));
- ar nėra laužimo pėdsakų rinkimų apylinkės balsavimo patalpų durų spynose (užraktuose), langų ar kitų angų (pvz., ventiliacijos), kuriomis galima būtų patekti į patalpą spynose, užraktuose, apsauginėse grotose, apsauginėse žaliuzėse ir pan.;
- ar nėra vidinių ar išorinių laužimo pėdsakų ant patalpų durų, langų ir kitų angų, jų rėmų, durų staktų, durų vyrių, lango (langų) vyrių, atvėrimo mechanizmų ir pan.;
- ar nėra laužimo pėdsakų patalpoje esančiame seife, jo spynoje, užraktuose;
- kas turi (arba turėjo) raktus nuo seifo, kur ir kaip jie buvo saugomi;
- ar prieigose prie patalpos arba šalia patalpos yra įrengtos vaizdo stebėjimo sistemos. Jeigu taip, tai įstatymu nustatyta tvarka reikia susipažinti su vaizdo įrašais.

Atliekant ikiteisminį tyrimą dėl neteisingo rinkimų balsų suskaičiavimo vienas svarbiausių duomenų rinkimo būdų yra apklausa. Esant įstatyme numatytam pagrindui būtina privalo būti apklausiami (apklausos tvarka ir taktika priklauso nuo apklausiamo asmens procesinio statuso byloje ir kitų veiksnių) apylinkės (apygardos) rinkimų komisijos nariai, įskaitant pirmininką.

Apklauskos objektas – balsų skaičiavimo procedūra, dokumentų, susijusių su balsų skaičiavimu, saugojimo, pakavimo, siuntimo tvarka ir pan. Rekomenduojama apklausti stebėtojus, dalyvavusius ne tik stebint rinkimus, bet ir skaičiuojant balsus. Kiekvienas rinkimų stebėtojas registruojamas įstatymo nustatyta tvarka. Jam išduodamas pažymėjimas, suteikiantis teisę dalyvauti stebint rinkimus, įskaitant balsų skaičiavimą, pateikti raštu protestus rinkimų apylinkės komisijai dėl rinkimų organizavimą ir vykdymą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimų. Siekiant nustatyti informacijos šaltinius būtina imtis priemonių, įskaitant kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus, kurias taikant ir vykdant nereikalingas įstatymo įgaliotos institucijos leidimas, pvz., teismo nutartis ir pan. Tiriant neteislingą rinkimų balsų skaičiavimą būtina atkreipti dėmesį į klaidą, kuri gali atsirasti atliekant matematinius skaičiavimus, neturint tikslo tyčia neteislingai skaičiuoti balsus rinkimuose. Balsų skaičiavimo ir dokumentų procedūros išsamiai reglamentuotos įstatymu. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo X skirsnio 74–87 straipsniai reglamentuoja balsų skaičiavimą.

4.3.4. Rinkimų ar referendumo dokumento sunaikinimas, sugadinimas, pagrobimas arba paslėpimas

Šios nusikalstamos veikos tyrimo metodika panaši į nusikalstamų veikų, numatytų BK XXVII skyriuje ir BK 302 ir 303 straipsniuose, tyrimą. Nusikalstamos veikos dalyku gali būti rinkimų ar referendumo dokumento pagrobimas, sunaikinimas, sugadinimas, paslėpimas. Pagal teismų praktiką, „dokumento ar kito griežtos atskaitomybės dokumento pagrobimas yra tada, kai kaltininkas jį paima arba gauna iš teisėto jų turėtojo fizinio ar juridinio asmens prieš jų valią, sau ar tretiesiems asmenims“³². Šios nusikalstamos veikos sudėtis yra formalioji, todėl ikiteisminio tyrimo metu nereikia nustatinėti padarinių, kilusių dėl rinkimų ar referendumo dokumento pagrobimo, sunaikinimo, sugadinimo ir paslėpimo. Minėtoji nusikalstama veika padaroma tik esant tiesioginei tyčiai.

³² Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 9 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr.1A-212/2012.

/ V / skyrius

**Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų
nuosavybei, turtinėms teisėms ir
turtiniams interesams tyrimas**

TURINYS

5.1. Bendrieji BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų bruožai.....	69
5.2. Nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	72
5.3. Pirminiai ir tolesni BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai	77

5.1. Bendrieji BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų bruožai

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 17 straipsnio 2 punkte nustatyta, kad kiekvienas žmogus turi teisę turėti nuosavybę tiek vienas, tiek kartu su kitais. Iš nieko negali būti savavališkai atimta jo nuosavybė. Konstitucijos 23 straipsnyje numatyta, kad nuosavybė yra neliečiama, nuosavybės teises saugo įstatymai, nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama. Konstitucinio Teismo nutarimuose nuosavybės neliečiamybė interpretuojama kaip nuosavybės teisės subjekto – savininko teisė laisvai savo nuožiūra valdyti turimą turtą, naudotis ir disponuoti juo bei reikalauti, kad kiti asmenys nepažeistų jo teisių, taip pat ir valstybės pareigą užtikrinti nuosavybės teisės įgyvendinimo palankiausią režimą ir ginti bei saugoti nuosavybę nuo neteisėto kėsینimosi į ją³³. Tokia Konstitucijos 23 straipsnio normos samprata reiškia, kad joje yra įtvirtintas vadinamasis intensyvusis nuosavybės gynimas, užtikrinantis, kad savininkui priklausantis turtas bus ginamas teisinėmis priemonėmis. Teisinės priemonės, kuriomis ginama nuosavybė, yra įtvirtintos civilinėje, administracinėje, baudžiamojoje ir kitose teisės šakose. Teismų praktikoje ne kartą pabrėžta, kad labai svarbus yra baudžiamosios ir kitų rūšių teisinės atsakomybės atirbojimo klausimas, kad ne bet kokia neteisėta veika turi būti vertinama kaip nusikalstama, kad baudžiamoji atsakomybė demokratinėje visuomenėje turi būti suvokiama kaip paskutinė priemonė (lot. *ultima ratio*), naudojama saugomiems teisiniams gėriams ir vertybėms apsaugoti tais atvejais, kai švelnesnėmis priemonėmis tų pačių tikslų negalima pasiekti, t. y. kai visų kitų būdų nepakanka teisingumui atkurti³⁴. Taigi nuosavybės teisė visų pirma turėtų būti ginama civilinės ar administracinės teisės priemonėmis. Tik kai šios priemonės nerezultatyvios, turėtų būti taikoma baudžiamoji teisė.

BK XXVIII skyriuje įtvirtinta baudžiamoji atsakomybė už vagystę (BK 178 straipsnis), neteisėtą naudojimąsi energija ir ryšių paslaugomis (BK 179 straipsnis), plėšimą (BK 180 straipsnis), turto prievartavimą (BK 181 straipsnis), sukčiavimą (BK 182 straipsnis), turto pasisavinimą (BK 183 straipsnis),

³³ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2009, Nr. 69-2798; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2011, Nr. 3-93 ir kt.

³⁴ Pavyzdžiui, LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. gegužės 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-262/2011; LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-267/2011; LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-250/2013 ir kt.

turto iššvaistymą (BK 184 straipsnis), radinio pasisavinimą (BK 185 straipsnis), turtinės žalos padarymą apgaule (BK 186 straipsnis), tyčinį ir neatsargų svetimo turto sunaikinimą ar sugadinimą (BK 187 ir 188 straipsniai), nusikalstamu būdu gauto turto įgijimą arba realizavimą (BK 189 straipsnis) bei neteisėtą praturtėjimą (BK 189¹ straipsnis). Per dešimtį metų BK buvo keistas net 48 kartus, o XXVIII skyrius – tik šešis. Dažniausiai šiame skyriuje įtvirtintų nusikalstamų veikų sudėtys buvo pildomos naujais alternatyviais kvalifikuojamaisiais požymiais. Bene ryškiausias šio skyriaus pakeitimas buvo priimtas 2010 gruodžio 2 d., baudžiamajame įstatyme įtvirtinant visiškai naują nusikalstamą veiką – neteisėtą praturtėjimą.

Nors nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinti nuosavybės teisių apsaugos imperatyvai, nuosavybė yra teisinis gėris, į kurią nusikalstamomis veikomis kėsinamasi dažniausiai. Remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis apie Lietuvoje užregistruotas nusikalstamas veikas BK XXVIII skyriuje numatytos nusikalstamos veikos užima pirmąją vietą ir jų padaroma penkis kartus daugiau nei antroje vietoje esančių nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai. Palyginimui galima paminėti ir tai, kad trečioje vietoje esančių nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų viešajai tvarkai 2013 metais buvo užregistruota 3 871, o analizuojamame BK skyriuje numatytų nusikalstamų veikų – 44 660.

Nusikalstamos veikos nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams sudaro apie 60–65 procentus viso registruoto nusikalstamumo. Pavyzdžiui, 2013 metais iš viso buvo užregistruota 84 715 nusikalstamų veikų, iš kurių 44 660 sudarė analizuojamos nusikalstamos veikos, t. y. beveik 53 procentai. Šios kategorijos nusikalstamų veikų procentinė išraiška būtų dar didesnė, jeigu į šią statistiką įtrauktume ir administracinius teisės pažeidimus, kuriais kėsinamasi į nuosavybę, turtines teises ar turtinius interesus. Pavyzdžiui, baudžiamoji atsakomybė už vagystę kyia tik kai pavagiamas bent 3 MGL vertės svetimas turtas, o smulkusis svetimo turto iki 3 MGL vertės pagrobimas užtraukia tik administracinę atsakomybę pagal ATPK 50 straipsnį. Kartais atsinaujina diskusijos, kad baudžiamajai atsakomybei kilti pagrobtojo turto vertė turėtų būti didesnė ir taip būtų dekriminalizuotos kai kurios vagystės. Vertinant BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų dinamiką galima pagrįstai teigti, kad ji nėra labai intensyvi. Kasmet šio pobūdžio nusikalstamų veikų užregistruojama daugmaž tiek pat, tik 2009 metais užfiksuotas šioks toks šių veikų pagausėjimas. 2013 metais nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams buvo užregistruota kur kas mažiau, t. y. 2012 metais – 51 799, o 2013-aisiais – jau tik 44 660 tokių veikų.

BK XXVIII skyriuje įtvirtintoms nusikalstamoms veikoms būdingas didelis latentškumas. Viena iš to priežasčių yra tai, kad nemažai šių nusikalstamų veikų priskirtos privačiai viešo kaltinimo byloms, dėl kurių ikiteisminis tyrimas pradedamas tik esant nukentėjusiojo valiai, t. y. dėl BK 178 straipsnio 1 ir 4 dalyse, 179 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 182 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 183 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 184 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 186 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas pradedamas tik kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Nukentėjusiajam paliekama laisvė įvertinti patirtą žalą ir apsispręsti, pageidauja jis baudžiamojo proceso ar ne. Latentiškumui įtakos turi ir tai, kad tam tikrais atvejais nukentėjusieji vengia, kad apie jiems padarytas nusikalstamas veikas sužinotų teisėsaugos institucijos, nes taip gali būti atskleista jų pačių nusikalstama veikla. Tai ypač būdinga turto prievartavimo atvejais, kai iš nukentėjusiojo prievartaujamas turtas, kurį jis pats gavo iš neteisėtų šaltinių.

Šio BK skyriaus nusikalstamos veikos paplitusios labai netolygiai. Analizuojant nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams 2013 metų struktūrą akivaizdu, kad dažniausiai iš BK XXVIII skyriuje minimų nusikalstamų veikų padaroma nusikalstama veika yra vagystė. Gerokai atsilikdami antrąją ir trečiąją vietas dalijasi sukčiavimai ir tyčiniai turto sunaikinimai arba sugadinimai. Viena iš rečiausiai padaromų nusikalstamų veikų yra neteisėtas praturtėjimas, kuris buvo kriminalizuotas tik 2010 m. gruodžio 11 d. Reikia pasakyti, kad šios nusikalstamos veikos augimo tempai verčia nerimauti. Pirmaisiais, 2011-aisiais, šios normos galiojimo metais užregistruoti vos 67 neteisėto praturtėjimo atvejai, o 2013 metais – jau 16 235. Taigi per trejus metus neteisėto praturtėjimo atvejų padaugėjo beveik 60 procentų. Jeigu tokios tendencijos išliks, netrukus neteisėtas praturtėjimas taps „lyderiaujančia“ iš BK XXVIII skyriuje minimų nusikalstamų veikų. Dažniausiai padaromos šiame BK skyriuje numatytos veikos priskiriamos nesunkiems ir apysunkiems nusikaltimams.

BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų ištyrimo rezultatai taip pat yra labai nevienodi. Deja, dažniausiai padaromų nusikalstamų veikų – vagysčių – ištyrimo lygis yra vienas žemiausių, t. y. teismus pasiekia vos 22 procentai baudžiamųjų bylų, kuriose asmenys kaltinami vagystėmis. Panašiai yra ir svetimo turto sunaikinimo ar sugadinimo atvejais, tačiau dėl šių nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas kur kas dažniau nutraukiamas

³⁵ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?metai=2013&menuo=12&idAta=1&rt=1&oldYear=2013&id=198&idStat=10®ionas=0&id3=1#Atas-1G>.

V

konstatavus aplinkybes, dėl kurių baudžiamasis procesas yra negalimas. Dėl beveik 70 procentų vagysčių atlikus visus įmanomus procesinius veiksmus, tačiau vis tiek nenustačius nusikalstamą veiką padariusio asmens, ikiteisminiai tyrimai prokuroro nutarimu sustabdomi. Džiugina tik tai, kad dėl vagysčių (kur kas dažniau nei dėl kitų šiame skyriuje išvardytų nusikalstamų veikų) baudžiamąsias bylas pavyksta užbaigti pagreitinto proceso tvarka, ir taip ne tik garantuojama efektyvesnė nukentėjusiojo interesų apsauga, bet ir taupomi teisėsaugos institucijų materialiniai bei žmogiškieji ištekliai. Taip pat galima pasidžiaugti sukčiavimų ištyrimo rezultatais: beveik 62 procentai sukčiavimo bylų nagrinėjamos teisme³⁶. Tam įtakos turėjo tai, kad keletą metų iš eilės sukčiavimų tyrimas buvo prioritetingė ikiteisminio tyrimo įstaigų ir prokuratūros veiklos sritis, šias nusikalstamas veikas tyrė ir specializuotą ikiteisminio ir tyrimo kontrolę atliko paskirti ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai. Nors nusikalstamų veikų dėl neteisėto praturtėjimo ištiriama, palyginti su vagystėmis, daugiau, teismui perduodama maždaug 45 procentai tokių bylų, tačiau nagrinėjimo teisme rezultatai nekelia didelio optimizmo. Šiandien už neteisėtą praturtėjimą yra nuteisti vos keli asmenys. Tai lemia iš esmės dvi pagrindinės priežastys: nusikalstamos veikos sudėties painumas bei aiškios ir bendros neteisėto praturtėjimo normos taikymo praktikos trūkumas³⁷.

5.2. Nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turciniams interesams rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės

Rūšinė nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turciniams interesams samprata BK nėra pateikta. Tokią sampratą būtų sudėtinga apibrėžti tiek normos, tiek doktrinos aspektais, nes BK XXVIII skyriuje įtvirtintos gana skirtingo pobūdžio nusikalstamos veikos. Pagrindinis požymis, jungiantis visas šias veikas, yra jų rūšinis objektas. Jis minimas jau skyriaus pavadinime – nuosavybė, turtinės teisės ir turciniai interesai, t. y. šio skyriaus saugomos vertybės apima praktiškai visą turtinių santykių sritį. CK 4.37 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad nuosavybės teisė – tai teisė savo nuožiūra nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų valdyti, naudoti nuosavybės teisės objektą ir juo disponuoti. Turtinių teisių sritis yra platesnė ir

³⁶ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?metai=2013&menuo=12&idAta=1&rt=1&oldYear=2013&id=198&idStat=10®ionas=0&id3=1#Atas-1G>.

³⁷ ŠALČIUS, M. Neteisėtas praturtėjimas: lūkesčiai ir realijos. Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka, 2013, Nr. 9, p. 282.

apima tiek nuosavybės, tiek kitus daiktinius ir prievolinius santykius. Tačiau galutines baudžiamosios teisinės apsaugos ribas nusako plačiausia „turtinio intereso“ sąvoka, kuri gali būti suprasta kaip asmens siekis (valia) daryti arba nedaryti tam tikro poveikio savo turtinei padėčiai: interesus turėti ar neturėti nuosavybės, turtinių teisių ir prievolių, interesus vienaip ar kitaip didinti, mažinti arba nekeisti savo turto vertės arba struktūros, interesus viena ar kita forma turėti turtinių santykių arba jų neturėti ir pan.³⁸

Tiesioginis BK XXVIII skyriaus nusikalstamų veikų objektas yra konkreti nuosavybė (privati, viešoji ar mišri), konkretaus asmens turtinės teisės ar turtiniai interesai. Darant kai kurias iš šių nusikalstamų veikų kėsinamasi ne tik į tiesioginį, bet ir į papildomus objektus. Pavyzdžiui, plėšimo atveju kėsinamasi ne tik į konkrečią nuosavybę, bet ir į asmens sveikatą bei žmogaus veiksmų laisvę.

Paprastai BK XXVIII skyriaus nusikalstamų veikų dalykas yra svetimas turtas, t. y. turtas, kuris kaltininkui nepriklauso nuosavybės teise ar nėra kaip nors kitaip jo teisėtai valdomas. Tiksliau apibrėžti dalyką įmanoma tik analizuojant konkrečią nusikalstamą veiką. Pavyzdžiui, vagystės ir plėšimo dalykas yra konkretūs daiktai, kuriuos galima apibūdinti pagal tam tikrus fizinius, ekonominius, teisinius ir socialinius požymius. Vertybiniai popieriai, taip pat kiti dokumentai, turintys tam tikrą piniginę vertę, kaip vagystės ir plėšimo dalykas yra tik tie, kurie suteikia teisę gauti turtą nenustačius juos pateikusio asmens tapatybės ir reikalavimo teisės turėjimo (pavyzdžiui, dovanų kuponas). Daiktai, išimti iš apyvartos, ar daiktai, kurių apyvarta yra ribota, negali būti plėšimo ar vagystės dalykas. Vardiniai vertybiniai popieriai, kurių turinyje nurodyta reikalavimo teisė konkrečiam asmeniui, taip pat nėra vagystės ir plėšimo dalykas. Turto prievartavimo atveju nusikalstamos veikos dalykas yra turtinė nauda, kurios siekiama gauti pažeidžiant nukentėjusiojo teises ir interesus, verčiant jį perduoti turtą, suteikti turtinę teisę ar atleisti nuo turtinės pareigos, arba atlikti kitus turtinio pobūdžio veiksmus ar nuo jų susilaikyti. Turtinių teisių, interesų ir naudos sąvokos turi būti siejamos su jų ekonominiu turiniu, t. y. su objektyvia galimybe įvertinti juos pinigais. BK 179 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos dalykas gali būti elektros ir šilumos energija, dujos, vanduo, elektros impulsas, kurios pagrindu užtikrinami telefoninis ryšys, internetas ar kabelinės televizijos transliavimas, kiti ekonominę (piniginę) vertę turintys ir už mokestį per tiekimo linijas vartotojams tiekiami dalykai, kuriais neteisėtai naudojasi kaltininkas. Sukčiavimo dalykas gali būti svetimas turtas, turtinė teisė arba turtinė prievolė. Turtas laikytinas svetimu, jeigu nepriklauso

³⁸ FEDOSIUKAS, O., *et al.* Lietuvos baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2013, p. 328.

kaltininkui nuosavybės teise, taip pat jeigu nei kaltininkas, nei trečiasis asmuo, kurio naudai veikė kaltininkas, į nukentėjusiojo turtą neturi jokių objektyvia teise paremtų turtinių teisių ar turtinių reikalavimų. Turtinė teisė laikytina svetima, jeigu ji kaltininkui ar naudą gavusiam trečiajam asmeniui nepriklauso jokia objektyviai egzistuojančiu teisiniu pagrindu ir atitinka nukentėjusiojo turtinę pareigą, o tokią teisę įgijęs kaltininkas ar naudą gavęs trečiasis asmuo neturi ir neturėjo į nukentėjusįjį jokių turtinių teisių ir nekėlė turtinių reikalavimų³⁹.

Nusikalstamos veikos nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams gali būti padaromos tiek veikimu, tiek neveikimu. Dažniausiai turtinės nusikalstamos veikos padaromos aktyviais veiksmais, siekiant neteisėtai savo ar kitų asmenų naudai įgyti svetimą turtą ar turtinę teisę, išvengti turtinės prievolės ar ją panaikinti ir pan. Neveikimu šios kategorijos nusikalstamos veikos padaromos kiek rečiau. Pavyzdžiui, dėl neatsargumo sunaikinamas arba sugadinamas svetimas turtas arba įmonės buhalteris neatlieka jo kompetencijai priskirtų veiksmų ir dėl to įmonė praranda tam tikrą turtą.

Baudžiamajai atsakomybei už daugumą BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų kilti būtina sąlyga yra atsiradę padariniai, t. y. daugumos šio skyriaus nusikalstamų veikų sudėtis yra materialioji. Tačiau baudžiamajai atsakomybei už turto prievartavimą, nusikalstamu būdu gauto turto įgijimą arba realizavimą bei neteisėtą praturtėjimą kilti pakanka neteisėtos veikos, t. y. šių nusikalstamų veikų sudėtys yra formaliosios, o padariniai nėra sudėties dalis. Analizuojamo skyriaus nusikalstamų veikų padariniai visada yra turtinio pobūdžio. Konkreti padarinių išraiškos forma priklauso nuo nusikalstamos veikos. Pavyzdžiui, vagystės, plėšimo ir radinio pasisavinimo atvejais tiesiogiai pasisavinamas svetimas turtas, o prievartaujant turtą, sukčiaujant, padarant turtinę žalą apgaule, neteisėtai naudojantis energija ir ryšių paslaugomis, pasisavinant arba iššvaistant turtą, įgyjant arba realizuojant nusikalstamu būdu gautą turtą, neteisėtai praturtėjant žala padaroma ne tik prarandant konkretų turtą, bet ir netenkant turtinių teisių arba sumažėjant jų apimčiai, atsirandant turtinėms prievolėms arba padidėjant jų apimčiai, kartais ir patiriant kitokios turtinės žalos. Kiek specifiškesnės nusikalstamos veikos – svetimo turto sunaikinimas arba sugadinimas tyčia arba dėl neatsargumo. Šiuo atveju žalą patiria nukentėjusysis, tačiau kaltininkas jokios materialinės naudos iš to negauna.

Vienas pagrindinių kriterijų, leidžiantis atriboti analizuojamojo skyriaus baudžiamuosius nusižengimus nuo nusikaltimų, o juos – nuo kvali-

³⁹ ŠVEDAS, G., et al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Antroji knyga. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 321, 233.

fikuojamųjų nusikaltimo požymių, yra daromos turtinės žalos dydis ir neteisėtai pasisavinamo, iššvaistomo, sunaikinamo ar sugadinamo turto vertė. BK 190 straipsnyje numatyta, kad turtas yra didelės vertės, kai jo vertė viršija 250 MGL dydžio sumą, ir nedidelės vertės, kai jo vertė viršija 1 MGL, bet neviršija 3 MGL dydžio sumos. Turto vertė gali būti nustatoma pagal pirkimo–pardavimo sandorių kainą, turto sukūrimo (atkūrimo), įsigijimo kainą. Tais atvejais, kai nuosavybė į daiktą atsirado pirkimo–pardavimo sandorio pagrindu ir byloje yra duomenų apie daikto įsigijimo kainą, tačiau daiktas pagrobiamas praėjus laikotarpiui, turinčiam reikšmės jo kainai, daikto vertė nustatoma pagal faktinę turto vertę (didmenines, rinkos ar komiso kainas) darant nusikalstamą veiką. Kai tokių duomenų byloje nėra arba daikto įsigijimas pagal sutartį yra susijęs su papildomomis prievolėmis savininkui (pvz., mobiliojo ryšio telefonas, kurio rinkos vertė 200 eurų, įsigytas už 1 eurą sudarant terminuotą abonementinę sutartį, arba jei savininkas turtą įsigijo mažesne nei vidutinė rinkos kaina akcijos metu ar pritaikant kitokią nuolaidą), pagrobto turto vertė nustatoma atsižvelgiant į identiško ar tos kategorijos daikto analogo vidutinę rinkos kainą. Taigi nepaisant daikto įsigijimo kainos, jei darant nusikaltimą pagrobto turto vidutinė rinkos kaina yra didesnė, tai apskaičiuojant pagrobimu padarytos materialinės žalos dydį nukentėjęs asmuo turi teisę prašyti civilinį ieškinį priteisti pagal daikto vidutinę rinkos kainą⁴⁰.

Kitaip nei turto vertė, didelė turtinė žala, didelė mokslinė, istorinė arba kultūrinė reikšmė yra vertinamojo pobūdžio kriterijai. Ar padaryta žala vertintina kaip didelė, sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju individualiai, atsižvelgiant į žalos piniginę išraišką, nukentėjusiojo turtinę padėtį ir kitų aplinkybių visetą. Ar pagrobtos, neteisėtai įgytos, pasisavintos, iššvaistytos, sugadintos ar sunaikintos vertybės turi didelę mokslinę, istorinę ar kultūrinę reikšmę, paprastai nustatoma remiantis atitinkamos srities specialistų išvadomis. Nustatant tokią reikšmę galima remtis ir jau prieš padarant nusikalstamą veiką pateiktomis atitinkamos srities specialistų išvadomis, kuriose buvo konstatuota vertybių didelė mokslinė, istorinė ar kultūrinė reikšmė (pvz., pagal muziejų veiklą reglamentuojančius teisės aktus muziejuose sudaromos nuolat veikiančios Rinkinių komplektavimo komisijos, kurių kompetencijai priskiriama ir muziejinių vertybių kainų nustatymo funkcija). Kilus abejonių dėl tokių išvadų jas pateikę asmenys turi būti apklausiami teismo posėdyje, o nepašalinus abejonių – prašoma specialisto išvados (skiriama ekspertizė). Sprendžiant pagrobūtų vertybių

⁴⁰ LAT 2005 m. birželio 23 d. teismų praktika vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose apibendrinimo apžvalga Nr. 52. Teismų praktika, 2005, Nr. 23.

V

didelės mokslinės, istorinės ar kultūrinės reikšmės klausimą reikia atsižvelgti ir į tokių vertybių teisinį reglamentavimą. Pavyzdžiui, teisiniai santykiai, susiję su kilnojamųjų kultūros vertybių apsauga, disponavimu jomis, reguliuojami Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu, Lietuvos Respublikos muziejų įstatymu ir kitais teisės aktais. Pagrobtosios vertybės didelė mokslinė, istorinė ar kultūrinė reikšmė nesiejama su jos pinigine verte, t. y. šių objektų vertė gali ir neviršyti 250 MGL sumos. Nustatant, ar objektas laikytinas moksline, istorine ar kultūrine vertybe, paprastai remiamasi Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos ir Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymų nuostatomis. Minėtuose įstatymuose numatyta, kad kilnojamosios kultūros vertybės yra pagal paskirtį ir prigimtį kilnojamieji žmogaus veiklos medžiaginiai kūriniai ir kiti kilnojamieji daiktai, turintys kultūrinę vertę ir įtraukti į valstybinę kilnojamųjų kultūros vertybių apskaitą, o nekilnojamosios kultūros vertybė – kultūros paveldo objekto ar vietovės reikšmingumą lemiančių vertingųjų savybių, visuomenei svarbių kaip jos kultūrinis turtas, visuma, neatsižvelgiant į tai, kam nuosavybės teise objektas ar vietovė priklauso. Atliekant ikiteisminį tyrimą dėl turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų siekiant nustatyti, ar pagrobtosios, neteisėtai įgytos, pasisavintos, iššvaistytos, sugadintos ar sunaikintos vertybės mokslinė, istorinė ar kultūrinė reikšmė yra didelė, tikslinga paskirti vertybės reikšmės nustatymo objektų tyrimą. Jį turėtų atlikti Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba, Mokslinė archeologijos komisija, Restauravimo taryba arba Kilnojamųjų kultūros vertybių išvežimo ekspertų taryba.

Daugumos nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams subjektas yra pakaltinamas, 16 metų sulaukęs asmuo. Vis dėlto įstatymo leidėjas, atsižvelgdamas į 14–16 metų sulaukusio asmens psichines ir fizines savybes, už kai kurias BK XXVIII skyriuje numatytas nusikalstamas veikas baudžiamąją atsakomybę numatė nuo 14 metų, t. y. tokio amžiaus asmuo jau gali ir turi suprasti daromų tam tikrų nusikalstamų veikų pavojingumą ir neteisėtumą. BK 13 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo buvo suėję keturiolika metų, atsako už vagystę, plėšimą, turto prievartavimą ir kvalifikuotą turto sunaikinimą ar sugadinimą. Specialieji subjekto požymiai išskiriami turto pasisavinimo ir iššvaistymo atvejais, kada įvardyta, kad subjektu gali būti tik asmuo, kuriam turtas yra patikėtas ar yra jo žinioje. Už daugumą šiame straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų baudžiamoji atsakomybė numatyta ir juridiniam asmeniui.

Nusikalstamų veikų nuosavybei subjektyviesiems požymiams būdinga tiesioginė tyčia. Nusikalstamą veiką darantis asmuo supranta, kad neteisėtai

kėsinasi į svetimą nuosavybę, turtines teises ar turtinius interesus, numato, kad savo veiksmais savininkui ar jo teisėtam valdytojui padarys turtinės žalos, ir to nori. Kai kurios šio skyriaus nusikalstamos veikos gali būti padaromos tiek tiesiogine, tiek netiesiogine tyčia, t. y. kai asmuo supranta savo veiksmų neteisėtumą, numato padarinius ir, nors nenori šių padarinių, sąmoningai leidžia jiems kilti. Pavyzdžiui, tyčinis svetimo turto sunaikinimas ar sugadinimas. Be to, svetimo turto sunaikinimas arba sugadinimas ir turto iššvaistymas gali būti padaromi ir dėl neatsargumo, pavyzdžiui, asmuo, kuriam yra patikėtas turtas, atmestinais, nepakankamai rūpestingai atlieka savo funkcijas ir dėl to patikėtasis turtas prarandamas. Reikia pasakyti, kad nors įstatymų leidėjas neteisėtą praturtėjimą priskyrė prie tyčinių nusikalstamų veikų, vis dėlto kai kurie šios sudėties požymiai kelia tam tikrų abejonių dėl tokios kaltės formos, t. y. sudėties apibrėžime vartojamos sąvokos „žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti“, būdingesnės ne tyčinei kaltei, o dėl neatsargumo padarytai nusikalstamai veikai.

Dauguma nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams padaroma savanaudiškais motyvais. Teismų praktikoje pripažįstama, kad net jei kaltininkas veikė trečiųjų asmenų naudai, vis tiek šie jo veiksmai vertintini kaip savanaudiški. Be to, šios nusikalstamos veikos gali būti padaromos iš keršto, pavydo ar dėl kitų motyvų. Pavyzdžiui, asmuo pavydi kaimynui prabangesnio automobilio ir jį padega.

5.3. Pirminiai ir tolesni BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmi

Kaip minėta, BK XXVIII skyriuje numatytos gana skirtingos nusikalstamos veikos, kurių tyrimo bendruosius bruožus būtų sudėtinga išskirti, todėl toliau aptariami problemiškesni ir didžiausią praktinę reikšmę turintys ikiteisminių tyrimų dėl nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams aspektai.

Nemažai BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų priskiriamos privačiai viešojo kaltinimo byloms, t. y. ikiteisminis tyrimas pradeda tik kai gautas nukentėjusiojo asmens skundas arba jo teisėto atstovo pareiškimas. Jei nukentėjusysis ir yra nepilnametis ar neveiksnius asmuo, jo atstovais pagal įstatymą gali būti tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaiigos, kurios globoja ar juo rūpinasi. Be to, nukentėjusysis gali turėti atstovą pagal įgaliojimą. Juo gali būti advokatas arba advokato pavedimu advokato padėjėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį nukentėjusysis įgaliojo atstovauti savo interesams. Taigi šiuo atveju kaimynų, draugų ar kitų

pašalinių asmenų skundas ar pareiškimas apie padarytą BPK 167 straipsnyje numatytą turtinio pobūdžio nusikalstamą veiką nėra pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą. Kita vertus, draudžiama atsisakyti priimti tokį skundą ar pareiškimą motyvuojant vien tuo, kad jį pateikė ne nukentėjęsysis ar jo teisėtas atstovas. Nagrinėdamas tokį skundą, pareiškimą ar pranešimą ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras privalo tiesiogiai iš žalą patyrusio nukentėjusiojo arba jo teisėto atstovo gauti skundo patikslinimą arba juos apklausti kaip liudytojus. Vis dėlto jeigu tikslinant nukentėjęsysis ar teisėtas jo atstovas pareiškia, kad jis nepageidauja, kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas, priimamas nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą⁴¹.

Svetimo turto sunaikinimas ar sugadinimas dėl neatsargumo (BK 188 straipsnis) ir tokie patys tyčiniai veiksmai, nesant kvalifikuojamųjų požymių (BK 187 straipsnio 1 ir 3 dalys), priskirti privataus kaltinimo byloms. Dėl šių nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas nėra pradedamas, o nukentėjęsysis turi teisę iškart kreiptis tiesiogiai į teismą ir įgyti privataus kaltintojo statusą. Tačiau tais atvejais, kada nėra žinomas vienas iš minėtųjų nusikalstamų veikų padaręs asmuo, ikiteisminis tyrimas pradedamas ir atliekamas bendra tvarka. Tokia įstatymo išimtis paaiškinama ikiteisminio tyrimo įstaigų ir prokuratūros pareiga atskleisti nusikalstamas veikas. Nustačius nusikalstamą veiką padariusį asmenį ikiteisminis tyrimas turi būti nutraukiamas, nes išnyksta BPK 409 straipsnio 3 dalyje numatyti pagrindai ir nukentėjusiajam pasiūloma kreiptis su skundu į teismą privataus kaltinimo tvarka.

Išimtiniais atvejais, kada padaromos turtinio pobūdžio nusikalstamos veikos, priskiriamos privataus arba privačiai viešojo kaltinimo byloms, ikiteisminis tyrimas pradedamas bendra tvarka, prokuroro reikalavimu, kuris gali būti išreiškiamas atskiru rašytiniu dokumentu arba nutarimu. Tam turi būti bent viena iš toliau nurodytų sąlygų:

- 1) atitinkama nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, nesvarbu, yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar jo nėra;
- 2) atitinkama nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris apskritai negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valios ginti savo teisėtus interesus ir (arba) negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti tam tikrų veiksmų (imtis kitų priemonių), kuriais šiuos savo teisėtus interesus imtųsi ginti, nesvarbu, yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar jo nėra;
- 3) atitinkama nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valią ginti savo teisėtus

⁴¹ AZUBALYTĖ, R.; JURKA, R.; ŠALČIUS, M.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J., *supra* note 8, p. 18.

interesus ir yra (pats arba per teisėtą savo atstovą) ją išreiškęs (pats arba per teisėtą savo atstovą įstatymų nustatyta tvarka kreipėsi į kompetentingą instituciją ar pareigūną), tačiau veiksmų, kuriuos jis gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti (kitų priemonių, kurių jis gali imtis) šiems savo teisėtiems interesams ginti, objektyviai negali pakakti, kad tie interesai būtų apginti⁴².

Visais kitais atvejais dėl BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas pradedamas vos paaiškėjus veikos požymiams. Kilus pagrįstų abejonių, ar yra pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, formaliai nepradėję tyrimo, gali: gauti skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką patikslinimą, atlikti įvykio vietos apžiūrą, apklausti įvykio liudytojus, taip pat iš valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų, pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, reikalauti pateikti tam tikrus duomenis ar dokumentus, atlikti pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, apklausas. Pavyzdžiui, asmuo, pranešdamas, kad buvo apvogtas, nenurodė pavogto turto vertės. Skundą nagrinėjantis pareigūnas, kilus abejonių, kad pavogto turto vertė nesiekia minimalios sumos, nuo kurios taikoma baudžiamoji atsakomybė, prieš priimdamas sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą gali pareikalauti iš nukentėjusiojo pateikti papildomų duomenų ar dokumentų, patvirtinančių pagrobto turto vertę. Tokie proceso veiksmų atlikimo terminai turi būti kuo trumpesni, bet ne ilgesnė kaip dešimt dienų. Šis terminas negali būti pratęstas.

Kokiai ikiteisminio tyrimo įstaigai dėl kokios turtinės nusikalstamos veikos pavedamas ikiteisminio tyrimo atlikimas, reglamentuoja Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 8 d. įsakymu Nr. I-109 patvirtintos rekomendacijos „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“. Daugumą ikiteisminių tyrimų dėl BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų atlieka policija. Vadovaujantis minėtomis rekomendacijomis dėl BK 1891 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų ikiteisminius tyrimus atlieka Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, o tyrimus dėl BK 187 straipsnio 3 dalyje ir 188 straipsnyje įtvirtintų nusikalstamų veikų pavedama atlikti Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui. Vis dėlto, jeigu tai būtina procesui, leidžiama nukrypti nuo rekomendacijose įtvirtinto ikiteisminių tyrimų atlikimo paskirstymo. Pavyzdžiui, tam tikrais atvejais ikiteisminius tyrimus dėl

⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2514.

neteisėto praturtėjimo atlieka ir Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Muitinės kriminalinė tarnyba bei Specialiųjų tyrimų tarnyba.

BPK 174 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminį tyrimą atlieka tos vietovės, kurioje padaryta nusikalstama veika, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo įstaigos, kurios veiklos teritorijoje padaryta nusikalstama veika, pareigūnas. Šia nuostata dažniausiai vadovaujamosi sprendžiant, kurios vietovės ikiteisminio tyrimo įstaigai pavesti atlikti tyrimą dėl turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų. Tačiau problemos ir teritorinių prokuratūrų ginčai kyla sprendžiant ikiteisminių tyrimų dėl sukčiavimų elektroninėje erdvėje atlikimo vietas klausimą. BPK 174 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad nesilaikyti BPK 174 straipsnio 1 dalyje nustatytos pagrindinės taisyklės ir pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą kitos vietovės ikiteisminio tyrimo pareigūnui galima bet kuriuo atveju, kai manoma, kad taip nusikalstama veika bus iširta greičiau ir išsamiau. Skirtingai vertinant BPK 174 straipsnio nuostatas ikiteisminiai tyrimai dėl sukčiavimų, padaromų elektroninėje erdvėje, po keletą kartų perduodami tirti iš vienos vietovės ikiteisminio tyrimo įstaigos į kitą, o tyrimas tuo metu neatliekamas. Taip prarandami laikas ir galimybės greitai nustatyti įtariamuosius ir surinkti jų kaltės įrodymus. Atsižvelgiant į minėtos kategorijos nusikaltimų specifiką ir tendencijas Lietuvoje (nusikaltimai daromi ir jų padariniai atsiranda elektroninėje erdvėje, daugumą šių nusikaltimų organizuoja ir padaro pataisos namuose laisvės atėmimo bausmes atliekantys nuteistieji: būtent jiems patenka dauguma iš nusikalstamos veikos gautų pajamų), įvertinus galimas pagrindinių elektroninių ir kitų įrodymų (darant nusikaltimą naudojamų mobiliojo ryšio telefonų, SIM kortelių, kompiuterinės technikos ir įrangos, kuria naudojantis neteisėtai jungiamasi prie nukentėjusiojo elektroninės banko sąskaitos, atliekamų neteisėtų finansinių operacijų) buvimo vietas, jų radimo ir fiksavimo laiku svarbą bei galimybes, rekomenduojama ikiteisminių tyrimų dėl sukčiavimų, padaromų elektroninėje erdvėje, atlikimo vietą nustatyti taip:

- jeigu atlikus pirminius tyrimo veiksmus gaunama pakankamai duomenų apie nusikaltimo iniciatoriaus ir organizatoriaus (dažniausiai tai yra asmuo, kuris apgaule, pokalbio telefonu metu ar bendraudamas internetu išvilioja iš žmonių internetinės bankininkystės duomenis) veikimo ir galimų nusikaltimo pėdsakų buvimo vietą, ikiteisminį tyrimą turėtų atlikti vietovės, kurioje veikė šis asmuo, ikiteisminio tyrimo pareigūnai.
- negavus duomenų apie nusikaltimo organizatoriaus veikimo vietą arba nustačius, kad nusikaltimo organizatorius ir vykdytojas yra tas pats asmuo, ikiteisminį tyrimą rekomenduojama pavesti atlikti ikiteisminio tyrimo pareigūnams tos vietos, kurioje būdamas tiesioginis nusikaltimo vykdytojas veikia: neteisėtai įgijęs svetimus

elektroninės bankininkystės duomenis per internetą neteisėtai jungiasi prie nukentėjusiojo elektroninės banko sąskaitos ir atlieka neteisėtas finansines operacijas, t. y. apgauna elektroninę banko sistemą ir taip įgyja savo ir nusikaltimo bendrininkų naudai teisę į nukentėjusiojo turtą.

- kai dėl tam tikrų priežasčių nustatyti nusikaltimo organizatoriaus ar vykdytojo veikimo vietą yra sudėtinga (pvz., kaltininkas prie nukentėjusiojo sąskaitos jungiasi iš užsienio IP adresų, nepavyksta nustatyti IP adreso, iš kurio jungtasi prie nukentėjusiojo elektroninės banko sąskaitos, ir pan.), vadovaujantis BPK 174 straipsnio 1 dalies nuostatomis ikiteisminis tyrimas turi būti atliekamas pagal pagrindinės nusikalstamos veikos, numatytos BK 182 straipsnyje, padarymo vietą, t. y. pagal padarinių atsiradimo vietą.

Reikia pasakyti, kad tuo pačiu metu turi būti atliekami intensyvesni tyrimo veiksmai ir kitų galimų nusikaltimo bendrininkų buvimo vietose: apklausiami asmenys, į kurių sąskaitas buvo neteisėtai pervesti pinigai (rekomenduojama juos apklausti BPK 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka), turint pagrindą manyti, kad tokiu būdu bus galima gauti tyrimui reikšmingų duomenų, bus atliekamos kratos jų gyvenamosiose vietose ir pan. Siekiant užtikrinti glaudesnę skirtingų vietovių ikiteisminio tyrimo pareigūnų bendradarbiavimą, veiksmų koordinavimą tiriant šios kategorijos nusikalstamas veikas, operatyvų keitimąsi ikiteisminio tyrimo metu gautais duomenimis ir informacija, jos pritaikymą laiku rekomenduojama (ypač sudėtingose ir daugiaepizodėse bylose) sudaryti bendrąsias tyrimo grupes, sudarytas iš ikiteisminio tyrimo pareigūnų, kurių veiklos teritorijoje buvo padaryta bent dalis nusikalstamų veikų. Vadovauti tokio pobūdžio ikiteisminiams tyrimams turi būti pavedama specialioms prokurorams, o atlikti ikiteisminį tyrimą – teritorinių policijos ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnams, kurių specializacija – tokių nusikaltimų tyrimo sritis⁴³.

Informacijos apie nusikalstamą veiką šaltiniai, ikiteisminio tyrimo pradžioje būdai ir formos, procesiniai veiksmai, kuriuos pareigūnai privalo atlikti pirmiausia ir kuriuos vėliau, priklauso nuo to, kokia BK XXVIII skyriuje minima nusikalstama veika tirama. Viso baudžiamojo proceso sėkmę labiausiai lemia tinkamai ir laiku planuojami ir organizuojami pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai, kokybiškas jų atlikimas. Netinkamai atlikta vagystės, plėšimo, turto sunaikinimo ar kitos nusikalstamos veikos įvykio vietos apžiūra (pavyzdžiui, lieka nepastebėti nusikalstamos veikos

⁴³ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2012 m. gruodžio 17 d. aiškinamasis raštas „Dėl ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos nustatymo tiriant elektroninėje erdvėje vykdomus sukčiavimus“ Nr. 17.10-1687.

darymo įrankiai, veiką padariusio asmens tapatybę nustatyti padedantys pėdsakai, netinkamai užfiksuojami rasti pėdsakai ir pan.) gali sutrukdyti ne tik kokybiškai atlikti tolesnius procesinius veiksmus (pavyzdžiui, tirti objektus, atlikti ekspertizę), bet ir apskritai pasiekti baudžiamojo procesų tikslus.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl vagystės ar plėšimo būtina nustatyti: vagystės faktą; vagystės dalyką; kam priklausė pagrobtas turtas; vagystės būdus, kurie atsižvelgiant į aplinkybes, kaltininkų specializaciją ir pan. gali būti labai skirtingi; kaltininko asmenybės bruožus; vietą, laiką, nusikalstamų veikų darymo aplinkybes; ar buvo ruošiamasi padaryti nusikalstamą veiką ir kaip, jei buvo ruošiamasi, tai kada, kas padėjo; ar nusikaltėlis bandė nuslėpti nusikalstamą veiką ir kaip, ar keitė išvaizdą, drabužius, ar insceniavo kitą nusikalstamą veiką; koks asmuo buvo apvogtas ar apiplėštas, kaip buvo sutrikdyta nukentėjusiojo sveikata, ar prarastas darbingumas; kiek žmonių dalyvavo vagiant ar plėšiant, ar buvo iš anksto susitarta, kokia grupės sudėtis, kiekvieno grupės nario vaidmuo darant nusikalstamą veiką, ar prieš tai buvo padaryta panašių nusikaltimų, kokių, kada, kur; ar yra nusikalstamą veiką ir vertybes slepiančių asmenų, informacijos apie juos; aplinkybes, nulėmusias nusikalstamą veiką; plėšimo būdą, kuo pasireiškė fizinės jėgos panaudojimas; ar darant nusikalstamą veiką naudotas ginklas, jei taip, koks; ar nusikaltėliai naudojos transporto priemonėmis, ir jeigu taip, tai kokiomis, ir t. t.⁴⁴ Šioms vagystės ir įrodinėtoms plėšimo aplinkybėms nustatyti vienas pirmųjų procesinių veiksmų yra įvykio vietos apžiūra, kurios taktika nemažai priklauso ir nuo to, ar turima bent preliminarių duomenų apie nusikalstamą veiką padariusį asmenį.

Jeigu apžiūrėjus įvykio vietą sužinoma, kas padarė nusikalstamą veiką, atliekami tolesni procesiniai veiksmai: laikinai sulaikomas vagystę ar plėšimą padaręs asmuo, atliekama jo asmens krata, pranešama apie įtarimą ir įtariamasis apklausiamas, atliekama krata arba poėmis patalpoje ar vietovėje, kuriose gali būti slepiamas pagrobtas turtas. Tiriant šio pobūdžio nusikalstamas veikas vienas iš pirminių procesinių veiksmų yra ir nukentėjusiojo nustatymas bei jo apklausa. Tinkamai apklausus nukentėjusįjį ir išsiaiškinus, kokia jo socialinė ir finansinė padėtis, dienos režimas, įpročiai, santykiai su vienais ar kitais asmenimis, gali būti gauta išties daug vertingos informacijos apie nusikalstamą veiką padariusį asmenį. Pirminiams ikiteisminio tyrimo veiksmams taip pat priskiriamos liudytojų apklausos. Jei gu nusikalstama veika padaryta viešojoje vietoje, derėtų nepamiršti, kad kai kurios tokios vietos stebimos vaizdo kameromis, todėl būtina išsiaiškinti,

⁴⁴ BURDA, R., *et al.* Kriminalistikos taktika ir metodika: mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 110.

ar veika nebuvo nufilmuota. Apžiūrint įvykio vietą arba BPK 97 straipsnyje nustatyta tvarka tą vaizdo medžiagą reikia išreikalauti.

Tolesniems vagysčių ir plėšimų ikiteisminių tyrimų veiksams priskiriami užduočių specialistams atlikti objektų tyrimą davimas, ekspertizių atlikimas, parodymai atpažinti, parodymų tikrinimai vietoje, eksperimentai ir kt. Trasologinis objektų tyrimas turėtų būti skiriamas tada, kai rastas lyginamasis, nusikalstamos veikos pėdsakus palikęs, objektas, t. y. vagystės ar plėšimo įrankis, nusikalstamą veiką padariusio asmens avalynė ir kt. Skiriant įsilaužimo įrankių ir avalynės pėdsakų identifikavimo (lyginamuosius) tyrimus rekomenduojama atrinkti ir tyrimui pateikti tik tuos objektus, kurie atitinka įsilaužimo pėdsakų pobūdį (pvz., jeigu pėdsakai akivaizdžiai palikti atsuktuvu, nereikėtų pateikti kirvio ar replių), reljefinį avalynės pėdsakų raštą.

Tyrimo požiūriu itin specifinės nusikalstamos veikos yra sukčiavimai elektroninėje erdvėje (telefoniniai sukčiavimai), todėl neretai ikiteisminį tyrimą dėl šių veikų atliekantys pareigūnai susiduria ne tik su kvalifikavimo, bet ir procesinių veiksmų atlikimo problemomis. Kaltininkas, darydamas su sukčiavimu elektroninėje erdvėje susijusias nusikalstamas veikas, neteisėtai (apgaulė) įgyja nukentėjusio asmens elektroninės mokėjimo priemonės duomenis (BK 214 straipsnis), naudodamasis šiais neteisėtai įgytais duomenimis ir pažeisdamas informacinės sistemos apsaugos priemones, t. y. save identifikudamas kaip teisėtą duomenų naudotoją, prisijungia prie internetinės bankininkystės sistemos (BK 198¹ straipsnis) ir atlieka neteisėtas finansines operacijas, perveda pinigus iš nukentėjusiojo banko sąskaitos į savo ar nusikaltimo bendrininkų sąskaitas ir taip apgaulė įgyja svetimą turtą ar turtinę teisę. Tai yra BK 215 ir 182 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų idealioji sutaptis.

Atliekant šiuos ikiteisminius tyrimus susiduriama su įvairiais įrenginiais (kompiuteriais, judriojo ryšio telefonais ir kt.), kuriuose gali būti aptikta elektroninių duomenų, taip pat su įvairiose informacinėse sistemose saugomais, tvarkomais, renkamais ir internetu perduodamais duomenimis. Šie elektroniniai duomenys saugomi tik tam tikrą laiką, juos gana lengva pakeisti, sunaikinti ar kitaip paslėpti, todėl pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl telefoninio sukčiavimo būtina stengtis kaip įmanoma greičiau atlikti pirminius tyrimo veiksmus ir surinkti kuo daugiau duomenų apie nusikaltimo darymo aplinkybes. Visų pirma būtina išsamiai apklausti nukentėjusįjį (apklausos metu būtina užfiksuoti, koku būdu (telefonu, internetu) buvo apgaulė užvaldyti elektroninės bankininkystės duomenys, koku abonento numeriu ar elektroninio pašto adresu naudojosi kaltininkas, kada tiksliai įvyko kaltininko ir nukentėjusiojo kontaktas ir pan.), pasiūlyti nukentėjusiajam

pateikti jo banko sąskaitos išrašus tyrėjus dominančiu laikotarpiu arba gauti jo rašytinį sutikimą dėl šių duomenų gavimo iš kredito įstaigos. Jeigu nukentėjusysis tokių išrašų nepateikia (arba neduoda raštinio sutikimo juos gauti), minėti duomenys turi būti gaunami BPK 155 straipsnyje nustatyta tvarka, prokurorui priėmus nutarimą ir gavus ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimą. Be to, vienas iš pirminių šių ikiteisminių tyrimų veiksmų yra nukentėjusiojo judriojo ryšio telefono apžiūra, kurios metu fiksuojami telefono atmintyje esantys duomenys apie nukentėjusiojo ir kaltininko skambučius, SMS turinį. Tokio tyrimo metu iš elektroninio ryšio paslaugų teikėjų būtina gauti duomenis apie kaltininko darant nusikaltimą naudoto judriojo telefono ryšio numerio veikimo zonas, jo priklausomybę, nukentėjusiojo ir kaltininko telefoninių pokalbių sujungimo momentus, jų datas, pokalbių laiką, trukmę ir kt. Rekomenduojama reikalauti trijų mėnesių duomenų.

Be to, atliekant šiuos ikiteisminius tyrimus turi būti gauti duomenys iš kredito įstaigų apie lėšų judėjimą nukentėjusiojo ir asmenų, kuriems buvo neteisėtai (apgale) pervesti pinigai, sąskaitose, duomenys apie kompiuterinę sistemą ir kt. Apie tai konkrečiau nurodyta šio vadovėlio skirsnio „Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas“ dalyje „Atskiri elektroninių duomenų rinkimo ypatumai“.

Ne tik kvalifikavimo, bet ir tyrimo prasme viena specifškiausių turtinių nusikalstamų veikų yra neteisėtas praturtėjimas. Specifiką lemia tai, kad iki šiol nėra pakankamai teismų praktikos dėl neteisėto praturtėjimo sudėties požymių vertinimo ir inkriminavimo įtariamiesiems galimybių, o ikiteisminė praktika dėl šių veikų tyrimo dar tik formuojasi ir yra labai negausi. Dauguma ikiteisminių tyrimų dėl BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų pradedami ikiteisminio tyrimo įstaigoje ar prokuratūroje gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką ir kur kas rečiau pareigūnams nustačius nusikalstamos veikos požymius. Tyrimai dėl neteisėto praturtėjimo itin dažnai pradedami, kai tiriant kitos kategorijos nusikalstamas veikas (pvz., prekybą narkotinėmis, psichotropinėmis medžiagomis, kontrabandą) nustatomi nusikalstamos veikos, numatytos BK 189¹ straipsnyje, požymiai. Praktika, kada ikiteisminis tyrimas pagal BK 189¹ straipsnį pradedamas kartu su kitomis nusikalstamomis veikomis, iš šių nusikalstamų veikų kaltininko gautą turtą klaidingai vertinant kaip neteisėtą praturtėjimą, t. y. kaip BK 189¹ straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką, yra bloga. Iš nusikalstamos veikos gautas turtas pagal BK 72 straipsnio nuostatas priskiriamas konfiskuotinam turtui. Todėl pripažinus, kad asmuo kaltas dėl padarytos nusikalstamos veikos, iš šios nusikalstamos veikos gautas turtas turėtų būti konfiskuotas taikant BK 72 ar 72³ straipsniuose numatytas baudžiamojo poveikio priemones. Jeigu su iš nusikalstamos

veikos gautu turtu bus atliekami veiksmai siekiant šį turtą legalizuoti vienu iš BK 216 straipsnio dispozicijoje numatytų būdų, padaryta veika papildomai bus kvalifikuojama pagal BK 216 straipsnį kaip nusikalstamu būdu įgytų pinigų ar turto įteisinimas. BK 189¹ straipsnio taikymas siejamas su neteisėtu būdu įgytomis pajamomis, kurių neteisėta kilmė nėra žinoma. Dėl to ikiteisminis tyrimas pagal BK 189¹ straipsnį kartu su kitomis nusikalstamomis veikomis pradedamas ir atliekamas tik tyrimo metu nustatčius, kad įtariamasis ar su juo susijęs asmenys nuosavybės teise turi didesnės negu 500 MGL vertės turtą, kuris nėra tiesiogiai susijęs su tirama nusikalstama veika, ir šio turto įsigijimo minėti asmenys negali pagrįsti teisėtomis pajamomis.

Baudžiamoji atsakomybė už BK 189¹ straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką kyla asmenims, kurie turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą ir žinojo arba turėjo ir galėjo žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis. Taigi neteisėto praturtėjimo įrodinėjimą iš esmės lemia trys esminiai aspektai:

- 1) didesnės negu 500 MGL vertės turto radimas;
- 2) jo vertės nustatymas;
- 3) duomenų, patvirtinančių, kad šis turtas įtariamajam žinant negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, surinkimas.

Beveik pusė ikiteisminių tyrimų dėl neteisėto praturtėjimo pradedami pagal Valstybinės mokesčių inspekcijos pateiktą mokesčių kontrolės medžiagą. Šioje medžiagoje atlikus asmenų mokestinį tyrimą nustatomas asmenų turimas turtas, jo vertė, pateikiamos išvados dėl asmens pajamų apmokestinimo ir turto įgijimo šaltinių teisėtumo. Be to, duomenis apie asmens nuosavybės teise valdomą turtą galima gauti iš duomenų registru ir kitų duomenų kaupimo šaltinių (Nekilnojamojo turto registro, valstybės įmonės Regitra, UAB „Creditinfo Lietuva“ ir kt.). Nustatant galimai neteisėtomis pajamomis įgyto nekilnojamojo turto vertę dažniausiai turėtų būti vadovaujamosi Registrų centro duomenų bankuose pateiktais duomenimis apie nekilnojamojo turto vertę. Nustatant kilnojamojo turto (transporto priemonių, orlaivių, laivų ir pan.) vertę turėtų būti kreipiamasi į tokio turto vertinimą atliekančias įmones ar specialistus, atskirais atvejais atsižvelgiama į vidutinę tokio paties turto rinkos vertę. Atsižvelgiant į nusistovėjusią ikiteisminio tyrimo praktiką atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad esant kelioms skirtingoms to paties turto vertinimo išvadoms 20–25 procentų neviršijantis nukrypimas laikomas galimu.

Pripažinus, kad asmuo padarė BK 189¹ straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką, turtas, kurio įsigijimo asmuo negali pagrįsti teisėtomis pajamomis, privalės būti konfiskuotas. Ikiteisminis tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme gali užtrukti, todėl per šį laiką baudžiamojon atsakomybėn

V

traukiamas asmuo gali bandyti šį turtą perleisti tretiesiems asmenims ir taip išvengti jo konfiskavimo. Siekdamas užkardyti tokius asmens veiksmus ikiteisminį tyrimą dėl neteisėto praturtėjimo pradėjęs prokuroras kiek įmanoma skubiau turi priimti nutarimą dėl laikino nuosavybės teisių į neteisėtomis pajamomis įgytą turtą apribojimo. Šis prokuroro nutarimas nedelsiant ir ne vėliau kaip kitą darbo dieną paskelbiamas, o jo nuorašas įteikiamas asmeniui, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, ir visiems turto, į kurį laikinai apribojamos nuosavybės teisės, savininkams (bendratuščiams). Be to, ne vėliau kaip kitą darbo dieną nutarimas turi būti išsiųstas turto arešto aktų registro tvarkytojui. Paprastai turtas, į kurį nuosavybės teisė laikinai apribota, paliekamas saugoti arba turto savininkui, arba jo šeimos nariui, arba artimam giminaičiui, arba kitam asmeniui. Tokiu atveju šiems asmenims turi būti paaiškinta, kad pagal BK 246 straipsnį už šio turto iššvaistymą ar paslėpimą bus taikoma atsakomybė. Dėl to iš šių asmenų paimamas rašytinis pasižadėjimas. Prokuroro nutarimu paskirtas laikinas nuosavybės teisės apribojimas negali trukti ilgiau kaip šešis mėnesius. Šis terminas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi gali būti pratęstas, tačiau ne daugiau kaip du kartus po tris mėnesius.

Ikiteisminių tyrimų dėl neteisėto praturtėjimo metu būtina nustatyti, ar asmens turimas turtas galėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis. Neretai įtariamieji, kuriems turtui įsigyti nepakanka savų teisėtų pajamų, turto įsigijimą bando pagrįsti su kitais asmenimis, galinčiais pagrįsti savo pajamų šaltinius ir neprivalančiais deklaruoti turto ir pajamų, sudarytomis paskolų, dovanojimo ir kitomis sutartimis. Negalima atmesti, kad tokie sandoriai dažniausiai būna fiktyvūs. Tokiais atvejais vienintelė išeitis, leidžianti paneigti pajamų įgijimą sudarius apsimestinius sandorius, yra skolintojo ir skolininko ūkinės ir finansinės veiklos tyrimas⁴⁵. Neretai asmenys bandydami pateisinti savo pajamas nurodo, kad tai viso gyvenimo santaupos. Tokiais atvejais itin sudėtinga nustatyti, kokį, pavyzdžiui, darbo užmokestį asmuo gaudavo prieš 30 metų. Tai padaryti šiek tiek lengviau, jeigu asmuo buvo pateikęs vienkartinę deklaraciją apie 2003 m. gruodžio 31 d. turimą turtą. Šiuos duomenis galima gauti iš Valstybinės mokesčių inspekcijos.

Be jau minėtų duomenų, atliekant ikiteisminį tyrimą dėl neteisėto praturtėjimo taip pat turi būti gauti duomenys apie įtariamojo gautą darbo užmokestį ir kitas pajamas bei jam išmokėtas kitas išmokas, duomenys apie šio asmens lizingo (vadinamosios išperkamosios nuomos) sutartis, įmokas, taip pat informacija apie įtariamo asmens patirtas vartojimo išlaidas (pavyzdžiui, būsto išlaikymą, būsto įrengimą ar remontą, keliones, vaikų išlaikymą) ir kt.

⁴⁵ ŠALČIUS, M., *supra* note 37, p. 280.

/VI/ skyrius

**Nusikaltimų intelektinei ir
pramoninei nuosavybei tyrimas**

TURINYS

6.1. Bendrieji BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų bruožai	89
6.2. Nusikaltimų intelektinei ir pramonei nuosavybei rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	92
6.3. Pirminiai ir tolesni BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai	99
6.4. Turtinės žalos nustatymas	100
6.5. Atskirų BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo ypatumai	103
6.5.1. Autorystės savinimasis	103
6.5.2. Autoriaus nustatymas	103
6.5.3. Literatūros, mokslo, meno kūrinio ar gretutinių teisių objekto neteisėtas atkūrimas, neteisėtų kopijų platinimas, gabenimas ar laikymas	105
6.5.4. Specialiųjų žinių naudojimas	112
6.5.5. Informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą sunaikinimas arba pakeitimas. Neteisėtas autorių teisių ar gretutinių teisių techninių apsaugos priemonių pašalinimas	114

6.1. Bendrieji BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų bruožai

Nuosavybė nuo pat visuomenės ir valstybės atsiradimo yra vienas iš ker-
tinių visuomenės egzistavimo pamatų. Todėl visos valstybės visais laikais
vienaip ar kitaip įtvirtindavo nuosavybės teisės institutą kaip priemonę
nuosavybei apsaugoti. Nuosavybė bendrąja prasme apima tiek materialų
turtą (daiktus) – įvairius materialaus pasaulio dalykus, pagamintus žmogaus
arba pasisavintus iš gamtos, tiek nematerialų turtą (išradimus, literatūros,
meno, mokslo kūrinius, prekių ženklus ir kt.) kaip žmogaus dvasinės kū-
rybos ir protinio darbo rezultatą. Šiuo metu visuomenė išgyvena virsmą
žinių visuomene, kurią kuriant svarbu ne tik skatinti naujoves, bet ir to-
bulinti intelektinės nuosavybės teisinę apsaugą. Intelektinės ir pramoninės
nuosavybės apsaugos svarba tarptautiniu mastu pripažinta jau XIX a. pa-
baigoje. Paminėtini šie tarptautiniai teisės normų aktai: 1883 m. Paryžiaus
konvencija dėl pramoninės nuosavybės saugojimo (Lietuvos Respublikoje
įsigaliojo nuo 1994 m. gegužės 22 d.); 1886 m. Berno konvencija dėl
literatūros ir meno kūrinių apsaugos, papildyta 1971 m. Paryžiaus proto-
kolu ir pataisyta 1979 m. (Lietuvos Respublikoje įsigaliojo nuo 1994 m.
gruodžio 14 d.); 1957 m. Nicos sutartis dėl tarptautinės prekių ir pas-
laugų ženklų registravimo klasifikacijos (Lietuvos Respublikoje įsigaliojo
nuo 1997 m. vasario 22 d.); 1961 m. Romos konvencija dėl atlikėjų, fo-
nogramų gamintojų ir transliuojančiųjų organizacijų apsaugos (Lietuvos
Respublikoje įsigaliojo nuo 1999 m. liepos 22 d.); 1967 m. Stokholmo
konvencija dėl Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos įsteigimo
(Lietuvos Respublikoje įsigaliojo nuo 1992 m. balandžio 30 d.); 1971 m.
Ženevos konvencija dėl fonogramų gamintojų apsaugos nuo neteisėto jų
fonogramų kopijavimo (Lietuvos Respublikoje įsigaliojo nuo 2000 m. sau-
sio 27 d.)⁴⁶. Pagal Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį tarptautinės sutartys,
kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos
Respublikos teisinės sistemos dalis. Lietuvai tapus Europos
Sąjungos valstybe nare paminėtini šie tarptautiniai regioniniai teisės nor-
mų aktai: 1996 m. kovo 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva
96/9/EB dėl duomenų bazių teisinės apsaugos⁴⁷; 2004 m. balandžio 29 d.
Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės
nuosavybės teisių gynimo; 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento
ir Tarybos direktyva 2006/115/EB dėl nuomos ir panaudos teisių bei

⁴⁶ Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos interneto puslapis [interaktyvus], <<http://www.urm.lt/>>.

⁴⁷ Europos Sąjungos oficialusis leidinys [interaktyvus], <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=>>.

tam tikrų teisių, gretutinių autorių teisėms, intelektinės nuosavybės srityje (kodifikuota redakcija)⁴⁸; 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/116/EB dėl autorių ir gretutinių teisių apsaugos terminų (kodifikuota redakcija)⁴⁹; 2009 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/24/EB dėl kompiuterių programų teisinės apsaugos (kodifikuota redakcija)⁵⁰ ir kt. 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 27 straipsnio 2 dalyje skelbiama, kad „kiekvienas turi teisę į savo moralinių ir materialinių interesų, atsirandančių iš mokslo, literatūros arba meno kūrinių, kurių autorius jis yra, apsaugą“⁵¹. Panaši nuostata įtvirtinta 2011 m. sausio 6 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime, skelbiamčiame, kad „iš Konstitucijos 23 straipsnio kylantys reikalavimai užtikrinti nuosavybės neliečiamumą ir jos apsaugą visa apimtimi taikytini ir ginant intelektinės nuosavybės teises, užtikrinant autoriaus teisių ir gretutinių teisių subjektų nuosavybės neliečiamumą bei jos apsaugą“⁵². Intelektinės nuosavybės apsaugos svarba nustatyta 2000 m. liepos 5 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime, pagal kurį intelektinės nuosavybės apsauga laikytina ne mažiau svarbia nei materialinė nuosavybė. Nusikaltimai intelektinei ir pramonei nuosavybei itin reikšmingi Lietuvos vidaus ir užsienio visuomeniniams, politikos ir rinkos santykiams. Todėl nacionalinis įstatymų leidėjas numatė civilinę, administracinę ir baudžiamąją atsakomybes už nusizengimus intelektinei ir pramonei nuosavybei. BK intelektinės ir pramoninės nuosavybės gynimui skirtas atskiras XXIX skyrius (191–195 straipsniai), iš kurių keturi straipsniai skirti autorių teisių ir gretutinių teisių apsaugai (191–194 straipsniai), o vienas (195 straipsnis) – pramoninės nuosavybės apsaugai.

JAV verslo žurnalo *Forbes* duomenimis, intelektinės nuosavybės vadybės vien tik JAV kompanijoms per metus padaro apie 300 milijardų dolerių žalos⁵³. Todėl viena iš Federalinio tyrimų biuro prioritetinių veiklos krypčių, be terorizmo, organizuoto nusikalstamumo, nusikaltimų kibernetinėje erdvėje užkardymo ir atskleidimo, yra intelektinės nuosavybės

⁴⁸ Europos Sąjungos oficialusis leidinys [interaktyvus], <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=>>.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.

⁵² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2011, Nr. 3-93.

⁵³ US Should Get Tough on Chinese IP Theft, Committee Warns [interaktyvus], <<http://www.forbes.com/sites/emmawoolacott/2013/05/23/us-should-get-tough-on-chinese-ip-theft-committee-warns/>>.

gynimas⁵⁴. 2006 m. Jungtinėje Karalystėje atliktame tyrime dėl intelektinės nuosavybės pažeidimų pabrėžiama, kad iš nusikalstamos veikos gautas pelnas iš neteisėtų intelektinės nuosavybės teisės pažeidimų yra 1,3 milijardo svarų, iš kurių 900 milijonų svarų tenka organizuotam nusikalstamumui. Pusė iš minėtos 1,3 milijardo svarų sumos gaunama iš neteisėtos prekybos kompiuterinėmis programomis, garso ir vaizdo produkcija⁵⁵. Rusijos Federacijos vidaus reikalų ministerijos duomenimis, nuo 2003 iki 2007 m. buvo užregistruota nusikaltimų, numatytų Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso 146 straipsnyje dėl autorių teisių ir gretutinių teisių: 2003 m. – 1 239, 2004 m. – 1 917, 2005 m. – 2 924, 2006 m. – 7 243, 2007 m. – 7 874⁵⁶. 2010 m. vasarį Lietuvos laisvosios rinkos instituto atlikto Lietuvos ekonomikos tyrimo duomenimis, šešėlinės ekonomikos dalis, sudaranti šalies bendrąjį vidaus produktą (toliau – BVP), sparčiai išaugo nuo 2008 m. ir 2010-aisiais sudarė 28 proc. šalies BVP. Bent dalį savo veiklos 2011 m. šešėlyje vykdė keturi iš dešimties ūkio vienetų⁵⁷.

Business Software Alliance (BSA) atliktas tyrimas dėl kompiuterių programų piratavimo lygio atskleidė, kad 2012 m. vien Lietuvoje neteisėtai naudojamų kompiuterių programų skaičius sudarė 54 procentus. Tai reiškia, kad daugiau nei pusė vartotojų įsidięgtų programų buvo nelicencijuotos. Kompiuterių programų piratavimo lygis Lietuvoje nemažėja jau ketverius metus, o neteisėtų kompiuterių programų vertė didėja. Nuo 2008 metų Lietuvoje piratinių kompiuterių programų vertė padidėjo 14 proc. ir pasiekė rekordinę 32 mln. eurų (110, 5 mln. litų) sumą⁵⁸. „Lietuvos ryto“ interneto puslapyje nurodyta, kad 2011 m. programinės įrangos gamintojų asociacijos *Business Software Alliance* (BSA) iniciatyva atlikti tyrimai parodė, kad nemažai Lietuvos Respublikos ūkio subjektų naudojami nelegalia programine produkcija. Patikrinimai rodo, kad dažniausiai piratinės programos aptinkamos reklamos ir projektavimo paslaugas teikiančiose

⁵⁴ Intellectual Property Theft [interaktyvus], <http://www.fbi.gov/about-us/investigate/white_collar/ipr/ipr>.

⁵⁵ Gowers Review of Intellectual Property [interaktyvus], <<http://www.official-documents.gov.uk/document/other/0118404830/0118404830.pdf>>.

⁵⁶ ШАРЬЮРОВА, Т. Б. Уголовно-правовая политика в сфере интеллектуальной собственности. Иркутск: Байкальский государственный университет экономики и права. Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права, 2013, № 1, с. 148.

⁵⁷ ŽUKAUSKAS, V. Šešėlinė ekonomika: priežastys – aiškios, kova – nesėkminga [interaktyvus], <http://www.lrinka.lt/index.php?act=main&item_id=6040>.

⁵⁸ Kova su piratavimu. Nuo 2008 m. neteisėtos programinės įrangos vertė Lietuvoje išaugo 14 procentų [interaktyvus], <<http://ww2.bsa.org/country/News%20and%20Events/News%20Archives/global/05152012-idx-globalpiracystudy.aspx>>.

įmonėse. Piratavimo mastas, patiriamos žalos ir nuostolių sumos yra milžiniški ir šie duomenys pateikiami kaip pagrindinis argumentas griežtinant baudžiamosios, administracinės ir civilinės atsakomybės už intelektinės ir pramoninės nuosavybės pažeidimus politiką.

Reikia pabrėžti, kad žmogaus intelektinės veiklos rezultatai, kaip teisinės apsaugos objektai, labai skiriasi nuo įprastų materialių nuosavybės objektų, taip pat ir nusikaltimų, nukreiptų prieš intelektinę nuosavybę, o tyrimas išsiskiria savais ypatumais, kuriuos svarbu atskleisti atliekant tyrimą, apsaugant teisėtą veiklą, žmogaus teises bei laisves, teisėtus lūkesčius. Į tai atkreipiamas dėmesys 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo 3 straipsnio 2 dalyje, skelbiančioje, kad „tos priemonės, procedūros ir gynybos būdai taip pat turi būti veiksmingi, proporcingi ir atgrasantys; jie turi būti taikomi tokiu būdu, kad nebūtų sukuriamos kliūtys teisėtai prekybai ir numatytų apsaugos priemonės nuo piktnaudžiavimo jomis“.

6.2. Nusikaltimų intelektinei ir pramonei nuosavybei rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės

Intelektinė nuosavybė yra ypatinga nuosavybės rūšis dėl nematerialaus pobūdžio, nes kūrinių autorių, patentų savininkų, kitų intelektinės veiklos subjektų teisių objektai yra nematerialūs. Nusikaltimais intelektinei nuosavybei žala daroma dviem dalykams: autoriaus garbei, orumui ir autoriaus honorarui. Intelektinės nuosavybės samprata atskleidžiama 2000 m. liepos 5 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime, skelbiančiame, kad intelektinė nuosavybė apima autorių teises į literatūros, mokslo ir meno kūrinius (knygas, brošiūras, straipsnius, dienoraščius, kitus literatūros kūrinius, kompiuterių programas, kalbas, paskaitas, pamokslus ir kitus žodinius kūrinius, muzikos kūrinius su tekstu ir be teksto, audiovizualinius kūrinius (kino filmus, televizijos filmus, videofilmus, diafilmus, kitus kinematografinėmis priemonėmis išreikštus kūrinius) ir kt. Intelektinė nuosavybė taip pat apima atlikėjų, fonogramų gamintojų, transliuojančiųjų organizacijų ir audiovizualinio kūrinio (filmo) pirmojo įrašo gamintojų teises (gretutines teises)⁵⁹.

Teisės teorijoje išskiriami du intelektinės nuosavybės teisės pošakį sudarantys institutai: autorių teisė ir pramoninės nuosavybės teisė. Autorių teisė saugo formą, konkretų tam tikros idėjos įkūnijimą, ir leidžia idėją nevaržomai naudoti, o pramoninės nuosavybės apsauga grindžiama idė-

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 56-1669.

jos saugojimu. Teisės praktikai ir teoretikai neginčija dvejopos autoriinių ir patentinių teisių prigimties, būtent, kad kūrybinio rezultato autoriui priklauso išimtinė teisė į savo intelektinės veiklos objekto naudojimą, kuri gali būti laisvai perduodama kitam asmeniui, o kitos turtinės teisės atitinka daikto savininko nuosavybės teises. Be to, autoriui priklauso asmeninės neturtinės teisės (autorystės teisė, teisė į autoriaus vardą, teisė į kūrinio neliečiamybę), kurios dėl savo prigimties negali būti atskirtos nuo autoriaus asmenybės. Visuotinai pripažįstama, kad autoriaus turtinės ir asmeninės neturtinės teisės yra glaudžiai susijusios ir sudaro bendrą visumą, kuri įvardijama intelektinės nuosavybės sąvoka.

Autorinės teisės institutas apima teisės normas, reguliuojančias teisinius santykius, atsirandančius dėl literatūros, meno, mokslo kūrinių, įskaitant kompiuterines programas ir duomenų bazes, sukūrimo, jų apsaugos ir naudojimo, taip pat teisinius santykius, susijusius su atlikėjų veikla bei garso ir vaizdo įrašų gamintojų teisių (gretutinių autorinėms) apsauga.

BK 191 straipsnio saugoma vertybė – autorystės teisė. Intelektinės nuosavybės objektų sąrašas pateikiamas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁶⁰ (toliau – CK) 1.111 straipsnyje, kuriame skelbiama, kad tai „mokslo, literatūros ir meno kūriniai, išradimų patentai, pramoniniai pavyzdžiai bei kiti intelektinės veiklos rezultatai, išreikšti kuria nors objektyvia forma (rankraščiai, brėžiniai, modeliai ir kt.)“. Ji taikoma kūriniams, tiek paskelbtiems viešai, tiek nepaskelbtiems, bet išreikštiems kokia nors objektyvia forma, leidžiančia atkurti autoriaus kūrybinės veiklos rezultatą (pvz., rankraštis, brėžinys, paveikslas, skulptūra, fotografija ir kt.). Išsamiau apie tai kalbama Lietuvos Respublikos autoriinių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 4 straipsnio 2 ir 3 dalyse, skelbiančiose, kad „autorių teisių objektai:

- 1) knygos, brošiūros, straipsniai, dienoraščiai ir kiti literatūros kūriniai, išreikšti bet kokia forma, įskaitant elektroninę, taip pat kompiuterių programas;
- 2) kalbos, paskaitos, pamokslai ir kiti žodiniai kūriniai;
- 3) rašytiniai ir žodiniai mokslo kūriniai (mokslinės paskaitos, studijos, monografijos, išvados, mokslo projektai ir projektinė dokumentacija bei kiti mokslo kūriniai);
- 4) dramos, muzikiniai dramos, pantomimos, choreografijos ir kiti scenoje atlikti skirti kūriniai ir režisuoti spektakliai, taip pat scenarijai ir scenarijų planai;
- 5) muzikos kūriniai su tekstu arba be teksto;

⁶⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

- 6) audiovizualiniai kūriniai (kino filmai, televizijos filmai, televizijos laidos, videofilmai, diafilmai ir kiti kinematografinėmis priemonėmis išreikšti kūriniai), radijo laidos;
- 7) skulptūros, tapybos bei grafikos kūriniai, monumentalioji dekoratyvinė dailė, kiti dailės kūriniai, taip pat scenografijos kūriniai;
- 8) fotografijos kūriniai ir kiti fotografijai analogiškais būdais sukurti kūriniai;
- 9) architektūros kūriniai (pastatų ir kitų statinių projektai, brėžiniai, eskizai ir modeliai, taip pat pastatai ir kiti statiniai);
- 10) taikomosios dailės kūriniai;
- 11) iliustracijos, žemėlapiai, planai, sodų ir parkų projektai, eskizai ir trimačiai kūriniai, susiję su geografijos, topografijos ar tikslųjų mokslų sritimis;
- 12) kiti kūriniai.

Be to, autorių teisių objektais laikomi:

- 1) išvestiniai kūriniai, sukurti pasinaudojus kitais literatūros, mokslo ir meno kūriniais (vertimai, inscenizacijos, adaptacijos, anotacijos, referatai, apžvalgos, muzikinės aranžuotės, statinės ir interaktyvios interneto svetainės ir kiti išvestiniai kūriniai);
- 2) kūrinių rinkiniai ar duomenų rinkiniai, duomenų bazės (išreikštos techninėmis priemonėmis skaityti pritaikyta ar kita forma), kurie dėl turinio parinkimo ar išdėstymo yra autoriaus intelektualinės kūrybos rezultatas;
- 3) teisės aktų, oficialių administracinio, teisinio ar norminio pobūdžio dokumentų, nurodytų šio Įstatymo 5 straipsnio 2 punkte, neoficialūs vertimai“.

Minėtojo įstatymo 5 straipsnyje pateikiamas nesaugomų objektų sąrašas, skelbiantis, kad „autorių teisių objektais nelaikomi:

- 1) idėjos, procedūros, procesai, sistemos, veiklos metodai, koncepcijos, principai, atradimai ar atskiri duomenys;
- 2) teisės aktai, oficialūs administracinio, teisinio ar norminio pobūdžio dokumentai (sprendimai, nuosprendžiai, nuostatai, normos, teritorijų planavimo ir kiti oficialūs dokumentai), taip pat jų oficialūs vertimai;
- 3) oficialūs valstybės simboliai ir ženklai (vėliavos, herbai, himnai, piniginiai ženklai ir kiti valstybės simboliai bei ženklai), kurių apsaugą reglamentuoja kiti teisės aktai;
- 4) oficialiai įregistruoti teisės aktų projektai;
- 5) įprastinio pobūdžio informaciniai pranešimai apie įvykius;
- 6) folkloro kūriniai“.

Atliekant ikiteisminį tyrimą svarbu skirti nematerialų kūrinį ir jo išreiškimo formą, t. y. materialų objektą, kuriuo kūrinys yra išreikštas. Kartais atskirti kūrinį nuo materialaus objekto, kuriuo jis išreikštas, yra neįmanoma, pvz., paveikslas. Tačiau autoriaus teisė į kūrinį nesiejama su nuosavybe į materialų objektą, kuriuo išreikštas kūrinys. Todėl perėjus nuosavybės teisei į materialųjį objektą, kuriuo išreikštas kūrinys, autoriaus teisės į kūrinį savaime nepereina.

Žinių visuomenėje labai svarbus vaidmuo tenka kompiuterių programoms, todėl jų apsaugai būtina skirti itin daug dėmesio. Svarbu suvokti, kad programinė įranga mus supa visur ir nuolat, ji yra daugelio gaminių dalis. Skaitmeninės technologijos sparčiai plėtojasi, todėl vis dažniau neteisėtai platinamos operacinės sistemos ir kitų programų kopijos (per virtualias parduotuves, skelbimus įvairiose interneto svetainėse). Vėliau jos diegiamos į elektroninę įrangą. Todėl neteisėtų intelektinės nuosavybės objektų procentas rinkoje ir piratavimo apimtys laikomi pagrindiniu kriterijumi vertinant kiekvienos šalies kovą su neteisėtu intelektinės nuosavybės objektų naudojimu.

Pagal 2009 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2009/24/EB dėl kompiuterių programų teisinės apsaugos (kodifikuota redakcija) sąvoka „kompiuterio programa“ apima bet kokios formos programas, įskaitant tas, kurios įrašytos į kompiuterinę įrangą. Ši sąvoka apima ir parengiamąjį darbą, atliekamą siekiant sukurti kompiuterio programą. Šios direktyvos 1 straipsnio 1 dalyje skelbiama, kad valstybės narės taiko kompiuterių programoms tokią autorių teisių apsaugą kaip ir literatūros kūriniams, apibrėžtiems Berno konvencijoje dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. Šioje direktyvoje sąvoka „kompiuterio programa“ apima ir parengiamąjį projekto medžiagą⁶¹. Pagal Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2 straipsnio 18 punktą „kompiuterių programa – žodžiais, kodais, schemomis ar kitu pavidalu pateikiamų instrukcijų, kurios sudaro galimybę kompiuteriui atlikti tam tikrą užduotį ar pasiekti tam tikrą rezultatą, visuma, kai tos instrukcijos pateikiamos tokiomis priemonėmis, kurias kompiuteris gali perskaityti; ši sąvoka apima ir parengiamąjį projekcinę tokių instrukcijų medžiagą, jeigu pagal ją galima būtų sukurti minėtą instrukcijų visumą“. Iš to išplaukia, kad kompiuterių programos prilyginamos literatūros kūriniams, todėl jų apsaugai taikytinas autorių teisių institutas. Minėtoje direktyvoje pabrėžiamas kompiuterio programos originalumo principas. Tai akivaizdu užsienio šalių ir

⁶¹ Berno konvencija dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-988.

nacionalinių teismų sprendimuose, pavyzdžiui, 1986 m. JAV apeliacinio teismo trečiajai apygardai bylos *Whelan v. Jaslow* sprendime⁶². Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad „kompiuterio programa, taip pat kaip bet kuris kitas tam tikro turinio kūrinys, išreikštas tam tikra forma yra saugoma tik tuo atveju, jeigu ji yra originali. Originalumas ne preziumuojamas“⁶³.

Pramoninės nuosavybės teisės instituto normos reguliuoja asmeninius neturtinius ir turtinius santykius, susijusius su išradimų, pramoninio dizaino, prekių ir paslaugų ženklų, firmų vardų, puslaidininkinių gaminių topografijų, augalų veislių, kilmės nuorodų arba kilmės vietos pavadinimų sukūrimu, registravimu, naudojimu ir teisine apsauga, taip pat santykius, susijusius su apsauga nuo nesąžiningos konkurencijos. Lietuvoje priimta keletas įstatymų dėl tokių pramoninės nuosavybės objektų apsaugos, kurie nenumatyti Paryžiaus konvencijoje. Pavyzdžiui, Augalų veislių apsaugos ir sėklininkystės įstatymas nustato augalų veislių teisinę apsaugą, Puslaidininkinių gaminių topografijų teisinės apsaugos įstatymas nustato jų teisinę apsaugą ir reglamentuoja asmenų teises bei pareigas, atsirandančias sukūrus naudojant puslaidininkinių gaminių topografijas.

Prekių ženklai padeda atskirti vieno gamintojo prekes ar paslaugas nuo kitų gamintojų. Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymo 2 straipsnio 1 punkte skelbiama, kad „prekių ženklas (toliau – ženklas) – bet koks žymuo, kurio paskirtis – atskirti vieno asmens prekes arba paslaugas nuo kito asmens prekių arba paslaugų ir kuri gali būti pavaizduoti grafiškai. Šiame įstatyme prekių ženklui prilyginamas ir ženklas, skirtas paslaugoms žymėti“. Remiantis minėto įstatymo nuostatomis žymenimis gali būti laikomi žodžiai, raidės ir skaitmenys, piešiniai, emblemos, erdvinės formos (gaminių pakuotė, tara), spalvos, jų išdėstymas ar bet koks minėtųjų žymenų derinys. Žymuo nepripažįstamas ženklu, jeigu neturi skiriamąjį požymį, nusistovėjusios veiklos srityje yra tapęs bendrinium, žymi tik prekių rūšį, kękį, kokybę, paskirtį, vertę, kilmės vietą ar kitus prekių arba paslaugų ypatumus, gali suklaidinti visuomenę, prieštarauja moralei ar viešajai tvarkai, žmogiškumo principams. Pagrindinės prekių ženklo funkcijos – nustatyti prekės šaltinį ir užtikrinti prekės arba paslaugos kokybę. Prekių ženklas, kaip ir kitokios formos intelektinė nuosavybė, nėra daiktas, tačiau turi savo vertę, ypač ženklu ięijus reputaciją. Pavyzdžiui, prekės ženklas TOYOTA

⁶² United States Court of Appeal Third circuit *Whelan associates, Inc. v. Jaslow Dental laboratory, Inc.* [interaktyvus], <<https://bulk.resource.org/courts.gov/c/F2/797/797.F2d.1222.85-1358.html>>.

⁶³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-311/2006.

įkainotas milijardais dolerių. Prekių ženklo savininkas įgyja teises į ženklą jį įregistravęs. Būtent registracija suteikia teisę naudoti ženklą ir kartu įgyti išimtinę teisę į jį. Pripažintų prekių ženklų valdytojai vis dažniau susiduria su prekės ženklo klastojimo problema, ir tai labai pakenkia prekės ženklo įvaizdžiui. Tai gali turėti labai rimtų padarinių ūkio subjektui, gaminančiam produkciją, kuri dažnai klastojama, pvz., elektroninė įranga SONY, sportinė avalynė ADIDAS, ir t. t. Be to, tai daro neigiamą įtaką tikslui, kurio siekia prekės ženklas, tai yra palaikyti tiesioginį ryšį su vartotoju.

Išradimas yra naujas, jei jis nežinomas technikos lygiu ir gali būti pritaikytas, t. y. jį galima pagaminti ar panaudoti pramonėje, žemės ūkyje arba kitose srityse. Išradimo objektas gali būti įrenginys, būdas, medžiaga, mikrobiologinis būdas ir kt. Pagal Lietuvos Respublikos patentų įstatymo 4 straipsnio 2 dalį išradimais nelaikomi: atradimai, mokslo teorijos ir matematiniai metodai; išoriniai gaminių atvaizdai; žaidimų, intelektinės arba ūkinės veiklos planai, taisyklės ir būdai, taip pat kompiuterių programos; informacijos teikimo būdai; natūralioje aplinkoje esantis žmogaus kūnas ar jo dalis, įskaitant geno seką ar jos dalis, bet kuriais jo formavimosi ir raidos etapais. Ši nuostata netaikoma „išskirtam iš žmogaus kūno ar kitaip, taikant technologinį procesą, gautam elementui, taip pat geno sekai ar jos daliai, net jeigu šio elemento struktūra yra tapati natūralioje aplinkoje esančio elemento struktūrai“. Patentas – išradimų apsaugos forma, suteikianti savininkui „išimtinę teisę drausti kitiems asmenims be jo leidimo gaminti, naudoti, siūlyti parduoti, parduoti, importuoti ar eksportuoti“ patentuotą išradimą įstatymuose nustatytą laiką. Bendrieji autorių ir patentų apsaugos objektų skirtumai nurodomi 1954 m. JAV Aukščiausiojo Teismo bylos *Mazer v. Stein* sprendime, kuriame skelbiama, kad „kitaip nei patentas, autorių teisės nesuteikia jokių išskirtinių teisių atskleistam sprendiniui; apsauga suteikiama tik idėjos išraiškai – ne pačiai idėjai“⁶⁴.

Kitas intelektinės ir pramoninės nuosavybės objektas, ginamas įstatymu, yra pramoninis dizainas. Pagal Lietuvos Respublikos pramoninio dizaino įstatymo 2 straipsnį „pramoninis dizainas – tai viso gaminio ar jo dalies, sukonstruotų iš specifinių linijų, kontūrų, spalvų, formų ir (arba) medžiagų, estetiškas vaizdas“. Pramoninis dizainas turi būti naujas ir turėti tik jam būdingų savybių. Jo naujumas pasireiškia tuo, kad iki paraiškos padavimo dienos savo išvaizda nebuvo tapatus kitam visuomenei prieinamam arba žinomam gaminiui. Teisinė apsauga pramoniniam dizainui suteikiama tik jį įstatymų nustatyta tvarka įregistravus Valstybiniame patentų biure.

⁶⁴ U. S. Supreme Court *Mazer v. Stein*, 347. U. S. 201 (1954) [interaktyvus], <<http://supreme.justia.com/cases/federal/us/347/201/>>.

Intelektinės ir pramoninės nuosavybės nusikaltimų tyrimo metodiką derėtų pradėti nuo šios rūšies nusikaltimų kriminalistinių ypatumų. Lietuvoje šiuo klausimu išsamių mokslinių tyrimų neatlikta, trūksta teismų praktikos, todėl toliau remiamasi užsienio šalių praktika, mokslinių tyrimų rezultatais, būtent Rusijos mokslininko A. Belousovo atliktu moksliniu tyrimu, apėmusiu užsienio šalių ir Ukrainos baudžiamąsias bylas dėl autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimų. Atlikus tyrimą nustatyta, kad dauguma įtariamųjų (kaltinamųjų) – 18–30 m. sulaukę vyrai; trylika procentų teistų, iš jų – septyni procentai už nusikaltimus intelektualinei nuosavybei; daugiau nei pusė jų turi aukštąjį išsilavinimą; apibūdinami teigiamai; grupių narius sieja bendri pomėgiai, giminystė, jie gali būti bendramoksliai. Kriminalistiniai įtariamųjų (kaltinamųjų) ypatumai ypač svarbūs pradėjus tyrimą⁶⁵. Prekės, kuriomis, kaip įtariama, pažeidžiama intelektualinės nuosavybės teisė, – tai skaitmeninės laikmenos su filmais, kompiuteriniais žaidimais, drabužiai, avalynė, vaistiniai preparatai, laikrodžiai, atskiros lengvųjų automobilių dalys, elektronikos įranga ir kiti gaminiai. 2013 m. birželio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) Nr. 608/2013 2 straipsnyje pateikiamos apibrėžtytys šių terminų: „intelektinės nuosavybės teisė“; prekių ženklas“; „dizainas“; „prekės, kuriomis kaip įtariama pažeidžiama intelektualinės nuosavybės teisė“; „piratinė prekė“; „suklastota prekė.“⁶⁶ Teismų praktika (teismų sprendimai) rodo, kad prekės, kuriomis, kaip įtariama, pažeidžiama intelektualinės nuosavybės teisė, perkamos didmena iš nepažįstamo asmens, saugomos netoli pardavimo vietų, dažnai teisėtai nuomojamose patalpose ir parduodamos turguose, o pastaruoju metu prekyba tokiomis prekėmis persikelia į kibernetinę erdvę (e. parduotuves ir pan.). Įsigydamas prekių, kuriomis, kaip įtariama, pažeidžiama intelektualinės nuosavybės teisė, įgijėjas nesidomi, ar pardavėjas turi leidimą verstis ūkine veikla, nesudaromos jokios sutartys. Teismų praktika rodo, kad tokios prekės nuo originalių pirmiausia skiriasi savo kaina, kokybe, pakuote. Tačiau pirmasis kriterijus, dažniausiai leidžiantis atskirti suklastotą prekę nuo autentiškos, yra prekės kaina. Gana dažnai prekės, kuri, kaip įtariama, pažeidžia intelektualinės nuosavybės teisę į pakavimo medžiagas, hologramoms skiriama pakankamai dėmesio ir iš karto būna sunku atskirti, ar tai tikra prekė. Tai nustatoma tik jas apžiūrėjus dalyvaujant prekių ženklų specialistui arba

⁶⁵ Белоусов, А. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с нарушением авторских и смежных прав [interaktyvus], <http://law.vl.ru/analit/show_a.php?id=726&pub_name=%CA%F0%E8%EC%E8%ED%E0%EB%E8%F1%F2%E8%F7%E5%F1%EA%E0%FF+%F5%E0%F0%E0%EA%F2%E5%F0%E8%F1%F2.>

⁶⁶ Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 608/2013 [interaktyvus], <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:181:0015:0034:LT:PDF.>>

atlikus kriminalistinį tyrimą, t. y. ištyrus kokybinius prekės rodiklius siekiant nustatyti, ar tyrimo metu paimta prekė atitinka kokybinius rodiklius, kurių galima tikėtis turint omenyje prekės pobūdį ir prekės gamintojo, jo atstovo ar pardavėjo viešai paskelbtus pareiškimus dėl prekės kokybės. Lietuvos ir užsienio šalių teismų praktika rodo, kad gana dažnai platinant prekes, kuriomis, kaip įtariama, pažeidžiama intelektinė nuosavybė, dalyvauja arba ir visiškai šį procesą kontroliuoja organizuotos nusikaltėlių grupės. Internetiniame „Lietuvos ryto“ puslapyje paskelbti su piratine produkcija kovojančių institucijų ir organizacijų stebėjimai rodo, kad daugiausia piratinės produkcijos (programinės įrangos paketai, kompiuteriniai žaidimai, įvairaus žanro filmai) į Lietuvą atkeliauja iš Rusijos Federacijos, priklausančios vienoms aktyviausiai programinę įrangą klastojančių šalių.

6.3. Pirminiai ir tolesni BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl nusikaltimų intelektinei ir pramonei nuosavybei atliekamus tyrimo veiksmus, kuriais siekiama surinkti faktinius duomenis, santykinai galima skirti į prioritetinius ir kitus tyrimo veiksmus. Tyrimo ir teismų praktikoje dažniausiai minimi šie tyrimo veiksmai, kurie galėtų būti laikomi prioritetiniais: apžiūra, krata, poėmis, apklausa. Atliekant minėtus ikiteisminio tyrimo veiksmus rekomenduojama kviestis atitinkamos mokslo srities specialistų, kurie padėtų apžiūrėti objektus ir atskirti, kurie objektai gali būti piratinė arba suklastota prekė; ištirti elektroninę įrangą, kuri galėjo būti naudota ne tik klastojant prekę, bet ir komunuojant dėl piratinių arba suklastotų prekių gamybos ir platinimo; operacijų su pinigais atlikimo; realizuotų piratinių arba suklastotų prekių apskaitos vedimo. Atliekant kratą, poėmį ar apžiūrą turi būti aiškus konkretaus tyrimo veiksmo tikslas: ko konkrečiai reikės ieškoti, ką paimti ar apžiūrėti; veiksmą atliksiantys pareigūnai turi žinoti, kaip nusikalstama veika buvo padaryta, kokie tyrimo veiksmų atlikimo ribos ir vietos ypatumai. Prieš pradėdant tyrimo veiksmą rekomenduojama išsiaiškinti vietovės, patalpų išsidėstymą, kaip į jas patekti, ar yra apsaugos sistemos ir kaip jos veikia, elektros energijos tiekimo ir paskirstymo schemas ir pan.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl nusikaltimų intelektinei ir pramonei nuosavybei būtina nustatyti nukentėjusius asmenis arba jų įgaliotuosius atstovus ir juos informuoti apie pradėtą ikiteisminį tyrimą. Atkreiptinas dėmesys, kad priimant skundą arba pareiškimą iš autorių teisių subjekto ar autoriui atstovaujančio subjekto (asociacijos ir pan.) turi būti įgaliojimai atstovauti autoriui; nurodyta, kokios konkrečiai teisės pažeistos

nusikalstama veika (autorių, gretutinės); pažeidimo pobūdis ir forma, kokia žala padaryta neteisėtais veiksmais ir jos dydis (jei įmanoma – iš pradžių).

Tirdama nusikaltimus intelektinei ir pramonei nuosavybei policija, kaip viena iš ikiteisminio tyrimo įstaigų, įvardytų BPK 165 straipsnyje, bendradarbiauja su kitomis valstybės institucijomis ir visuomeninėmis organizacijomis, vykdančiomis intelektinės ir pramoninės nuosavybės teisės apsaugos funkcijas, būtent: su muitine, prokuratūra, Lietuvos Respublikos kultūros ūkio ir susisiekimo ministerijomis, Valstybine mokesčių inspekcija, Valstybiniu patentų biuru, Lietuvos autorių teisių gynimo agentūra (LATGA), Lietuvos gretutinių teisių asociacija (AGATA), tarptautine ne pelno siekiančia organizacija, kovojančia su suklastotomis prekėmis (REACT), ir kt.

Statistikos duomenys ir teismų praktika rodo, kad 2010–2012 m. sumažėjo materialioje erdvėje padarytų nusikalstamų veikų intelektinei nuosavybei, pvz., prekybos kompaktiniais diskais (CD, DVD) ir kitomis materialiomis skaitmeninės informacijos laikmenomis, kuriose yra neteisėtai atkurtų kūrinių kopijų, tačiau kibernetinėje erdvėje jų sparčiai daugėja. Šią tendenciją lemia sparti informacinių technologijų pažanga ir plėtra: vis daugiau viešajame ir privačiajame sektoriuose teikiamų paslaugų perkeliama į elektroninę erdvę, todėl sparčiai daugėja interneto vartotojų, didėja jų informacinis išprusimas, aktyvumas. Kibernetinėje erdvėje daugėja neteisėtai platinamos produkcijos gamintojų, platintojų, duomenų saugojimo ir keitimosi jais saugyklų bei interneto tinklalapių, kuriuose sudaromos prielaidos gauti ir platinti neteisėtai atkurtas literatūros ir meno kūrinių kopijas, o svetainių administratorių faktinės buvimo vietos dažniausiai yra užsienio valstybėse (ne tik Europos Sąjungos valstybių narių teritorijose). Todėl svarbu tinkamai taikyti teisėsaugos institucijų tarptautiniais dokumentais suteiktas priemones.

6.4. Turtinės žalos nustatymas

Kad kiltų teisinė atsakomybė, turi būti būtinosios sąlygos: atlikti neteisėti veiksmai, kaltė, žala, priežastinis ryšys. Asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs žalą, turi teisę rinktis, kaip reikšti ieškinį: ar civilinio proceso tvarka, ar baudžiamojoje byloje baudžiamojo proceso tvarka. Pagal BPK 109 straipsnį asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam (kaltinamajam) arba už jo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį. Civilinis ieškiny, pareikštas baudžiamojoje byloje, įrodinėjamas pagal BPK nuostatas. Jeigu nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje kyla klausimų, kurių sprendimo šis kodeksas nereglamentuoja,

atitinkamos civilinio proceso normos taikomos tokia apimtimi, kiek tai neprieštaruoja baudžiamojo proceso įstatymui. 2013 m. balandžio 16 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-173/2013 skelbiama, kad „turtinė žala pripažįstama ne tik asmens turto netekimas arba sužalojimas, turėtos išlaidos (tiesioginiai nuostoliai), bet ir negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Piniginė žalos išraiška yra nuostoliai. Jeigu šalis nuostolių dydžio negali tiksliai įrodyti, jų dydį nustato teismas (CK 6.249 straipsnio 1 dalis). Vadinasi, negautos pajamos yra netiesioginiai nuostoliai, t. y. nukentėjusiojo numatyta ir realiai tikėtina gauti pinigų suma, kurią jis būtų realiai gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų“⁶⁷. Padarytos žalos mastas ir suma nustatomi gavus dokumentus apie tokio paties originalaus produkto vidutinę rinkos kainą, t. y. autoriaus teisių turėtojo atstovo, kuriam suteikta teisė platinti programas Lietuvoje, pažyma apie mažmenines teisėtų programinės įrangos paketų kainas. Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad dažniausiai programinės įrangos (kompiuterių programų) autorių teisių turėtojai (gamintojai) patys tiesiogiai neplatina programų ir suteikia šią savo teisę kitiems ūkio subjektams. Pavyzdžiui, 2012 m. balandžio 30 d. Kauno apygardos teismo nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-676-230/2012 skelbiama, kad teismas „kompensacijos <...> dydį nustatė remdamasis teisėtos kompiuterių programų pardavimo kainos kriterijumi“⁶⁸. Į padarytos žalos dydį reikia įtraukti išlaidas, kurias autorius ar jam atstovaujantis atstovas turėjo pagal sutartį su advokatu dėl teisinių paslaugų teikimo. Teismų praktikoje komerciniais tikslais laikomi tikslai, susiję ne tik su tiesiogiai pajamoms gauti skirta veikla, bet ir su veikla, kuri su pajamų gavimu susijusi netiesiogiai. Pavyzdžiui, kompiuterijoje laikoma neteisėta programine įranga (kompiuterio programa) vykdomi tiesiogiai su ūkio subjekto veikla susiję darbai: kuriami laivų, pastatų brėžiniai, rengiami dokumentai, braižomos schemas. Neteisėtomis kompiuterio programomis šie darbai atliekami greičiau, kokybiškiau, ekonomiškiau, o tai savo ruožtu turi įtakos teikiamų paslaugų kokybei, jų konkurencingumui konkrečioje rinkoje siekiant gauti daugiau užsakymų, o kartu ir pajamų. Sunkiausias uždavinys ikiteisminio tyrimo metu yra nustatyti, kiek programinės įrangos kopijų buvo neteisėtai atkurta ir išplatinta; kokios pajamos buvo gautos už neteisėtai atkurtą ir (arba) išplatintą programinę įrangą; kiek laiko truko nusikalstama veika; kiek pajamų buvo gauta naudojantis neteisėta programinės įrangos kopija

⁶⁷ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. balandžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-173/2013.

⁶⁸ Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-676-230/2012.

ar kopijomis. Tai daroma apžiūrint elektroninę įrangą kartu su informacinių technologijų specialistu, tiriant objektus, apklausiant, analizuojant rastus ir paimtus objektus. Jei atlikus tyrimo veiksmus neįmanoma tiksliai nustatyti padarytos žalos dydžio, rekomenduojama pateikti civilinį ieškinį civilinio proceso nustatyta tvarka ir kreiptis į teismą dėl kompensacijos išmokėjimo, o ne nuostolių atlyginimo kaip teikiant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje. Reikia pabrėžti, kad piratinės produkcijos sunaikinimo sąnaudos turi būti dengiamos įtariamąjį (kaltinamąjį) sąskaita. Todėl laikinai apribojant nuosavybės teises (arba vieną iš teisių) į įtariamąjį turtą turi būti atsižvelgiama ne tik į pareikštą civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje, bet ir išlaidas, kurios apims suklastotų (piratinių) prekių sunaikinimą (saugojimą, gabenimą, naikinimą). Atliekant tyrimą minėtu klausimu bendradarbiaujant su muitine ir Valstybine mokesčių inspekcija turi būti priimtas sprendimas dėl akcizo ir maito mokesčių taikymo. Pagrindas tai daryti yra 2000 m. birželio 29 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimas Nr. C-455/98 byloje *Tullihallitus prieš Kaupo Salumets ir kt.* Jame skelbiama, kad „pagal nusistovėjusią Teisingumo Teismo praktiką, fiskalinio neutralumo principas draudžia bet koki bendro pobūdžio skirtumą tarp teisėtų ir neteisėtų sandorių. Vien tai, kad tam tikras sandoris laikomas teisės pažeidimu, nereiškia, kad jis atleidžiamas nuo mokesčių. Teisingumo Teismas taip pat pažymėjo, kad alkoholis (kolegijos nuomone, šis principas taikytinas ir kitai akcizinei prekei – tabakui) nėra produktas, kuris iš esmės draudžiamas. Sprendime taip pat pažymėta, kad egzistuoja konkurencija tarp teisėtai platinamo ir neteisėtu būdu į Bendriją patekusio tokio produkto. Remdamasis šiais argumentais Teisingumo Teismas padarė išvadą, kad neteisėtu būdu į Bendriją patekus akcizais apmokestinamam produktui, taikytini visi maito ir kiti mokesčiai“⁶⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad civilinio ieškinio sumą sudaro šios dalys:

1. Išlaidos advokatui;
2. Negautos pajamos (apskaičiuojamos pagal atitinkamų programinės įrangos teisėtų kopijų vidutinę rinkos kainą). Svarbu nustatyti, kiek programinės įrangos (kompiuterinių programų ar pan.) buvo neteisėtai atkurta ir išplatinta.
3. Nauda (pinigine išraiška), kurią įtariamasis gavo atlikęs neteisėtus veiksmus.

⁶⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. birželio 29 d. sprendimas Nr. C-455/98 byloje *Tullihallitus prieš Kaupo Salumets ir kt.* [interaktyvus], <<http://www.infolex.lt/tp/685640>>.

6.5. Atskirų BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo ypatumai

6.5.1. Autorystės savinimasis

Šios nusikalstamos veikos dalykas yra mokslo, literatūros, muzikos, dailės kūriniai, išradimai, kompiuterių programos ir duomenų bazės. Kūrinys suprantamas kaip originalus kūrybinės veiklos rezultatas. Meninė vertė, išraiškos būdas ar forma nėra svarbūs. Nusikalstama veika padaroma išleidžiant arba savo vardu viešai paskelbiant svetimą literatūros, mokslo, muzikos, meno kūrinį, išradimą, kompiuterių programą ir pan., t. y. kūrinio autorius yra fizinis asmuo, kuris jį sukūrė, bet šiuo atveju kūrinį pasisavino kitas asmuo. Autoriaus teisės į literatūros, mokslo ar meno kūrinį atsiranda jį sukūrus. Svetimo kūrinio ar jo dalies išleidimas savo vardu, nepaisant gamybos būdo, tokiu kiekiu, kokio pakaktų visuomenės poreikiams tenkinti (kūrinys tampa viešai prieinamas tretiesiems asmenims), pristatomas kaip sukurtas ne tikrojo autoriaus, bet jį išleidusio asmens vardu. Kitas autorystės savinimosi būdas – tai kūrinio arba išradimo autoriaus privertimas pripažinti kitą asmenį bendraautoriumi ar autoriaus teisių perėmėju arba atsisakyti autorystės. Šiais atvejais naudojama tarnyba arba autoriui ar jo artimiesiems grasinama psichine prievarta. Kūrinio autorius priverčiamas pripažinti kitą asmenį bendraautoriumi, autoriaus teisių perėmėju, atsisakyti savo autorystės. Prieš tikrojo autoriaus valią išgaunamas sutikimas kitų asmenų naudai, nors jie neprisidėjo prie kūrinio ar išradimo sukūrimo. Nusikalstama veika laikoma baigta, kai kūrinį skelbdamas viešai kaltininkas pateikia klaidinančią informaciją apie save kaip apie tikrąjį kūrinio autorių. Klaidinanti informacija skelbiama įvairiais būdais, įskaitant kibernetinę erdvę. Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 3 d. nutartyje skelbiama, kad 2005 m. vasario 2 d. V. Š. viešai paskelbė svetimą mokslo kūrinį kaip savo, nes elektroniniu paštu į V. D. klausimą, kas yra mokymo modulio autoriai, atsakė, kad parengė pirmą ir antrą temas (duomenys neskelbtini).

6.5.2. Autoriaus nustatymas

1886 m. Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos (Lietuvos Respublika prie šios konvencijos prisijungė 1994 m. liepos 29 d.; konvencija ratifikuota 1996 m. gegužės 28 d.) 15 straipsnyje nustatyta autorystės prezumpcijos taisyklė, pagal kurią tam, kad autorius būtų juo laikomas, jei neįrodyta priešingai, savo pažeistas teises galėtų ginti teisme. „Autoriaus teisės yra asmeninės neturtinės ir turtinės, o autoriaus turtinių teisių turėtoju gali būti ne tik autorius, t. y. fizinis asmuo, sukūręs tam tikrą

kūrinį, bet ir asmenys, kuriems autorius perdavė turtines teises pagal sutartį, įpėdiniai, paveldėję autoriaus turtines teises įstatymų nustatyta tvarka, taip pat kiti asmenys, pagal įstatymus turintys autoriaus turtines teises. Pačiam autoriui autorystės prezumpcijos taisyklė taikoma tiek autoriaus asmeninėms neturtinėms, tiek turtinėms teisėms. Kiti autoriaus turtinių teisių turėtojai negali remtis šia prezumpcija.⁷⁰ Nustatant, kam priklauso autorių ir gretutinės teisės, būtina užklausti institucijas, atliekančias apskaitą ir registruojančias teisių valdytojus nacionaliniu ir (arba) tarptautiniu lygmeniu, taip pat autorių ir gretutines teises ginančias organizacijas, autoriams atstovaujančius atstovus ir pirminį šaltinį, pvz., ūkio subjektą, kurio rekvizitai nurodyti literatūros, meno kūrinys, pvz., filmo titruose, ant meno kūrinio pakuotės. Kūrinio autorius turi pateikti įstatymo nustatyta tvarka išduotą liudijimą, įrodantį, kad jis yra autorius. Jei kūrinys dar nebuvo viešai skelbtas, autorius turi pateikti savo darbo juodraščius, susirašinėjimo dėl kūrinio publikavimo ir kitus dokumentus, patvirtinančius, kad jis yra konkretaus kūrinio autorius. Ikiteisminį tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras privalo patikrinti, ar organizacija, atstovas, atstovaujantis autoriui, turi atstovavimui reikalingus dokumentus. Lietuvos Respublikoje autorių teisėms atstovauja nemažai organizacijų, advokatų kontorų, iš kurių paminėtinos šios: Pasaulinė kampanija prieš falsifikavimą ir piratavimą (*Business Action To Stop Counterfeiting And Piracy*); 1991 m. Lietuvos Respublikoje įsteigta Lietuvos autorių teisių gynimo asociacijos agentūra (LATGA-A); 1999 m. įsteigta Lietuvos gretutinių teisių asociacija (AGATA), taip pat intelektinės nuosavybės teisių gynimo asociacijos, tokios kaip: BSA Lietuva, *InfoBalt* autorių teisių agentūra, Lietuvos muzikos industrijos asociacija, Lietuvos fonogramų gamintojų ir platintojų asociacija, Lietuvos leidėjų asociacija, advokatų profesinės bendrijos, pvz., advokatų kontora *Pranckevičius ir partneriai* atstovauja nekomercinei asociacijai *Business Software Alliance Inc.* (BSA), vienijančiai pirmiau minėtus verslo programinės įrangos gamintojus pasaulyje (tarp jų *Adobe Systems Inc.*, *Autodesk Inc.*, *Corel* korporaciją, *Microsoft* korporaciją ir kt.), kompanijos *Electronic Arts Inc.* ir *Philip Morris Products S. A.* interesams, susijusiems su kompanijos tabako gaminių prekių ženklais (*Marlboro*, *L&M*, *Parliament* ir kt.) ir kitais ūkio subjektais.

Atliekant nusikalstamų veikų intelektinei ir pramonei nuosavybei ikiteisminį tyrimą ekspertizės atlieka Lietuvos teismo ekspertizės centro ir Verslo programinės įrangos aljanso, kurių pateiktos išvados iš esmės nesiskiria, specialistai. Atkreiptinas dėmesys, kad įstatymas nedraudžia atlikti

⁷⁰ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-311/2006.

ekspertizę asmeniui, kuris atrinko daiktus, dalyvavo juos paimant. Ekspertizių atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės institute nuostatų 7.4 punkte numatytas draudimas ekspertui savarankiškai rinkti ar imti medžiagą, reikalingą ekspertizei, bet nepateiktą jam įstatymų nustatyta tvarka, reiškia draudimą rinkti ar imti medžiagą po to, kai ekspertizė jau paskirta. Rekomenduojama skirti objektų tyrimus, nes skyrimo procedūra trumpesnė nei skiriant ekspertizę, o juridinė galia ir specialisto išvados, ir ekspertizės akto tokia pati.

6.5.3. Literatūros, mokslo, meno kūrinio ar gretutinių teisių objekto neteisėtas atkūrimas, neteisėtų kopijų platinimas, gabenimas ar laikymas

Tai viena labiausiai paplitusių nusikalstamų veikų intelektinei ir pramonei nuosavybei. Šios nusikalstamos veikos dalykas – mokslo, meno ar kitoks kūrinys arba jo dalis. BK 192 straipsnio 1 dalies dispozicija yra blanketinė, todėl konkretūs joje numatytos veikos požymiai atskleidžiami analizuojant ne tik baudžiamąjį įstatymą, bet ir kitus norminius aktus. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2 straipsnio 23 punktas, kuriame skelbiama, kad „neteisėta kopija – kūrinio, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objekto kopija, pagaminta arba importuota į Lietuvos Respubliką be teisių subjektų ar jų tinkamai įgalioto asmens leidimo (nesudarius sutarties arba pažeidžiant joje nustatytas sąlygas, išskyrus šio Įstatymo nustatytus atvejus, kai kūrinys, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objektas gali būti atgaminamas be leidimo), taip pat kūrinio, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objekto kopija, kurioje be teisių subjektų leidimo panaikinta arba pakeista informacija apie teisių valdymą.“ Gretutinių teisių objektas yra kūrinio atlikimas, tiek tiesioginis, tiek įrašytas į garso ar vaizdo laikmeną; audiovizualinis kūrinys yra kinematografinis kūrinys ar kitas kinematografinėmis priemonėmis išreikštas kūrinys, sudarytas iš tarpusavyje susijusių vaizdų, perteikiančių judesį, lydimą arba nelydimą garso, įrašytas į materialią vaizdo įrašymo laikmeną; atkūrimas – kūrinio ar gretutinių teisių objekto kopijos gaminimas; neteisėta kūrinio ar gretutinių teisių objekto kopija – kopija, pagaminta arba importuota į Lietuvos Respubliką be autoriaus ar gretutinių teisių subjekto, jų teisių perėmėjo ar jų tinkamai įgalioto asmens leidimo. Šių sąvokų analizė leidžia padaryti išvadą, kad neteisėta audiovizualinio kūrinio įrašo kopija kartu yra ir neteisėta kūrinio kopija⁷¹. Baudžiamoji atsakomybė atsiranda tik už tokią neteisėtą

⁷¹ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-512/2005.

veiką, kurią darant įstatymu saugomas gėris atkuriamas arba kopijuojamas siekiant komercinių tikslų, t. y. kai jį norima parduoti, kitaip realizuoti ir iš to pasipelnyti. Minėta nusikalstama veika pasireiškia aktyviais veiksmais: atkūrimu, platinimu, gabenimu, laikymu tik komerciniais tikslais. Platini- mas apima realizavimą, perleidimą natūra ar elektronine forma tiek par- duodant, tiek neatlygintinai laikant – turint savo žinioje, įskaitant mecha- nines, magnetines ar elektronines laikmenas. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2 straipsnio 17 punkte skelbiama, kad „komerciniai tikslai – tikslai, kuriais siekiama tiesioginės ar netiesioginės ekonominės ar komercinės naudos; su jais paprastai nesiejama veikla, kurią gera valia vykdo galutiniai vartotojai.“ 2009 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2009/24/EB dėl kompiuterių programų teisinės apsaugos (kodifikuota redakcija) skelbiama, kad „neteisėtas kodo, kuria kompiuterio programos kopija yra pateikta, atkūrimas, vertimas, pri- taikymas ar keitimas yra autoriaus išimtinių teisių pažeidimas. Vis dėlto gali būti tokių aplinkybių, kai neišvengiamai tenka atkurti ir versti tokį kodą, norint gauti būtiną informaciją apie tai, kaip užtikrinti savarankiškai sukur- tos programos suderinamumą su kitomis programomis. Dėl to turi būti ma- noma, kad tik tokiomis ribotomis aplinkybėmis atkūrimo ir vertimo veiks- mai, atlikti asmens, turinčio teisę naudotis programos kopija, ar jo vardu, yra teisėti, neprieštarauja sąžiningumui, todėl nereikia turėti autoriaus teisių turėtojo sutikimo. Šios išimties tikslas – leisti sujungti visus kompiuterinės sistemos komponentus, įskaitant skirtingų gamintojų pagamintus kompo- nentus, kad jie galėtų veikti kartu. Tokia autoriaus išimtinių teisių išimtimi negalima naudotis taip, kad būtų pažeidžiami teisėti autoriaus teisių turė- tojo interesai arba ji nesiderintų su įprastu programos naudojimu⁷². Lietu- vos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 73 straipsnyje (2006 m. spalio 12 d. redakcija) suformuluota bendrojo pobūdžio nuostata, pagal kurią minėtų teisių pažeidimu laikomi veiksmai, kuriais pažeidžiamos bet kurios šio įstatymo ir kitų įstatymų saugomos autorių teisės, gretutinės teisės ir *sui generis* teisės. Aiškinantis kompiuterių programų autorių teisių pažeidimus labai svarbu tiksliai žinoti, kada kompiuterių programa laiko- ma atkurta. Kompiuterių programos instaliavimas (įdiegimas) elektroninėje įrangoje reiškia jos atkūrimą. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gre- tutinių teisių įstatymo 2 straipsnio 1 punkte aiškiai įtvirtinta nuostata, kad „atgaminimas yra kompiuterių programos (visos arba dalies) tiesioginis ar netiesioginis, nuolatinis ar laikinas kopijų (kopijos) padarymas bet kuriuo

⁷² High Court of Justice (Chancery Division) (Anglija ir Velsas) 2010 m. rugpjūčio 11 d. prašymas priimti prejudicinį sprendimą byloje *SAS prieš World Programming Ltd.* [interakty- vus], <<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=82474&doclang=>>>.

būdu ir bet kuria forma, įskaitant elektroninę formą.“ Teisinėje literatūroje skiriamos šios programinės įrangos piratavimo rūšys:

1. Vartotojo piratavimas, kai įdiegiama arba naudojama be licencijos arba pažeidžiant licencijos sąlygas gauta programinė įranga, įskaitant atvejus, kai įdiegiama programinė įranga į daug didesnę elektroninės įrangos vienetų skaičių, negu numatyta licencijoje.
2. Platintojų piratavimas, kai dažniausiai per e. parduotuves parduodama elektroninė įranga su iš anksto neteisėtai instaliuota programine įranga ir pirkėjui nepateikiant licencijos.
3. Piratavimas internetu – neteisėtas programinės įrangos atkūrimas ir platinimas kibernetinėje erdvėje.

Kaip minėta šiame skirsnyje, šiuolaikinės skaitmeninės technologijos leidžia platinti kompiuterių programas net neišeinant iš patalpų. Todėl atliekant ikiteisminius tyrimus dėl autorystės pasisavinimo, neteisėto literatūros, mokslo, meno kūrinio ar gretutinių teisių objekto atkūrimo, neteisėtų kopijų platinimo ir kitų nusikalstamų veikų, nukreiptų prieš intelektinę ir pramoninę nuosavybę, rekomenduojama vadovautis metodika, kuri taikoma tiriant nusikalstamas veikas, padarytas elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui, ir pateikiama šio vadovėlio atitinkamame skirsnyje.

Kaip rodo praktika, dauguma nelegalių kompiuterių programų, įvairaus žanro filmų kopijos, kompiuterinių žaidimų kopijas leidžiančių ar padedančių atsisiųsti serverių fizinė buvimo vieta dažnai parenkama atsižvelgiant į konkrečios šalies teisėsaugos institucijų pajėgumus, tarptautinius šalies įsipareigojimus ginti intelektinę ir pramoninę nuosavybę bei bendradarbiauti tiriant šio pobūdžio nusikalstamas veikas, korupcijos lygį šalyje, nedarbo lygį ir t. t. Be to, internete galima rasti daug programinės įrangos, skirtos iššifruoti atskiros kompiuterio programos ar meno kūrinio, pvz., vaidybinio filmo, apsaugos priemonės, apsaugančias nuo neteisėto kopijų darymo. Nelegalioje programinėje įrangoje ypač didelės apimties byloms, pvz., filmams platinti, naudojama *Peer to Peer* ryšio technologija, dar kitaip vadinama mainų programa (toliau – P2P), kuri suteikia galimybę perduoti duomenis tarp elektroninės įrangos turėtojų – interneto vartotojų tiesiogiai, nenaudojant tarpinių serverių, ryšio prieigos taškų arba per tarpinius serverius. Šiuo tikslu naudojama mainų programa *BitTorrent* (ir ne tik; naudojama, pvz., *Kazaa*), leidžianti vartotojams tiesiogiai jungtis vienas su kitu, siųsti vieni kitiems duomenis (vaizdo, garso bylas ir t. t.). Pavyzdžiui, *BitTorrent* programos veikimas paremtas centrine stotimi (angl. *tracker*), kuri stebi ir koordinuoja visų vartotojų veiksmus, t. y. tvarko sujungimą, bet neturi jokio ryšio su vartotojų siunčiama informacija.

Visa tai leidžia efektyviau panaudoti interneto pralaidumo išteklius. Dalydamasis duomenimis *BitTorrent* tinkle vartotojas turi sukurti failą *torrent* plėtiniu, kuriame pateikiama informacija apie failų pavadinimus, dydžius ir t. t. *Torrent* failai pasiekiami iš interneto svetainių arba el. paštu. Vieni iš dažniausiai naudojamų tinklalapių yra: *www.utorrent.com*; *www.mininova.com*; *www.isohunt.com*; *www.thepiratebay.com*. Kad būtų galima naudotis, mainų programą būtina instaliuoti į vartotojo elektroninę įrangą, pvz., nešiojamąjį kompiuterį. Todėl atliekant elektroninės įrangos apžiūrą būtina ištirti vartotojo naršymo istoriją, esančią jo naudojamos elektroninės įrangos atmintyje, instaliuotas kompiuterių programas.

Tiriant prekės ženklo pasisavinimą ir jo naudojimą, pvz., piratinių (suklastotų) prekių platinimą (elektroninės įrangos, avalynės, vaistų) rekomenduojama kriminalinės žvalgybos įstatymo nustatyta tvarka kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdais patikrinti pirminę informaciją. Kokius veiksmus pasirinkti tyrimą atliekantis kriminalinės žvalgybos subjektas, priklauso nuo daugelio veiksnių. Pavyzdžiui, siekiant nustatyti piratinių (suklastotų) prekių – programinės įrangos platintojus gali būti slapta patenkama į patalpas, imituojama nusikalstama veika ir atliekami kiti įstatyme numatyti veiksmai.

Piratinės produkcijos gamintojams ir platintojams Lietuvos Respublika labai patraukli kaip vartai į Europos Sąjungos rinką dėl švelnios baudžiamosios politikos intelektinės ir pramoninės nuosavybės srityje, palyginti su kitomis Europos Sąjungai priklausančiomis valstybėmis narėmis. Pavyzdžiui, Liuksemburge, Latvijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir Nyderlandų Karalystėje, baudžiami ne tik piratinių (suklastotų) prekių gamintojai ar platintojai, bet ir vartotojai, įsigiję piratinių (suklastotų) prekių, ir neatsižvelgiama į tai, ar jie žinojo, kad prekės suklastotos. Europos Sąjungos muitinės institucijos 2012 metais konfiskavo milijardo eurų vertės falsifikuotų prekių, daugiausia iš Kinijos⁷³. Remiantis JAV kabelinės televizijos kompanijos CNN atliktu tyrimu ir jos interneto puslapyje paskelbtais tyrimo rezultatais matyti, kad dažniausiai klastojamos šios prekės (sąrašas sudarytas remiantis išimtų atskiros rūšies piratinių (suklastotų) prekių kiekio, jų piniginės vertės išraiškos kriterijais): 1) elektroninė įranga (išmanieji telefonai, delniniai kompiuteriai ir t. t.); 2) avalynė; 3) vaistai; 4) filmai, muzika, kompiuteriniai žaidimai, įrašyti informacijos nešikliuose (pvz., optinėje skaitmeninėje laikmenoje (DVD)); 5) drabužiai; 6) parfumerijos ir kosmetikos gaminiai; 7) laikrodžiai; 8) tabako gaminiai; 9) programinė įranga; 10) žaislai.

⁷³ Interneto portalas *Delfi*. ES konfiskavo falsifikuotų prekių už milijardą eurų [interaktyvus], <<http://verslas.delfi.lt/verslas/es-konfiskavo-falsifikuotu-prekiu-uz-milijarda-euru.d?id=62012983>>.

Lietuvoje aptinkama suklastotų pesticidų, automobilių aksesuarų, alkoholinių gėrimų ir maisto produktų. Pagrindiniai prekių, pagamintų pažeidžiant intelektines nuosavybės teises, šaltiniai yra trečiosios šalys: Kinija, Jungtiniai Arabų Emyratai, Egiptas, Indija ir kt. Daug piratinės produkcijos realizuojama turguose, e. parduotuvėse. Patekimo būdai: siunčiama paštu, gabenama oro, jūrų, sausumos transportu⁷⁴. Tarptautinių tyrimų ir Lietuvos teismų praktika rodo, kad prekės, pagamintos pažeidus intelektines nuosavybės teises, į Europos Sąjungą dažniausiai patenka per jūrų uostus⁷⁵. 2013 m. birželio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 608/2013 dėl muitinės atliekamo intelektinės nuosavybės teisių vykdymo užtikrinimo, kuriuo panaikinamas Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1383/2003, I skyriaus 2 straipsnyje pateikiamos terminų „piratinė prekė“, „suklastota prekė“ apibrėžtys⁷⁶.

Apklausa. Apklausiant įtariamąjį rekomenduojama tokia klausimų seka:

Kiek laiko dirba, kokių teisiniu pagrindu (pagal terminuotą, neterminuotą sutartį, verslo liudijimą ir pan.);

Kokiomis konkrečiais prekėmis prekiauja, įskaitant paimtas tyrimo veiksmo metu neteisėtai platintas suklastotas (piratinės) prekes?

Kas yra jų faktinis savininkas?

Kada, kur, iš ko įgijo suklastotas prekes?

Ar turi šių prekių įgijimą patvirtinančius dokumentus?

Kur buvo ar yra saugomos įgytos prekės?

Kas jam žinoma apie prekių kilmę?

Kas ir kaip atlieka šio ūkio subjekto buhalterinę apskaitą?

Kokia yra jo prekybos dienos apyvarta?

Kaip apskaičiuojamos lėšos, gautos realizavus prekes?

Ar žino, kokia yra tikroji paimtų parduodamų prekių vertė?

Ar žino, kaip turi atrodyti originali prekė?

Kokios savybės jai būdingos?

⁷⁴ Interneto portalas *Etaplus.lt*. Ar padirbti prekių ženklai sėkmingai kerta Lietuvos sieną? [interaktyvus], <<http://archyvas.etaplus.lt/layout/set/print/Europos-pulsas/2010-metai-rugpjucio/Ar-padirbti-prekiu-zenklai-sekmingai-kerta-Lietuvos-siena.>>.

⁷⁵ Interneto portalas *World Intellectual Property Review*. Customs Enforcement in the Benelux: a Proposed Broadened Protection [interaktyvus], <<http://www.worldipreview.com/article/customs-enforcement-in-the-benelux-a-proposed-broadened-protection.>>.

⁷⁶ Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 608/2013 [interaktyvus], <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:181:0015:0034:LT:PDF>>.

Ar parduodamai prekei buvo suteikta garantija, kokia tvarka ir kokiam laikotarpiui, ar buvo išduota naudotojo instrukcija, garantiją patvirtinantys dokumentai?

Ar suprato, kad prekiauja suklastotomis (piratinėmis) prekėmis?

Ar anksčiau už panašią veiklą buvo patrauktas teisinės atsakomybės?

Atsižvelgiant į konkrečias tyrimo metu susidariusias aplinkybes pasirinkta apklausos taktika ir užduodamų klausimų pobūdis gali kisti. Apklausos metu siekiama išsiaiškinti piratinių (suklastotų) prekių ir už jas gautų lėšų judėjimą, kaip įtariama, neteisėtai gautų pajamų įteisinimo schemas.

Įtariamojo arba liudytojo apklausa gali būti fiksuojama ne tik pildant apklausos protokolą, bet ir kitais būdais bei priemonėmis, pvz., įrašomi vaizdas ir garsas, stenografuojama. Šie fiksavimo būdai suteikia galimybę tiksliai, išsamiai ir objektyviai užfiksuoti parodymus nepakenkiant taktinių uždavinių sprendimui. Nors Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatyme tiesiogiai neminima tyrimo veiksmų stenografavimo galimybė, tačiau ji išplaukia iš BPK 179 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto nebaigtinio tyrimo veiksmų fiksavimo būdų sąrašo. Garso ir vaizdo įrašai užtikrina parodymų tikslumą ir išsamumą, tačiau jų pranašumas, palyginti su kitais apklausos eigos ir rezultatų fiksavimo būdais, tas, kad garso įrašė fiksuojama „gyva kalba su jos individualiais ypatumais bei emociniais atspalviais“, o vaizdo įrašė – dar ir kitos psichofiziologinės reakcijos, išduodančios įtariamojo arba liudytojo būseną (drebulį, gestikuliaciją, mimiką).

Apžiūrint, ieškant, paimant prekes, kurios gali būti piratinės (suklastotos), išanalizuojama įtarimą sukėlusią prekę, jos pakuotę, etiketės, lipdukai, brošiūros, naudojimo instrukcijos, garantijos dokumentai. Apžiūrint, ieškant, paimant optinius skaitmeninius informacijos laikiklius, kuriuose, bylos duomenimis, gali būti nelegalios programinės įrangos paketas, pvz., *Office*, derėtų pasidomėti, ar yra autentiškumą patvirtinantis sertifikatas (etiketė, lipdukas, keičiantis spalvą žiūrint įvairiais kampais, kuriame nurodomas prekės pavadinimas; jis klijuojamas ant prekės pakuotės), prekės kodo etiketė (25 simbolių kodas). Programinės įrangos pakuotėse, parduodomose su CD ar DVD laikmenomis, yra holograma, kuri pakreipus diską spindi ryškia spalva ir yra disko dalis (holograminė dalis įterpta į diską ir nesilupa); ant kai kurių (dažniausiai ant naujausių programinės įrangos pakuočių, pvz., *Windows 8*) CD ir DVD diskuose, aplink disko vidinę ertmę, prie išorinio krašto, matomos papildomos optinės saugos priemonės; ant nedarbinės skaitmeninės laikmenos pusės – užrašai apie produktą, gamintojo prekės ženklas; vienoje skaitmeninėje laikmenoje būna tik vienas programinės įrangos paketas (negali būti kelių programinės įrangos produktų vienoje skaitmeninėje laikmenoje) ir t. t. Informaciją, kaip autentišką

programinės įrangos paketą atskirti nuo klastotės, galima rasti programinės įrangos gamintojo oficialiame tinklalapyje.

Apžiūrint prekės pakuotę būtina atkreipti dėmesį į ant jos esančius užrašus ir patikrinti: šrifto dydį, spalvą, galimas rašybos klaidas, pvz., gali būti ne JVC, o JBC, pakuotei pagaminti naudotą medžiagą; pakuotės plėvelė privalo būti lygi, be raukšlių, nesutepta klėjais ir atitikti pakuotės dydį. Išmaniajame telefone esančia specialia programine įranga galima nuskaityti brūkšninį prekės kodą ir gauti išsamią informaciją apie prekę (pavadinimą, kilmės šalį ir t. t.). Kai kurios prekės, paminėtos konkrečiose Europos Sąjungos direktyvose dėl ženklinimo ženklų CE, būtinai turi būti juo paženklintos. Jei produktas paženklintas CE, tai nereiškia, kad jis buvo pagamintas Europos Sąjungoje. Šis ženklas tik rodo, kad prieš patekdamas į Europos Sąjungos rinką produktas buvo įvertintas, ar atitinka taikomus Europos Bendrijos teisės aktų reikalavimus. Tai tik keletas požymių, padedančių atskirti piratines (suklastotas) prekes nuo autentiškų. Prieš pradėdant tyrimą rekomenduojama pasikonsultuoti su atitinkamos srities specialistais dėl atskirų prekių rūšių išskirtinių požymių, leidžiančių atskirti piratinę (suklastotą) prekę nuo originalios. Pavyzdžiui, apžiūrint rankines, drabužius derėtų atkreipti dėmesį ne tik į užrašus, etiketes, bet ir į medžiagą, siuvinio kokybę (pvz., siuvinėjimo būdus; siūlės tipus, siūlus); ant kvepalų pakuotės turi būti pateiktas pavadinimas, gamintojas, kilmės šalis, koncentracija (ar tai kvepalai, ar kvapūs vanduo), mililitrais, uncijomis nurodyta talpa, kvepalų plomba, kurią sudaro speciali plėvelė, dedama tiesiai ant kvepalų kamštelio. Ieškant tradicinių nusikalstamos veikos pėdsakų, pvz., pirštų atspaudų, būtina pasitarti su specialistu dėl fizinių ir cheminių būdų, taikomų jiems rasti, pvz., ant elektroninės įrangos išvesties įrenginių (klaviatūros, pelės, kameros, mikrofono), išorinių informacijos kaupiklių įrenginių, kad nebūtų pakenkta elektrinei įrangai ir joje saugomiems duomenims.

Apžiūrint objektą, atliekant kratą, poėmį reikia atkreipti dėmesį į organizacinės technikos vidiniuose informacijos kaupikliuose, technikoje arba aplink ją esančius objektus; poligrafinę įrangą ir medžiagas; pakavimo įrangą ir medžiagas; žymėjimo įrenginius ir medžiagas; pakavimo priemones ir medžiagas; elektroninėje įrangoje instaliuotas darbų planavimo priemones (pvz., asmeninio darbo (arba laiko) planavimo programose: *Microsoft Outlook*, *Hitask*, *Google Calendar*, *Toggl*, *Remember the Milk*) ir jose esančius įrašus; darbo planavimo priemones (darbo kalendorius, užrašų knyguotes, lipnius lapelius, elektronines užrašų knyguotes); ryšio priemonių atmintines ir pan.

Paimant objektus kratos, poėmio, apžiūros metu tyrimo veiksmo eigą ir rezultatus būtina aprašyti laikantis baudžiamojo proceso įstatyme

nustatytos tvarkos. Daugiau informacijos minėtu klausimu galima rasti tinklalapyje *www.prokuraturos.lt*.

Reikia atkreipti dėmesį, ar aprašant elektroninę įrangą vartojami tinkami terminai, taip pat į techniką (spausdintuvus, eksploatacines spausdintuvų medžiagas, spausdinimo serverius, kopijavimo aparatus, etikečių spausdintuvus; skaitytuvus ir kt.); poligrafines medžiagas ir įrangą (spaudos mašinas, poligrafinius dažus, spaudos dažus, poligrafinę foliją ir t. t.); pakavimo įrenginius ir medžiagas (lipni juosta, pakavimo plėvelė ir t. t.). Tam tikros žmonių grupės vartoja profesinius, nusikaltėlių žargonus. Todėl rekomenduojama ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime arba priede pateikti vartojamų profesinio ir (arba) kriminalinio žargonų paaiškinimus. Tai padėtų išvengti kai kurių neaiškumų, kylančių atliekant ikiteisminį bylos nagrinėjimą.

Atsižvelgiant į paskirtį (hologramos, akcizą žymintys lipdukai, etiketės ir pan.) objektus prieš pakuojant (sudedant į atskiras pakuotes) patartina grupuoti į atskiras grupes. Dėl elektroninės įrangos apžiūros, pakavimo, gabenimo ir saugojimo ypatumų žr. šio vadovėlio skirsnį „Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas“.

6.5.4. Specialiųjų žinių naudojimas

Užduotys specialistui turi būti rengiamos bendraujant su atitinkamos srities specialistais, pateikiant klausimus, į kuriuos jie kompetentingi atsakyti; dokumentai su tyrimo objektais privalo būti pateikiami laiku, laikantis tyrimo objektų pateikimo specialistams tvarkos, reglamentuotos šiais teisės normų aktais: BPK 91–98, 205–211 straipsniais, Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymu (Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4969)⁷⁷, Lietuvos teisingumo ministro 2007 m. rugsėjo 4 d. įsakymu Nr. 1R-327 patvirtintais ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatais⁷⁸, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu 2011 m. sausio 18 d. Nr. I-14 patvirtintomis rekomendacijomis dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo (Valstybės žinios, 2011, Nr. 8-379)⁷⁹ su vėlesniais pakeitimais, padarytais Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. I-235; Lietuvos policijos generalinio

⁷⁷ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4969.

⁷⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. rugsėjo 4 d. įsakymas Nr. 1R-327 „Dėl ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2007, Nr. 96-3902.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymas Nr. I-14 „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2011, Nr. 8-379.

komisaro 2008 m. liepos 11 d. įsakymu Nr. 5-V-398 patvirtintų objektų tyrimo, ekspertizių atlikimo ir paaiškinimų teikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatomis⁸⁰, Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. birželio 4 d. įsakymu Nr. 5-V-369 patvirtintomis taisyklėmis dėl alkoholinių skysčių laboratorinių ėminių⁸¹ ir kt.

Specialisto išvadai gauti būtina paskirti objektų tyrimą, tinkamai suformuluoti klausimus. Atliekant ikiteisminį tyrimą gali būti skiriamos užduotys įvairių sričių specialistams, kad būtų gauti faktiniai duomenys tyrėjus dominančiais klausimais, pvz., apie poligrafines medžiagas; pakavimo medžiagas; būtinuosius prekės rekvizitus ant pakuotės ir jų užrašymo būdus; specialiųjų apsaugos priemonių pagaminimo būdus; dokumentų suklastojimo būdą (suklastotas visas ar atskiros jo dalys); informacijos kaupikliuose esančią informaciją (pvz., nešiojamojo kompiuterio atmintyje esančią naršymo internete istoriją); elektroninėje įrangoje esančios programinės įrangos paskirtį ir kitus klausimus. Tiriant objektus siekiama nustatyti, ar tyrimui pateiktas objektas yra suklastotas, palyginamos ir įvertinamos objektų kokybinės savybės. Gali būti atliekami ir kiti tyrimai (pvz., trasologiniai) siekiant nustatyti, ar tyrimui pateiktu spausdintuvu buvo spausdinamos prekių, kuriomis, kaip įtariama, pažeidžiama intelektualinė nuosavybės teisė, naudojimo instrukcijos, garantijos dokumentai ir pan. Savo išvadas specialistas teikia remdamasis tik specialiosiomis žiniomis ir tyrimų, atliktų remiantis aprobuotomis tyrimo metodikomis, rezultatais.

Rekomenduojama laiku paskirti objektų tyrimus ir pasirinkti tokią tyrimų tvarką, kad tyrimo metu nebūtų sunaikinami darant nusikalstamą veiką palikti pėdsakai, kurie būtini kitam objekto tyrimui, ir tai turėtų būti vienas iš prioritetinių tyrimo veiksmų, taikomų atliekant ikiteisminius tyrimus dėl intelektinei nuosavybei padarytų nusikalstamų veikų ar rengiant medžiagą administracinei bylai. Tyrimo ir teismų praktika rodo, kad dėl daug laiko ir finansinių sąnaudų reikalaujančių kriminalistinių objektų tyrimų (ekspertizių) vidutinis vieno ikiteisminio tyrimo parengimo nagrinėjimui teisme terminas užtrunka iki šešių, o administracinės teisenos – iki keturių mėnesių. Ikiteisminio tyrimo bylų ir administracinių teisės

⁸⁰ Dėl objektų tyrimo, ekspertizių atlikimo ir paaiškinimų teikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatų patvirtinimo [interaktyvus], <<http://www.policija.lt/index.php?id=2796&page=38>>.

⁸¹ Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. birželio 4 d. įsakymas Nr. 5-V-369 „Dėl alkoholinių skysčių laboratorinių ėminių paėmimo taisyklių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2007, Nr. 65-2543.

pažeidimų nagrinėjimo rezultatai rodo, kad išteisinamųjų nuosprendžių (sprendimų) priimama tik apie keturis ar penkis proc., o iš jų apie 80 proc. išteisinamųjų sprendimų priimama suėjus patraukimo administracinėn atsakomybėn senaties terminui (šešiams mėnesiams po administracinio teisės pažeidimo padarymo).

6.5.5. Informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą sunaikinimas arba pakeitimas. Neteisėtas autorių teisių ar gretutinių teisių techninių apsaugos priemonių pašalinimas

Pagal Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių 2 straipsnio 13 punktą „informacija apie teisių valdymą – bet kokia autorių teisių, gretutinių teisių ir *sui generis* teisių subjektų teikiama informacija, pagal kurią identifikuojamas kūrinys, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objektas, šių teisių subjektai, arba informacija apie kūrinio, gretutinių ar *sui generis* teisių objekto naudojimo nuostatas ir sąlygas, taip pat bet kokius numerius, grafinius žymenis ar kodus, žyminčius tokią informaciją.“ Valdymo samprata civilinės teisės terpėje turi kelias prasmes. Viena prasme valdymą sudaro sudedamosios nuosavybės teisės turinio dalys. Jis suprantamas kaip konkrečių valdymo teisių visuma. Pagrindinės valdymo teisės yra šios: teisė turėti daiktą savo žinioje ir teisė daryti daiktui fizinį bei ūkinį poveikį. Šia prasme daikto (dėl nematerialaus pobūdžio intelektinė nuosavybė yra ypatinga nuosavybės rūšis) turėjimas turi būti suprantamas ne kaip faktinis, o kaip juridinis turėjimas ir valdymo teisė pripažįstama tik tokiam asmeniui, kuris daiktą (taip pat ir intelektinės nuosavybės objektą) valdo teisėtai kaip savą. Teisėtu daikto, o kartu ir intelektinės nuosavybės objekto valdymu laikomas toks valdymas, kuris įgytas tais pačiais būdais kaip ir nuosavybės teisė: pagaminus naują daiktą (šiuo atveju sukūrus literatūros, meno kūrinį); šalims sudarius sandorius (sutartis ir pan.), paveldėjus ir pan. Informacija apie autorių teisių ir gretutinių teisių valdymą užfiksuojama dokumentuose, nepaisant jos pateikimo būdo, formos ir laikmenos, įskaitant elektroninį dokumentą (norminių teisės aktų nustatyta tvarka informacinių technologijų priemonėmis sudarytą, patvirtintą ar gautą ir pasirašytą teisinę galią turinčiu elektroniniu parašu). Autorius gali pranešti visuomenei apie savo teises į intelektinės nuosavybės objektą autorių teisių apsaugos ženklu, susidedančiu iš trijų elementų: apskritime arba lenktiniuose skliaustuose įrašytos raidės C, autoriaus arba kito autorių teisių subjekto vardo (pavadinimo) ir pirmą kartą išleisto kūrinio išleidimo metų. Informacija apie autorių teisių ir gretutinių teisių valdymą gali būti sunaikinama ir pakeičiama tiek tam tikslui skirta specialia programine įranga (elektroniniu klastojimo būdu), tiek tradiciniais dokumentų klastojimo būdais: koku

nors būdu sukuriant visiškai naują dokumentą arba pakeičiant kurią nors tikro dokumento dalį: prirašant (prispausdinant) netikrų duomenų, pakeičiant pirminį turinį mechaniniu (išskutant, ištrinant ir pan.) ar cheminiu (išplaunant, išėsdinant, užtepant koregavimo medžiaga ir kt.) būdu panaikinant pirminius įrašus ir jų vietoje įrašant kitus duomenis. Dokumentų klastojimo būdai nustatomi atliekant objektų ekspertizes. Tiriant informacijos autorių teisių ir gretutinių teisių į valdymą sunaikinimą ar pakeitimą būtina paimti visus tikrojo autoriaus turimus dokumentus, literatūros, meno kūrinio sukūrimą patvirtinančius duomenis, įskaitant kūrinio parengiamuosius darbus ir korespondenciją minėtuoju klausimu su fiziniais ir juridiniais asmenimis.

Reikia pabrėžti, kad literatūros ir meno kūriniai taip pat žymimi taikant specialias standartines identifikacinio numeravimo sistemas: knygoms – tarptautinį standartinį knygos numerį (ISBN); garso įrašams – tarptautinį standartinį įrašo kodą (ISRC); išspausdintiems muzikos leidiniams – tarptautinį standartinį muzikos leidinio numerį (ISMN); muzikos kūriniams, įtrauktiems į repertuarus, – tarptautinį standartinį muzikos kūrinio kodą (ISWC); audiovizualiniams kūriniams – tarptautinį standartinį audiovizualinį numerį (ISAN). Daugiau informacijos apie skaitmenines registravimo sistemas galima rasti tinklalapyje www.doi.org.

Autorių teisės į elektroninius leidinius saugomos taip pat kaip ir teisės į įprastus, spausdintinius kūrinius, tačiau e. leidiniai gali būti neteisėtai atkuriami ir platinami. Autoriai siekdami apsaugoti savo kūrinius nuo neteisėto atkūrimo ir platinimo naudoja technines apsaugos priemones. 2013 m. birželio 27 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sujungtų bylų C-457/11-C-460/11 sprendime skelbiama, kad remiantis Direktyva 2001/29 „techninės apsaugos priemonės – tai bet kokia technologija, įtaisas ar sudedamoji dalis, kurie normaliai veikdami turi paskirtį užkirsti kelią arba riboti veiksmus, atliekamus su kūriniais ar kitais objektais, kurių neleidžia įstatymų numatytų autorių teisių ar teisių, gretutinių autorių teisės, turėtojai arba Direktyvos 96/9/EB III skyriuje nustatytos *sui generis* teisių turėtojai. Techninės apsaugos priemonės laikomos veiksmingomis tais atvejais, kai saugomo kūrinio ar kito objekto naudojimą teisių turėtojas kontroliuoja taikydamas priėjimo kontrolės arba apsaugos procesą, pvz., kodavimą, elementų perstatymą arba kitą kūrinio ar objekto transformaciją arba kopijų kontrolės mechanizmą, užtikrinantį siekiamą apsaugą“⁸². Tokiomis apsaugos priemonėmis laikomos technologijos, kurias taikant

⁸² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. birželio 27 d. sprendimas sujungtoje byloje C-457/11-C-460/11 [interaktyvus], <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62011CJ0457:LT:HTML>>.

naudojamos blokavimo programos, šifravimo metodai, taip pat pateikiama informacija apie teisių valdymą, būtent: kūrinys pažymimas įspėjamuoju užrašu „gali būti atkuriami tik nekomerciniais tikslais“; skaitmeninis objekto identifikatorius (skaitmeniniai žymekliai ar pavadinimai, priskirti skaitmeniniams kūriniams, naudojamiems internete; laiko spaudas (prie skaitmeninio turinio kūrinių pridamas žymeklis, kuris patvirtina, kokia buvo kūrinio turinio būklė nustatytu laiku, t. y. padeda tiksliai nustatyti, kada intelektinės nuosavybės kūrinys buvo sukurtas arba pakeistas, nes laikas yra svarbiausias elementas norint įrodyti autorių teisių pažeidimą); skaitmeniniai vandens ženklai (programine įranga į kūrinio turinį įterpiama informacija apie autorių teises, kuri atvėrus kūrinį lengvai pastebima). Be to, taikomos kitos technologijos, pvz., šifravimas (iššifruoti galima tik turint slaptažodį). Plačiau apie programinės įrangos produktų apsaugą kalbama 2012 m. gegužės 2 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendime byloje C-406/10⁸³. Tačiau techninės apsaugos priemonės gali būti šalinamos tam tikslui pritaikytais ar sukurtais prietaisais (dekoderiais ir pan.), programine įranga, skirta iššifruoti kūrinio objekcinį kodą. Todėl atliekant elektroninės įrangos apžiūrą ar kratą rekomenduojama pasikviesiti informacinių technologijų specialistą ir ieškoti pritaikytos ar specialios elektroninės įrangos ir joje instaliuotų programų, skirtų kodams iššifruoti, pvz., *Ophcrack*, *Secret Code Breaker*, ir kt.

Elektroniniai ištekliai – tai ne popieriniai dokumentai. Kitaip, nei popieriniuose dokumentuose, juose gali būti panaudoti ne tik įvairūs literatūros, mokslo ir meno kūriniai, bet ir fonogramos, filmų įrašai, radijo ir televizijos transliacijos. Tai yra gretutinių teisių objektai. Iš to išplaukia išvada, kad elektroninėje leidyboje taikomi ne tik tie patys teisinės apsaugos principai kaip ir įprastoje leidyboje, bet ir papildomai gretutinių teisių apsauga. Elektroniniai ištekliai yra autorių teisių objektai, o duomenų bazės – dar ir gretutinių teisių objektai. Pagal Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2 straipsnio 7 punktą „duomenų bazė – susistemintas ar metodiškai sutvarkytas kūrinių, duomenų arba kitokios medžiagos rinkinys, kuriuo galima individualiai naudotis elektroniniu ar kitu būdu, išskyrus kompiuterių programas, naudojamas tokių duomenų bazėms kurti ar valdyti.“ Duomenų bazė gali būti išspausdinta popieriuje arba saugoma elektronine forma. Ne visos duomenų bazės saugomos autorių teisių įstatymu. Tos, kurioms tokia apsauga suteikiama, saugomos tik ribotą laiką. Todėl tiriant bylas rekomenduojama atsižvelgti į autorių

⁸³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2012 m. gegužės 2 d. sprendimas byloje C-406/10 [interaktyvus], <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62010CJ0406:LT:HTML>>.

teisių apsaugos galiojimą laiko požūriu. Svarbu, kiek laiko ir nuo kada pradedamos ginti autoriaus teisės į kūrinį. Tarptautinėse sutartyse, pvz., Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos 7 straipsnyje, įtvirtintos nuostatos, kad „apsaugos terminą sudaro autoriaus gyvenimo laikas ir penkiasdešimt metų po jo mirties“⁸⁴. Iš to išplaukia, kad be autoriaus sutikimo jam esant gyvam ir nustatytu terminu po jo mirties literatūros ir (arba) meno kūrinio negalima naudoti jokiais komerciniais tikslais. Kūrinio autoriui mirus teisės į kūrinį perduodamos jo įpėdiniams, o jeigu jų nėra – institucijoms, užtikrinančioms autorių kūrinių apsaugą. Daugiau informacijos apie apsaugos terminus ir jų skaičiavimo pradžią galima rasti šio skirsnio pradžioje išvardytose tarptautinės konvencijose ir įstatymuose. Atkreiptinas dėmesys, kad literatūros ir meno kūrinio autoriaus asmenines neturtines teises saugo testamente nurodyti asmenys, o jeigu jie nebuvo nurodyti, jas saugo įpėdiniai. Nesant įpėdinių autoriaus neturtines teises saugo Kultūros ministerija. Gretutinėms teisėms taikomas konvencija arba įstatymu įtvirtintas apsaugos galiojimo terminas. Pateikiant įtarimus negalima painioti autorių teisių ir gretutinių teisių, nes tai dvi atskiros teisinės kategorijos.

⁸⁴ Berno konvencija dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-988.

/VII/ skyrius

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas

TURINYS

7.1. Bendrieji BK XXX skyriuje numatytų nusikaltimų ypatumai ...	121
7.2. Pirminiai ir tolesni BK XXX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai	128
7.2.1. Parengiamoji kibernetinėje erdvėje padaryto nusikaltimo tyrimo stadija	131
7.2.2. Tyrimo veiksmo atlikimo stadija	134

7.1. Bendrieji BK XXX skyriuje numatytų nusikaltimų ypatumai

Kiekviena žmonijos raidos epocha buvo, yra ir bus siejama su tam tikrais iššūkiais ir visuomenės saugumui kilusiomis naujomis grėsmėmis. XX a. pabaigoje žlugus vienai iš supervalstybių – Tarybų Sąjungai – kilo naujų grėsmių saugiam žmonių bendruomenės egzistavimui: organizuotas nusikalstamumas, korupcija ir terorizmas. Kilusioms naujoms grėsmėms pažaboti tarptautinė bendruomenė pradėjo taikyti ne tik teisinius, organizacinius procesus, bet ir naujausius technologijų laimėjimus, įskaitant kompiuterinę techniką. Šiuo metu vykstant visuotinei kompiuterizacijai skaitmeninė technika skverbiasi ne tik į strategines gyvenimo sritis, pavyzdžiui, karinę pramonę ir valdymą, kosmosą, bet ir į telefoninių ryšių aptarnavimo sritį ar net namų šeimininkės virtuvę. Daugelis tiek pasaulio, tiek Lietuvos gyventojų nebeįsivaizduoja gyvenimo be interneto, elektroninio pašto ar elektroninės prekybos, tačiau atsiskleidė ir kita naujausių technologijų naudojimo kryptis – nusikalstamų veikų darymas pradedant sukčiavimais ir baigiant pramoniniu šnipinėjimu.

Kasmet vis daugėja kibernetinių atakų prieš valstybines ir privačias institucijas elektroninio ryšio tinkluose siekiant išgauti informaciją apie naujausias technologijas karinėje srityje, pramoninius išradimus ir pan. Tai buvo pabrėžta JAV Kongrese 2008 m. metiniame pranešime dėl pramoninio šnipinėjimo⁸⁵. Be to, tai akivaizdžiai rodo užsienio šalių ir Lietuvos statistikos duomenys apie incidentus, susijusius su informacijos perdavimo tinklų pažeidimais, kibernetinės atakos prieš atskirų valstybių informacijos perdavimo tinklus, pvz., 2008 m. Gruzijoje, Estijoje ir kitose šalyse. Nyderlandų Karalystės bankų asociacijos ataskaitoje teigiama, kad 2009 m. dėl nusikaltimų elektroninėje erdvėje buvo prarasta apie 10 mln. eurų, 2011 m. – 36 mln. eurų. Lietuvos Respublikos nacionalinis elektroninių ryšių tinklų ir informacijos saugumo incidentų tyrimo padalinio (angl. *Computer emergency readiness team*, toliau – CERT-LT) apibendrinti 2011 metų veiklos rezultatai atskleidė, kad CERT-LT 2011 metais ištyrė 21 860 pranešimų, gautų iš elektroninių ryšių paslaugų teikėjų, užsienio CERT tarnybų, atliekančių tarptautinius incidentų tyrimus, iš interneto vartotojų gautų pranešimų apie incidentus elektroninėje erdvėje⁸⁶. Palyginti su 2010 metais, kai buvo gauta 10 050 pranešimų apie incidentus,

⁸⁵ Annual Report on Foreign Economic Collection and Industrial Espionage FY, 2008 [interaktyvus], <<http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA506093>>.

⁸⁶ CERT-LT apibendrina 2010 metų veiklą [interaktyvus], <<https://www.cert.lt/doc/2010.pdf>>.

2011 m. gautų pranešimų padaugėjo daugiau nei du kartus⁸⁷. Lietuvos Respublikos statistikos departamento atlikto informacinių technologijų taikymo namų ūkiuose tyrimo duomenimis, 2011 m. pirmąjį ketvirtį asmeninius kompiuterius ir interneto prieigą namuose turėjo 56 procentai namų ūkių. Palyginti su 2010 m. užfiksuotu prieigą prie interneto turinčių namų ūkių skaičiumi, 2011 m. šis skaičius padidėjo tik 0,9 procentinio punkto⁸⁸. Pateikti duomenys, rodantys, kad incidentų elektroninėje erdvėje pastebimai padaugėjo, rodo ir naujos grėsmės formavimąsi, kurių mokslininkai ir praktikai įvardija įvairiais terminais: „kibernetiniai nusikaltimai“, „elektroniniai nusikaltimai“, „kompiuteriniai nusikaltimai“, „virtualūs nusikaltimai“. Siekdamas išvengti painiavos autorius šiame skyriuje analizuodamas nusikaltimus, daromus kibernetinėje erdvėje, jungiančioje telekomunikacinius, informacinius tinklus ir sistemas, elektroninę įrangą, vartos sąvokas „kibernetinė erdvė“, „kibernetinėje erdvėje daromi nusikaltimai“.

Kilusi kibernetinė grėsmė tarptautinę bendruomenę verčia imtis naujų priemonių, kad būtų sumažintas žalingas kibernetinėje erdvėje daromų nusikaltimų poveikis informacinėms sistemoms, užtikrintas kiek įmanoma saugus komunikavimas kibernetinėje erdvėje ryšio priemonėmis, įskaitant kompiuterius (autorius šia sąvoka apima įvairios paskirties kompiuterius). Atsižvelgdamas į Europos Tarybos komiteto pranešimą apie kompiuterinius nusikaltimus 1989 m. Europos Tarybos ministrų kabinetas priėmė rekomendaciją R 89 (9), kurioje siūloma Europos Tarybos valstybėms narėms kriminalizuoti kompiuteriu padaromas veikas, ir pateikė šių veikų sąrašą⁸⁹. Viena iš priemonių, taikytinų siekiant užkirsti kelią nusikaltimų kibernetinėje erdvėje plitimui, yra baudžiamosios atsakomybės už veikų, kuriomis kėsinama į komunikavimą ryšio priemonėmis kibernetinėje erdvėje, nustatymas. Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas tai įvardijo kaip nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui ir tam skyrė atskirą BK XXX skyrių (196–198² straipsniai).

Terminas „informacinė sistema“ informatikoje apibrėžiamas kaip informacijos apdorojimo sistemos ir organizacijos išteklių (pačios informacijos, žmonių, techninių priemonių, finansų ir pan.) visuma, skirta informacijai apdoroti, formuoti (kurti), skleisti (siųsti ir gauti)⁹⁰. Pagal automatizacijos

⁸⁷ CERT-LT apibendrina 2011 metų veiklą [interaktyvus], <<https://www.cert.lt/doc/2011.pdf>>.

⁸⁸ Lietuvos Respublikos statistikos departamento svetainė. Informacinių technologijų naudojimas namų ūkiuose 2011 m. pirmąjį ketvirtį [interaktyvus], <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=9156&PHPSESSID=>>>.

⁸⁹ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (89) 9.

⁹⁰ Laisvoji interneto enciklopedija [interaktyvus], <http://lt.wikipedia.org/wiki/Informacin%C4%97_sistema>.

lygį informacinės sistemos santykinai skirstomos į neautomatines, pusiau automatines ir automatines. Pagrindinis kriterijus, padėsiantis atskirti vieną informacinės sistemos rūšį pagal automatizacijos lygį, yra žmogaus dalyvavimas. Analizuojamuoju atveju žmogus dalyvauja įvedant, kaupiant, persiunčiant duomenis, kuriant programinę įrangą ir t. t. Todėl analizuojama informacinė sistema priskirtina prie pusiau automatinių ir sudaryta iš penkių komponentų: kompiuterinės sistemos, žmonių, procedūrų, duomenų ir informacijos, ryšio priemonių (kompiuterio ar kompiuterių) dirbant tinkle⁹¹.

Nusikaltimams elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui būdingas latentiškas, ir oficialioji teisėsaugos institucijų statistika apie šios rūšies nusikaltimus neatspindi tikrosios padėties. Tik nedaugelis nukentėjusių (fizinių ar juridinių) asmenų dėl tokių nusikaltimų kreipiasi pagalbos į valstybės institucijas. Pagrindinis tokio elgesio motyvas – baimė susigadinti reputaciją visuomenėje, sudaryti nepatikimo partnerio įvaizdį. Kita priežastis, dėl kurios oficialioji statistika apie nusikaltimus informatikai neatitinka tikrosios padėties, yra nepakankamai aukšta teisėsaugos institucijų pareigūnų kvalifikacija, reikalinga atliekant tam tikrus procesinius tyrimo veiksmus, pvz., kratas, poėmius, apžiūras, apklausas.

Kiekviena nusikalstama veika palieka pėdsakų – informaciją, pasireiškiančią aplinkos pokyčiais. Tačiau yra tam tikri paliktų nusikalstamos veikos pėdsakų nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui ir kai kurių kitų nusikalstamų veikų skirtumai. Tiriant daugelį įprastų nusikalstamų veikų, pvz., vagystes, plėšimus, paliktus pėdsakus galima aptikti jutimo organais – dažniausiai pamatyti. Pėdsakai, palikti darant nusikaltimus kibernetinėje erdvėje, dažniausiai nepastebimi plika akimi. Teisinėje literatūroje jie dar vadinami virtualiaisiais pėdsakais, elektroniniais įrodymais, elektroniniais duomenimis, skaitmeniniais įrodymais, informacija ir t. t.

Tiriant kibernetinius nusikaltimus, kuriuos rengiant, darant, slepiant buvo panaudota elektroninė įranga, ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, teisėjui reikalingos ne tik teisinės žinios apie minimos rūšies nusikaltimų požymius, bet ir informatikos žinios, kurios padeda geriau suvokti elektroninės įrangos funkcionavimą ir pėdsakų susidarymą kibernetinėje erdvėje, sudėtinių elektroninės įrangos komponentų tarpusavio sąveiką siekiant užtikrinti keitimąsi informacija per informacines sistemas, kur gali būti randama kibernetinių nusikaltimų rengimo, darymo, slėpimo pėdsakų, kaip ir kodėl būtent tokia tvarka turi būti atliekami procesiniai tyrimo ir

⁹¹ Laisvoji interneto enciklopedija [interaktyvus], <<http://distance.ktu.lt/kursai/informatika1/1/teorija5.html>>.

žvalgybiniai veiksmai siekiant surasti, užfiksuoti, paimti, gabenti ir saugoti objektus, galinčius turėti ar turinčius kibernetinėje erdvėje padarytų nusikaltimų pėdsakų. Juk dažniausiai darant šiuos nusikaltimus elektroninė įranga naudojama savinantis informaciją ir neteisėtai ją naudojant ar sunaikinant. Pagrindinis informacijos apdorojimo ir saugojimo komponentas elektroninės įrangos kategorijoje yra kompiuteris (ši sąvoka apima įvairios paskirties kompiuterius), kuris gali būti tiek nusikaltimo įrankis, tiek nusikaltimo taikiny (objektas), nes pakeičiama, sugadinama ar sunaikinama elektroninės įrangos programinė įranga ir (arba) informacija neleistinai nuskaitoma, įsibraunama į informacines sistemas ar telekomunikacinius, informacinius tinklus ir pan. Be to, elektroninė įranga gali turėti tradicinių materialiujų nusikalstamų veikų rengimo, darymo, slėpimo pėdsakų (pvz., pirštų atspaudų) ir virtualiujų pėdsakų, teisinėje literatūroje vadinamų elektroniniais duomenimis. Elektroninė įranga funkcionuoja tik žmogaus iniciatyva, apima tiek tiesiogiai įvesties įrenginiais žmogaus duodamas komandas, tiek pagal iš anksto žmogaus suprogramuotas atskiras komandas vykdyti apibrėžtą užduotį elektroninės įrangos programine dalimi siekiant tam tikro tikslo, pvz., apdoroti duomenis; saugoti duomenis; perduoti duomenis kitiems vartotojams ir pan. Visa tai vyksta laikantis procedūrų, sukurtų žmogaus protu. Žmogus, apdorodamas informaciją elektroninės įrangos komponentais (įvesties įrenginiais, pvz., klaviatūra), ją struktūrin-damas, redaguodamas, persiūsdamas ir t. t., palieka tam tikrų, ne visada iš karto kibernetinėje erdvėje aptinkamų pėdsakų. Minėtų pėdsakų atsiranda tarpusavyje glaudžiai sąveikaujant dviem objektams: elektronei įrangai arba atskiriems jos komponentams, kaip pėdsaką paliekančiam objektui, ir įvesties įrenginiais į elektronei įrangą perkeliamiems duomenims, kaip pėdsaką priimančiam objektui. Reikia turėti omenyje, kad pėdsaką priiman-tis objektas – duomenys – gali būti lengvai pakeičiami atsižvelgiant į konkretaus žmogaus siekiamus tikslus. Duomenų pakeitimo, siuntimo ir kiti paliekami pėdsakai ne visada iš karto pastebimi kibernetinėje erdvėje. Gana dažnai žmogus negali jų (pėdsakų) fiziškai apčiuopti: pamatyti, užuosti, palytėti ar išgirsti. Autorius palaiko Mariaus Stračinskio išreikštą nuostatą, kad „virtualieji pėdsakai labai nepastovūs (savaip „lakūs“), pir-miausia – dėl subjektyvumo veiksnio, t. y. tiesioginės priklausomybės nuo jo nuskaitymo, nustatymo būdo, antra – tvirto ryšio tarp virtualiojo pėdsako informacijos ir ją įrašiusio įrenginio ar įrangos, ir trečia – dėl virtualiuju pėdsakų laikinumo“⁹². Virtualieji pėdsakai yra viena iš radioelektroninės

⁹² STRAČINSKIJ, M. Kompiuterinių nusikaltimų pėdsakai: samprata, rūšys ir jų susidarymo mechanizmas. Jurisprudencija, 2006, Nr. 11 (89), p. 50–56.

informacijos rūšių ir dviejų objektų tarpusavio sąveikos rezultatas, gautas dėl elektromagnetinių laukų sąveikos. Elektroninė įranga ar atskiri jos komponentai be programinės įrangos tėra tik metalo ir plastmasės gaminiai. Juk kiekvienas elektroninės įrangos vienetas, pvz., nešiojamasis kompiuteris, sudarytas iš dviejų dalių: techninės ir programinės įrangos. Tiek tarp atskirų elektroninės įrangos techninės dalies komponentų, tiek tarp atskirų elektroninės įrangos vienetų komunikavimas vyksta laikantis programinės įrangos nustatytų procedūrų (protokolų). Informacija, saugoma elektroninėje įrangoje, labai pažeidžiama. Ji gali būti sugadinta iš dalies arba net negražinamai sunaikinta, jeigu tiriant nebus laikomasi elementarių virtualių pėdsakų radimo, fiksavimo, paėmimo, tyrimo, naudojimo, pateikimo, siuntimo, saugojimo, archyvavimo ir naikinimo procedūrų. Duomenys, prieš įgaudami materialią išraišką, konkrečioje byloje specialia elektronine įranga turi būti paimti iš elektroninės įrangos, pvz., nešiojamojo kompiuterio. Virtualieji pėdsakai, dar mokslinėje literatūroje vadinami kompiuteriniais įrodymais, skaitmeniniais duomenimis, elektroniniais duomenimis, yra įrodomąją vertę turinti informacija, kuri saugoma elektroninėje įrangoje ar atskiruose jos komponentuose ir kitur, pvz., nešiojamojo kompiuterio kietajame diske. Lietuvos Respublikos elektroninio parašo įstatyme apibrėžta elektroninių duomenų samprata – tai duomenys, tvarkomi informacinių technologijų priemonėmis. Šiame skyriuje, kuriame analizuojamas nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas, autorius vartoja terminą „elektroniniai duomenys“.

Pagal tai, ar elektroniniai duomenys randami ir pamatomi elektroninėje įrangoje įprastomis taikomosiomis programomis, galima santykinai išskirti dviejų grupių elektroninius duomenis: matomus ir nematomus. Prie matomų elektroninių duomenų priskiriami: dokumentai, skaičiuoklė, arba dialoginė duomenų apdorojimo sistema (angl. *spreadsheet*); kompiuterio rinkmena, failas, segtuvas, aplankas (angl. *file, folder*); operacinės programos ir taikomosios programos (*programs and applications*); rinkmenų ryšiai (angl. *link files*); registracijos rinkmenos (angl. *log files*). Nematomi elektroniniai duomenys yra: ištrintos rinkmenos (dokumentai) (angl. *image files*); tyčia sukurti nematomi katalogai; rinkmenų sistemos istorija (darbo rezultatai) (angl. *file system artifacts*); interneto naršymo istorija (angl. *internet history*); spausdinti darbai (angl. *print jobs*); RAM (laisvosios kreipties atmintyje) esantys duomenys; apsaugotos informacijos ar duomenų saugyklų vietos (pvz., kredito kortelės duomenys, įvesti į interneto naršyklę; duomenų ar informacijos saugyklos, esančios operacinės sistemos išorėje (angl. *storage areas outside the operating system's file system*); sistemos registravimo rinkmenos (angl. *system log files*).

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar kriminalinės žvalgybos subjekto pareigūnas, siekdamas rasti elektroninius duomenis baudžiamojo proceso prasme, turi žinoti, kur atliekant tyrimą ieškoti elektroninių duomenų ir kas (kokie objektai) gali būti paimami. Elektroninių duomenų samprata baudžiamojo proceso kontekste nukreipia tyrimo veiksmą atliekančius pareigūnus į elektroninę įrangą, sukuriančią ir laikančią elektroninius duomenis plačiąja prasme elektroninės įrangos atmintinėse, informacijos laikmenose. Derėtų atkreipti dėmesį į atmintinių ir informacijos laikmenų išskyrimą į atskiras grupes. Remiantis interneto žodynu žodis „atmintinė“ informatikoje aiškinamas kaip „adresuojamoji apdorojimo vieneto atminties erdvė ir visa kita komandoms vykdyti naudojama vidinė atmintis“⁹³. Tai tiesiogiai suponuoja mintį, kad atmintine laikomas elektroninės įrangos tikslinės paskirties komponentas, kuris tiek gali funkcionuoti kaip neatskiriama elektroninės įrangos vieneto dalis, tiek gali būti prijungtas prie elektroninės įrangos vieneto ir elektroninius duomenis bendrąja prasme išlaikyti ne tik elektroninės įrangos darbo metu, pvz., nešiojamojo kompiuterio atmintinėje, bet ir ją išjungus ar atjungus nuo elektros energijos tiekimo laikantis nustatytos procedūros.

Vikipedijos enciklopedijoje pateikiamas informacijos laikmenos aiškinimas skelbia, kad „informacijos laikmenos – tai įtaisas duomenims laikyti, pvz., diskelis, diskas, magnetinė juosta ir kt.“⁹⁴ Informacinės laikmenos gali būti kompiuterinės ir nekompiuterinės. Pastarosioms galima priskirti ir nesinaudojant kompiuteriu ir jo periferiniais įrenginiais popieriuje užrašytą informaciją. Informacijos laikmenos į grupes klasifikuojamos remiantis įvairiais kriterijais. Pagal informacijos išsaugojimo pobūdį informacijos laikmenos galima suskirstyti į šias tris dideles grupes: 1) magnetinės, 2) magnetinės-optinės, 3) optinės. Pavyzdžiui, informacijos laikmenomis gali būti: perfokortos, mikrofilmai, optiniai diskai (CD, DVD, *Blu-ray* (BD) ir kt.), juostos, diskeliai, fotojuostelė, atmintukas ar kita išorinė laikmena, jungiama per universaliąją USB (angl. *Universal Serial Bus*) jungtį, dar vadinama USB *flash drive*, skaitmeninės vaizdo kameros ir skaitmeninio fotoaparato atminties kortelės, pvz., SD (angl. *Secure Digital*), CF (angl. *Compact Flash*) ir pan.

Apibendrinant galima teigti, kad informacijos laikmena – tai įtaisas, laikantis duomenis, sukurtus ne tik skaitmeninėmis kodavimo technolo-

⁹³ Laisvoji interneto enciklopedija [interaktyvus], <<http://lt.wiktionary.org/wiki/atmintin%C4%97>>.

⁹⁴ Laisvoji interneto enciklopedija [interaktyvus], <http://lt.wikipedia.org/wiki/Informacijos_laikmena>.

gijomis, galintis funkcionuoti tik jį sujungus ar kitaip leidus kontaktuoti su elektronine įranga, galinčia inicijuoti informacijos laikmenos veikimą.

Nusikalstamas veikas elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui pagal kėsinimosi objektą galima suskirstyti į: 1) nusikaltimus elektroninių duomenų saugumui (neteisėtą poveikį elektroniniams duomenims, BK 196 straipsnis), neteisėtą elektroninių duomenų perėmimą ir panaudojimą (BK 198 straipsnis); 2) nusikaltimus informacinių sistemų saugumui – neteisėtą poveikį informacinei sistemai (BK 197 straipsnis). Nusikalstamų veikų, numatytų BK 198¹ ir 198² straipsniuose, objektas yra bendras: ir elektroninių duomenų, ir informacinių sistemų saugumas.

Poveikio elektroniniams duomenims būdai: sunaikinimas, pakeitimas, pašalinimas ar naudojimosi apribojimas, t. y. nusikalstama veika padaroma vienu iš išvardytų straipsnio veiksmų, kuris turi būti neteisėtas. Elektroninių duomenų sunaikinimas reiškia jų likvidavimą taip, kad nebelieka jokios galimybės juos panaudoti pagal paskirtį, pvz., ištrynimasis iš informacinės sistemos kietojo disko ar išorinių laikmenų (pvz., USB atmintinių). Elektroninių duomenų sugadinimas pasireiškia tuo, kad duomenys taip paveikiami, kad jų turinio neįmanoma suprasti, t. y. išlieka tik dalis duomenų. Elektroniniai duomenys pakeičiami aktyviais veiksmais, kuriais vietoje vieno duomenų įkeliami kiti, panaikinami kai kurie duomenys, turimi duomenys papildomi naujais, pakeičiami turimų duomenų forma ir pobūdis, t. y. duomenys pakeičiami visiškai arba iš dalies.

BK 198 straipsnyje ginama vertybė – neviešų elektroninių duomenų konfidencialumas, t. y. asmenys, kuriems nesuteikta teisė susipažinti su konfidencialia informacija laikomais elektroniniais duomenimis, negali to daryti, t. y. susipažinti su minėtaisiais elektroniniais duomenimis. Baudžiamoji atsakomybė kyla tam, kas neteisėtai stebėjo, fiksavo, perėmė, įgijo, laikė, pasisavino, paskleidė ar kitaip panaudojo neviešus elektroninius duomenis. Duomenys nevieši gali būti dėl įvairių priežasčių, pvz., tai yra valstybės paslapčiai priskiriama informacija. Kokie elektroniniai duomenys laikomi neviešais, reglamentuoja įstatymas arba įmonių, įstaigų, organizacijų vidaus dokumentai.

BK 197 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos objektas – tvarkingas informacinių sistemų funkcionavimas ar valdymas. Neteisėtas poveikis informacinei sistemai padaromas aktyviais veiksmais: sutrikdžius arba nutraukus informacinės sistemos darbą. BK 197 straipsnio 2 dalyje numatyti kvalifikuojamieji požymiai, kai veika padaroma ir žala kyla strateginę reikšmę nacionaliniam saugumui ar didelę reikšmę valstybės valdymui, ūkiui ar finansų sistemai turinčiai informacinei sistemai. Informacinės sistemos sąvoką apibrėžia 2005 m. vasario 24 d. Europos Sąjungos Tarybos

pamatinio sprendimo 2005/222/TVR dėl atakų prieš informacines sistemas 1 straipsnio a) punktą, kuriame skelbiama, kad informacinė sistema – tai prietaisas arba grupė tarpusavyje sujungtų prietaisų, iš kurių vienas arba daugiau pagal programą automatiškai tvarko kompiuterių duomenis. Be to, juose saugomi, tvarkomi, iš jų išrenkami arba jais perduodami kompiuterių duomenys siekiant juos apdoroti, panaudoti, apsaugoti ir prižiūrėti.

BK 198¹ ir 198² straipsniuose ginama vertybė – informacinių sistemų ir juose esančių elektroninių duomenų saugumas (konfidencialumas). Šių nusikalstamų veikų sudėtys yra formaliosios. Neteisėto prisijungimo prie informacinės sistemos atveju ikiteisminiam tyrimui pradėti pakanka gauti duomenų apie neteisėtą prisijungimą prie tam tikros informacinės sistemos (pvz., komercinio banko elektroninės bankininkystės sistemos, elektroninio pašto, socialinio tinklo vartotojo paskyros ir pan.). Baudžiamoji atsakomybė pagal BK 198² straipsnį kyla atlikus bent vieną iš alternatyvių veiksmų, nurodytų šio straipsnio dispozicijoje. Nusikaltimas laikomas baigtu, kai kaltininkas gamina, gabena, perduoda, kitaip platina, įgyja vieną iš nusikaltimo dalykų – įrenginius, programinę įrangą, slaptažodžius, prisijungimo kodus ir kitus panašius duomenis, skirtus šiai veikai daryti.

Skaitmeninių technologijų amžiuje ryšių priemonės, pvz., mobiliojo ryšio aparatas arba nešiojamasis kompiuteris, gali tapti nusikalstamo kėsinimosi objektu, taip pat gali būti naudojamos darant įvairaus pobūdžio, ne tik BK XXX skyriuje išvardytas, nusikalstamas veikas. Dėl šių priežasčių autorius orientuosis į tai pateikdamas nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimo metodiką universalumo požiūriu.

7.2. Pirminiai ir tolesni BK XXX skyriuje numatyti nusikaltimų tyrimo veiksmai

Kas gali būti paimama tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui ir kitas nusikalstamas veikas?

Atliekant ikiteisminį tyrimą ar kriminalinės žvalgybos tyrimą gali būti paimami materialaus pasaulio objektai, kuriuose gali būti elektroninių duomenų baudžiamojo proceso prasme, tai yra: serverių įrangos komplektai, minikompiuteriai, spausdintuvų blokai ar patys spausdintuvai, turintys vidinę pastoviąją atmintinę; asmeniniai kompiuteriai (stalinio kompiuterio sisteminis blokas, tam tikrais atvejais vaizduoklis); nešiojamieji kompiuteriai; planšetiniai kompiuteriai (angl. *tablet computer*); delniniai kompiuteriai (angl. *personal digital assistant* arba *palmtop*); kompiuterinės užrašų knygutės; elektroninė knygų skaityklė (pvz., *Kindle*, *Sony*); fakso aparatai;

daugiafunkciai aparatai; kita organizacinė technika, turinti atmintines; atminties kortelių ir SIM kortelių skaitytuvai; mobiliojo ryšio aparatai; atsakiklių sistemos; atmintinę turinti konferencijų įranga; skaitmeninės vaizdo kameros; skaitmeniniai fotoaparatai; vaizdo ar garso įrašymo ir atkūrimo įranga arba vadinamieji medijų leistuvai (pvz., MP3, MP4 formatų grotuvai); stebėjimo ir apsaugos, įėjimo kontrolės sistemų atminties blokai; išoriniai kietieji diskai; informacijos laikmenos (minėtos šiame skyriuje); bevieliai skaitmeninio ryšio telefonų aparatai; modemai (pvz., *Mezon*); maršruto parinktuvai; modemai-maršruto parinktuvai; skaitytuvai; kopijavimo įranga; bevielio interneto-mobiliojo ryšio SIM kortelės; išankstinio mokėjimo kortelės (pvz., *Ežys*); elektroniniai automobilių, patalpų raktai; elektroninės įrangos vartotojo instrukcijos ir šiai įrangai funkcionuoti reikalinga programinė įranga bei pakuotės su jų suaktyvinimo kodais; slapta-raščiui atkoduoti reikalingi duomenys; mechaninių užraktų, apsaugančių elektroninę įrangą, pvz., nešiojamąjį kompiuterį, raktai; įvadinį elektros energijos tiekimo, telekomunikacijų tinklų paskirstymo lauko ir vidaus spintų, dėžių raktai; mobiliųjų telefonų, nešiojamųjų, planšetinių, delninių kompiuterių ir kitos elektroninės įrangos baterijų įkrovikliai; kompiuterinių žaidimų įranga; navigacijos sistemos, įskaitant automobiliams skirtąsias, pvz., *Garmin*; automobilių variklio valdymo kompiuteris (angl. ECU – *Electronic Control Unit*); tachografai; juodosios dėžės, registruojančios transporto priemonės judėjimo parametrus; kita elektroninė įranga, turinti atmintines (pvz., medicinos įranga, ir pan.); įvairūs užrašai, su slaptažodžiais ir aktyvinimo kodais, leidžiantys atverti apsaugotas elektroninių duomenų saugyklas ir (arba) elektroninę įrangą; kiti objektai, padėsiantys surinkti elektroninius duomenis tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus ir kitas nusikalstamas veikas, pvz., pinigų padirbinėjimą. Dėrėtų atkreipti dėmesį į tai, kad daugelis iš minėtųjų objektų gali būti nusikaltimo įrankiai arba priemonės.

Kaip gali būti paimama elektroninė įranga ir joje esantys elektroniniai duomenys?

Elektroninė įranga ir elektroniniai duomenys yra daiktai ir dokumentai, turintys reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką. Jų procesinis įforminimas ir laikymo tvarka ikiteisminio tyrimo byloje reglamentuoti BPK 91–96 straipsniuose. Elektroninė įranga (pvz., nešiojamasis kompiuteris, atmintinės, informacijos laikmenos), elektroniniai duomenys, turintys reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, dažniausiai paimami atliekant šiuos procesinius tyrimo veiksmus: išreikalaujant arba pateikiant daiktus ir dokumentus įtariamojo, atstovo pagal įstatymą, gynėjo (advokato), nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo, jų atstovų, taip pat

bet kokio fizinio ar juridinio asmens iniciatyva (BPK 97–98 straipsniai), asmens apžiūros (BPK 143 straipsnis), kratos (BPK 145 straipsnis), asmens kratos (BPK 146 straipsnis), poėmio (BPK 147 straipsnis), apžiūros (BPK 205 straipsnis) metu ar atliekant kitus tyrimo veiksmus, reglamentuotus BPK; kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdais, reglamentuotais Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo⁹⁵, kitų įstatymų nustatyta tvarka.

Kiekvienas nusikaltimas dažniausiai pažeidžia tam tikrą tvarką, kuri vyrauja tam tikroje srityje. Pažeidimo forma esant nusikaltimams, padarytiems kibernetinėje erdvėje, gali būti įvairi: perėmimas, pakeitimas, siuntimas, įvedimas, ištrynimasis, naudojimas, kopijavimas, elektronine įranga (toliau – e. įranga) perduodamos informacijos platinimas per ryšio tinklus. Tai atliekama aktyviais veiksmais, todėl pradedant tirti kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus pravartu žinoti šių nusikaltimų darymo būdą ar būdus, apimančius nusikaltimo subjekto veiksmų seką nuo nusikaltimo rengimo iki jo slėpimo. Tačiau kiekviena nusikalstama veika palieka virtualiųjų pėdsakų elektroninėje įrangoje. Motyvai, dėl kurių žmonės daro šiuos nusikaltimus, dažniausiai yra asmeninė finansinė nauda, kerštas, saviraiška.

Nusikaltimų kibernetinėje erdvėje tyrimo procesą santykinai galima suskirstyti į kelias stadijas:

1. Parengiamąją;
2. Tyrimo veiksmo vykdymo (apima eigos ir rezultatų fiksavimą) ir analizės.

Kiekvienai stadijai keliamas tikslas, specifinės užduotys ir sėkmingas vieno stadijos tikslo ir užduočių įvykdymas yra pagrindas sėkmingai pasiekti kitai stadijai keliamą tikslą ir užduotis. Tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus privaloma laikytis bendrųjų baudžiamojo proceso ir (arba) kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintų principų, specialiųjų reikalavimų. Kalbant šia tema verta paminėti Anglijos, Velso ir Šiaurės Airijos policijos vadovų asociacijos parengtą „Praktinį darbo su elektroniniais įrodymais tiriant kompiuterinius nusikaltimus vadovą“ (angl. *Good practice guide for computer based electronic evidence*), kuriame išskiriami ke turi bendrieji principai, taikytini tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus:

1. Draudimas keisti informacijos turinio vientisumą.
2. Specialiųjų žinių turėjimas.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. Valstybės žinios, 2012, Nr. 122-6093.

3. Įstatymo nuostatų laikymasis.
4. Galimybės nepriklausomai trečiajai šaliai suteikimas patikrinti elektroninių duomenų radimo ir fiksavimo procedūras ir pasiekti tuos pačius rezultatus⁹⁶.

7.2.1. Parengiamoji kibernetinėje erdvėje padaryto nusikaltimo tyrimo stadija

Ši stadija labai svarbi ir reikšminga norint sėkmingai iširti nusikaltimą, jeigu laikomasi šių bendrųjų rekomendacijų pradedant taikyti konkretų tyrimo veiksma (pvz., kratą, apžiūrą ir pan.):

- Išsamiai susipažinti su ikiteisminio tyrimo ir (arba) žvalgybinio tyrimo bylos medžiaga.
- Susipažinti su konkretaus kibernetinėje erdvėje padaryto nusikaltimo požymiais, aprašytais baudžiamajame įstatyme.
- Susipažinti su nusikaltimus kibernetinėje erdvėje darančių asmenų vartojamu žargonu ir technine kalba informacinių technologijų srityje.
- Nuspręsti, koks tyrimo veiksmas ar veiksmai yra tinkamiausi konkrečiomis aplinkybėmis.
- Ar pasirinktas tyrimo veiksmas leis pasiekti geriausią rezultatą mažiausiomis sąnaudomis ir mažiausiai kišantis į asmens privatumą.
- Ar yra teisinis ir faktinis pagrindai konkrečiam veiksmui atlikti.
- Kokie galimi teisiniai ir informacijos (ar asmens duomenų) apsaugai įstatymu suteiktų garantijų apribojimai atliekant tyrimo veiksma (nacionalinis imuniteto turėtojas, advokato ir kliento paslaptį sudaranti informacija ir pan.).
- Ko reikės ieškoti (kokių objektų – elektroninės įrangos ar elektroninių duomenų) ir ką paimti. Elektroninė įranga (toliau – e. įranga) gali būti įgyta nusikalstamu būdu, pvz., atgabenta kontrabanda. Šiuo atveju tyrimo veiksmo tikslas bus rasti ir paimti e. įrangą (materialinę dalį), o elektroniniai duomenys (toliau – e. duomenys) bus ne tokie svarbūs. Jeigu tiriamo kibernetinėje erdvėje padaryto nusikaltimo svarbiausias objektas yra e. duomenys, esantys e. įrangoje, tai turi būti nurodoma procesiniame sprendime dėl tyrimo veiksmo taikymo tikslo, pvz., rasti ir paimti duomenis, nesvarbu kokia forma (materialia, elektronine) jie egzistuoja. Taigi svarbiausi bus e. duomenys. Kam bus suteikiama pirmenybė atliekant tyrimo

⁹⁶ *Metropolitan Police Service* interneto svetainė. Good Practice Guide for Computer-Based Electronic Evidence [interaktyvus], <<http://www.met.police.uk/pceu/documents/ACPOguidelinescomputerevidence.pdf>>.

veiksmus: ar tik e. įrangos techninei daliai, ar visai e. įrangai (techninei ir programinei), ar tik e. įrangos programinei daliai? Nuo to priklausys, kokios priemonės ir medžiagos galės būti taikomos ieškant, fiksuojant, paimant materialiuosius pėdsakus.

- Surinkti informaciją apie e. įrangą (operacines sistemas ir jų versijas, taikomas programas, pvz., duomenų šifravimą, ir pan.).
- Kokia tyrimo grupės sudėtis (kviestini specialistai) bus reikalinga konkrečiam veiksmui atlikti. Specialistai ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, kriminalinės žvalgybos subjekto pareigūnui padės perprasti e. įrangos ir ryšio priemonių ypatybes. Koks specialistas reikalingas, nustatoma atsižvelgiant į kibernetinio nusikaltimo padarymo būdą ir pan. Rekomenduojama, kad atliekant tyrimo veiksmą dalyvautų šie specialistai: operacinių sistemų ir taikomųjų programų programuotojas; elektronikos specialistas, gerai pažįstantis elektroninę įrangą; ryšių priemonių specialistas; elektroninių ryšių tinklų administravimo specialistas; kriminalistas technikas tradiciniams pėdsakams rasti, fiksuoti ir paimti, pvz., rankos pirštų atspaudus ant klaviatūros, pelės, klavišų, jungiklių ir kt.).
- Informacijos rinkimas apie fizinį ar fizinius asmenis, prieš kuriuos bus taikomi tyrimo veiksmai, ir gautos informacijos analizavimas siekiant nustatyti kiekvieno asmens vaidmenį rengiant, darant ir (arba) slepiant nusikaltimą, jų informacinių technologijų srities žinias.
- Nustatyti juridinio ar fizinio asmens informacinių technologijų skyriaus darbuotojus, elektroninio ryšio tinklų administratorių.
- Ar gauti visi procesiniai sprendimai (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimai; ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis), būtini veiksmui atlikti.
- Informacijos rinkimas apie patalpas (planai, patekimas ir išėjimas iš patalpų bei žemės valdų ir pan.), kuriose bus atliekami tyrimo veiksmai. Jeigu būtina, gauti elektros ir elektroninių ryšių tinklų instaliacijos planus: 1) iš asmens, atsakingo už patalpų priešgaisrinę saugą ir (arba) darbų saugą (ūkio vienetė), informacines sistemas; 2) valstybės įmonės Registrų centras (nekilnojamojo turto kadastras ir registras); 3) Valstybinės teritorijų planavimo ir statybos inspekcijos prie Aplinkos apsaugos ministerijos; 4) Valstybinės energetikos inspekcijos prie Energetikos ministerijos (elektros instaliacijos planus); 5) projektavimo paslaugas teikiančių ūkio subjektų (elektros linijų ir instaliacijos planus; pastatų elektros tinklų schemas ir planus; elektroninių ryšių instaliavimo planus) ir kt. Statybos techninis reglamentas (toliau – STR) įsakmiai nereikalauja parengti elektros

tinklų lauko ir vidaus projektus. Tai paliekama statomo objekto savininko nuožiūrai. Tokius projektus dažniausiai parengia elektros instaliavimo darbus atliekantys ūkio subjektai. STR tik įsakmiai nurodoma, kaip turi būti atlikti elektros instaliavimo darbai.

- Nustatyti asmens, prieš kurį bus taikomi tyrimo veiksmai, interneto paslaugų teikėją (Lietuvos Respublikos ryšių reguliavimo tarnybos tinklalapyje galima rasti duomenis apie visus interneto paslaugų teikėjus Lietuvos Respublikos teritorijoje).
- Gauti informaciją apie serverio vietą patalpoje ar patalpose.
- Surinkti informaciją apie vietos tinklą ir jo architektūrą ar konfigūraciją (žvaigždinis, magistralinis, žiedinis). Tai svarbu planuojant tyrimo veiksmą, kai ryšio kanalais sujungti vartotojai yra ne vienoje patalpoje.
- Kokios priemonės ir medžiagos reikalingos norint rasti, fiksuoti, paimti, gabenti ir pakuoti materialiuosius pėdsakus.
- Kokių ir kokia tvarka bus ieškoma nusikaltimo darymo pėdsakų (virtualiųjų, materialiuųjų).
- Kokia fotografavimo, vaizdo ir garso fiksavimo technika bus reikalinga, kaip ji turės būti parengta dirbti (pvz., patikrintos baterijos, informacijos laikmenų ir atmintinių būklė ir pan.).
- Parengti pakavimo priemonės ir medžiagos, žymėjimo įrankius (dėžes, maišus, klijavimo juostą, pakavimo plėvelę, etiketes ir jų laikiklius, atitinkamo storio polipropileno virvę (špagatą), vynioti skirtą aliuminio foliją, žymeklius ir pan.), pakuotes, saugančias e. įrangą nuo galimo e. duomenų praradimo, pvz., Faradėjaus krepšį (angl. *Faraday bag*). Daugiau apie tai: <http://www.faradaybag.com>).
- Ar būtina pasitelkti papildomas teisėtvarkos institucijų pajėgas tyrimo veiksmo atlikimo vietai apsaugoti.
- Kokios techninės priemonės reikalingos veiksmo vykdymo vietai apsaugoti.
- Kokios patalpų apsaugos sistemos naudojamos siekiant apsaugoti patalpą, kurioje planuojama atlikti tyrimo veiksmą (privati saugos tarnyba, įėjimo kontrolės ir vaizdo stebėjimo sistemos ir pan.).
- Nustatyti, kokios ryšio priemonės naudojamos patalpoje (mobilusis, laidinis, radijo ryšys ir t. t.).
- Kokia e. įranga bus reikalinga atliekant tyrimo veiksmą. Rekomenduojama e. įrangos paleidimo ir kitą programinę įrangą instaliuoti į atskirą USB atmintuką.
- Kokios talpos ir rūšies atmintinės ar informacijos laikmenos yra būtinos.

- Kokie apšvietimo ir elektros energijos tiekimo prietaisai ir priemonės reikalingi.

Parengti tyrimo veiksmo vykdymo planą, paskirstyti kiekvienam tyrimo grupės nariui konkrečias užduotis ir parinkti tinkamą momentą jas vykdyti. Informacija minėtaisiais klausimais gaunama taikant kitus tyrimo ir kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus: apklausas, slaptus tyrimo veiksmus, renkant informaciją viešojoje erdvėje ir pan. Kiekvieno kibernetinėje erdvėje padaryto nusikaltimo tyrimas yra unikalus, turi tik jam būdingus virtualiuosius pėdsakus, kurie:

1. Gali būti lengvai pakeičiami ar sunaikinami.
2. Gali būti nepastebimai ir nejučia pakeisti.
3. Sunkiai suvokiami asmeniui, neturinčiam specialiųjų informatikos žinių.
4. Saugomi skirtingais formatais.
5. E. įrangos operacinės sistemos ir taikomios programos atskirais atvejais gali be asmens žinios paveikti e. duomenų turinio vientisumą.

Pagal e. duomenų saugojimo trukmę ir ypatumus e. įrangos atmintinės santykinai skirstomos į dvi grupes: pastoviąsias ir operatyviasias (saugoma tik kol reikia vykdyti konkrečią užduotį). Todėl pirmiausia būtina rasti ir išsaugoti operatyviojoje atmintinėje esančius e. duomenis.

7.2.2. Tyrimo veiksmo atlikimo stadija

Principai: neatidėliojimas, planingumas, aktyvumas, objektyvumas, visapusiškumas, ekonomiškumas, vienvaldiškumas, efektyvumas, raštingumas (vienodų ir tinkamų terminų vartojimas), konfidencialumas.

Vienas iš svarbių tyrimo veiksmo taikymo sėkmės laidininkų yra tinkamas veiksmo atlikimo vietos saugojimas nuo įvairaus pobūdžio poveikių (sąmoningų ar nesąmoningų žmonių veiksmų ir pan.), kurie gali pakeisti, pažeisti arba sunaikinti visus ir (arba) atskirus e. duomenis. Tyrimo veiksmo vykdymo vietos apsauga užtikrinama dviem būdais:

- 1) techninėmis priemonėmis (specialiais įspėjamaisiais ženklais, apsauginėmis juostomis ir pan.);
- 2) fiziškai (saugo žmonės).

Tyrimo veiksmo vykdymo ribų nustatymas materialioje erdvėje. Dažniausiai tai būna apibrėžta procesiniame sprendime dėl konkretaus tyrimo veiksmo taikymo, pvz., teisėjo nutartyje dėl kratos atlikimo. Išimtiniais atvejais arba kai tyrimo veiksmui atlikti nereikia procesinio sprendimo, tyrimo

veiksmo galimo vykdymo ribos nustatomos ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro sprendimu, atsižvelgiant į tiriamo nusikaltimo darymo aplinkybes ir pan. Pavyzdžiui, apžiūros ribos tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus priklauso nuo elektroninės įrangos išdėstymo materialioje erdvėje ir jos kiekio panaudojimo rengiant ir darant nusikaltimą. E. įranga gali būti tik kaip atskiras vienetas, reikalingas sprendžiant tam tikrus uždavinius, pvz., vienas nešiojamasis kompiuteris buvo naudojamas rengiant, darant nusikaltimą ir jame gali būti e. duomenų. Tokiu atveju tyrimo veiksmo vykdymo fizinės ribos materialioje erdvėje skirsis nuo tų, kokios bus nustatytos tada, kai rengiant ir darant nusikaltimą buvo panaudota daug e. įrangos, išdėstytos keliuose ar keliolikoje patalpų.

E. įranga (pvz., staliniai, nešiojamieji asmeniniai kompiuteriai, spausdintuvai) gali būti sujungti į vietos tinklą (intranetą) ir (arba) į pasaulinę tinklą (internetą). Sujungimo į tinklą būdai: laidinis, infraraudonaisiais spinduliais, mikrobangomis arba, kitaip tariant, fiziniiais duomenų perdavimo būdais: 1) laidais ir kabeliais; 2) optiniu pluoštu (šviesolaidžiais); 3) radijo kanalais (antžeminiais ir palydoviniais). Tai svarbu numatant tyrimo taktiką elektroniniams duomenims rinkti, nes svarbu užkardyti galimus elektroninių duomenų turinio vientisumo pakeitimus ir neleisti juos sunaikinti nuotoliniu būdu.

Pradedant tyrimo veiksmą derėtų atkreipti dėmesį į šiuos nepalankius veiksnius:

- asmuo ar asmenys gali būti suinteresuoti sunaikinti ar paslėpti nusikaltimo pėdsakus;
- e. įrangoje gali būti instaliuota speciali programa, sauganti nuo nesankcionuoto jungimosi ar bandymų tai padaryti;
- e. įrangos laiko ir datos rodmenys gali būti tyčia pakoreguoti siekiant suklaidinti ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, specialistus, ekspertą, teisėją ir tikintis išvengti baudžiamosios atsakomybės už padarytą nusikaltimą.

Reikia turėti omenyje, kad ieškoma rinkmena ar aplankas gali būti kitoje rinkmenoje (aplanke), o duomenų saugykla, pvz., kietasis diskas, – kitoje patalpoje arba užmaskuotas kitais objektais, pvz., žaislu. Ieškant e. duomenų, reikšmingų atliekant tyrimą ir nagrinėjant bylą, rekomenduojama ne tik vykdyti paiešką pagal e. įrangos atmintinėse ir informacijos laikmenose esančių rinkmenų ar aplankų (tiek matomų, tiek paslėptų,) pavadinimus, bet ir kreipti dėmesį į jų turinį. Gali būti, kad rinkmenų (aplankų) pavadinimai neatitiks jų tikrojo turinio. E. įrangos (pvz., asmeninio kompiuterio) operacinė sistema leidžia atlikti paiešką pagal įvairius parametrus (pvz., pagal rinkmenos pavadinimą, dydį, sukūrimo ar keitimo

datą ir pan.). Pavyzdžiui, *Windows XP* operacinėje sistemoje paieška vykdoma laikantis šios tvarkos: *Start*→*Search* ir suvedamos pasirinktos paieškos nuostatos.

Bendrieji reikalavimai, kurių būtina laikytis atliekant tyrimo veiksmą:

1. Rekomenduojama, kad visi veiksmai su e. įranga būtų atliekami dalyvaujant specialistui.
2. Neišjungti ir nesujungti kabelių, kol nebus aiški jų paskirtis.
3. Prireikus atverti e. įrangos korpusą daryti tai laikantis darbų saugos reikalavimų ir dalyvaujant specialistui.
4. Siekiant išvengti e. įrangos, atmintinių, informacijos laikmenų sugadinimo ar kitokio jų funkcionalumo pažeidimų konsultuotis su specialistu dėl rankinių metalo ieškiklių, ultravioletinių ir infraraudonųjų spindulių prožektorių, kitų elektromagnetinį lauką skleidžiančių prietaisų naudojimo ieškant materialiujų nusikaltimo pėdsakų.

Dažniausios klaidos, pasitaikančios tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus:

1. Netinkamas techninių terminų vartojimas fiksuojant tyrimo veiksmo eigą ir rezultatus. Naudingi tinklalapiai: <http://www.likit.lt/term/enc.html>; <http://terminai.vlkk.lt>; <http://terminai.info>.
2. Su tyrimu nesusijusios e. įrangos paėmimas.
3. Autentiškos informacijos laikmenos naudojimas e. įrangai pakartotinai paleisti.
4. Nesilaikymas elementarių reikalavimų, keliamų e. įrangos, atmintinių, informacijos laikmenų pakavimui, gabenimui ir saugojimui.

Bendrosios rekomendacijos atliekant tyrimo veiksmus (dažniausiai kratas, apžiūras):

- kontroliuoti tyrimo veiksmo atlikimo vietą leidžiant į ją patekti tik tyrimo grupės nariams, o pašalinius asmenis pašalinti arba apriboti jų judėjimą;
- pradėdamas tyrimo veiksmą ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar operatyvinės veiklos subjekto pareigūnas turi aiškiai ir suprantamai informuoti patalpoje esančius asmenis apie laikiną draudimą liestis, judinti ar kitaip bandyti paveikti e. įrangos įvesties įrenginius, informacijos laikmenas, atmintines, bendrauti bet kokiomis ryšio priemonėmis;
- užtikrinti nepertraukiamą elektros energijos tiekimą ir imtis priemonių, kad niekas nebandytų atjungti elektros energijos tiekimo į patalpą, kuriose yra e. įranga;

- imtis priemonių apsaugoti e. įrangą ir ryšių tinklus nuo neleistino jungimosi per atstumą;
- nufotografuoti ar kitaip užfiksuoti e. įrangos jungčių padėtį priedavuose, kad vėliau būtų galima atkurti iki veiksmo vykdymo pradžios buvusią padėtį;
- nufotografuoti ar kitaip užfiksuoti, kokios piktogramos ir kiti maži paveikslėliai yra e. įrangos monitoriaus darbalaukyje pradedant tyrimo veiksmą;
- nustatyti, ar e. įranga įjungta į tinklą (intranetą ir (arba) internetą);
- rasti kabelį, jungiantį su interneto paslaugos teikėju (dažniausiai tai būna skirtingos spalvos kabelis nei kiti, pvz., geltonos spalvos kabelis, ateinantis nuo įvado ar komutatoriaus ir prijungtas prie modemo-maršruto parinktuvo);
- nustatyti interneto prieigos tašką, tinklo įrangos (modemo, maršruto parinktuvo, komutatoriaus) ir serverio vietas patalpoje (patalpose);
- nustatyti ant e. įrangos (serverio, modemo, maršruto parinktuvo ir t. t.) švytinčių korpuso indikacinių lempučių spalvų reikšmę. Indikacinių lempučių spalvų reikšmės ir mirkčiojimo dažnumas gali skirtis. Tai priklauso nuo tinklo įrangos modelio ir programinės įrangos. Modemo-maršruto parinktuvo indikacinių lempučių mirksėjimo intensyvumas dažnai rodo tinklo apkrovimo mastą. Duomenų siuntimą ar gavimą parodo dažniau nei įprastai mirksinčios indikacinės lemputės modemo-maršruto parinktuvo korpuse ir pan.
- neišjungti tinklo įrangos, kol nebus baigtas tyrimo veiksmas;
- paklausti tinklo administratorių, informacinių technologijų skyriaus darbuotojų ir kitų asmenų, dalyvaujančių atliekant veiksmą, apie e. įrangos nustatymo parametrus, aktyvinimo kodus, slaptažodžius, visa tai fiksuoti įstatymo nustatyta tvarka;
- materialiesiems nusikaltimo pėdsakams rasti, fiksuoti ir paimti taikyti metodus, priemones ir medžiagas, kurie nepakenks e. duomenų turinio vientisumui. Pavyzdžiui, nenaudoti aliuminio miltelių ir magnetinių šepetėlių norint rasti ir užfiksuoti rankų pirštų atspaudus;
- nelaikyti informacijos laikmenų (pvz., optinių diskų – CD, DVD) saulės atokaitoje;
- neatlikti jokių veiksmų su e. įranga, jeigu neturima žinių apie jos funkcionavimo ypatumus;
- įsitikinti, koks yra e. įrangos darbo režimas: darbo, budėjimo (angl. *stand by*), miego ar išjungta. E. įrangos darbo, budėjimo ir miego režimų požymiai: švytinčios indikacinės lemputės įrangos korpuse ir

- klaviatūroje, garsas, šiltas sisteminis blokas (korpusas). Kai kurie nešiojamųjų kompiuterių modeliai įsijungia arba atsijungia automatiškai atveriant arba nuleidžiant monitoriaus (vaizduoklio) dangtį;
- judinti kompiuterio įvesties įrenginius tik įsitikinus, kad nebus paženklinta e. duomenimis;
 - leisti spausdintuvui, kopijavimo aparatui, skaitytuvui baigti vykdyti užduotis;
 - atkreipti dėmesį į laiko zonas. Laiko zonos nusakomos pagal santykį su pasaulio koordinuotuoju laiku (žymimu UTC). Dar vis naudojamas ir Grinvičo laikas (žymimas GMT). Daugiau informacijos apie laiko juostas žr.: <http://www.worldtimezone.com>.
 - atkreipti dėmesį į e. įrangos laiko ir datos rodmenis atliekant veiksmą. E. duomenų skirtingais formatais (pvz., *Word*) sukūrimo, pakeitimų darymo ir pan. laikas ir data priklauso nuo e. įrangos (pvz., nešiojamojo kompiuterio) laiko ir datos nustatymų;
 - įsitikinti, ar išjungiant e. įrangą iš elektros energijos tiekimo šaltinio atlikti visi įmanomi veiksmai, ar nekils grėsmė prarasti e. duomenis ar pakenkti jų turinio vientisumui. Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikrai e. įrangai elektros energija tiekama iš kompiuterio;
 - atkreipti dėmesį į e. įrangos maitinimo šaltinių – baterijų įkrovimo lygį (galimos informaciją pateikiančios įrangos darbo paklaidos);
 - laikytis e. įrangos (kompiuterių) išjungimo tvarkos: pirmiausia išjungti e. įrangą (angl. *shut down*) ir tik tada ištraukti maitinimo kabelį iš e. įrangos. Jeigu e. įranga yra nešiojamoji, pirmiausia reikia atjungti nešiojamųjų kompiuterių bateriją, o tada – maitinimo kabelį. Tai daroma siekiant neprarasti e. duomenų, nepažeisti jų turinio vientisumo, kai e. įranga prijungta prie nepertraukiamo maitinimo šaltinio;
 - prieš atjungiant kabelius fiksuoti jungčių tvarką tarp e. įrangos vienetų ar jų komponentų, leisti atvėsti nuo maitinimo šaltinio atjungtai e. įrangai;
 - atkreipti dėmesį į ant e. įrangos korpuso, pvz., ant stalinio kompiuterio monitoriaus (vaizduoklio) korpuso, priklijuotus lapelius, šalia esančius įvairius užrašus, kuriuose gali būti jungimosi prie prieigų slaptažodžiai, aktyvinimo kodai ir pan.;
 - apžiūrėti patalpą ar patalpas, įskaitant šiukšliadėžes, popieriaus naikinimo įrangą siekiant rasti tyrimui reikšmingus duomenis;
 - apžiūrėti e. įrangos, atmintinių, informacijos laikmenų pakuotes;
 - atkreipti dėmesį į e. įrangos išsidėstymą, pavyzdžiui, kompiuterio pelės vietą prie e. įrangos (kairėje ar dešinėje pusėje). Tai leidžia

daryti tikėtiną išvadą, ar e. įrangą naudojantis asmuo kairiarankis ar dešiniarankis;

- tam tikrais atvejais paimti e. įrangos sujungimo kabelius, įskaitant jungimo į elektros tinklą adapterius, vartotojo instrukcijas ir pan.;
- nuotoliniu būdu valdomą e. įrangą perkelti į specialią pakuotę – Faradėjaus krepšį (angl. *Faraday bag*), o jo nesant – į buitinę aliuminio foliją, apsaugančią nuo neleistinų bandymų prisijungti nuotoliniu būdu;
- esant faktiniam ir teisiniam pagrindui tyrimo veiksmo vykdymo vietoje atlikti asmens apžiūrą;
- stengtis kuo mažiau pakenkti fizinio ar juridinio asmens vykdomai teisėtai veiklai. Nustačius interneto paslaugos teikėją, jeigu būtina ir yra pagrindas, būtina parengti prašymą dėl tyrimui reikšmingų duomenų išsaugojimo, kol bus gautas įstatymo įgaliotos institucijos leidimas paimti minėtuosius duomenis.

Objektus, turinčius e. duomenis, kuriuos būtina apžiūrėti atliekant tyrimo veiksmą, ieškant tyrimui ir bylos nagrinėjimui reikšmingų duomenų, galima santykinai suskirstyti į keturias pagrindines grupes:

- 1) patalpos;
- 2) elektroninė įranga, tinklai (ryšių, elektros tiekimo);
- 3) informacijos laikmenos, atmintinės;
- 4) dokumentai.

Toks sąlyginis skirstymas padės efektyviau organizuoti veiksmo vykdymą.

Patalpa. Bendroji informacija apie patalpą ar patalpas, e. įrangos išdėstymą, atmintinių ir informacijos laikmenų laikymo vietas. Tikslinga nubraižyti apžiūros patalpos (patalpų) planą, nurodyti joje e. įrangos vietas.

Nufotografuoti apžiūrinamą patalpą (patalpas) ir objektus pagal kriminalinės fotografijos atlikimo taisykles.

Elektroninė įranga (žr. sąrašą šiame skyriuje dėl paimamų objektų, kuris nėra baigtinis). Svarbu užfiksuoti:

- e. įrangos pavadinimus, modelius, serijos numerius, ant korpusų esančius ženklus, specialius ženklus, plombas, lipdukus, mechaninio pobūdžio ir kitokius pažeidimus ir t. t.;
- e. įrangos jungiklių (klavišų) padėtį;
- indikatorių lempučių būsenas (spalvą, mirkčiojimo dažnumą ir pan.);
- monitoriuje (vaizduoklyje) esančios informacijos turinį;
- kabelių sujungimą.

Kai kurių užsienio šalių kibernetinėje erdvėje padarytų nusikaltimų tyrimo praktikoje išskiriama veikiančios ir neveikiančios elektroninės įrangos e. įrangos apžiūra.

Veikianti elektroninė įranga. Nustatyti, kokia operacinė sistema ir jos versija, kita programinė įranga buvo aktyvi pradėjus vykdyti tyrimo veiksmą. Būtina pažiūrėti į monitoriaus (vaizduoklio) ekrano darbalaukį ir fiksuoti įstatymo nustatyta tvarka.

Jeigu galima, nustatyti, koks rezultatas buvo gautas konkrečiai taikomajai programai baigus darbą.

Nustatyti, kokia taikomoji ir (arba) specialioji programa buvo naudota prieš pat atliekant tyrimo veiksmą.

Nustatyti e. įrangoje, pvz., nešiojamajame kompiuteryje, esančius duomenų kaupiklius (kietasis diskas, optiniai diskai ir pan.), saugomų duomenų kiekius.

Užfiksuoti e. įrangos operatyvinės atminties įrenginyje esančius e. duomenis, nes atjungus maitinimą e. duomenys laikinosiose atmintinėse neišsaugomi.

Nustatyti, prie kokio tinklo (vidinio – intraneto ar išorinio – interneto) ir kokia e. įranga yra prijungta. Jei prijungta, tai darbo stoties, serverio vietą, prijungtų kompiuterių skaičių, jų konfigūraciją. Nustatyti, ar galima matyti e. įrangą (kompiuterius, spausdintuvus ir pan.) viename iš prie tinklo prijungtų e. įrangos vaizduoklių.

Neveikianti elektroninė įranga. Nustatyti tikslią e. įrangos (pvz., nešiojamųjų kompiuterių) vietą atliekant tyrimo veiksmą. Veiksmo eigą ir rezultatus fiksuojančiame protokole būtina nurodyti e. įrangos pavadinimą, modelį, serijos numerį ir t. t.).

Nustatyti e. įrangos sujungimo tvarką, jungčių skaičių, tipus ir spalvą.

Nustatyti, prie ko prijungta e. įranga: prie vidinio ar išorinio tinklo. Jeigu prijungta, tai prie kokio tinklo, koku būdu (laidiniu ar bevieliu).

Neveikianti elektroninė įranga neturi tokių požymių kaip šviečiantis vaizdas monitoriaus (vaizduoklio) ekrane, indikatoriaus lempučių signalų, įrangos vidinių ventiliatorių skleidžiamo garso ir pan.

Atmintinės ir informacijos laikmenos. Minėtieji objektai apžiūrimi ypač kruopščiai, siekiant nustatyti tyrimui reikšmingus e. duomenis. Tradiciniai nusikaltimo pėdsakai, pvz., rankos pirštų atspaudai, gali būti tiek ant informacijos laikmenų pakuočių, tiek ant jų išorinio paviršaus, laikymo ar saugojimo vietą supančių objektų. Atmintinės ir informacijos laikmenos

apžiūrimos taikant įvairius metodus, priemones ir medžiagas. Pirmiausia privalo būti apžiūrimos operatyvinės atmintinės ir tik tada pastoviosios atmintinės, pvz., kompiuterio kietasis diskas ar diskai, optiniai diskai, išoriniai kietieji diskai, popieriniai informacijos nešikliai (pvz., e. įranga parngti ir atspausdinti dokumentai ir pan.) ir t. t.

Tyrimo veiksmo eigą ir rezultatus fiksuojančiame protokole būtina nurodyti:

- 1) kiekvienos informacijos laikmenos, atmintinės radimo vietą (pvz., stalas, spinta, seifas), jos tipą;
- 2) pakuotės pobūdį (vokas, dėžutė, folija ir pan.), užrašus ant pakuotčių ir informacijos laikmenų, atmintinių ir pan.;
- 3) ypatingas žymes, esančias ant informacijos laikmenų, atmintinių (graviruotus įrašus, mechaninio ir kitokio pobūdžio pažeidimus ir t. t.).

Elektroninių duomenų apsauga, originalo kopijų darymas. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, specialistai, dalyvaujantys atliekant tyrimo veiksmą, prieš priimdami sprendimą apsaugoti elektroninius duomenis turi būti įsitikinę, kad jie tiesiogiai susiję su tiriamu kibernetinėje erdvėje padarytu nusikaltimu. E. duomenų plačiąja prasme saugojimo procesą sudaro dvi stadijos: dvigubinimo arba kopijavimo stadija (padaroma mažiausiai viena kopija (rekomenduojamos dvi) ir autentiškumo nustatymo stadija. Tuo tikslu sukurta speciali techninė ir programinė įranga. Viena iš darbo su e. duomenimis taisyklių – kiek įmanoma efektyviau dirbti su jais siekiant išvengti nepageidautinų padarinių. Originalūs arba, kitaip tariant, autentiški e. duomenys, esantys e. įrangos atmintinėje ar informacijos laikmenoje, privalo būti saugomi atskirai nuo padarytų autentiškų kopijų. Taikant tam tikrus metodus, padedančius palyginti, ar į kopiją įrašyti e. duomenys visiškai atitinka autentiškoje atmintinėje ar laikmenoje esančią informaciją, būtina nustatyti padarytos kopijos autentiškumą. Tai padės išvengti kaltinimų ir įtarinėjimų ateityje, kad kopijoje esantys e. duomenys galėjo būti ar buvo pakeisti, t. y. buvo pažeistas e. duomenų turinio vientisumas. Originalas naudojamas vieną kartą (darant dirbti skirtas kopijas) ikiteisminio tyrimo metu, o dirbti skirtos kopijos naudojamos tiek kartų, kiek to reikia ir būtina tyrimo reikmėms ir tiesai nustatyti byloje, t. y. ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai, specialistai, ekspertai atlieka duomenų analizę ir objektų tyrimą tik naudodami e. duomenų kopijas. E. duomenų kopijai (kopijoms) sukurti naudojama speciali įranga, pvz., *Talon forensic hard disc duplicator*. Daugiau informacijos galima rasti tinklalapiuose: www.insectraforensics.com, www.logicube.com, <http://www.nanoforensic.com>.

Pakavimas, ženklėjimas, gabenimas, saugojimas. Bendrieji reikalavimai: apsauga nuo drėgmės, dūmų, dulkių, mechaninio, cheminio, terminio ir elektromagnetinio lauko žalingo poveikio, temperatūrų svyravimo.

Atliekant tyrimo veiksmą rastus ir paimtus objektus reikia įpakuoti į gamintojo pakuotę, jeigu ji išlikusi.

Nesant gamintojo pakuotės, pakuoti į medines arba kartotines dėžes, vidinėms pertvaroms naudoti tarpines iš kietos medžiagos (gofruoto kartono, putų polistireno, storo popieriaus sluoksnio); pakuotė turi būti pralaidi orui.

Kiekvieną atmintinę, informacijos laikmeną reikia įpakuoti į atskiras pakuotes, pvz., vokus, kartonines dėžutes, o jeigu jų nėra – įvynioti į tvirtą popierių. Siekiant sumažinti elektromagnetinio lauko poveikį pakuotė reikia papildomai apvynioti buitine aliuminio folija. Kiekvieną pakuotę reikia užantspauduoti, prie jos būtina pritvirtinti etiketę (pvz., priklijuoti ir pan.), kurioje turi būti tokio turinio informacija: pakuotėje esančio objekto pavadinimas (pvz., nešiojamasis kompiuteris, jo modelis, serijos numeris), jo paėmimo data, nuoroda, iš ko ir kur jis paimtas, objektą paėmusio ir supakavusio pareigūno vardas, pavardė, institucija, kurioje jis dirba; pareigūno parašas. Be to, gali būti duomenų apie atliekant tyrimo veiksmą dalyvavusius kitus proceso dalyvius, jų parašai. Dėl e. įrangos prievadų užantspaudavimo lipnia juosta ar medžiaga derėtų pasitarti su specialistu.

Gabenamą e. įrangą reikia apsaugoti nuo mechaninio, šiluminio, elektromagnetinio lauko ir kitų veiksnių poveikio, galinčių paveikti objektuose esančius e. duomenis bei pačius objektus (pvz., e. įrangą, informacijos laikmenas laikyti kuo toliau nuo automobilinės garso aparatūros – kolonėlių). Saugoti paimtą e. įrangą ir informacijos laikmenas tam tikslui įrengtose patalpose arba patalpose, kuriose palaikoma tinkama patalpos temperatūros (+16–21 C°) ir patalpos santykinio drėgnumo pusiausvyra, toliau nuo elektromagnetinio lauko šaltinių.

Apklausa. Proceso dalyvių apklausa yra vienas iš svarbiausių duomenų gavimo šaltinių ikiteisminio tyrimo ir (arba) kriminalinės žvalgybos tyrimų metu. Kiekvienai apklausai turi būti atsakingai ruošiamasi. Rekomenduojama į apklausą įtraukti atitinkamos mokslo srities specialistą, atsižvelgus į konkretų kibernetinėje erdvėje padarytą nusikaltimą vertėtų parengti klausimų sąrašą, aptarti kiekvieną jo epizodą. Pavyzdžiui, ar galite paaiškinti, kaip konkreti informacijos rinkmena atsirado Jūsų kompiuteryje? Kaip galite paaiškinti, kad konkretus elektroninis laiškas buvo išsiųstas iš Jūsų nešiojamojo kompiuterio? Ar esate kam nors suteikęs savo vartotojo prisijungimo slaptažodį prie Jums elektroninio pašto paslaugas teikiančio paslaugų teikėjo serverio ir t. t.

Tyrimo veiksmo fiksavimas. Kiekvieno tyrimo veiksmo atlikimo tvarka, eiga ir rezultatai privalo būti fiksuojami laikantis teisės aktų nustatytos tvarkos. Šiuo klausimu ypač reikšmingas yra 2003 m. JAV teismo sprendime *Zubulake v. USB Warburg LLC*⁹⁷ suformuluotas *Zubulake* testas. Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas reglamentuoja santykius, susijusius su elektroninių ryšių paslaugomis, tinklais ir su jais susijusiomis priemonėmis, taip pat duomenų saugojimo tvarką⁹⁸. Europos Parlamento ir Tarybos duomenų saugojimo direktyva 2006/24 EB iš viešai prieinamų elektroninių ryšių paslaugų arba viešųjų ryšių tinklų teikėjų reikalauja saugoti abonentų ir skambučių ar elektroninio laiško turinį nuo šešių mėnesių iki dvejų metų nuo ryšio dienos⁹⁹. Jo gali prirėikti norint nustatyti tam tikrų asmenų tapatybę.

Atskiri elektroninių duomenų rinkimo ypatumai. Komunikavimas internete vyksta laikantis tam tikrų taisyklių, kurių visuma atliekant konkrečią funkciją ar užduotį vadinama protokolu. Kiekvienas taisyklių rinkinys reguliuoja atskiros funkcijos vykdymą. Pavyzdžiui, TCP – protokolas (angl. *Transmission Control Protocol*) perduoda duomenis, randa klaidas; HTTP – užklausimo ir atsakymo protokolas (angl. *HyperText Transfer Protocol*) jungia klientą ir serverį bei padeda pasiekti informaciją pasauliniame tinkle (WWW); FTP – iš ar į kompiuterį informacijai persiųsti naudojamas bylų persiuntimo protokolas (angl. *File Transfer Protocol*).

Tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus labai svarbus yra interneto protokolas (angl. *Internet Protocol*) (toliau – IP), reglamentuojantis kompiuterių adresavimą internete, duomenų skaidymą į paketus prieš siunčiant ir surinkimą juos atsiuntus, jų maršrutų parinkimą. IP yra savotiškas interneto paslaugos vartotojo unikalus adresas, susidedantis iš skaičių sekos, panašiai kaip telefono aparato naudotojui suteiktas telefono numeris, leidžiantis susisiekti su pasauliniu tinklu (aut. past.: šiame skyriuje siekiant paprasčiau paaiškinti procesus vartojamas terminas „kompiuteris“). IP susideda iš tam tikrų skaičių sekos. Pavyzdžiui, 193.219.76.39 yra kompiuterio IP adresas skaičių išraiška, o jį atitinkantis simbolinis vardas yra *www.ku.lt*. Prisiminti skaitmeninius IP adresus gana sunku. Todėl siekiant išspręsti kompiuterių IP adresų ir juos atitinkančių simbolių vardų skirs-

⁹⁷ *Laura Zubulake v. UBS Warburg LLC* [interaktyvus], <http://www.ediscoverylawalert.com/uploads/file/Zubulake%20v_%20UBS%20Warburg%20LLC.pdf>.

⁹⁸ Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 69-2382.

⁹⁹ Directive 2006/24/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 [interaktyvus], <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:105:0054:0063:EN:PDF>>.

tymo ir tvarkymo problemas buvo sukurta hierarchinė sričių (domenų) vardų sistema, pavadinta DNS (angl. *Domain Name System*). Ši hierarchinė sistema leidžia decentralizuoti adresų ir simbolinių vardų skirstymą internete ir suteikti atitinkamus įgaliojimus skirtingoms organizacijoms, kurių kiekviena yra atsakinga už savo srities vardų skirstymą¹⁰⁰. Šiuo metu taikomas ketvirtos versijos IP protokolas (IPv4) susideda iš skaičių sekos, pvz., 62.192.156.226. Pats IP adresas būna statinis arba dinaminis. Kiekvieną kartą jungiantis prie interneto statinis adresas lieka tas pats, o dinaminis yra kintamas. Kiekvieną kartą jungiantis prie interneto serveris (internetu paslaugos teikėjas) suteikia vis naują dinaminį IP adresą iš tuo metu esančių laisvų. Todėl siekiant nustatyti, koks vartotojas naudojasi IP dinaminio adresu, dar būtina žinoti tikslią prisijungimo datą ir laiką. Be to, reikia atkreipti dėmesį į laiko juostas.

Norint sužinoti kompiuterio IP adresą reikia prisijungti prie interneto ir apsilankyti interneto tinklalapiuose: <http://www.whatismyip.org> arba <http://whatismyipaddress.com>. Čia pateikiama informacija apie konkretaus kompiuterio IP adresą apsilankymo metu. Ten taip pat galima nustatyti interneto paslaugų teikėją ir jo buvimo vietą (šalį, miestą). Toliau pateikiama informacija apie IP adresą 62.192.156.226, rasta viename iš minėtųjų tinklalapių.

IP:	62.192.156.226
Decimal:	1052810466
Hostname:	62.192.156.226
ISP:	KB Impuls Service GmbH
Organization:	KB Impuls Service GmbH
Services:	None detected
Type:	<i>Corporate</i>
Assignment:	<i>Static IP</i>

Nustatyti interneto paslaugos teikėjo (toliau – IPT) vietą galima internete (žr. tinklalapius www.MaxMind.com, www.IP2Location.com ir kt.), tačiau nustatant IPT vietą šalies viduje galima tam tikra paklaida. Labai svarbu kuo greičiau nustatyti interneto paslaugos teikėją – išsiųsti paklausimą dėl tam tikros informacijos išsaugojimo, iki bus gautas teismo sprendimas. Daugelis interneto paslaugų teikėjų noriai bendradarbiauja su teisėsaugos institucijomis, tiriančiomis kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus,

¹⁰⁰ Informacija ir komunikacija [interaktyvus], <http://193.219.177.96/Informatika/info-kom20004_001.htm>.

ir išsaugo gautą informaciją. Tačiau reikia turėti omenyje, kad IP adresas nustato tik vietą, kurioje gali būti bet koks kiekis prie interneto prijungtos e. įrangos. Pavyzdžiui, skambinant vienu telefono numeriu gali skambėti daug telefono aparatų. Taip pareiškė 2012 m. JAV Niujorko rytų apygardos teismo magistrato teisėjas Gary R. Brownas byloje *Malibu Media, LLC v. John Does* dėl neteisėto pornografinio turinio filmo atsisiuntimo. Todėl tikimybė nustatyti tam tikro IP adreso, kuris atliko konkrečią funkciją – atsiuntė filmą – savininko tapatybę yra tokia pati, kaip tikimybė nustatyti iš konkretaus telefono numerio paskambinusio asmens tapatybę pagal tai, kas moka už tą telefono numerį (aut. telekomunikacinių paslaugų gavėją)¹⁰¹. Kalbant apie IP adresus būtina atkreipti dėmesį, kad IP adresas dar būna asmeninis, kitaip tariant, vietinio tinklo. Toks kompiuteris, turintis vietinio tinklo IP adresą, yra unikalus vietiniame tinkle ir lengvai randamas. Norint nustatyti vietinių IP adresų priklausomybę reikia kreiptis į vietinį tinklą turinčias ir jį administruojančias institucijas. Reikia dar turėti omenyje, kad yra vadinamieji anoniminiai serveriai, kurie vartotojui suteikia anonimiškumą: neatskleidžia jo tikrojo IP adreso, tačiau ir nepaslepia jo.

IP adreso radimas pagal gautą elektroninį laišką gmail duomenų saugykloje. Reikia prisijungti prie *gmail* paskyros, suvesti vartotojo duomenis ir slaptažodį; atverti elektroninį paštą, pvz., *gautas paštas* (angl. *inbox*), tada pasirinkti konkretų gautą elektroninį laišką, kurio siuntėjo IP adresą norite sužinoti; atverti pasirinktą laišką ir jo viršutinėje dalyje, kurios pavyzdys pateikiamas už gavėjo ir gavimo laiką ir datą žyminčios informacijos *noreply@direct.nacha.org <deadenjth872@swyoung.com> 6:50 PM (22 hours ago)*, šalia *atsakyti* (angl. *reply*) kairiuoju pelės klavišu paspausti apversto trikampio paveiksluką ir atsivėrusiame funkcijų sąrašė pasirinkti *rodyti originalą* (angl. *show original*). Davus komandą *rodyti originalą* atsivėrusiame lange bus pateikta ši informacija:

Delivered-To: (vardenispardenis@gmail.com)

Received: by 10.50.39.107 with SMTP id o11csp66634igk;

Thu, 13 Dec 2012 13:19:49 -0800 (PST)

Received: by 10.49.127.180 with SMTP id nh20mr1785962qeb.19.1355433588923;

Thu, 13 Dec 2012 13:19:48 -0800 (PST)

Return-Path: <deadenjth872@swyoung.com>

Received: from oostvogels.be([190.109.113.197])

by mx.google.com with ESMTP id u3si1565586qeq.34.2012.12.13.13.19.47;

¹⁰¹ Interneto svetainė *Digital Library. Case 2:11-cv-03995-DRH-GRB Document 39 Malibu Media, LLC v. John Does* [interaktyvus], <<http://de.scribd.com/doc/92229567/Judge-Gary-Brown-IP-Address-Ruling>>.

Thu, 13 Dec 2012 13:19:48 -0800 (PST)

Received-SPF: neutral (google.com: 190.109.113.197 is neither permitted nor denied by best guess record for domain of deadenjth872@swyoung.com) client-ip=190.109.113.197; Authentication-Results: mx.google.com; spf=neutral (google.com: 190.109.113.197 is neither permitted nor denied by best guess record for domain of deadenjth872@swyoung.com) smtp.mail=deadenjth872@swyoung.com

Radus įrašą *received: from* su IP adresu skliausteliuose reikia pasirinkti paskutinįjį IP adresą. Į Google paieškos sistemos langelį reikia įvesti šį IP adresą: 190.109.113.197. Google paieškos sistema pateikia IP adresų paieškos sistemų. Pavyzdžiui, pasirenkamas tinklalapis *whois.kaniu.com/IPInfo/EN/190/109.htm* siekiant pagal IP adresą nustatyti interneto paslaugos teikėją. Keletą kartų apsilankius interneto puslapiuose virš šios svetainės patenkama į toliau nurodytą tinklalapį *http://www.ntunhs.net/cgi-bin/whois20_1_allip3.cgi?HPLang=EN&LV=3&IP=190.109.113.197*, kuriam randama informacija apie interneto paslaugos tiekėją pagal pateiktą IP adresą (žr. 1 pav.).

1 paveikslas

IP Address	190.109.113.197 (3194843589)
Result (IP)	Unrecorded APNIC (Asia Pacific) ARIN (North America) RIPE (Europe) LACNIC (Latin America) AfriNIC (Africa)
Result (GeoIP)	

IP adreso nustatymas „Skype“. Ši programinė įranga skirta perduoti šifruotas balso, vaizdo, tekstinių pranešimų bylas interneto telefonijos tinklu (angl. *Voice over Internet protocol*). Jeigu e. įrangoje (kompiuteryje ir pan.) įdiegta ši programinė įranga, sukurta paskyra (vartotojo vardas, slaptažodis), asmenys gali tarpusavyje bendrauti, skambinti į stacionarius ir mobiliojo ryšio telefonus. Siekiant nustatyti *Skype* vartotojo IP adresą būtina paskambinti (kitas *Skype* paskyros vartotojas turi atsiliepti) ir tik tada galima tai padaryti. Kairiuoju pelės klavišu reikia paspausti ties piktograma *Start* atsivėrusiame langelyje arba *run* komandos langelyje surinkti *cmd*. Tada atsiveria langas su tokio pobūdžio informacija: *Microsoft Windows XP [Version 5.1.2600] (C) Copyright 1985-2001 Microsoft Corp. C:\Documents and Settings\User.vardenispavardenis@gmail.com →* įrašyti komandą *netstat -nb*. Paspaudus klavišą *Enter* pateikiama informacija apie IP adresus, įskaitant *Skype* vartotoją. *Skype* skambučių sąrašas išsaugomas kompiuterio kietajame diske *Disk (C:)* arba atsivėrusia *Skype* programa.

Elektroninis paštas. Elektroninis paštas (toliau – el. paštas) yra būdas kurti, siųsti ir gauti žinutes elektroninėmis komunikavimo (ryšio) priemonėmis¹⁰². El. paštas sukurtas tradicinio pašto principu, tik veikia virtualioje erdvėje. Joje elektroniniai laišakai (el. laišakai) siunčiami į pašto dėžutes, kurių prieigos (pašto dėžutė yra pašto serveryje) apsaugotos paslaugos kliento slaptažodžiu. Elektroninis laiškas per internetą ar intranetą siunčiamas laikantis procedūros, kurią sudaro:

1. Laiško (el. pašto) siuntėjas.
2. Siuntėją aptarnaujantis pašto serveris (kuriame siuntėjas susikūrė pašto dėžutę ir naudojami pašto serverio teikiama paslauga).
3. Tinklas (internetas ar intranetas).
4. El. laiško gavėjo serveris.
5. El. laiško gavėjas.

Siuntėjas ir gavėjas siųsdami el. laišką bendrauja laikydamiesi tam tikrų taisyklių (protokolų POP3, *MS Exchange*), kurias palaiko pašto programos (pvz., *Thunderbird*, *Outlook*, ir pan.), naudodamiesi interneto naršykle (pvz., *Google Chrome*, *Mozilla Firefox*, *Opera* ir kt.). Tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus aktualu nustatyti, kas aptarnauja pašto serverį, el. pašto (siunčiamo, gaunamo, parengto, bet neišsiųsto ir pan.) saugojimo vietas ir susipažinti su korespondencijos turiniu bei adresatais. Pagal el. pašto saugojimo vietą skiriamos šios el. pašto rūšys: 1) kliento paštas, kai visa korespondencija atkeliauja į kliento (siuntėjo, gavėjo) e. įrangą, pvz., nešiojamąjį kompiuterį, delninį kompiuterį, ir jame saugoma; 2) žiniatinklio paštas (*WebMail*), kai visa korespondencija saugoma el. pašto paslaugos teikėjo serveryje (kietajame diske yra serverio vieta, kurioje laikomi el. laišakai). Į tai turi būti atkreiptas dėmesys renkant e. duomenis iš el. pašto. Kaip nustatyti el. pašto rūšį? Prieš tai būtina sužinoti kliento el. pašto adresą, el. pašto paslaugos teikėją. Tai galima sužinoti paklausus interneto paslaugos teikėjo, suteikiančio prieigą prie interneto ir kartais el. pašto paslaugas. El. pašto adreso struktūra gali būti skirtinga. Tai priklauso nuo tinklo, kuriame el. korespondencija cirkuliuoja (pasaulinis tinklas, intranetas, *Fi-doNet* ir pan.). Dažniausiai el. pašto adresas būna sudarytas iš dviejų dalių, atskirtų ženklu @. Kairėje pusėje rašomas vartotojo sukurtas adresas, pvz., *tiktak*, o dešinėje pusėje – pašto serverio adresas, pvz., *gmail.com*. Šiuo atveju norint nustatyti, kam priklauso el. pašto adresas *tiktak@gmail.com*, reikia kreiptis į pašto serverį *gmail.com* administruojantį asmenį. El. paštas dažniausiai būna: 1) interneto paslaugos teikėjo

¹⁰² Laisvoji interneto enciklopedija [interaktyvus], <http://lt.wikipedia.org/wiki/Elektroninis_pa%C5%A1tas>.

serveryje (sutampa interneto ir el. pašto paslaugos teikėjas), 2) el. pašto paslaugos teikėjo serveryje.

Tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus svarbus yra ne tik el. laiško turinys, bet ir jo antraštė, kurią galima skirstyti į dvi dalis: 1. Pildoma siuntėjo (gavėjo adresas, el. laiško kopijos siuntimas, tema, prisegti el. dokumentai); 2. Pildoma pašto programos (siuntėjo adresas, data ir laikas, el. laiško koduotė). Kartais el. laiško teksto negalima perskaityti dėl netinkamai parinktos koduotės (plačiau apie el. laiško koduotę žr. <http://www.ittc.vu.lt/lt/e-bendravimo-priemones/el-pastas/naudojimas/koduotes>). Norint peržiūrėti išsamią el. laiško antraštės informaciją reikia žinoti, kokia pašto programa naudojasi el. laiško gavėjas. Daugiau išsamos informacijos apie el. laiško antraštę skirtinguose el. pašto programose ir jos analizę galima rasti adresais:

<http://www.spamcop.net/fom-serve/cache/19.html>; <http://www.emailaddress-manager.com/tips/header.html>; <http://whatismyipaddress.com/find-headers>.

Derėtų atkreipti dėmesį į laiko juostas, nes tai turi didelę reikšmę tyrimui (pvz., nustatant dinaminį IP adresą) ir skirtingų el. pašto paslaugų teikėjų skirtingas *html* puslapių koduotes, pvz., ISO-8859-1 (skirtingi raišdynai ir kalbos).

Tyrimo metu siekiant gauti duomenų apie el. pašto vartotoją arba interneto tinklalapį administruojantį asmenį būtina išmanyti vadinamuosius domenų (angl. *domain*). Tai unikalūs, nuolatiniai, nekeičiamas vardas pasauliniame tinkle, reikalingas tam, kad interneto vartotojai galėtų pasiekti konkrečią interneto svetainę (pvz., www.telegraph.co.uk, www.prokuraturos.lt, www.km.ru, www.kaunas.policija.lt). Iš pateiktų pavyzdžių matome interneto adreso hierarchiją, sudarytą iš kelių lygių sričių (dviejų arba trijų). *uk*, *lt*, *ru* yra pirmojo (aukščiausiojo) lygio sritis. Todėl siekiant nustatyti tinklalapius, kam priklauso el. pašto dėžutė (pvz., aaa@km.ru), kurios domenai – *ru*, kokius duomenis asmuo pateikė registruodamas el. pašto dėžutę, IP adresus, iš kurių buvo prie jos prisijungta ir išsiųstas, tarkime, grasinančio pobūdžio el. laiškas ir pan., reikia kreiptis su teisinės pagalbos prašymu į Rusijos Federacijos teisėsaugos institucijas arba Interpolo padalinį Rusijos Federacijoje (angl. *International Criminal Police Organization*). Norint sužinoti, kas teikia el. pašto paslaugas, pvz., xxx@km.ru, xxx@direct.nacha.org, reikia nustatyti minėtuosius tinklalapius administruojantį asmenį. Tai sužinoma iš pradinio interneto puslapio, pateikto pasauliniame tinkle. Pavyzdžiui, www.km.ru, www.nacha.org, pradinio puslapio apatinėje dalyje pateikiama informacija apie tinklalapį administruojantį asmenį. Kiek kitaip *Skype* administratorių galima rasti interneto puslapio www.skype.com viršutinėje antraštėje pasirinkus komandą *support*, tada

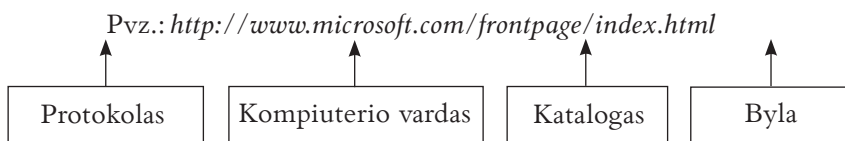
atsivėrusiame puslapyje apatinėje dalyje atvėrus *about* arba pasinaudojus internete teikiama IP adreso, el. pašto paslaugos teikėjo nustatymo paslauga šiuose tinklalapiuose: <http://centralops.net>; <http://www.yougetsignal.com> ir kt.

Norint gauti duomenis iš *xxx@gmail.com*, *xxx@direct.nacha.org* (IP adresas, iš kurių buvo jungtasi, kokie duomenys buvo pateikti registruojant el. paštą ir pan.) reikia kreiptis su teisinės pagalbos prašymu į Jungtinių Amerikos Valstijų teisėsaugos institucijas arba Interpolą. Oficialaus interneto paslaugų teikėjo interneto puslapio ir specialiųjų paieškos sistemų pateikiama informacija gali skirtis. Rekomenduojama vadovautis oficialiuose puslapiuose pateikiama informacija apie administratorių ir kontaktus.

Kiekvienas informacijos šaltinis internete turi savo unikalų adresą, vadinamą URL (angl. *Uniform Resource Locator*). Jį sudaro keturios dalys: informacijos perdavimo protokolo pavadinimas; vartotojo tapatybės nustatymo dalis arba vardas, kuriuo vartotojas užsiregistravęs interneto tarnybėje stotyje (nebūtina); kompiuterio adresas, t. y. simbolinis kompiuterio vardas; katalogas ir bylos vardas (nebūtina) (žr. 2 pav.).

2 paveikslas

URL struktūra

Pateiksime keletą URL pavyzdžių¹⁰³:

Šaltinio rūšis

Žiniatinklio puslapis

Byla

El. pašto adresas

FTP tarnybinė stotis

Gopher tarnybinė stotis

UseNet straipsnis

Telnet seansas

URL pavyzdys

<http://www.ku.lt/>

<file://C:/picture.bmp>

<mailto:vlapinas@takas.lt>

<ftp://ftp.sunet.se/pub/pictures/music/bjork>

<gopher://gopher.mysite.com>

<news:relcorn.newsusers>

<telnet://mysite.ru>

¹⁰³ Informacija ir komunikacija [interaktyvus], <http://193.219.177.96/Informatika/info-kom20004_001.htm>.

Kreipinys pagal IP adresą panašus į kreipinį pagal telefono numerį, o simbolinis vardas yra žmogaus vardo ir pavardės analogas ir, be abejo, naudoti kreipinį pagal vardą kur kas patogiau. Simbolinio vardo dėmenys taip pat atskiriami taškais. Vardas skaitomas iš dešinės į kairę, jame paprastai yra tokie dėmenys: dvi paskutiniosios raidės – šalies identifikatorius; po taško nurodoma įstaigos arba organizacijos santrumpa; po kito taško nurodomas kompiuterio vardas¹⁰⁴. Pavyzdžiui, simbolinis vardas *jonas.ktu.lt* skaitomas taip: *lt* – Lietuva, *ktu* – Kauno technologijos universitetas, *jonas* – kompiuterio vardas.

Visos šalys, išskyrus JAV, paskutiniosiomis dviem simbolinio vardo raidėmis nurodo šalies kodą. Pavyzdžiui, Prancūzija – *fr*, Vokietija – *de*. JAV adresuose paskutiniosios trys raidės nurodo organizacinę struktūrą: *.edu* reiškia švietimo institucijas, *.org* – pelno nesiekiančias ir nevalstybines organizacijas, *.com* – komercines įstaigas, *.gov* – JAV vyriausybės organizacijas, *.mil* – karines įstaigas, *.int* – tarptautines institucijas, *.net* – internete veiklą koordinuojančias ir paslaugas teikiančias organizacijas. Interneto adresas gali būti absoliutusias arba santykinis. Absoliutusias adresas turi visus komponentus ir vienareikšmiškai nustato objekto tapatybę pasauliniame tinkle. Santykinis adresas yra absoliučiojo adreso dalis ir gali būti vartojamas tada, kai iš konteksto galima vienareikšmiškai atkurti praleistąją dalį, pavyzdžiui, jeigu iš tinklalapio nurodomas kitas tinklalapis, esantis tame pačiame kataloge.

VII

Socialiniai tinklai. Socialiniai tinklai – aktyviai besiplečianti pasaulinio tinklo dalis, apimanti tiek paprastus diskusijų forumus, tiek sudėtingus visuomeninius, komercinius projektus (pvz., *Facebook*, *Youtube*, *LinkedIn* ir kt.). Čia kiekvienas vartotojas gali žiūrėti vaizdo įrašus, susipažinti su kitų asmenų pateikiamais dienoraščiais, išsakyta nuomone, vieno ar kito socialinio gyvenimo reiškinių komentarais. Prisiregistravus socialiniuose tinkluose galima įkelti parengtų straipsnių, vaizdo įrašų, dalytis jais su kitais socialinio tinklo lankytojais. Tarp įkeltos medžiagos gali būti tyrimui reikšmingų duomenų, todėl būtina juos tinkamai užfiksuoti (išsaugoti) ir nustatyti, kas pateikė. Pirmiausia norint išsaugoti vaizdo įrašą apie socialiniame tinklalapyje, pvz., *www.youtube.com*, pateiktą nusikalstamą veiką galima pasinaudoti nemokamomis programomis, padedančiomis išsaugoti šiuos vaizdo įrašus. Be to, norimą vaizdo įrašą galima įsikelti, pvz., iš tinklalapio *www.youtube.com*, laikantis tokios procedūros: išsirinkus vaizdo įrašą juostoje, nurodančioje tinklalapio adresą, žodį *youtube* reikia pakeisti žodžiu *voobys* ir paspausti klaviatūroje komandą *Enter* norint patekti į

¹⁰⁴ Informacija ir komunikacija [interaktyvus], <http://193.219.177.96/Informatika/info-kom20004_001.htm>.

naują tinklalapį. Viskas priklauso nuo kompiuteryje esančios operacinės sistemos, pvz., *Windows Vista* paprasčiausio leidimo, paspaudus komandą *run* klausiama, ar perkelti vaizdo įrašą (kartais papildomai klausiama, ar blokuoti). Tada reikia pasirinkti, kokių formatu perkelti, pvz., MP4 720p, arba naudotis nemokama *clip converter* tinklalapio paslauga. Vaizdo įrašas išsaugomas kompiuterio kietajame diske. Daugiau informacijos apie vaizdo įrašą įkėlusį vartotoją galima gauti www.youtube.com tinklalapyje šalia vaizdo įrašo lango pasirinkus vartotojo vardą. Taip pat svarbu užfiksuoti įrašo pavadinimą ir įkėlimo datą, kuri būna po vaizdo įrašo langu. Siekiant nustatyti paskyros vartotoją, jo registruojantis pateiktus duomenis, IP adresus, iš kurių buvo jungtasi prie paskyros, būtina kreiptis į tinklalapį www.youtube.com administruojantį asmenį (bendrovę). Remiantis vaizdo įrašą įkėlusio vartotojo paliktais duomenimis jo galima bandyti ieškoti pasauliniame tinkle (žr. patarimus http://email.about.com/od/findpeople/Find_People_and_Their_Email_Addresses.htm) arba specialiomis paieškos sistemomis (pvz., <http://tweepz.com> (ieškant asmenų *Twitter* socialiniame tinklalapyje); www.addresssearch.com (dažniausiai ieškant JAV); <https://pipl.com>, www.altavista.com, <http://www.wisdomportal.com> ir pan.). Socialiniuose tinkluose esančios programos rinkodaros tikslais registruoja apsilankiusius vartotojus.

Elektroniniai pinigai. Pagal Lietuvos Respublikos elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymo 2 straipsnio 1 dalį „elektroniniai pinigai – elektroninių pinigų leidėjams gavus piniginių lėšų (toliau – lėšų) iš fizinių arba juridinių asmenų į apyvartą išleidžiama piniginė vertė, išreikšta kaip reikalavimas jos leidėjui ir turinti šiuos požymius: 1) yra laikoma elektroninėse, įskaitant magnetines, laikmenose; 2) skirta mokėjimo operacijoms atlikti; 3) priimama asmenų, kurie nėra tų elektroninių pinigų leidėjai.“ Elektroniniai pinigai (toliau – e. pinigai) dar vadinami skaitmeniniais pinigais. Tai elektroninėse laikmenose saugoma pinigų vertė, kuria galima pasinaudoti atsiskaitant. Ši atsiskaitymo sistema kibernetinėje erdvėje vis labiau populiarėja. Atsiskaitant e. pinigais nebūtina turėti banko sąskaitą. Tai esminis e. pinigų ir prieigos priemonių, kai pinigai pervedami iš vienos banko sąskaitos į kitą, skirtumas. E. pinigai tampa savotiška bankų alternatyva, naudojama tiek teisėtiems, tiek neteisėtiems veiksams atlikti. E. pinigų veikimo formų gali būti įvairių, pvz., lustai, kuriuose buvo saugoma informacija apie įmokėtas lėšas, vėliau serveriuose saugoma informacija, o asmens kortelė, telefonas ar kitas daiktas veikia kaip kliento identifikatorius, taip pat bekontaktė atsiskaitymo technologija (kortelę reikia pridėti prie atsiskaitymo aparato, net nereikia suvesti PIN kodo).

Populiarėjant e. pinigams daugėja kibernetinėje erdvėje daromų nusikaltimų, kuriais siekiama užvaldyti slaptažodžius, elektroninės piniginės, dar vadinamos elektronine sąskaita, aktyvinimo kodus, jungimosi slaptažodžius ir pan. Milijonai žmonių naudojami *WebMoney*, *Liberty Reserve* e. pinigų ir mokėjimų sistemomis, *Pay-Pal* atsiskaitymo kibernetinėje erdvėje sistema, o e. piniginės ir sąskaitos papildomos įvairiai: grynaisiais pinigais, pervedimais naudojantis internetine bankininkyste ir t. t. Kibernetinėje erdvėje daromų nusikaltimų tyrimas, be jau minėtų e. duomenų rinkimo e. įrangoje, informacijos laikmenose ir atmintinėse, apima ir e. bankininkystės sritį. Norint nustatyti, kam priklauso e. piniginė (banko sąskaitos analogas), rekomenduojama kreiptis į Lietuvos kriminalinės policijos biuro elektroninėje erdvėje padarytų nusikaltimų tyrimo valdybą. Kiekvienas, kas nori sumokėti, papildyti e. piniginę, atsidaryti e. piniginę ar sąskaitą *WebMoney* arba kitoje elektroninių pinigų ir mokėjimų sistemoje, privalo pateikti tam tikrus duomenis (pvz., mobiliojo ryšio telefono abonentų numerį ir pan.). Šie duomenys saugomi sistemą administruojančioje bendrovėje.

E. duomenų paieškos kompiuteryje ypatumai. E. įranga, pvz., nešiojamasis kompiuteris, gali turėti vieną arba du kietuosius diskus, kurie žymimi lotyniškais raidėmis A ir B. E. įrangoje esantis vienas kietasis diskas žymimas raide A, o raidė B praleidžiama. Raide C pradamas žymėti kietojo disko dalijimas į dalis. Kitomis lotyniškais raidėmis (po paskutiniosios kietojo disko skaidymą žyminčios raidės) žymimas diskasukis, skirtas peržiūrėti optinius diskus (DVD-RW), pvz., F. Toliau kompiuteryje sukurti virtualūs diskai, prijungtos atmintinės, informacijos laikmenos, pvz., prijungtas USB atmintukas *Corsair*, žymimas raide G. Į kompiuterio lizdą įdėta atminties kortelė žymima kita abėcėlės tvarka einančia raide. Visa ši informacija gaunama kompiuterio pelės klavišu du kartus paspaudus monitoriuje esančią e. įrangos piktogramą *Mano kompiuteris* (angl. *My computer*). Tiriant kibernetinėje erdvėje padarytus nusikaltimus patartina vadovautis kriminalistikos mokslo suformuluota universalia taktine taisykle, pagrįsta dviem teiginiais: nuo bendro – prie atskiro, pirmiau akimis – vėliau rankomis.

Apžiūrint objektą (aut. past.: nebūtinai atliekant apžiūrą), pvz., nešiojamąjį kompiuterį, sužinomas iš simbolių (skaičių arba raidžių) sudarytas įrenginio serijos numeris, pvz.: HP nešiojamasis kompiuteris 5CB2320NJC. Nešiojamuosiuose kompiuteriuose serijos numeris dažniausiai nurodomas etiketėje kompiuterio apačioje arba ant baterijos. Tai galima daryti tik pasitarus su specialistu. Etiketė su reikalinga informacija staliniuose kompiuteriuose būna korpuso viršuje, serveriuose – priekinėje korpuso dalyje.

Jeigu žinomas e. įrangos pavadinimas, modelį ir serijos numerį galima patikrinti ieškomų ir rastų sunumeruotų ir individualių požymių turinčių daiktų ir dokumentų registre, esančiame Policijos departamento prie VRM interneto svetainėje *www.policija.lt* skyriuje „Paieška policijos duomenų bazėse“.

Kitas šių nusikaltimų tyrimo požūriu svarbus yra e. įrangos (kompiuterio) MAC adresas (angl. *Media access control address*). MAC adresas yra unikalus gamintojo priskirtas daugelio tinklo plokščių identifikavimo numeris. Kiekviena tinklo plokštė su unikaliu iš simbolių (raidžių arba skaičių) sudarytu MAC adresu, pvz., 00-1C-25-9E-4E-8E, yra savotiškas elektroninės įrangos identifikatorius tinkle (laidiniame ar bevielame). MAC adresą, kaip ir duomenis apie kompiuterio vardą, IP adresą ir pan., WINDOWS operacinės sistemos versijose *XP*, *VISTA*, *Windows 7* galima rasti taip: reikia paspausti pele e. įrangos monitoriuje matomą piktogramą *Start*, naujai atsivėrusiame langelyje susirasti komandą *run*, atsivėrusiame tuščiaame langelyje įvesti komandą *cmd* ir spustelėti langelio apačioje komandą OKEY arba klaviatūros klavišą *Enter*. Naujai atsivėrusiame lange po užrašų *C:\Documents and settings\User jonas>* (kompiuterio pavadinimas, kurį susikuria vartotojas instaliuodamas operacinę sistemą, pvz., jonas) reikia suvesti *IPconfig-all*. Tame pačiame lange pateikiama informacija apie IP, MAC (angl. *physical address*) ir pan. Tai padeda rasti pavogtą e. įrangą, pvz., nešiojamąjį kompiuterį, pagal jo tinklo plokštės fizinį adresą (MAC), jeigu interneto paslaugų teikėjas kaupia duomenis ne tik apie prisijungimą prie interneto, bet ir prisijungusios e. įrangos naudotą MAC adresą, turėtą prisijungiant prie interneto. Svarbiausia nustatyti interneto paslaugų teikėją, kurio tinkle naudojamas pavogtas kompiuteris. Lietuvoje minėtą paslaugą teikia daugiau kaip 100 ūkio subjektų. Dėl to sunku ieškoti interneto paslaugos teikėjo. Specialia programine įranga galima atkurti paskutinę informaciją, buvusią kompiuterio operatyviojoje atmintyje (angl. *Random access memory* – RAM), pvz., rengtus dokumentus prieš kompiuterį išjungiant ar perjungiant į budėjimo arba miego režimus. Reikia atverti piktogramą *My computer*, tada pasirinkti *DisC (C:)* ir du kartus paspausti kairiuoju pelės klavišu. Tada atsiveria langas su įvairiomis bylomis. Be to, atvertame *My computer* lange įrankių juostoje kairiuoju pelės klavišu galima paspausti *Tools* → *Folder options* → *View* → *Advanced settings* ir atsivėrus šiam langui pasirinkti norimas atverti bylas. Pašalinus varnelę kataloge *Hidden files and folders* ir suaktyvinus rinkmenas randama byla, pavadinta *pagefile.sys*. Joje saugoma informacija aktualiu klausimu. Norint sužinoti, kokie veiksmai buvo atliekami e. įrangoje, pvz., nešiojamajame kompiuteryje, dešiniuoju pelės klavišu reikia paspausti piktogramą *My computer* ir darbalaukyje atsivėrus tvarkomajai lentelei kairiuoju pe-

lės klavišu paspausti pasirinktą komandą *manage*. Tada atsiveria lentelė *Computer management*. Paskui kairiuoju pelės klavišu reikia du kartus paspausti komandą *Events viewer*. Atsivėrus šiam langeliui kairiuoju pelės klavišu reikia du kartus paspausti komandą *application*. Atsivėrusiame lange pateikiama išklotinė apie kompiuteryje atliktas operacijas, pvz., dokumentų spausdinimą, nurodomi data ir laikas (įskaitant *log on* ir *log off events*). Ten pat galima rasti informacijos apie kitus apžiūrimos e. įrangos (pvz., nešiojamojo kompiuterio) naudotojus kataloge *Local users and groups* (katalogų, rinkmenų, komandų pavadinimai gali šiek tiek skirtis; tai priklauso nuo naudojamos operacinės sistemos versijos). Suaktyvinus komandą *Shared files* galima nustatyti, ar iš apžiūrimo kompiuterio kas nors ima duomenis.

Ar kompiuteris įjungtas į tinklą, ar duomenys gaunami, nustatoma taip: *Start* → *Control panel* kataloge surandama piktograma *Network connections*, ten pat esančiame kataloge *Printers and faxes* matyti, kokio modelio spausdintuvai prijungti prie kompiuterio.

Norint sužinoti, kokios programos įsijungia paleidus konkretų kompiuterį, kairiuoju pelės klavišu reikia paspausti piktogramą *Start*. Atsivėrus langeliui *run* reikia įrašyti komandą *msconfig*. Tada ją reikia suaktyvinti ir naujai atsivėrusiame langelyje pasirinkus skiltį *Start up* rodoma, kokios programos pradėjo veikti. Skiltyje *Service* matyti, kokios pagalbinės funkcijos įsijungia paleidus kompiuterį. Kompiuterio registrai paleidžiami taip pat, tik surinkus komandą *regedit*. Čia pateikiama informacija, kaip sistema veikia, pvz., kokios programos išvesties ir įvesties įrenginių funkcionavimui palaikyti instaliuotos. Tą pačią informaciją galima gauti ir kitaip, per *Control panel* einant į katalogą *add or remove program*.

Informacija apie *Word* ar kitu formatu sukurtą dokumentą (sukūrimo, pakeitimo data ir laikas, jo dydis ir pan.) randama dešiniuoju pelės klavišu paspaudus sukurtos rinkmenos (dokumento) pavadinimą. Atsivėrusioje lentelėje pasirinkus komandą *properties* reikia paspausti pelės klavišu ir minėtoji informacija pasirodo ekrane.

Biuro programų paketu *Microsoft Office* sukurtų e. duomenų, pvz., *Word* formatu, metaduomenys yra šie: sukūrimo laikas ir data; pakeitimo data ir laikas; e. duomenis sukūręs autorius; spausdinimo data ir laikas; paskutinis dokumentą išsaugojęs vartotojas. Apie dingusių dokumentų paiešką e. įrangoje (pvz., asmeniniame kompiuteryje) daugiau informacijos galima rasti kompanijos *Microsoft* tinklalapyje.

E. įrangoje saugomos fotonuotraukos, paveikslėliai ir panašūs duomenys suteiks informacijos apie jų formatą (pvz., JPEG), dydį, sukūrimo ir keitimo datą ir laiką, paskutiniojo atvėrimo datą ir laiką.

Kompiuterio kietajame diske galima rasti duomenų apie apžiūrimo kompiuterio vartotojo (vartotojų) aplankytus interneto tinklalapius, lankymosi datą ir laiką. Interneto naršyklės laikinai saugo gautus tinklalapio elementus, kad kitą kartą lankantis tame pačiame tinklalapyje jo elementai būtų ne įkeliami iš tarnybinės stoties, o paaimami iš kompiuterio kietojo disko laikinųjų bylų katalogo. Vartotojo aplankyti interneto puslapiai randami, pvz., interneto naršyklėse *Internet Explorer 7*, *Mozilla Firefox*. Reikia paleisti vieną iš minimų naršyklių, tada paspausti vienu metu kompiuterio klaviatūros klavišų ženklus *Ctrl* ir *H* arba atsivėrusioje *Internet Explorer 7* lango kairėje viršutinėje dalyje pelės klavišu paspausti geltoną žvaigždutę su užrašu *Favorites*. Tada pateikiama informacija apie aplankytus interneto puslapius.

Daugelis vartotojų naudojami paieškos sistema *Google*, kuri kaupia kiekvieno lankytojo aplankytus tinklalapius. Informaciją apie lankytus puslapius galima rasti taip: reikia atverti *Google* paieškos sistemą, į paieškos langelį įvesti adresą <http://www.google.com/history>, pateikti sistemai paieškos rezultatus, pasirinkti *Google accounts*, įeiti į šį puslapį, suvesti el. pašto adresą ir slaptažodį. Jeigu naudojama *gmail* el. pašto dėžute, reikia suvesti tokius pačius duomenis kaip jungiantis prie *gmail* el. pašto dėžutės. Atsivėrusiame puslapyje <https://history.google.com/history/> pateikiama išsami vartotojo naršymo internete istorija. Nemažai kitų paieškos sistemų ir socialinių tinklų registruoja tinklalapių lankytojus.

Bylos (angl. *files*) santykinai skirstomos į laikinąsias ir pastovias. Laikinas bylas, kurios dažniausiai sukuriamos diegiant kokią nors programą, galima rasti kompiuterio kietojo disko dalyje *Disk(C:). /Documents and Settings/[vartotojo vardas]/Local Settings/Temp*.

Atsižvelgiant į operacinę sistemą (toliau – OS), sukuriančią sąsajas, jungiančias elektroninės įrangos techninę dalį (angl. *hardware*) ir taikomąsias programas, elektroninių duomenų paieškos seka gali skirtis. Gali skirtis ne tik skirtingos OS konfigūracijos, bet ir OS versijos, pvz., *Windows XP*, *Windows Vista*, *Windows 7*. Be to, gali būti kiek kitaip įvardyta komanda ir pan.

Naujo dokumento sukūrimas ir išsaugojimas. Norint duomenis išsaugoti kietajame diske reikia atlikti tam tikrus veiksmus. Paspaudus komandą *išsaugoti*: (angl. *save*) sukurtas dokumentas perkeliamas į rinkmenų ar aplankų išdėstymo sistemos atmintį (angl. *File Allocation Table*, (toliau – FAT), sukuriama šios rinkmenos ar aplankalo (dokumento) pavadinimas, nurodomas jo dydis. Minėtąją rinkmeną ištrinant į FAT siunčiama komanda, kad vieta, kurioje rinkmena saugoma, skelbiama skaitmeniškai laisva ir

leidžiama įkelti kitą saugoti skirtą rinkmeną. Ištrintą rinkmeną (angl. *file*) galima atkurti. Į ištrintos rinkmenos vietą įrašius kitą rinkmeną specialia programa galima rasti ir atkurti prieš tai buvusios rinkmenos turinį. Labai sunku pateikti rinkmeną, kuri dydžiu atitiktų ištrintąją. Visiškai ištrinti duomenų beveik neįmanoma. Daugiau informacijos apie specialiąsias programas šiuo klausimu yra tinklalapiuose:

<http://www.mh-service.de>;

<http://recover-lost-files.com/category/data-recovery-software/>; <http://www.accessdata.com/products/digital-forensics/ftk>; <http://www.pchelpsoft.com/data-recovery/>.

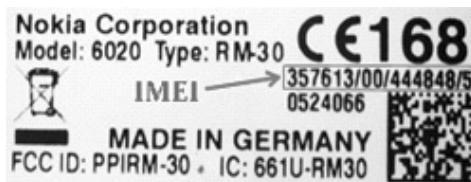
Elektroninių duomenų paieška kitoje elektroninėje įrangoje (maršruto parinktuve ir modeme, tinklo komutatoriuose, skaitytuve, spausdintuve, kopijavimo aparate, mobiliojo ryšio telefono aparate). Iš maršruto parinktuvo ir modemo galima gauti šiuos tyrimui reikšmingus duomenis: informaciją apie tinkle esančius vartotojus, jų prisijungimą, duomenų perdavimą arba gavimą ir perduodamų duomenų formatą (pvz., *word*, *pdf*); dydis (Kb, Mb) ir kt. Modemai, t. y. įrenginiai, keičiantys analoginius signalus į skaitmeninius, ir atvirkščiai, naudojami rečiau, dažniausiai interneto paslaugų teikėjo TEO tinkle.

Tinklo komutatoriai (angl. *network switch*) valdo duomenų srautus taip, kad jie pasiektų adresatą greičiausiai ir su mažiausiais nuostoliais. Tinklo komutatoriai parinkti maršrutą duomenų srautui gali tik pagal konkretų MAC adresą. Apžiūrint tinklo komutatorių galima gauti svarbių duomenų, ypač specialiąją įrangą, pvz., BREAK (angl. *Broadband Router Evidence Acquisition Kit*). Tai priklauso nuo modelio ir programinės įrangos.

Skaitytuvai, spausdintuvai, kopijavimo aparatai dažniausiai neturi pastoviosios atminties. Jie naudoja juose esančią operatyviają atmintį konkrečiai užduočiai atlikti. Prieš atjungiant minėtąją elektroninę įrangą nuo šaltinio būtina pasitikrinti, ar įranga įjungta į tinklą, ar turi atlikti ir atlieka užduotį (pvz., spausdina). Nustačius, kad išvesties įrenginys dar turi atlikti užduotis, rekomenduojama leisti tai padaryti. Įsitikinus, kad visi veiksmai atlikti ir atjungimas nepakenks tyrimo sėkmei, išvesties įrenginį galima atjungti nuo elektros energijos šaltinio.

Mobiliojo ryšio telefono aparatas turi tris atmintines: vidinę pastoviąją atmintį (atminties mikroschemoje), išimamą informacijos laikmeną ir SIM kortelę. Mobiliojo ryšio telefono aparato apžiūra gali suteikti šiuos duomenis: skambinusių asmenų telefonų numerius, kas ir kada skambino, tikslus kiekvieno skambinimo datą, laiką ir pokalbio trukmę, adresų knygą (telefonų numerių sąrašas būna telefone ir (arba) SIM kortelėje, balso

pašto pranešimus, išsiųstas ir gautas trumpąsias žinutes (SMS), priminimus veiklos planavimo atmintinėje ar dienotvarkėje ir t. t. Informaciją iš mobiliojo ryšio telefono aparato atmintinių galima perkelti į kompiuterį specialia e. įranga, pvz., firmos *Cellebrite* įrenginiu. Be to, labai svarbus tyrimui yra judriojo ryšio (mobiliojo telefono) identifikatorius (angl. *International Mobile Equipment Identity*, toliau – IMEI), sudarytas iš 15–17 simbolių (skaičių) ir identifikuojantis mobiliojo ryšio telefono aparatą. Šis numeris randamas etiketėje nuėmus telefono aparato maitinimo šaltinį – bateriją.

Norint sužinoti IMEI numerį neatvėrus mobiliojo ryšio telefono aparato korpuso reikia surinkti tam tikrų simbolių seką, pvz., *Nokia* modelio telefono aparato klaviatūroje renkama **#06#* ir IMEI numeris pateikiamas ekrane.

Nokia modelio telefono klaviatūra surinkus simbolius **#0000#* pateikiama informacija apie telefono aparato programinės įrangos versiją ir išleidimo datą.

Telefono aparato abonento numeris nustatomas keliais būdais. Norėdamas sužinoti Jums skirtą telefono numerį pasirinkite *Meniu > Adresų knyga > Mano numeris* ir paspauskite *OK*. Po kelių sekundžių telefono ekrane pasirodys Jums skirtas prisijungimo numeris (arba numerių sąrašas, jeigu skirti keli prisijungimo numeriai).

Klaviatūroje, pvz., *Vodafone* ryšių operatoriaus tinkle, surinkus simbolius **#100#* ar **111*2#* reikia paspausti skambinimo funkciją. Surenkami simboliai priklauso nuo telefono aparato modelio, šalies mobiliojo ryšio operatoriaus ir pan.

Dar galima paskambinti kitam mobiliojo ryšio vartotojui. Jo telefono aparate pasirodo skambinančio asmens telefono abonento numeris (nebent įjungta funkcija *slėpti numerį*).

Minėtųjų atskirų parametrų nustatymo procedūros skirtingose šalyse gali skirtis dėl įvairių priežasčių (pvz., taikomi skirtingi ryšio standartai, skiriasi telefono modelio programinė įranga ir pan.).

Savotiškas „pasas“ mobiliojo ryšio tinkle yra SIM kortelė – kliento tapatybės nustatymo modulis (angl. *Subscriber Identity Module*), turinti unikalų serijos numerį (angl. *Integrated Circuit Card ID*). Sutrumpintai

ji vadinama ICCID. Ji sudaryta iš skaitmeninių simbolių, kuriuos galima suskirstyti į tris atskiras grupes. Daugiau apie tai galima sužinoti Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau – JTO) padalinio – Tarptautinės telekomunikacijos sąjungos tinklalapyje pateikuose teisės aktuose, pvz., rekomendacijoje E.118.

Kitas tyrimui svarbus objektas, padedantis nustatyti mobiliojo ryšio telefono savininko tapatybę ir susijęs su SIM kortele, yra tarptautinis mobiliojo telefono abonento tapatybės kodas, dar vadinamas tarptautiniu judriojo ryšio abonento identifikatoriumi (angl. *International Mobile Subscriber Identity*), sutrumpintai IMSI. Jis tinkle identifikuoja mobiliojo ryšio paslaugas teikiančią operatorių ir susideda iš ne mažiau kaip penkiolikos simbolių. Pirmieji trys simboliai suteikia informaciją apie šalies mobilųjį kodą (angl. *Mobile Country Code*), sutrumpintai vadinamą MCC, pvz., Lietuvos Respublikos MCC kodas yra 246. Kiti du arba trys skaičiai suteikia informaciją apie mobiliojo ryšio paslaugos teikėją (angl. *Mobile Network Code*), sutrumpintai vadinamą MNC. Pavyzdžiui, mobiliojo ryšio paslaugas teikiančiai Lietuvos Respublikos bendrovei *Omnitel* minėtoje organizacijoje suteiktas kodas 01. Kiti skaičiai yra mobiliojo abonento identifikacijos numeris (angl. *Mobile Subscriber Identification Number*), sutrumpintai vadinamas MSIN. Daugiau informacijos apie mobilųjį šalies kodą ir mobiliojo ryšio operatoriams suteiktus kodus galima rasti JTO padalinio – tarptautinės telekomunikacijos sąjungos – tinklalapyje <http://www.itu.int>.

Tyrimo metu svarbu gauti abonento identifikavimo kodą, vadinamąjį PIN (angl. *Personal Identification Number*) kodą, kuris reikalingas telefonui įjungti arba išjungti. Renkant PIN kodą suklysti galima du kartus. Trečią kartą neteisingai surinkus skaičių PIN kodas užblokuojamas. Tada reikalingas PUK (angl. *Personal Unblocking Key*) kodas, skirtas SIM kortelės PIN kodui atkoduoti. Bendroji taisyklė yra tokia: jei elektroninė įranga išjungta, ją reikia palikti išjungtą, nes įjungus gali pasikeisti įrangoje esantys elektroniniai duomenys. Prieš atliekant tyrimo veiksmus reikia konsultuotis su specialistu. Atliekant tyrimo veiksmą, pvz., apžiūrą, kratą, reikia paimti ir paimamos e. įrangos vartotojo instrukcijas.

Specialiųjų žinių taikymas (objektų tyrimas, ekspertizė). Didžiojo aštuoneto (G 8) pavedimu 1999 m. Tarptautinė kompiuterinių įrodymų organizacijos (angl. *International Organization on Computer Evidence*) darbo grupė parengė tinkamiausios praktikos gaires, susijusias su skaitmeninių technologijų teismo ekspertizės atlikimu. Šiame dokumente pateikti bendrieji elektroninių duomenų (originaliame tekste vartojama sąvoka „skaitmeniniai įrodymai“) radimo, paėmimo, saugojimo ir tyrimo principai.

1. Visiems elektroniniams duomenims turi būti taikomos bendrosios pripažinimo įrodymais taisyklės.
2. Elektroninių duomenų turinio vientisumas privalo išlikti nepakitęs net ir toliau atliekant tyrimo veiksmus.
3. Jeigu būtina atlikti originalių elektroninių duomenų tyrimą, tai atliksiantis asmuo privalo būti tinkamai apmokytas.
4. Visa veikla, susijusi su elektroninių duomenų radimu, paėmimu, laikymu ir perdavimu, privalo būti tinkamai fiksuota, saugoma ir prieinama su ja norintiems susipažinti proceso dalyviams.
5. Asmuo, kurio žinioje yra objektai su elektroniniais duomenimis (už tyrimą atsakingas pareigūnas), yra atsakingas už visus veiksmus, vykdomus su minėtaisiais objektais.
6. Bet kuri institucija, atsakinga už prieigos prie objektų su elektroniniais duomenimis suteikimą, jų saugojimą ar perdavimą, yra atsakinga ir už šių bendrųjų principų ir teisės normų laikymąsi tyrimo metu¹⁰⁵.

Objektų tyrimas skiriamas vadovaujantis BPK 205–211 straipsniais, Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymu¹⁰⁶, ekspertinių institucijų veiklą reglamentuojančiais teisės aktais, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymu Nr. I-14 patvirtinta rekomendacija „Dėl užduočių specialistams arba ekspertams skyrimo“ ir vėlesniu pakeitimu, 2012 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. I-235¹⁰⁷ bei kitais teisės aktais, reglamentuojančiais informacinių technologijų sritį. Klausimus objektų tyrimui (ekspertizei) parengti rekomenduojama prieš tai pasikonsultavus su konkrečios mokslo srities specialistu.

Skiriant objektų tyrimą ar ekspertizę turi būti laikomasi šių nuostatų:

1. Turi būti faktinis tyrimo ar ekspertizės pagrindas.
2. Tyrimas ar ekspertizė turi būti būtini ir pagrįsti.
3. Formuluoju klausimus turi būti glaudžiai bendradarbiaujama su specialistu ar ekspertu.
4. Formuluoju klausimus turi būti vartojami tinkami terminai.
5. Užduotys turi būti aiškiai ir tiksliai suformuluotos klausimų forma.

¹⁰⁵ International Organisation on Computer Evidence (IOCE) interneto svetainė. Guidelines for Best Practice in the Forensic Examination of Digital Technology [interaktyvus], <http://www.ioce.org/fileadmin/user_upload/2002/ioce_bp_exam_digit_tech.html>.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4969.

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymas Nr. I-14 „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2011, Nr. 8-379.

6. Turi būti nustatyta užduočių atlikimo tvarka.
7. Tyrimo medžiaga proceso požiūriu turi būti tinkamai įforminta, objektai tyrimą ar ekspertizę atliksiančiam subjektui turi būti pateikti laiku.

Naudinga informacija objektų tyrimo ar ekspertizės skyrimo klausimais pateikta Lietuvos prokuratūros, Lietuvos teismo ekspertizės centro, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimo centro tinklalapiuose. Informacinių technologijų tyrimą ar ekspertizę atliksiančiam specialistui klausimai formuluojami atsižvelgiant į konkrečias kibernetinėje erdvėje padaryto nusikaltimo aplinkybes. Specialistui (ekspertui) rekomenduojama užduoti kuo konkretesnius klausimus, išsamiai pateikti informaciją apie įvykio aplinkybes, jeigu galima, suteikti kuo daugiau informacijos apie slaptažodžius, aktyvinimo kodus.

Specialistui (ekspertui) pateikiami klausimai privalo būti tik iš informacinių technologijų srities, pvz.:

- Iš kokio tinklo (ar elektroninės įrangos) ir kaip naudojantis galėjo būti neteisėtai prisijungta prie konkrečios informacinės sistemos?
- Ar galima atkurti elektroninius duomenis iš iš dalies sugadintos informacijos laikmenos? Jeigu taip, koks yra atkurtų elektroninių duomenų turinys?
- Ar tyrimui pateiktoje informacijos laikmenoje yra autentiški elektroniniai duomenys ar tai tik kopija?
- Ar kratos metu surasta ir paimta programinė įranga informacijos laikmenoje yra kenksminga? Jeigu taip, tai kokią žalą informaciniam saugumui ji galėjo ar gali padaryti?
- Ar tyrimui pateikta elektronine įranga ir joje esančia programine įranga buvo galima atlikti šiuos tvarkymo veiksmus (nurodyti, kokius konkrečiai)?
- Kaip buvo pakeistas elektroninių duomenų turinys?

/ VIII / skyrius

**Nusikaltimų ir baudžiamųjų
nusižengimų ekonomikai ir verslo
tvarkai tyrimas**

TURINYS

8.1. Įrodinėtinos aplinkybės tiriant nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai	166
8.2. Tolesni tyrimo veiksmai	174
8.3. Darbas su dokumentais. Apžiūra	177
8.4. Specialiųjų žinių naudojimas	182

Ekonominio pobūdžio nusikalstamų veikų darymo sritis yra ekonominiai santykiai, susiklostę ūkinėje, gamybinėje, komercinėje, profesinėje ar kitoje veikloje, dažnai susiję su neleistina (uždrausta įstatymu) materialinių vertybių gamyba, laikymu, gabenimu, realizavimu, neteisėta juridinių asmenų veikla ir pan. Ekonominio pobūdžio nusikalstamos veikos glaudžiai susijusios su ta ūkio šakos sritimi, kurioje jos padaromos. Tai lemia jų atskleidimo specifiką ir suponuoja būtinumą turėti konkrečios ūkio srities žinių. Nusikalstamos ekonominio pobūdžio veikos gali būti skirstomos pagal jų padarymo sritį: valstybiniame sektoriuje ir privačiame sektoriuje. Dar jos skirstomos pagal veiklos pobūdį: užsiimant legalia ir užsiimant nelegalia veikla. *Ekonominis nusikalstamumas* – tai visuma iš savanaudiškų paskatų ekonomikos srityje daromų nusikaltimų, kuriais kėsinamasi į nuosavybę, kitus vartotojų, partnerių, konkurentų ir valstybės interesus, taip pat į ekonomikos valdymo tvarką įvairiose ūkio šakose.

BK XXXI skyriuje nustatyti nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai: kontrabanda (BK 199 straipsnis), muitinės apgaulė (BK 199¹ straipsnis), neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis (BK 1992 straipsnis), neteisėtas prekių ar produkcijos neišvežimas iš Lietuvos Respublikos (BK 200 straipsnis), neteisėtas namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, nedenaūruoto, denaūruoto ar techninio etilo alkoholio, jų skiedinių (mišinių) ir aparatų jiems gaminti gaminimas, laikymas, gabenimas ar realizavimas (BK 201 straipsnis), neteisėtas vertimasis ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla (BK 202 straipsnis), neteisėta juridinio asmens veikla (BK 203 straipsnis), svetimo prekių ar paslaugų ženkle naudojimas (BK 204 straipsnis), apgaulingas pareiškimas apie juridinio asmens veiklą (BK 205 straipsnis), kredito, paskolos ar tikslinės paramos panaudojimas ne pagal paskirtį ar nustatytą tvarką (BK 206 straipsnis), kreditinis sukčiavimas (BK 207 straipsnis), skolininko nesąžiningumas (BK 208 straipsnis), nusikalstamas bankrotas (BK 209 straipsnis), komercinis šnipinėjimas (BK 210 straipsnis), komercinės paslapties atskleidimas (BK 211 straipsnis).

Bendras visų minėtųjų nusikalstamų veikų objektas yra Lietuvos Respublikos ekonomika, verslo tvarka, finansų sistema. Tiesioginiai objektai gali būti įvairūs: teisės aktais nustatyta daiktų, privalomų pateikti muitinei, gabenimo, pateikimo muitinės kontrolei tvarka; akcizais apmokestinamų prekių įgijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, naudojimo, realizavimo tvarka, namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų ar kitų alkoholio produktų gaminimo, laikymo gabenimo, realizavimo tvarka, teisės aktuose nustatyta vertimosi komercine, ūkine, finansine ar profesine veikla tvarka; juridinio asmens steigimo ar veiklos tvarka, prekių ir paslaugų ženklų naudojimo tvarka, sąžiningo ūkininkavimo principai ir kt.

Ryškiausias šios rūšies nusikalstamų veikų subjektų bruožas yra savanaudiškumas, noras lengvai praturtėti, siekimas pasipelnyti ir išvengti privalomų mokesčių, nesąžiningos konkurencijos būdų naudojimas ir pan. Tokio pobūdžio nusikalstamas veikas darantys asmenys pasižymi aukštu intelektu, dažniausiai turi aukštąjį išsilavinimą. Tačiau jas gali daryti įvairaus intelekto subjektai. Daugelis jų užsiima komercine, ūkine, finansine, profesine veikla ir yra juridiniams subjektams vadovaujantys asmenys, taip pat asmenys, vykdančys įvairias funkcijas: vadybininkai, sandėlininkai, gamybos darbuotojai ir pan. Minėtieji asmenys veikia savo profesinės veiklos srityje, kurią gerai išmano. Neretai nusikalstamas veikas padaro organizuotos grupės ar nusikalstami susivienijimai.

Daugeliu atvejų asmenys vykdo tam tikrą teisės aktais uždraustą veiklą, iš kurios gauna neteisėtų pajamų. Veikla daugeliu atvejų susijusi su asmens profesija. Dalis veiklos gali būti vykdoma teisėtai, kita dalis – neteisėtai. Pavyzdžiui, gabenimo paslaugas teikianti įmonė, be savo teisėtos veiklos, per valstybės sieną gabena kontrabandą. Dažnai tai daroma siekiant užmaskuoti kontrabandą, taip pat legalizuoti iš jos gautas pajamas, kurios įtraukiamos į legalias įmonės pajamas, ir taip užmaskuojama jų nusikalstama kilmė. Objektiveji kontrabandos požymiai pasireiškia aktyviais veiksmais – neteisėtu privalomų pateikti muitinei daiktų gabenimu per Lietuvos Respublikos valstybės sieną. Kitų nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėta produkcijos gamybos ir realizavimo veikla, pavyzdžiui, neteisėtu namų gamybos stipraus etilo alkoholio produktų ir jiems gaminti skirtų aparatų gaminimas, laikymas, gabenimas ar realizavimas, yra objektiveji požymiai. Neteisėto vertimosi ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla nusikalstamos veikos objektiveji požymiai yra tik aktyvūs veiksmai, susiję su tam tikros veiklos pobūdžiu. Ūkinė veikla susijusi su prekių gamyba, pardavimu, paslaugų teikimu, komercinė – su prekių pirkimu ir perpardavimu, finansinė – su finansinių paslaugų teikimu, profesinė – su profesinės srities paslaugų teikimu. Pavyzdžiui, kreditinio sukčiavimo atveju panaudojama apgaulė siekiant suklaidinti finansines paslaugas teikiantį subjektą, kad jis suteiktų paskolą, kreditą, subsidiją, laidavimą ar banko garantijos raštus. Esant nusikalstamam bankrotui objektiveji požymiai pasireiškia sąmoningais veiksmais, nukreiptais į įmonės bankrotą, t. y. į nemokios įmonės būklę.

Šios rūšies nusikalstamos veikos gana plačiai paplitusios. Ypač jų padaugėja pablogėjus ekonominei valstybės padėčiai, esant dideliame nedarbui, pablogėjus valstybės mikro- ir makroekonominiams rodikliams. Šios rūšies nusikalstamų veikų latentškumo laipsnis yra didelis, todėl ne visos jos atskleidžiamos, registruojamos ir įtraukiamos į oficialią statistiką. Viena iš didelio latentškumo priežasčių yra ta, kad žala darant šios rūšies nusikalstamas

veikas daugeliu atvejų padaroma valstybei. Tai lemia, kad apie daugumą nusikalstamų veikų sužinoma ne iš fizinių ar juridinių asmenų jiems apie tai pranešus, o teisėsaugos pareigūnams ar atsakingiems valstybės tarnautojams nustačius nusikalstamos veikos požymius ir pradėjus tyrimą.

Pavojingumas. Kiekvienos valstybės gerovės pagrindas yra stipri jos ekonomika. Silpna valstybės ekonomika skatina nedarbą, mažina asmenų perkamąją galią, o tai dar labiau silpnina ekonomiką. Ekonominio pobūdžio nusikalstamos veikos daro tiesioginę žalą valstybės išdui, nes kiekviena iš jų tiesiogiai arba netiesiogiai susijusi su įplaukų į ją sumažėjimu. Mokesčių į biudžetą nesurinkimas tiesiogiai ir skaudžiai paliečia tiek piliečius, tiek verslo subjektus ir kenkia ekonomikai, nes neskatina jos plėtros, priverčia valstybę skolintis, smukdo jos autoritetą, riboja investicijas, šalyje kyla masinis piliečių nepasitenkinimas. Tai iš dalies turi įtakos valstybės politiniam stabilumui ir pažeidžiamumui. Apibendrinant galima teigti, kad ekonominis nusikalstamumas kaip reiškinys kelia realų materialųjį pavojų valstybės ekonominiams santykiams, o tai kelia realią grėsmę nacionaliniam valstybės saugumui¹⁰⁸.

Daryti ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas yra sudėtinga. Jos daromos sistemingai, todėl neretai susideda iš kelių ar keliolikos epizodų. Todėl tokių nusikalstamų veikų atskleidimas reikalauja ne tik pastangų, bet ir žinių, gero materialinio aprūpinimo ir intelektualinių žmogiškųjų išteklių. Galima išskirti kelis veiksnius, stabdančius ekonominio pobūdžio nusikalstamų veikų atskleidimą ir tyrimą:

- sudėtingas nusikalstamų veikų darymas; veikos daromos įvairiose ekonomikos srityse, kurios dėl savo specifikos nėra aiškios nusikalstamas veikas atskleidžiantiems pareigūnams;
- nusikalstamas veikas daro intelektualūs asmenys, kurie veikia savo gerai žinomoje profesinės veiklos srityje, todėl gerai užmaskuoja pėdsakus;

¹⁰⁸ Ikitiesminio tyrimo metu nustatyta atskiromis nusikalstamomis veikomis ekonomikai padaryta turтинė žala litais: kontrabanda (199 str.) 2010 m. – 1 953 629; 2011 m. – 22 042 833; 2012 m. – 25 151 678; 2013 m. – 23 740 153. Neteisėtas disponavimas akcijais apmokestinamomis prekėmis (199² str.) 2010 m. – 2 695 405; 2011 m. – 3 551 405; 2012 m. – 3 801 915; 2013 m. – 7 876 419. Neteisėtas namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, nedenatūruoto, denatūruoto ar techninio etilo alkoholio, jų skiedinių (mišinių) ir aparatų jiems gaminti gaminimas, laikymas, gabenimas ar realizavimas (201 str.) 2010 m. – 60 143; 2011 m. – 300; 2012 m. – 0; 2013 m. – 23 881. Kreditinis sukčiavimas (207 str.) 2010 m. – 200 129; 2011 m. – 21 573; 2012 m. – 5 952 115; 2013 m. – 62 012. Skolininko nesąžiningumas (208 str.) 2010 m. – 198 599; 2011 m. – 1 103 630; 2012 m. – 7 230 636; 2013 m. – 4 950 973. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto puslapis [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?lang=lt&rt=1t>.

- kai kurios nusikalstamos veikos padaromos nusikalstamai veikiant kelių valstybių organizuoto nusikalstamumo grupėms, todėl padarytų veikų teritorija apima ir užsienio valstybes;
- nusikalstamos veikos daromos etapais, todėl norint atskleisti visą nusikalstamos veikos darymo procesą reikia skirti daug materialinių ir intelektualių išteklių;
- sistemingai daromos veikos su nedidelės žalos padariniais, kurios atskirai suponuoja administracinės teisės pažeidimus;
- teisės aktų spragos.

8.1. Įrodinėtinos aplinkybės tiriant nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai

Tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas būtina surinkti daug įvairių duomenų, kurie leistų teigti, kad yra padaryta nusikalstama veika ir yra aiškūs ją padarę asmenys. Dėl specifinės aplinkos daromų nusikalstamų veikų duomenis rinkti gali būti sudėtinga. Būtina išsiaiškinti, kaip buvo padaryta nusikalstama veika, ir tik tada galima ieškoti duomenų, kurie jį atskleistų bei pagrįstų kaltų asmenų kaltę. Tik surinkus pakankamai duomenų galima teigti, kad padaryta nusikalstama veika, o ne administracinis teisės ar drausminio pobūdžio pažeidimas. Atskirų ekonominio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimo metu renkami duomenys gali būti skirtingi. Tai priklauso nuo padarytos nusikalstamos veikos rūšies, tačiau dažniausiai renkami šie duomenys:

- juridinio asmens (įstaigos, bendrovės, organizacijos, kompanijos ir pan.) arba individualiai veikiančio asmens, su kurių ekonomine veikla susijusi padaryta nusikalstama veika, registracijos data, vieta, vykdomos veiklos vieta, valdytojai (akcininkai), vadovai, organizacinė struktūra, antrinės įmonės, steigiamojo kapitalo dydis, dokumentai, suteikiantys teisę vykdyti veiklą, ir pan.;
- konkretaus bendrovės padalinio (sandėlio, gamybinio baro, logistikos padalinio ir t. t.) veikla, susijusi su pažeidimais;
- informacija apie asmenis, susijusius su padaryta nusikalstama veika, jų vaidmenį (organizatorius, padėjėjas, vykdytojas), sąsajas su juridiniu asmeniu, atliekamas funkcijas (vadovas, administracijos darbuotojas, samdomas darbuotojas ir pan.), veiklos sritis;
- asmenis apibūdinančią informaciją (stažas, teistumas, charakteristika pagal darbo vietą ir pan.);
- kiekvieno asmens vaidmuo, nusikalstamą veiką darant atlikti veiksmai, teisės aktų pažeidimai;

- nusikalstamos veikos padariniai (žalos dydis, pobūdis, kam žala padaryta);
- informacija apie priežastinį nusikalstamos veikos ir kilusių padarinių ryšį.

Be to, tiriant iš savanaudiškų paskatų padarytas nusikalstamas veikas būtina nustatyti aplinkybes, kurios leistų atsakyti į šiuos klausimus:

- kuo pasireiškė kalto asmens suinteresuotumas ir savanaudiškumas?
- koku būdu tai pasireiškė?
- kokių tikslų buvo siekiama?
- koku laiku, kur, kokias priemones taikant buvo įgyvendinti minėtieji tikslai?
- kam, kokia nauda, materialinė gerovė buvo gauta vykdant neteisėtą veiklą?
- ar nusikalstamai veikai buvo ruošiamasi iš anksto, kas vykdė veiką: organizuota grupė ar pavienis asmuo, veiką sudaro vienas epizodas ar keli?

Daugeliu nusikalstamos veikos ekonomikai ir verslo tvarkai tyrimo atvejų renkami duomenys, kad galima būtų atsakyti į šiuos klausimus:

- kada, kur, kas, koku tikslu organizavo (vykdė) tiriamą nusikalstamą veiklą, koku laikotarpiu ji buvo vykdoma, kada, kas, kokiomis aplinkybėmis ją nutraukė?
- kokie asmenys dalyvavo, kokios buvo jų funkcijos ir kiekvieno jų vaidmuo?
- kokia nusikalstamu būdu pagamintos produkcijos rūšis, individualūs požymiai (svoris, kiekis, vertė ir pan.)?
- kokio dydžio nusikalstamu būdu gautos pajamos ir kaip jos pasiskirstė tarp bendrininkų?
- iš kokių šaltinių, koku būdu būdavo tiekiami žaliava neteisėtai produkcijai gaminti, kas padengdavo įsigijimo išlaidas?
- kokią įrangą ir priemones naudojant buvo gaminama nelegali produkcija, kam ji priklausė?
- ar buvo vedama gaminamų, laikomų, realizuojamų vertybių apskaita; jeigu taip, kas ją vedė, ar buvo tvarkomi kitos rūšies dokumentai?
- koku būdu buvo realizuojamos prekės, kas, kur jas realizuodavo, kas jų įsigydavo, koku tikslu (vartoti ar perparduoti)?
- ar neteisėtai pagamintos produkcijos kokybė atitiko tos rūšies produkcijai taikomus reikalavimus, ar sudėtyje yra sveikatai kenksmingų medžiagų?
- kokia žala ekonomikai padaryta (nesumokėti akcizo ir kiti mokesčiai) gaminant ir realizuojant produkciją bei prekes?

Veiksmai tikrinant pirminę informaciją. Pirminės informacijos, kuria remiantis padedami ikiteisminiai tyrimai dėl nusikalstamų veikų ekonomikai ir verslo tvarkai, šaltiniai gali būti teisėsaugos institucijų kriminalinės žvalgybos, kitos vykdomos veiklos ar veiksmų rezultatai, kitų valstybės įstaigų (atskirų sektorių priežiūros, kontrolės ir kt.) pranešimai, verslo subjektų pateikti pranešimai, informacija žiniasklaidoje, piliečių pareiškimai, skundai ir pan.

Gavus pirminę informaciją turi būti įvertintas jos pagrįstumas ir šaltinio patikimumas, sprendžiama, apie ką yra gauta informacija: ar apie nusikalstamą veiką, ar apie administracinį teisės pažeidimą. Jeigu tai informacija apie administracinį teisės pažeidimą, derėtų išsiaiškinti, ar jis nedaromas sistemingai. Tam tikrais atvejais jis gali būti vertinamas kaip nusikalstama veika. Jei dėl informacijos trūkumo ar neaiškumo negalima priimti sprendimo, ar pradėti ikiteisminį tyrimą, remiantis BPK 168 straipsniu toji informacija tikslinama ir gavus papildomų duomenų priimamas procesinis sprendimas.

Pirminės informacijos vertinimo eiga priklauso nuo jos gavimo šaltinio, todėl galima išskirti kelis atvejus:

- 1) vertinant iš juridinių ar fizinių asmenų gautą informaciją reikia nustatyti, ar tikrai egzistuoja pranešimą, skundą ar pareiškimą pasirašęs asmuo, ir išsamiai įvertinti gautos informacijos turinį. Reikia išsiaiškinti, kam ir kokia žala padaryta, koks jos dydis. Nustatyti, ar veiksmai turi teštinį požymį. Šiuo atveju gautoje informacijoje gali būti nurodytas asmuo, dėl kurio veiksmų prašoma pradėti ikiteisminį tyrimą. Kita vertus, jis gali būti nenurodytas. Jeigu nurodytas, tikslinga surinkti apie jį informaciją;
- 2) vertinant informaciją, gautą iš institucijų (Valstybės kontrolės, Vals-tybinės mokesčių inspekcijos, muitinės ir kt.), kurios surinko informaciją atlikdamos savo tiesiogines funkcijas joms priskirtose srityse, svarbu išsamiai susipažinti su pranešimo turiniu ir jį pagrindžiančia medžiaga (pažeidimo nustatymo aktais, išvadomis, tarnybiniais pranešimais) ir vertinti, ar remiantis pateikta informacija galima pradėti ikiteisminį tyrimą. Be to, gali būti inicijuojamas pateiktos informacijos patikrinimas, atliekami kriminalinės žvalgybos veiksmai;

Analizuojant iš institucijų gautą medžiagą reikėtų atkreipti dėmesį į šiuos dalykus:

- ar pateikti visi būtini pažeidimą patvirtinantys dokumentai atsi-
žvelgiant į kiekvienos nusikalstamos veikos ypatumus;
- ar dokumentai, jų rekvizitai yra suklastoti; kas pateikta: originalai
ar kopijos;

- ar nustatyti asmenys, galbūt padarę nusikalstamą veiką, ar jie žino apie pateiktus faktus, ar pateikė paaiškinimus.

Vertinant pirminę informaciją būtina nustatyti ir išanalizuoti teisės aktus, reglamentuojančius galimų nusikalstamos veikos subjektų veiklą ir nu-statančius jų atsakomybę. Kartais būtina pasitelkti specialistą, kuris padėtų gauti tam tikros srities specialiųjų žinių.

- Vertinant kriminalinės žvalgybos informaciją apie atskirų asmenų (fizinių ar juridinių) ekonominio pobūdžio nusikalstamus veiksmus sprendžiama, ar jos pakanka ikiteisminiam tyrimui pradėti. Nusprendus jį pradėti ir pritaikius netikėtumo principą iš karto gali būti atliekamos kratos siekiant surasti pas asmenis neteisėtai gaminamas, laikomas ar gabenamas prekes ir turtą, kuriam gali būti taikomas laikinas nuosavybės teisės apribojimas. Be to, atliekami tyrimo veiksmai, padedantys nustatyti ir paimti reikšmingus dokumentus, ir pan.

Tikrinant gautą pirminę informaciją būtina atkreipti dėmesį į požymius, rodančius, kad nusikalstamą veiką padarė organizuota grupė arba su ja susiję asmenys. Tai rodančiais požymiais galima laikyti: sudėtingą nusikalstamos veikos darymą ir aukštą jo profesionalumą; sistemingą nusikalstamų veikų darymą, didelį mastą (pvz., esant kontrabandai didelės vertės kroviniai gabenami kertant kelių šalių teritorijas, pasitelkiami ir veikiami asmenys, dirbantys valstybės institucijose); nusikalstamos veikos rezultatas nukreiptas į didelės pinigų sumos gavimą; duomenys apie galimus nusikalstamus nusikaltėlius ir kredito ar valstybės įstaigose dirbančių asmenų ryšius.

Tinkamas pirminės informacijos įvertinimas leidžia sklandžiai pasirengti ir atlikti tolesnius tyrimo veiksmus.

Pirminiai tyrimo veiksmai. Įvertinus gautą pirminę informaciją gali būti pradedamas ikiteisminis tyrimas ir atliekami tyrimo veiksmai, tačiau visais atvejais tyrėjo veiksmai turi būti suplanuoti. Atliekant tokios rūšies ikiteisminius tyrimus tai labai svarbu.

Atliekant pirminius ikiteisminio tyrimo veiksmus planas turi būti orientuotas į gavimą duomenų, kuriais siekiama pagrįsti ir papildyti pirminę informaciją arba gauti naujos informacijos siekiant apsispręsti dėl tolesnės ikiteisminio tyrimo krypties. Be to, numatant tolesnius veiksmus reikia imtis priemonių, kad būtų sutrukdyta įtariamiesiems asmenims pasislėpti arba paslėpti ar sunaikinti nusikalstamos veikos pėdsakus. Ikiteisminio tyrimo versijos keliamos atsižvelgiant į turimą pirminę informaciją ir vertinant kiekvieną konkretų atvejį. Be abejo, tai priklauso nuo padarytos nusikalstamos veikos pobūdžio, asmenų skaičiaus ir kitų svarbių aplinkybių.

Gali būti keliamos versijos dėl padarytos nusikalstamos veikos aplinkybių, nusikalstamą veiką padariusių asmenų, jų motyvų, tikslų ir veiksmų, nusikalstamos veikos darymo būdų ir pan.

Pirminių ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo tvarka ir rūšis priklauso nuo pradinių tyrimo aplinkybių ir atskirų šios rūšies nusikalstamų veikų pobūdžio. Nusikalstamos veikos ekonomikai ir verslo tvarkai santykinai yra dvejopo pobūdžio: veikos, padaromos vykdant teisėtą ekonominę veiklą, ir veikos, padaromos vykdant uždraustą ekonominę veiklą.

Nusikalstamas veikas, susijusias su uždrausta ekonomine veikla, reikia suprasti kaip visuotinai pavojingas, baudžiamuoju įstatymu uždraustas veikas, padaromas savo veiklos nedeklaravusių ūkinių subjektų, veikiančių šešėlinės ekonomikos sąlygomis ir siekiančių įvairiais neteisėtais būdais gauti teisės aktų nustatyta tvarka neapskaiytų pajamų. Jie vykdo gamybinę, prekybinę ar kitokią veiklą, taip pat teikia įvairias paslaugas.

Kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgiant į tai, kokia veikla vykdoma, pasirenkama ir įgyvendinama tinkama veiksmų atlikimo taktika.

Atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus tiriant nusikalstamas veikas legalioje ekonominėje veikloje taikyti netikėtumo principo dažniausiai negalima, nes renkant pirminę informaciją prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą jau buvo patikrinta subjekto veikla, gauta informacija, paimti dokumentai. Subjektai apie tai jau žino.

Šiems atvejams būdingi šie pirminiai tyrimo veiksmai:

- norminių aktų, reglamentuojančių tiriamos rūšies ekonominę veiklą, nustatymas ir išstudijavimas;
- ūkinę ir komercinę veiklą atspindinčių dokumentų, kurie nebuvo surinkti pirminiame informacijos tikrinimo etape, radimas ir paėmimas, jų vertinimas kriminalistikos požiūriu;
- galimai suklastotų ūkinės ir komercinės veiklos dokumentų, kuriuos naudojant buvo padaryta ar slepiama nusikalstama veika, apžiūra ir pirminis ištyrimas;
- dokumentų, kuriuose užfiksuotas lėšų sąskaitose ir kasos knygoje judėjimas, paėmimas, apžiūra ir išstudijavimas;
- informacijos, susijusios su tiriamo subjekto veikla, gavimas iš trečiųjų asmenų (banko, Valstybinės mokesčių inspekcijos, *Sodros* ar kitų įstaigų ir organizacijų);
- užduočių specialistui ar ekspertui paskyrimas (ūkinės, komercinės, finansinės, profesinės veiklos tyrimas, techninis dokumentų tyrimas, rašysenos, parašo, autorystės ir kiti tyrimai);
- krata įtariamųjų darbo vietose, namuose ar kitose galimose dokumentų, pinigų ar daiktų (kompiuterių, antspaudo, spaudų ir pan.) slėpimo vietose;

- pranešimų asmenims apie įtarimą įteikimas, jų apklausa, laikino nuosavybės teisės apribojimo taikymas jų turimam turtui.

Atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus tiriant nusikalstamas veikas, padarytas užsiimant uždrausta ekonomine veikla, dažnai galima taikyti netikėtumo principą ir taip pašalinti galimybę asmenims toliau daryti nusikalstamas veikas, sutrukdyti paslėpti ar sunaikinti nusikalstamos veikos pėdsakus bei sulaikyti asmenis su įkalčiais, įrodančiais jų neteisėtą veiklą.

Šiems atvejams būdingi šie pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai:

- rengimasis įtariamų asmenų sulaikymo su įkalčiais operacijai ir jos atlikimas;
- kratos įtariamųjų neteisėtos veiklos vykdymo vietose, gyvenamosiose ir darbo vietose, naudojamuose automobiliuose atlikimas, taip pat jų asmens krata;
- įvykio vietos apžiūra, pėdsakų užfiksavimas ir paėmimas;
- rastos nelegalios produkcijos, neteisėtai laikomų, gabenamų prekių, daiktų, suklastotų prekių kilmės, gabenimo dokumentų ir kitų objektų apžiūra ir išėmimas;
- liudytojų apklausa;
- užduočių specialistams ar ekspertizų paskyrimas;
- pranešimų asmenims apie įtarimą įteikimas, jų apklausa, laikino nuosavybės teisės apribojimo taikymas jų turimam turtui.

Jei su pirminiame tyrimo etape turima informacijos, kad su nusikalstamos veikos (tiek legalios, tiek nelegalios) padarymu susijusi organizuota asmenų grupė, reikia praplėsti tiriamos nusikalstamos veikos tyrimo subjektų sąrašą, sudaryti tyrimo grupę ir įtraukti į ją kriminalinės žvalgybos subjektus. Atsižvelgiant į vykdomą veiklą atliekami visi minėtieji veiksmai, tačiau pasiruošimas jiems ir jų atlikimas reikalauja kruopštumo. Veiksmai turi būti gerai koordinuojami, visų organizuotos grupės narių sulaikymas ir kratos pas juos turi būti atliekami vienu metu. Būtina iš anksto surinkti informaciją apie narių vaidmenį darant nusikalstamą veiką ir ypač daug dėmesio skirti nusikalstamos veikos organizatoriams.

Tam tikrais atvejais renkant duomenis tikslinga taikyti BPK 154 straipsnyje numatytą elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą (įtariamojo pokalbių telefonu klausymąsi, elektroninio pašto kontrolę ir kt.), taip pat naudoti kitas slapto pobūdžio procesines priemones, numatytas BPK 158 straipsnyje, t. y. atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus neatskleidžiant savo tapatybės. Be to, reikia vykdyti BPK 160 straipsnyje numatytą transporto priemonės ar objekto sekimą.

Kaip bus atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmai, priklauso nuo padarytos nusikalstamos veikos rūšies, tačiau tiriant kontrabandos, neteisėto dispoonavimo akcizais apmokestinamomis prekėmis, muitinės apgaulės ir kitas nusikalstamas veikas ypač tikslinga taikyti ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmus, slaptą sekimą. Šios priemonės leidžia surinkti daugiau informacijos apie padarytą nusikalstamą veiką.

Kaip rodo praktika, esminis momentas, lemiantis neteisėtos ekonominės veiklos, susijusios su nelegalia produkcijos gamyba ir realizavimu, atskleidimą ir tolesnį jos tyrimą, yra produkcijos ar jos pavyzdžių suradimas ir paėmimas, taip pat jos gamybos vietos, gabenimo priemonių nustatymas ir užfiksavimas. Tai galima padaryti atliekant:

- patikrinamąjį (kontrolinį) produkcijos pirkimą;
- kontroliuojamąjį gabenimą;
- apžiūrą patalpų, pastatų, teritorijų, transporto priemonių, susijusių su produkcijos gaminimu, gabenimu, saugojimu, realizavimu;
- nurodytų objektų, juose vykstančių procesų dalyvių sekimą;
- ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę;
- asmenų sulaikymą su įkalčiais ir jų tapatybės nustatymą.

Tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas labai svarbu nustatyti lėšų apyvartą (tiek fiksuojamą dokumentuose, tiek nefiksuojamą), gamybos priemones, darbo jėgos panaudojimą, žaliavų, pusfabrikačių, pagamintos produkcijos ir kitų pergabenti skirtų daiktų judėjimą. Tokios veiklos atspindėjimas finansiniuose, technologiniuose, buhalteriniuose ar kituose dokumentuose leidžia nustatyti nusikalstamos veikos padarymo būdą ir panaudotas priemones, suteikia informacijos apie neteisėtą veiklą. Todėl tipiniai informacijos, renkamos tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas, šaltiniai yra:

- finansinė, techninė, technologinė ar kita juridinio asmens ar su juo sutartiniais santykiais susijusių asmenų dokumentacija, taip pat priežiūros funkcijas vykdančių valstybės institucijų dokumentai (išvados, patikrinimo aktai ir pan.);
- nurodytų veiklų subjektai;
- įvairūs materialūs objektai, funkcionuojantys rengiantis vykdyti ar vykdant atitinkamos profesinės veiklos rūšis (darbo priemonės, veiklos produktai ir kt.);
- Neteisėtos produktų gamybos, gabenimo, realizavimo pėdsakų galima rasti:
- žaliavų ar pagamintos produkcijos laikymo vietose (sandėliuose, slėptuvėse);

- ant įvairios rūšies pakuočių, taros;
- asmenų, vykdžiusių produkcijos, prekių krovimo, gabenimo veiksmus, buvimo vietas;
- transporto priemonėse, kuriomis galimai buvo gabenama, ar ant jų;
- ant gamybos įrangos ir priemonių;
- gamybos procese atsiradusių atliekų laikymo vietose (konteineriuose, aikštelėse);
- ant matavimo, fasavimo priemonių.
- Toliau išvardijami asmenys, apklausiami kaip liudytojai, galintys patvirtinti neteisėtos ūkinės veiklos vykdymo faktus:
- asmenys, dalyvavę pervežant, kraunant, komplektuojant produkciją;
- patalpų, kuriose vyko neteisėta veikla, savininkai;
- apsaugos darbuotojai, kiti atsakingi asmenys, kontroliavę vertybių išvežimą iš teritorijos;
- kaimynai pagal gyvenamąją vietą, neteisėtos veiklos vietą ir pan.;
- asmenys, dalyvavę gamybos procese;
- asmenys, dalyvavę sandėliuojant produkciją;
- produkcijos įsigiję asmenys.

Tiriant nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu produkcijos gaminiu ir realizavimu, atliekami šie pagrindiniai tyrimo veiksmai:

- apklausa asmenų, įsigijusių neteisėtai pagamintos ar platinamos produkcijos (prekių);
- paėmimas ir apžiūra neteisėtai pagamintos ar platinamos produkcijos (prekių);
- kratos, poėmiai, apžiūra daiktų, reikšmingų ikiteisminiam tyrimui, pagal jų gamybos, gabenimo, platinimo (realizavimo) vietas;
- kratos pas įtariamus asmenis jų gyvenamosiose, darbo, poilsio vietose, garažuose, naudojamose transporto priemonėse;
- užduočių specialistams ar ekspertizų paskyrimas;
- įtariamųjų apklausos (pirmiausia sulaukytų prekių, produkcijos radimo vietose).

Tiriant nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėta komercine, finansine, profesine ar neteisėta juridinio asmens veikla, nustatinėtinos šios tyrimui svarbios aplinkybės:

- teisėta ar neteisėta tikrinama veikla ir kokie požymiai tai lemia;
- veiklos pobūdis, kryptingumas, kaip ilgai ja užsiimama, kas yra ja užsiimantys asmenys, kokie teisės aktai pažeisti, pažeidėjų asmenybės ir kiekvieno jų asmeninis indėlis joje dalyvaujant;
- veiklos apyvarta, gautos pajamos, jų pasiskirstymo tarp asmenų proporcijos;

- neteisėtai gautų pajamų panaudojimas;
- ar nustatyti korupciniai ir kitokio pobūdžio ryšiai su asmenimis, privalėjusiais stebėti ir kontroliuoti veiklą;
- dokumentų, kuriuose atsispindi veiklos buvimas, nustatymas, paieška ir paėmimas.

8.2. Tolesni tyrimo veiksmai

Tolesni ikiteisminio tyrimo veiksmai priklauso nuo aplinkybių, susiklosčiusių atliekant pirminius tyrimo veiksmus. Kuo daugiau surinkta duomenų apie padarytą nusikalstamą veiklą, tuo aiškiau, kokius tolesnius tyrimo veiksmus reikia atlikti. Tolesnių tyrimo veiksmų atlikimas gali būti vykdomas dviem kryptimis:

- 1) nustatytoms aplinkybėms įtvirtinti ir duomenims apie jas surinkti, kad būtų galima priimti tam tikrus procesinius sprendimus;
- 2) toliau aiškintis nusikalstamos veikos ar kitų naujai paaiškėjusių veikų darymo pobūdį (šiuo atveju veiksmai gali sutapti su pirminiais tyrimo veiksmais).

Atliekant tolesnius tyrimo veiksmus siekiama surinkti trūkstamus reikalingus duomenis, pagrindžiančius nusikalstamos veikos buvimą ar nebuvimą arba patvirtinančius kitas tyrimui reikšmingas aplinkybes.

Norint atlikti tolesnius tyrimo veiksmus labai svarbu įvertinti pirmiame etape atliktus veiksmus, gautus duomenis ir sudaryti tolesnių tyrimo veiksmų planą, kuris būtų realus ir pagrįstas duomenimis, surinktais atliekant pirminius tyrimo veiksmus. Kuo sudėtingesnės veikos tiriamos, tuo išsamesnis planas turi būti sudarytas. Ypač tiriant nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai būtina susidaryti tyrimo planą, todėl toliau plačiau apžvelgiami jo sudarymo principai. Kiekvienas planas turi neprieštarauti šiems pagrindiniams planavimo principams:

- individualumo principui. Išplaukia iš kiekvienos nusikalstamos veikos išskirtinumo, jos padarymo ypatumų. Individualumo principas įgyja svarbią praktinę reikšmę, nes tiriant nusikalstamas veikas vis dažniau naudojamos schemas ir tipinės versijos, programavimas, modeliavimas, ir tai suteikia galimybę kūrybiškai spręsti tyrimo uždavinius;
- dinamiškumo principas. Apima nepertraukiamą planavimo procesą, jo operatyvumą, lankstumą, kintamumą;
- realumo principas. Reiškia, kad tyrimą atliekančio asmens sudarytas planas turi atitikti tikrąją vertinamą situaciją, tiktai realioms ir pagrįstoms versijoms patikrinti. Planuojami veiksmai turi būti

tikrai būtinai ir įgyvendinami per protingą laiko tarpą, teisėtomis priemonėmis;

- konkretumo principas. Planas – tyrimą atliekančio asmens darbo priemonė. Jis neturi būti sudarytas bendriesiems uždaviniams spręsti. Atvirkščiai, jis turi būti konkretus ir skirtas spręsti konkrečius uždavinius, išplaukiančius iš konkrečių versijų. Būtina sąlyga laikantis konkretumo principo – gerai išstudijuoti ikiteisminio tyrimo medžiagą ir atkreipti dėmesį net į tyrimo smulkmenas.

Prie tolesnių tyrimo veiksmų priskirtini šie tyrimo veiksmai: apžiūros, liudytojų apklausos, poėmiai, kratos, atpažinimas, akistatos, užduočių specialistams ar ekspertizų skyrimas, įtariamųjų apklausos ir kt.

Tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas būtina surinkti duomenis, leidžiančius teigti, kad padaryta nusikalstama veika, o asmenys pagrįstai įtariamai padarę nusikalstamą veiką. Taip pat reikia gauti duomenis apie kitas tyrimui reikšmingas aplinkybes.

Daiktai ar dokumentai, naudoti darant nusikalstamą veiką, taip pat daiktai, kurie yra nusikalstamos veikos rezultatas, padeda įrodyti nusikalstamą veiką. Tokius daiktus ir dokumentus svarbu surasti, užfiksuoti ir susieti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Nusikalstamą veiką padarę asmenys supranta, kad ant daiktų ir dokumentų yra veikos darymo pėdsakų, galinčių atskleisti jų tapatybę, todėl stengiasi kaip įmanydami juos paslėpti. Tyrimo subjektai turi juos surasti. Tokiais atvejais atliekama krata. Vis dėlto pagrindas atlikti kratą, kaip numatyta BPK 145 straipsnyje, yra pagrindas manyti, kad tyrimui reikšmingi daiktai ar dokumentai yra tam tikroje vietoje. Ieškomi dokumentai dažniausiai būna tvarkymo vietoje: įmonės buhalterinės apskaitos tarnybos arba archyvo patalpose. Iš nusikalstamos veikos gautos lėšos dažniausiai laikomos slėptuvėse, kurios įrengiamos bendrovių patalpose ar gyvenamosiose vietose. Svarbu surasti ne tik daiktus ar dokumentus, ant kurių išliko nusikalstamos veikos pėdsakų, ar nusikalstamu būdu gautas lėšas, bet ir turtą, į kurį ateityje gali būti nukreiptas civilinis ieškiny. Į tai būtina atsižvelgti, nes turtas gali būti perleistas kitiems asmenims arba paslėptas, ir apriboti nuosavybės teises į jį gali būti sudėtinga.

Sulaikius asmenį, įtariamą padarius nusikalstamą veiką, tikslinga iš karto atlikti kratą jo darbo, gyvenamosiose, poilsio vietose, kitose patalpose ar objektuose, vietovėse. Ypač aktualu atlikti kratą vietovėje tiriant tokias nusikalstamas veikas kaip kontrabanda, neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis, neteisėtas alkoholio, jo skiedinių ir aparatų jiems gaminti gaminimas, laikymas, realizavimas, nes neretai neteisėtai pagamintas alkoholis ar jo skiediniai ir kitos kontrabandinės prekės slepiami netoli gaminimo, gabenimo, realizavimo vietų, o tos vietos yra

laukuose, miškuose, vidaus vandenyse. Kaip numatyta BPK 145 straipsnio 5 dalyje, krata žemėje, miške, vandens telkiniuose gali būti daroma ir nedalyvaujant savininkui, nuomotojui ar valdytojui, tačiau šiems asmenims vėliau pranešama raštu apie darytą kratą.

Dažnai asmenys siekdami išvengti galimų kratų savo gyvenamosiose vietose deklaruoja kitas gyvenamąsias vietas, o ne tas, kuriose iš tikrųjų gyvena. Jei nusikalstamą veiką padarė asmenų grupė, kratas pas įtariamuosius reikia atlikti vienu metu, kad jie negalėtų susisiekti. Reikia neleisti jiems paslėpti tyrimui reikšmingų daiktų ar dokumentų. Vienu metu reikėtų visus ir sulaikyti. Turint duomenų apie daiktų ar dokumentų buvimo vietą, kratas galima atlikti ir pas giminaičius ar kitus susijusius asmenis, jeigu įtariama, kad jie gali turėti tyrimui reikšmingų daiktų.

Kratas ar kratoms būtina tinkamai pasiruošti, tik tada jos gali duoti gerų rezultatų. Prieš atliekant kratas tyrimą atliekantis subjektas turi surinkti pakankamai informacijos apie įtariamąjį, jo vaidmenį darant nusikalstamą veiką, taip pat apie jo darbovietę, faktinę gyvenamąją, poilsio, turto laikymo (garažas, sandėlis ir pan.) vietas. Be to, reikia surinkti informaciją apie turimus ginklus, mažamečius ar nepilnamečius vaikus, šunis ir pan., dėl kurių gali būti sunku atlikti kratą iš anksto nepasiruošus. Reikia pasakyti, kad priėmus BPK 44 straipsnio pakeitimus uždrausta nepilnamečių asmenų akivaizdoje taikyti procesinės prievartos priemonės, įskaitant kratas. Todėl reikia numatyti tokius taktinius kratos atlikimo būdus, kurie leistų išvengti nepilnamečių asmenų dalyvavimo atliekant kratą, arba iš anksto pasirūpinti tam tikrų asmenų dalyvavimu kratose.

Darant kratas kartais reikia pasitelkti specialistus (tam tikros pramonės šakos žinovus, vertintojus, kitų sričių ekspertus ir pan.), kurie pareigūnams padėtų rasti tyrimui svarbių daiktų ar dokumentų ir tiesiogiai pateiktų atsakymus į klausimus. Be to, svarbu, kad kratoje dalyvautų asmenys, susiję su nusikalstamos veikos darymu, kuriems vėliau kiltų mažiau neaiškumų dėl rastų ir paimtų daiktų. Be to, jų galima tiesiogiai paklausti dėl vieno ar kitų randamų daiktų sąsajos su jais ar jų vykdoma veikla. Kratos metu tikslinga naudoti fiksavimo priemones (vaizdo, garso), ypač kai kratoje nedalyvauja su kratos objektu tiesiogiai susiję asmenys arba yra konfliktinė situacija. Negana to, vaizdo įrašas padeda išvengti ginčų pasiekus vėlesnes ikiteisminio tyrimo stadijas ar bylą nagrinėjant teisme.

8.3. Darbas su dokumentais. Apžiūra

Dokumentai, kaip daiktai, turintys reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamas veikas, gali būti:

- nusikalstamos veikos objektai (pagrobtai, suklastoti);
- nusikalstamų veikų rezultatai (pvz., atskaitomybės dokumentai ar ataskaitos);
- nusikalstamos veikos darymo priemonė (pvz., pirminiai buhalterinės apskaitos dokumentai);
- nusikalstamos veikos slėpimo priemonė (pvz., fiktyvios ataskaitos ir pan.).

Juridiniai asmenys savo veikloje naudoja įvairių rūšių dokumentus: valdymo, finansinius, technologinius, buhalterinės apskaitos. Tiriant nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėta vertimosi ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla, neteisėta juridine veikla, kreditiniu sukčiavimu, dokumentai yra svarbūs kaip tokios veiklos duomenys (įrodymai), nes rodo buvus neteisėtai vykdytą veiklą, padeda nustatyti veiklos rūšį, pobūdį, mastą ir kitas nusikalstamai veikai kvalifikuoti svarbias aplinkybes. Svarbu žinoti, kokiuose dokumentuose fiksuojama veikla, lėšų ir darbo laiko apskaita, atliekami darbai ir pan. Toks žinojimas padeda nustatyti, kokiose vietose tie dokumentai yra, juos rasti, paimiti ir apžiūrėti.

Šio tipo dokumentus galima suskirstyti į keletą grupių:

Pirmajai grupei priklauso tam tikras taisyklės nustatantys dokumentai, kurie savo pobūdžiu yra įvairaus teisinio, administracinio lygio teisės aktai. Jiems priklauso: bendrojo pobūdžio norminiai aktai, nustatantys pagrindinius asmenų veiklos principus; savivaldos leidžiami teisės aktai, reguliuojantys atskirą tam tikrų institucijų veiklos sritį ar ūkio šaką; įmonės, organizacijos, įstaigos leidžiami administracinio pobūdžio aktai (įsakymai, instrukcijos, nuostatai ir pan.).

Antrajai grupei priklauso konkrečias juridinių asmenų darbo procedūras, etapus, technologinius procesus, įrenginių eksploatavimą ir panašius dalykus nustatantys ir reglamentuojantys aktai. Tai važtaraščiai, atliktų darbų priėmimo–perdavimo aktai, užsakymų lapai, tabeliai, įrenginių eksploatacijos aktai, kelionės lapai ir pan.

Trečiajai grupei priklauso dokumentai, kuriuose fiksuojama finansinė ir ekonominė juridinio asmens veikla, turtinė padėtis, sutartys su kitais juridiniais asmenimis, kreditoriniai ir debitoriniai reikalavimai. Tai buhalterinės apskaitos dokumentai: kasos knygos, sąskaitos faktūros, didžioji knyga, sąskaitų planas, ataskaitos, deklaracijos, nurašymo aktai, planavimo dokumentai ir kt.

Ketvirtajai grupei galima priskirti įmonės personalo valdymo dokumentus. Tai įsakymai dėl skyrimo į pareigas, atleidimo, perkėlimo, sutartys, pareigybių aprašai ir kt.

Tiriant ekonominio pobūdžio nusikaltimus reikšmingas yra darbas su dokumentais. Dokumentai yra svarbus informacijos apie nusikalstamas veikas šaltinis. Jie gali būti naudojami kaip priemonė nusikalstamai veikai padaryti, taip pat gali padėti atskleisti, kaip buvo padaryta nusikalstama veika. Kaip minėta, dokumentų būna įvairių, tiek reglamentuojančių tam tikrą veiklos sritį (direktyvos, įstatymai, įsakymai, taisyklės, reglamentai ir pan.), tiek naudojamų darant nusikalstamą veiką (sutartys, buhalterinės apskaitos dokumentai, deklaracijos, sąskaitų valdymo ir panašūs dokumentai). Yra ir kitų dokumentų, pvz., sąskaitų atidarymą banke liudijantys ir panašūs dokumentai. Prie dokumentų priskirtini informacinės laikmenos ir jose esantys elektroniniai dokumentų variantai, kuriuose užfiksuota tam tikra informacija.

Atlikus kratas, poėmius ar kitais būdais gavus dokumentus pirmiausia būtina užtikrinti jų saugumą, kad jie nebūtų prarasti, sugadinti arba sunaikinti. Apie jų saugumą, įforminimą ir apžiūrą kalbama skyriuje apie finansinių nusikaltimų tyrimą.

Tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas svarbus yra darbas ne tik su dokumentais, bet ir su daiktais. Daiktai gali būti svarbus duomenų (įrodymų) šaltinis tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas. Jie gali būti nusikalstamos veikos dalykas, rezultatas, priemonė, informacijos apie pėdsakus šaltinis ir pan. Tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas būtina nustatyti, kokie daiktai yra svarbūs tyrimui, jų buvimo vietą. Juos surasti, paimti, apžiūrėti, o prireikus – pateikti specialistams ištirti.

Nustatant daiktų įrodomąją reikšmę tiriant nusikalstamas veikas reikia analizuoti nusikalstamos veikos objektyviusios požymius ir spręsti, kokie daiktai yra reikšmingi tyrimui. Pavyzdžiui, tiriant kontrabandos atvejį svarbu nustatyti kontrabandos gabenimo dalyką ir įrodyti, kad jis neteisėtai pergabentas per valstybės sieną. Atliekant tyrimą, susijusį su neteisėta stiprių alkoholinių gėrimų gamyba ir aparatais jiems gaminti, svarbu surasti įrangą, kuria produkcija buvo pagaminta, produkciją ir žaliavą, iš kurios ji buvo gaminama. Tiriant svetimo prekių ar ženklo naudojimo atvejus svarbu nustatyti prekes, kurios pažymėtos svetimu prekių ženklu, nes jų nesant sunku teigti, kad padaryta nusikalstama veika. Atliekant tolesnius tyrimo veiksmus būtina nustatyti galimą tyrimui reikšmingų daiktų buvimo vietą ir imtis priemonių jiems surasti. Daiktų buvimo vieta priklauso nuo padarytos ar daromos nusikalstamos veikos pobūdžio. Kontrabandos gabenimo dalykas dažniausiai randamas prie valstybės sienos kirtimo arba jo platini-

mo vietos. Tačiau kuo toliau nuo pergabenimo per sieną vietos jis randamas, tuo sunkiau įrodyti kontrabandos gabenimo faktą. Neteisėtai verčiantis ūkine ar komercine veikla, pavyzdžiui, neteisėtai gaminant produkciją ir ją realizuojant, ši produkcija tam tikrą laiką būna gaminimo vietoje, vėliau atsiduria kitose vietose. Todėl reikia stengtis nustatyti tas vietas ir paimti produkciją. Nustačius galimą daiktų buvimo vietą reikia nuspręsti, kokį tyrimo veiksma atliekant jie bus paimami, t. y. atliekant kratą, poėmį ar naudojant kitą procesinį veiksma. Veiksmingiausias veiksmas yra krata. Jis suteikia galimybę ne tik paimti surastus daiktus, bet ir ieškoti jų slėpimo ar kitose buvimo vietose, patekti į patalpas ar teritoriją prieš tai pašalinus kliūtis ir pan. Radus tyrimui reikšmingus daiktus radimo vietą svarbu užfiksuoti ne tik surašomame procesiniame dokumente (protokole), bet ir vaizdą įrašančiomis techninėmis priemonėmis. Ypač pravartu tai padaryti, jei krata atliekama įtariamo asmens gyvenamojoje vietoje, jam nuosavybės ar kitokia valdymo teise priklausančioje vietoje, jam pačiam nedalyvaujant. Tai padeda išvengti ginčų dėl daiktų radimo vietos. Daiktai radimo vietoje aprašomi, jeigu reikia – sunumeruojami ar kitaip pažymimi, suskaičiuojami, išmatuojami ar pasveriami. Jeigu dėl didelių matmenų ar kiekio jų negalima laikyti prie ikiteisminio tyrimo medžiagos, organizuojamas jų saugojimas. Jei reikia nustatyti tam tikras jų chemines ar fizikines savybes (cheminę sudėtį, alkoholio koncentraciją ir pan.), paimami mėginiai, nurodoma, iš kokios vietos (taros, sandėliavimo vietos) jie paimti.

Visi paimti daiktai turi būti apžiūrėti. Turi būti nustatytos tyrimui reikšmingos jų savybės, požymiai, kiekis ir pan. Be to, ant jų turi būti rasti pėdsakai, pagal kuriuos galima identifikuoti su jais susijusius asmenis (gamintojus, gabentojus, platintojus ir kt.). Jei atliekant apžiūrą reikalingos specialiosios žinios, tikslinga pasikviesti tam tikros srities žinių turinčių asmenų ir apžiūrą atlikti jiems dalyvaujant. Būtina kuo greičiau gauti visą dominančią informaciją apie apžiūrimus daiktus, kad būtų galima pasirinkti teisingą tolesnę tyrimo kryptį. Jeigu daiktus reikia tirti laboratorinėmis sąlygomis, skiriamos ekspertizės arba užduotys specialistams. Gali būti skiriamos šios užduotys ar ekspertizės:

- autorystės;
- vertės nustatymo;
- numizmatinės;
- prekinės;
- techninės;
- medžiagų;
- ekonominės;
- kitos.

Tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas itin svarbus ikiteisminio tyrimo veiksmas yra apklausa. Apklausos pagal apklausiamą subjektą gali būti skirstomos į liudytojo, specialiojo liudytojo, specialisto (eksperto) ir įtariamąjo apklausas. Kiekvieno minimo subjekto statusas reikalauja tam tikrų apklausos taktikos ypatumų. Be to, nusikalstamos veikos rūšis lemia, kokie asmenys, galintys duoti parodymus apie padarytą nusikalstamą veiką, bus apklausiami. Tačiau kiekvienai apklausai reikia tinkamai pasiruošti. Pirmiausia reikia išstudijuoti surinktą medžiagą, t. y. išsamiai susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis; antra, reikia nustatyti apklausos dalyką – aplinkybes, dėl kurių reikia gauti parodymus; trečia, reikia surinkti duomenis, susijusius su apklausiamąjo asmenybe; ketvirta, reikia sudaryti apklausos planą, jame nurodyti aplinkybes, kurias būtina išsiaiškinti, apklausiamam asmeniui užduotinus klausimus, jų pateikimo eiliškumą; penkta, numatyti apklausiamąjo ir kitų asmenų kvietimo į apklausą būdus, paruošti technines priemones apklausos eigai fiksuoti.

Liudytojų apklausoms, atliekamoms tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas, būdingi tam tikri ypatumai. Visų pirma būtina nustatyti asmenis, kurie gali duoti svarbius parodymus. Šie parodymai gali būti susiję su atskirais nusikalstamos veikos padarymo faktais, nusikalstamai grupei priklausančiais asmenimis ir jų vaidmenimis, tikraisiais juridinių asmenų savininkais ir tikraisiais juridinio asmens steigimo motyvais, veikos darymo būdu, nusikaltimo slėpimo būdu, saugomų dokumentų ar kitų daiktų slėpimo, saugojimo ar realizavimo vietomis ir pan.

Apklausiant liudytojus reikia nepamiršti, kad jiems įtaką gali daryti įtariamieji asmenys, todėl liudytojai gali vengti duoti išsamius parodymus arba gali duoti juos melagingus. Tokie liudytojai gali būti juridinių asmenų darbuotojai, kurie saistomi darbo santykių ryšiais su įmonės vadovais. Tokioms apklausoms reikia ypač gerai pasiruošti ir numatyti tokią apklausos taktiką, kuri duotų geriausių rezultatų. Be to, tokiais atvejais tikslinga naudoti dokumentus, kuriuose yra apklausiamų asmenų parašai, jų, kaip rengėjų, nuorodos ir pan. Tai leidžia sudrausminti liudytojus ir pateikti jiems akivaizdžių faktų, kurių jie negali nuneigti, todėl galima tikėtis teisingų parodymų. Prieš apklausiant darbuotojus būtina išstudijuoti įmonės administravimo schemą, jų pareigybių aprašus ar kitus dokumentus, kuriuose atsispindi jų funkcijos, pareigos, pavaldumo santykiai, atsakomybės ribos. Tiriant kontrabandos bylas parodymus gali duoti asmenys, tiesiogiai nedalyvavę ją gabenant, tačiau susiję su jos realizavimu, pervežimu iš vienos vietos į kitą, slėpimu ir pan. Atliekant neteisėto vertimosi ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla tyrimą kaip liudytojai gali būti apklausiami asmenys, kuriems buvo suteiktos paslaugos vykdant minėtą ne-

teisėtą veiklą, taip pat asmenys, pagal darbo pobūdį padėję jas teikti, tačiau nežinoję, kad tai neteisėta veikla. Jeigu tokios veiklos dokumentų nėra, liudytojai dažnai būna vienintelis įrodymų šaltinis vertinant jos pobūdį, sistemiškumą, mastą arba gaunant duomenų apie ją padariusius asmenis. Tiriant kreditinio sukčiavimo atvejus svarbu apklausti asmenis, su kuriais bendravo dėl kredito besikreipę asmenys, nustatyti, kas kreipėsi, kokių melagingų duomenų pateikė, kodėl buvo išduotas kreditas ar paskola ir kt.

Be to, apklausiant liudytojus tikslinga pasinaudoti tam tikros srities specialistų pagalba. Jie padėtų suprasti nusikalstamos veikos pobūdį, suformuluoti esminius klausimus liudytojui. Specialisto dalyvavimas apklausoje neleidžia liudytojui klaidinti apklausą atliekantį pareigūną kalbant apie tam tikrus specifinius dalykus.

Ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas dažnai daro organizuota grupė asmenų, todėl tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas reikia pasinaudoti baudžiamojo įstatymo suteikiama galimybe atleisti atskirus asmenis nuo baudžiamosios atsakomybės mainais už parodymų apie nusikalstamą veiką davimą ir organizuotos grupės išaiškinimą.

Apklausiant reikšmingus parodymus tyrimui duodantį liudytoją tikslinga panaudoti vaizdo ir garso įrašymo priemonės apklausai fiksuoti. Taip galima išvengti liudytojo parodymų pakeitimo ateityje.

Įtariamąją apklausa tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas ypatinga tuo, kad įtariamieji dažnai vengia duoti parodymus arba duoda melagingus parodymus. Aišku, kuo daugiau bus surinkta duomenų apie nusikalstamą veiką, tuo didesnė tikimybė, kad įtariamasis matydamas, kad atsakomybės bus sunku išvengti, duos parodymus ir viską paaiškins apie nusikalstamos veikos padarymą. Prieš apklausiant įtariamąjį svarbu žinoti, kokie įtariamąjo parodymai būtų vertingi ikiteisminiam tyrimui. Ne visos aplinkybės tyrimo metu būna nustatytos ir žinomos, todėl įtariamąjo paaiškinimai suteikia papildomos informacijos. Tačiau įtariamąjo parodymus būtina vertinti kartu su surinktais duomenimis ir sekti, ar nėra prieštaravimų. Duodamas parodymus įtariamasis gali apkalbėti kitus asmenis siekdamas išvengti atsakomybės arba suklaidinti. Apklausiant įtariamąjį svarbu naudoti surinktus duomenis ir pateikti juos taikant tinkamai pasirinktą taktiką. Pradžioje įtariamąjam derėtų pateikti nesvarbius duomenis, o vėliau – vis labiau pagrindžiančius jo dalyvavimą darant nusikalstamą veiką ir taip sudaryti įspūdį, kad jo vaidmuo yra aiškus. Be to, įtariamąjo apklausoje tikslinga naudoti su jo veikla susijusius dokumentus ir daiktus. Jei įtariamasis neigia ranka rašęs dokumentus ar juose pasirašęs, būtina skirti rašysenos ekspertizę. Asmenys, darantys nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai, neretai turi aukštąjį išsilavinimą, yra intelektualūs, todėl

juos apklausiant reikia tinkamai pasiruošti, užduoti nedviprasmiškus, konkrečius klausimus. Apklausoje gali dalyvauti specialistas, kuris padėtų išsiaiškinti specifinius klausimus, reikalaujančius turėti tam tikrų specialiųjų žinių. Matydamas, kad dalyvauja tam tikros srities specialistas, įtariamasis negali klaidinti tyrėjų ir kitaip vertinti aplinkybių, negu yra iš tikrųjų. Fiksuojant įtariamojo parodymus tikslinga naudoti vaizdo ir garso fiksavimo priemonės.

8.4. Specialiųjų žinių naudojimas

Tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas dažnai neapseinama be specialiųjų žinių. Skiriami ekspertizės ar objektų tyrimai. Esminis objektų tyrimo ir ekspertizės skirtumas yra tas, kad remiantis BPK 205 straipsniu objektų tyrimas pavedamas specialistui siekiant rasti nusikalstamos veikos pėdsakus ar kitus reikšmės tyrimui turinčius objektus, nustatyti įvykio aplinkybes, o ekspertizė skiriama ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo sprendimu, kai nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, reikalaujantį specialiųjų žinių. Nuo specialistų pateiktų atsakymų priklauso nusikalstamos veikos kvalifikavimas ir tolesnė tyrimo eiga.

Tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas gali būti skiriami šie objektų tyrimai ar ekspertizės: rašysenos, parašo, dokumentų (rekvizitų, spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių), daktiloskopinė, kalbos, medžiagų, balso ir garso signalų ir jų įrašymo (fonoskopinė), buhalterinė, finansų, informacinių technologijų ir kt. Kokios rūšies specialiųjų žinių reikia, priklauso nuo tiriamos veikos pobūdžio. Yra tokių nusikalstamų veikų, kurias tiriant būtina, kad specialistų žinios būtų tam tikro lygio ir leistų patvirtinti tyrimui reikšmingas aplinkybes, kurioms esant galima nusikalstama veika. Pavyzdžiui, tiriant neteisėtą stiprių naminių alkoholinių gėrimų ir jų gamybos aparatų gaminimą skiriami alkoholinių skysčių ir aparatų naminei degtinei gaminti objektų tyrimai ar ekspertizės, leidžiantys nustatyti etilo alkoholio turinčių skysčių rūšį, alkoholio koncentraciją, koku būdu pagamintas etilo alkoholio turintis skystis (pramoniniu ar buitiniu), ar jis turi priemaišų ir pan. Be to, galima sužinoti, ar paimtas daiktas yra aparatas stipriam alkoholiui gaminti. Tiriant svetimo prekių ar paslaugų ženklų naudojimą privaloma išsiaiškinti, ar prekių ženklas yra originalus. Tiriant skolininko nesąžiningumo ar apgaulės veiką būtina taikyti specialiąsias žinias siekiant išsiaiškinti, kokia yra įmonės ekonominė padėtis, ar ji moki. Be to, būtina gauti specialisto išvadą dėl atliekamų operacijų su turtu, kuris galėjo būti pateiktas skoloms padengti. Tiriant nusikalstamo

bankroto atvejus būtina gauti specialisto išvadą dėl įmonės valdymo ir nustatyti, ar veiksmai turėjo įtakos jos bankrotui, ar jį nulėmė objektyvios priežastys.

Skiriant objektų tyrimus ar ekspertizes svarbu ne tik teisingai suformuluoti klausimus, bet ir tinkamai paruošti medžiagą tyrimui. Specialistams ar ekspertams būtina pateikti visus dokumentus ir daiktus, būtinus tyrimui atlikti. Dėl to, kad dokumentai ir daiktai nepateikiami laiku, tyrimas atliekamas ilgiau. Specialistams ar ekspertams pateikiami daiktai turi būti tinkamai sužymėti, identifikuoti, turi būti nurodytos jų radimo aplinkybės, kuo jie reikšmingi tyrimui ir pan.

Kaip minėta, daugelio daromų nusikalstamų veikų tikslas yra nusikaltamai praturtėti. Ne išimtis ir ekonominio pobūdžio nusikalstamos veikos, kurias darant praturtėjama. Todėl tiriant šio pobūdžio nusikalstamas veikas tam tikrais atvejais būtina atlikti finansų tyrimą¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Plačiau apie finansų tyrimą žr. skyriuje „Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų finansų sistemai tyrimas“.

/IX/ skyrius

**Nusikaltimų ir baudžiamųjų
nusižengimų finansų sistemai tyrimas**

TURINYS

9.1. Paplitimas ir statistika	189
9.2. Įrodinėtinos aplinkybės tiriant finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas	191
9.3. Veiksmai tikrinant pirminę informaciją	193
9.4. Pirminiai tyrimo veiksmai	195
9.5. Tolesni tyrimo veiksmai	202
9.6. Specialiųjų žinių naudojimas	208
9.7. Finansų tyrimas	210

BK XXXII skyriuje išvardijami nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai: netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimas, laikymas arba realizavimas (BK 213 straipsnis); netikros elektroninės mokėjimo priemonės gaminimas, tikros elektroninės mokėjimo priemonės klastojimas ar neteisėtas disponavimas elektronine mokėjimo priemone arba jos duomenimis (BK 214 straipsnis); neteisėtas elektroninės mokėjimo priemonės ar jos duomenų panaudojimas (BK 215 straipsnis); nusikalstamu būdu įgytų pinigų ar turto legalizavimas (BK 216 straipsnis); prekyba vertybiniais popieriais pasinaudojant viešai neatskleista informacija (BK 217 straipsnis); manipuliavimas vertybinių popierių kaina (BK 218 straipsnis); mokesčių nesumokėjimas (BK 219 straipsnis); neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ar turtą pateikimas (BK 220 straipsnis); deklaracijos, ataskaitos ar kito dokumento nepateikimas (BK 221 straipsnis); apgaulingas apskaitos tvarkymas (BK 222 straipsnis); aplaidus apskaitos tvarkymas (BK 223 straipsnis); netikrų ar suklastotų pašto ženklų, važiavimo ar kitokių biilietų, banderolių ar kitų oficialių žymėjimo ženklų pagaminimas, laikymas ar realizavimas (BK 224 straipsnis). Juos darant kėsinama į šalies finansų sistemą ir kartu daroma žalos valstybės išdui. Finansų – piniginių vienetų, taip pat vertybinių popierių apyvartos – sritis yra svarbiausias šalies ekonomikos elementas. Pinigų ir vertybinių popierių cirkuliacija neišvengiamai tampa atskirų asmenų ar organizuotų grupių pasikėsinimo objektu.

Visoms minėtosioms nusikalstamoms veikoms bendras objektas yra Lietuvos Respublikos finansų sistema. Finansai yra ekonominė kategorija, išreiškianti tam tikrus valstybės lėšų tvarkymo santykius. Finansų sistemą sudaro: 1) valstybės išdas; 2) verslo ir ūkio subjektų finansai; 3) bankų sistema; 4) socialinis draudimas; 5) draudimo sistema. Autoriai pateikia ir tokį finansų apibrėžimą: „Finansai yra kiekvienoje valstybėje būtinų ekonominių santykių sistema, kurių turinys yra centralizuotų (valstybinių) ir decentralizuotų (ūkio subjektų) piniginių fondų lėšų sudarymas ir panaudojimas.“¹¹⁰ Finansų sistema apima nemažai jos sistemos elementų (sudedamųjų dalių), todėl nusikalstamų veikų įvairovė yra didelė.

Šios rūšies nusikalstamų veikų subjektams būdingiausiai bruožai yra godumas, siekimas pasipelnyti, noras praturtėti bet kokiomis priemonėmis. Be to, šie asmenys pasižymi aukštu intelektu, dažniausiai turi aukštąjį išsilavinimą. Daugelis jų tiesiogiai dalyvauja finansinėje komercinėje veikloje ir vykdo įvairias funkcijas. Tai finansų, kredito, komercinių ir kitų įstaigų vadovai, akcininkai, valdymo organų nariai ir kt. Šie asmenys gerai išmano

¹¹⁰ BUCKIŪNIENĖ, O.; MEIDŪNAS, V.; PUZINAUSKAS, P. Lietuvos finansų sistema. Mokomoji knyga. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 8.

savo profesinę veiklą, todėl tiriant nusikalstamas veikas būtina įsigilinti į konkrečią finansinę sritį, gerai suvokti jos veikimą ir principus. Be to, neretai finansinio pobūdžio nusikalstamą veiką padaro organizuotų grupių atstovai, todėl subjektai gali būti labai skirtingi, t. y. nuo žemiausios grandies finansininkų ar kitų darbuotojų iki aukščiausio lygio vadovų (direktorių, valdybų narių, akcininkų).

Beveik visų nusikalstamų veikų finansams objektyvieji požymiai yra aktyvūs veiksmai. Kai kurie iš jų gali būti padaromi neveikimu: vengiant mokėti mokesčius (BK 325 straipsnis), piktybiškai vengiant gražinti skolą (BK 329² straipsnis). Yra nusikalstamų veikų, kurios gali būti padaromos ir veikimu, ir neveikimu, pavyzdžiui, aplaidus apskaitos tvarkymas (BK 223 straipsnis). Šios rūšies nusikalstamų veikų dalykas pirmiausia yra išteklių, išreikšti eurais ar užsienio šalių, bendrijų valiuta, vertybiniai popieriai ir jų surogatai (pavyzdžiui, plastikinės kortelės), galintys užtikrinti atsiskaitymo operacijas tarp ūkinės veiklos subjektų ir fizinių asmenų. Moksliniai techniniai laimėjimai leidžia vis daugiau finansinių operacijų perkelti į elektroninę erdvę. Daug finansinės informacijos, atspindinčios fizinių ar juridinių subjektų nuosavybės teises, saugoma kompiuterių informacinėse laikmenose elektroninio dokumento pavidalu. Nusikalstami veiksmai su tokiais dokumentais dažnai susiję su neteisėtu kompiuterinės informacijos naudojimu.

Yra įvairių nusikalstamų veikų finansų sistemai darymo būdų. Daugeelis jų susiję su bet kokios išraiškos finansinių išteklių operacijomis. Nusikalstamas finansines operacijas galima sugrupuoti į šias grupes:

- operacijos, atliekamos atsiskaitant pinigais;
- operacijos, atliekamos su mokėjimo dokumentais (įskaitant elektroninius) ar vertybiniais popieriais;
- operacijos, atliekamos skolinantis išteklius, imant banko kreditą;
- fiktyvaus kreditavimo operacijos, atliekamos paperkant atsakingus banko tarnautojus ir paskirstant skolintas lėšas nusikaltimo bendrininkams;
- operacijos, atliekamos finansinės informacijos ir kompiuterinių technologijų srityje, nukreiptos į finansinių įstaigų informacinių ar technologinių sistemų apsaugą.

Visoms šios rūšies nusikalstamoms veikoms būdingas kruopštus ir dažnai ilgai trunkantis rengimasis. Šios nusikalstamos veikos nėra spontaniškos. Jos planuojamos iš anksto. Iš pradžių pasirenkamas finansinis mechanizmas, būtinas nusikalstamam sumanymui įgyvendinti. Mechanizmą sudaro šie veiksmai: reikalingų dokumentų blankų, parašų, antspaudų parvyzdžių suradimas, pagaminimas (klastojimas), reikalingų dokumentų ar jų

rekvizitų pagaminimas, juridinių asmenų įsteigimas ar įsigijimas, statyminių suradimas, kompiuterinės technikos įsigijimas, sąskaitų fiktyvių asmenų vardais atidarymas, sąskaitų valdymo priemonių gavimas ir pan.

Dažniausiai nusikalstamas veikas daro nedidelės organizuotos grupės, sudarytos iš nuo dviejų ar trijų iki dešimties vaidmenimis pasiskirsčiusių asmenų, turinčios aiškų lyderį.

9.1. Paplitimas ir statistika

Šios rūšies nusikalstamų veikų latentškumas yra didelis. Kriminologai sako, kad finansinių nusikaltimų dinamikos lyginimas su Lietuvos juridinių asmenų pelno mokesčio mažėjimo tendencija leidžia teigti, kad realus finansinių nusikaltimų, kaip ir nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai, mastas yra kur kas didesnis, nei skelbia statistika¹¹¹. Viena iš didelio latentškumo priežasčių yra ta, kad šių nusikalstamų veikų objektas yra valstybės finansų sistema, t. y. žala šios rūšies nusikalstamomis veikomis dažniausiai padaroma valstybei, o ne fiziniams ar juridiniams asmenims. Dėl šių priežasčių apie daugumą nusikalstamų veikų sužinoma ne iš fizinių ar juridinių asmenų jiems apie tai pranešus, o teisėsaugos pareigūnams ar atsakingiems valstybės tarnautojams (pavyzdžiui, Valstybinės mokesčių inspekcijos, Lietuvos banko darbuotojams) nustačius nusikalstamos veikos požymius ir inicijavus tyrimus ar apie tai informavus kompetentingas teisėsaugos institucijas. Tokių nusikalstamų veikų kiekvienais metais Lietuvos teisėsaugos įstaigose užregistruojama nemažai, be to, jų pastaraisiais metais daugėja¹¹².

Šiomis nusikalstamomis veikomis valstybei ir jos piliečiams padaroma itin didelės žalos. Visos valstybės gerovę lemia tai, kaip sėkmingai ji tvarkosi su finansiniais ištekliais. Sėkmingą valstybės finansinę veiklą iš esmės lemia suplanuotas pinigų surinkimas į šalies iždą. Tik surinkus į iždą pakankamai pinigų galima be papildomo skolinimosi užtikrinti tinkamą kitų sričių (sveikatos, švietimo, socialinės apsaugos, teisėsaugos ir pan.) finansavimą. Todėl esant dideliame finansinio pobūdžio nusikalstamumui valstybės iždas negauna dalies lėšų, o tai neigiamai paveikia kiekvieną pilietį. Darydami šios rūšies nusikalstamas veikas nusikaltėliai praturtėja visos visuomenės sąskaita ir daro netiesioginę žalą netgi sau ar savo artimiesiems.

¹¹¹ BABACHINAITĖ, G., *et al.* Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 84.

¹¹² Užregistruota nusikalstamų veikų (BK 213–224 straipsniai): 2010 m. – 4 788, 2011 m. – 4 316, 2012 m. – 4 503, 2013 m. – 5 621. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto puslapis [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?lang=lt&rt=1t>.

Be to, vieniems neteisėtai sukaupus perteklinį kapitalą didėja socialinė atskirtis, žmonės praranda pasitikėjimą ne tik valstybės finansine sistema, bet ir visa valstybe. Tai didina valstybės žmoniškųjų išteklių nutekėjimą į užsienio valstybes. Be to, didelis finansinis nusikalstamumas atgraso užsienio šalių investuotojus investuoti mūsų šalyje, todėl nekuriamos darbo vietos, neatnaujinamos pasenusios technologijos ir pan. Netgi vienos kredito įstaigos atsakingų vadovų nusikalstami veiksmai gali turėti sunkių finansinių padarinių daugeliui fizinių, juridinių asmenų ir valstybės institucijoms. Darant tokio pobūdžio nusikalstamą veiką padaroma didelė materialinė žala visai finansų sistemai¹¹³.

Tirti finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas sudėtinga dėl nusikalstamos veikos rafinuotumo, didelės informacijos apimties, todėl reikia, kad jas tiriančių pareigūnų kvalifikacija ir profesionalumas būtų aukšto lygio. Šios rūšies nusikalstamas veikas atskleisti nėra lengva ir dėl to, kad pareigūnai savo iniciatyva turi surinkti informaciją apie padarytą nusikalstamą veiką ir nustatyti nusikalstamos veikos požymius. Surinkus pakankamai informacijos nustatyti nusikalstamą veiką padariusį subjektą nėra sunku, nes daugelį nusikalstamų veikų atskleidžia įvairūs dokumentai. Tačiau surinkti visus duomenis, kurie leistų įrodyti asmenų kaltę dėl nusikalstamų veikų padarymo, yra sudėtinga. Todėl svarbu ne tik atskleisti, bet ir ištirti tokio pobūdžio nusikalstamas veikas.

Atskleisti ir ištirti šio pobūdžio nusikalstamas veikas sudėtinga dėl to, kad:

- 1) esant dideliame latentiškumui daugelio nusikalstamų veikų atskleidimas priklauso nuo pareigūnų iniciatyvos;
- 2) nusikalstamos veikos padaromos sudėtingai ir įvairiose finansų srityse, kurios dėl savo specifikos nėra aiškios nusikalstamas veikas atskleidžiantiems pareigūnams;

¹¹³ Ikteisminio tyrimo metu nustatyta skirtingomis nusikalstamų veikų finansams veikomis padaryta turtinė žala: neteisėtas elektroninių mokėjimo priemonių ar jos duomenų panaudojimas (BK 215 straipsnis) 2010 m. – 566 490; 2011 m. – 376 988; 2012 m. – 266 773; 2013 m. – 730 016. Nusikalstamu būdu įgytų pinigų ar turto legalizavimas (BK 216 straipsnis) 2010 m. – 31 135; 2011 m. – 642 817; 2012 m. – 1 287 046; 2013 m. – 85 046. Mokesčių nesumokėjimas (BK 219 straipsnis) 2010 m. – 3 686 163; 2011 m. – 2 841 831; 2012 m. – 1 816 072; 2013 m. – 1 340 761. Neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ar turtą pateikimas (BK 220 straipsnis) 2010 m. – 1 939 222; 2011 m. – 920 777; 2012 m. – 1 659 647; 2013 m. – 1 543 822. Apgaulingas apskaitos tvarkymas (BK 222 straipsnis) 2010 m. – 4 019 007; 2011 m. – 6 636 503; 2012 m. – 5 692 847; 2013 m. – 5 608 864. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto puslapis [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?lang=lt&rt=1t>.

- 3) nusikalstamas veikas daro intelektualūs ir profesionalūs asmenys, gerai užmaskuojantys pėdsakus;
- 4) kai kurie nusikalstamos veikos veiksmams tam tikrais atvejais atliekami užsienyje arba pasinaudojama užsienyje registruotais subjektais; dėl to sunkiau gauti informacijos iš užsienio valstybių;
- 5) dažnai tai būna vienkartinė, trumpalaikė veika (nusikalstamas veikas organizuojantys asmenys išsikelia konkretų tikslą ir jį pasiekę nusikalstamą veiką nedelsdami nutraukia);
- 6) nusikalstamiems tikslams pasiekti panaudojami tretieji asmenys (statybiniai direktoriai ir pan.);
- 7) teisės aktuose yra spragų.

9.2. Įrodinėtinos aplinkybės tiriant finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas

Tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas būtina surinkti įvairių duomenų, kurie leistų teigti, kad padaryta nusikalstama veika ir nustatyti ją padarę asmenys. Daugelis finansinių nusikaltimų padaroma pažeidus tam tikrus teisės aktus, todėl duomenų rinkimas yra įvairiapusis ir kartais sudėtingas procesas. Tik surinkus pakankamai duomenų galima teigti, kad padaryta nusikalstama veika, o ne administracinis teisės ar drausminio pobūdžio pažeidimas. Tiriant tam tikras finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas gali būti renkami įvairūs duomenys, tačiau dažniausiai renkami duomenys apie:

- nusikalstamos veikos padarymo faktą;
- veikos padarymo vietą ir laiką;
- nusikalstamos veikos dalyką;
- nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir jam būdingas savybes;
- asmens kaltumą patvirtinančius faktus;
- kitus asmenis, susijusius su nusikalstamos veikos padarymu (padėjėjai, vykdytojai);
- nusikalstamos veikos padarymą ir slėpimą, aplinkybes, padėjusias padaryti nusikalstamas veikas ar nulėmusias jų padarymą;
- baudžiamąją atsakomybę šalinančias aplinkybes;
- žalą ir jos dydį;
- asmenis, kurių interesai pažeisti dėl nusikalstamos veikos padarymo;
- gautos turtinio pobūdžio naudos dydį, asmenis, kurie ją gavo, ar asmenis, kurių naudai padaryta nusikalstama veika;
- juridinius asmenis, panaudotus nusikalstamai veikai padaryti, jų steigėjus, valdytojus (akcininkus);

- dokumentus, panaudotus darant nusikalstamą veiką;
- lėšų judėjimą.

Slaptos kitų finansinio pobūdžio nusikalstamų veikų formos trukdo įrodinėti pinigų ar kito turto legalizavimą ir šio proceso metu rinkti duomenis apie šiuos faktus:

- jei nusikalstama veika padaryta Lietuvoje:
 - 1) juridinio asmens, valdymo subjektus (akcininkus), faktinę veiklos vietą, direktorių, kitus asmenis, turinčius teisę atlikti finansines operacijas arba duodančius nurodymus kitiems asmenims;
 - 2) juridinio asmens steigimo ar įsigijimo aplinkybes (kas steigėjas, įgijėjas). Jei juridinį asmenį valdo kitas juridinis asmuo, atitinkamus duomenis apie to asmens valdytojus ir direktorius;
 - 3) jei steigėjai fiziniai asmenys, ar jų vardu nėra atidarytų sąskaitų bankuose, kitose finansų įstaigose;
 - 4) kokias sąskaitas ir kokiose finansų įstaigose turi juridinis asmuo, kas, koku būdu jas valdo;
 - 5) kokia yra faktinė juridinio asmens vykdoma veikla, iš kokios veiklos gaunamos pagrindinės pajamos, kokios yra išlaidos, kur nukreipti pagrindiniai pinigų srautai, ekonomine logika nepagrįstos operacijos ir pan.;
 - 6) kokios sąsajos su kitomis antrinėmis įmonėmis, ar pagrįstas lėšų tarp jų judėjimas;
- jei legalizuojant turtą naudotos užsienio lengvatinėse zonose registruotos kompanijos:
 - 1) kompanijos registracijos vietą;
 - 2) asmenis, turinčius kompanijos valdymo įgaliojimus (steigėjus);
 - 3) duomenis apie kompanijos turimas sąskaitas;
 - 4) asmenis, turinčius įgaliojimus valdyti kompanijos sąskaitas;
 - 5) faktus apie kompanijos sąsajas su anksčiau nustatytais turto legalizavimo atvejais;
 - 6) santykius su kitomis Lietuvoje registruotomis bendrovėmis.
- jei turto legalizavimas buvo vykdomas pasitelkiant fizinius asmenis:
 - 1) duomenis apie fizinių asmenų turimas sąskaitas bankuose, per kurias buvo vykdomos įtartinos pinigų operacijos ar grynujų pinigų išėmimai iš sąskaitų;
 - 2) sąskaitų atidarymo aplinkybes, jų atidarymo dokumentus;
 - 3) pinigines ar turtines operacijas patvirtinančius dokumentus;

- jei žinomas legalizavimo dalykas:
 - 1) legalizuojamo turto rūšis (pinigai, nekilnojamasis turtas, kilnojamasis turtas, vertybiniai popieriai, turtinės teisės, kitas turtas);
 - 2) iš ko, kada, kur, kokiomis aplinkybėmis legalizavimo subjektas gavo legalizavimo dalyką;
 - 3) kokia legalizavimo dalyko vertė;
 - 4) koks yra legalizavimo būdas, kuo jis pasireiškė, kas yra legalizuojant dalyvavę ar kitaip su legalizavimu susiję asmenys;
 - 5) legalizavimo dalyko nusikalstamą kilmę;
 - 6) ar veiksmus su legalizavimo dalyku atlikusiam asmeniui buvo žinoma, kad dalykas yra nusikalstamos kilmės, jei taip, kokios aplinkybės lėmė tą žinojimą;
 - 7) ar legalizuojant pakito turto forma arba jo kiekybinė išraiška;
 - 8) dabartinę legalizavimo dalyko buvimo vietą.

9.3. Veiksmai tikrinant pirminę informaciją

Pirminės informacijos, kuria remiantis pradedami ikiteisminiai tyrimai dėl nusikalstamų veikų finansų sistemai, šaltiniai dažniausiai yra teisėsaugos institucijų kriminalinės žvalgybos ar kitų veiksmų, atliekamų joms vykdam įstatymais pavestas funkcijas, rezultatas. Be to, tai gali būti kitų valstybės įstaigų (kontrolės, mokesčių administravimo ir kitų) pranešimai ir surinkta medžiaga apie įtariamas nusikalstamas veikas, pranešimai žiniasklaidoje, piliečių pareiškimai ir pan. Reikia pabrėžti, kad pagal Pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo prevencijos įstatymą¹¹⁴ įvairios finansų įstaigos ir kiti subjektai privalo pranešti Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai prie LR VRM (toliau – FNTT) apie kliento vykdomas įtartinas ar neįprastas finansines operacijas ir sandorius. Dažnai tokia informacija tampa pagrindu pradėti ikiteisminį tyrimą.

Bendrosios tipinės tyrimo aplinkybės priklauso nuo informacijos šaltinio, rūšies, apimties, išsamumo.

Galima išskirti dažniausias ir bendriausio pobūdžio aplinkybes:

- iš finansų įstaigos gautas pranešimas, turintis nusikalstamos veikos, kuria padaryta didelės materialinės žalos, požymių. Pažeidėjas žinomas arba nežinomas. Šiuo atveju netikėtumo principas negali būti taikomas, nes nusikaltėlis tikriausiai žino apie medžiagos teisėsaugos įstaigai pateikimą arba praėjo nemažai laiko, kad galima

¹¹⁴ Pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas. Valstybės žinios, 2008, Nr. 10-335.

būtų nedelsiant atlikti tyrimą. Šios aplinkybės tipinės daugeliui ikiteisminių tyrimų;

- kriminalinės žvalgybos padalinys surinko informaciją apie atskirų asmenų (fizinį ar juridinių) nusikalstamus veiksmus ir ji gali būti panaudota ikiteisminio tyrimo metu. Šiuo atveju galima taikyti netikėtumo principą. Pradėjus ikiteisminį tyrimą gali būti atliekamos kratos, sulaikymai su įkalčiais (asmenims išimant grynuosius pinigų iš sąskaitos), surandamas turtas, kuriam gali būti taikomas laikinas nuosavybės teisės apribojimas, tyrimo veiksmas, leidžiantys nustatyti ir paimti reikšmingus dokumentus, ir pan.;
- aplinkybės tokios pačios kaip antruoju atveju, tačiau skirtumas tas, kad gauta žvalgybinė informacija leidžia daryti išvadą, kad nusikalstamą veiką padarė organizuota nusikalstama grupė, apie kurios veiklą anksčiau nebuvo žinoma;
- nusikalstamą veiką padaręs asmuo sulaikytas su įkalčiais nusikalstamos veikos darymo momentu, netrukus po jos ar slepiantis jos pėdsakus.

Sudėtingiausias tipinės tyrimo aplinkybės yra tada, kai tai susiję su organizuotos nusikalstamos grupės veikla, kai nežinomas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, kai nuo nusikalstamos veikos padarymo praėjo daug laiko. Labai svarbus dalykas, kad realizuojant pirminę kriminalinės žvalgybos informaciją ir toliau atliekant ikiteisminį tyrimą grupėje dalyvautų žvalgybinius tyrimus inicijavę pareigūnai. Taip išlaikomas duomenų apie nusikalstamą veiką rinkimo tęstinumas, padėties aiškumas ir tyrimui svarbios detalės. Tai svarbu planuojant tyrimą.

Analizuojant iš finansinių institucijų gautą medžiagą derėtų atkreipti dėmesį į šiuos dalykus:

- ar atsižvelgiant į kiekvienos nusikalstamos veikos ypatumus pateikti visi būtini pažeidimą patvirtinantys dokumentai;
- ar dokumentai ir jų rekvizitai yra suklastoti, pateikiami jų originalai ar kopijos;
- ar yra nustatyti asmenys, galbūt padarę nusikalstamą veiką, ar jie žino apie pateiktus faktus, ar pateikė paaiškinimus.

Vertinant pirminę informaciją būtina surinkti ir išanalizuoti teisės aktus, reglamentuojančius galimų nusikalstamos veikos subjektų veiklą ar nustatančius jų atsakomybę. Dauguma normų, nustatančių atsakomybę už finansines nusikalstamas veikas, yra blanketinės, t. y. nukreipia į kitus teisės aktus, dažnai į kelis. Kartais būtina pasitelkti specialistą, kuris padėtų dirbant su teisės aktais.

Norint nustatyti, kokių teisės normų ir taisyklių, reguliuojančių konkrečios finansinės veiklos rūšį, pažeidimai padaryti, naudinga taikyti kriminalistinį sugretinimo metodą, kada sugretinamos atitinkamos normos, taisyklės ir konkrečios finansinės operacijos reikalavimai su veikimu asmenų, kurie jose dalyvauja. Šio metodo esmę schemomis galima pavaizduoti taip: visos nustatytos nusikalstamo veikimo aplinkybės, nusakančios jį patį ir aplinką, surenkamos į vieną informacijos rinkinį, o į kitą rinkinį surenkama visa norminė informacija apie tai, kaip pagal nustatytas taisykles ar reikalavimus turėjo būti atlikta ši finansinė operacija. Vėliau šie informacijos rinkiniai „uždedami vienas ant kito“, kad sugretinus galima būtų išskirti padarytus pažeidimus ir asmenis, susijusius su šiuo pažeidimu.

Asmenų, dalyvaujančių finansinėse operacijose, tarnybos ir pareigybinėms funkcijoms nustatyti galima taikyti kriminalistinės analizės metodą. Jis taip pat padeda išsiaiškinti, kokių galiojančių teisės aktų normų pažeidimus padarė kiekvienas tiriamos finansinės veiklos subjektas.

Tikrinant gautą pirminę informaciją būtina atkreipti dėmesį į tai, ar nusikalstamą veiką padarė organizuota grupė. To požymiai gali būti: gerai apgalvota nusikalstama veika ir aukštas jos padarymo profesionalumas; negalėjimas nusikalstamą veiką padaryti vienam asmeniui be kitų asmenų pagalbos ar organizuotos struktūros; nusikalstamos veikos rezultatas nukreiptas į didelės pinigų sumos gavimą; duomenys apie galimus verslo, kredito ar valstybės įstaigų ryšius darant nusikalstamą veiką; gerai suplanuoti, greitai nusikalstamu būdu gautų pinigų ir materialinių vertybių realizavimo ir slėpimo būdai.

9.4. Pirminiai tyrimo veiksmai

Įvertinus gautą pirminę informaciją gali būti pradedamas ikiteisminis tyrimas ir atliekami tyrimo veiksmai, tačiau visais atvejais jie turi būti suplanuoti. Atliekant šios rūšies ikiteisminius tyrimus tai labai svarbu.

Renkant pirminę informaciją planas turi būti orientuotas į gautos pirminės informacijos tikrumo patikrinimą, gautos informacijos papildymą arba naujos informacijos gavimą siekiant priimti sprendimą, ar pradėti ikiteisminį tyrimą. Numatant tolesnius veiksmus reikia imtis priemonių, kurios įtariamiesiems asmenims neleis paslėpti nusikalstamos veikos pėdsakų. Ikitiesminio tyrimo versijos keliamos atsižvelgiant į turimą pirminę informaciją. Gali būti keliamos versijos dėl nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių, nusikalstamą veiką padariusių asmenų, jų motyvų, tikslų ir veiksmų, nusikalstamos veikos darymo būdų ir pan.

Pirminių ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo tvarka ir sudėtis priklauso nuo pirminių tyrimo aplinkybių ir atskirų šios rūšies nusikalstamų veikų pobūdžio.

Išskirsime keletą aplinkybių, kurios susiklosto atliekant ikiteisminį tyrimą.

Pirma. Daugelio ikiteisminio tyrimo veiksmų negalima atlikti taikant netikėtumo efektą. Šiomis aplinkybėmis, nepaisant padarytos nusikalstamos veikos rūšies, galimi šie tyrėjo veiksmai:

- norminių dokumentų, reglamentuojančių tiriamos rūšies finansinę ir kreditinę veiklą, analizė;
- būtinų finansinių dokumentų, kurie nebuvo surinkti pirminiame informacijos tikrinimo etape, paėmimas ir išstudijavimas;
- apžiūra ir pirminis ištyrimas galimai suklastotų vertybinių popierių ir kitų banko dokumentų, kuriuos naudojant buvo padaryta nusikalstama veika;
- paėmimas, apžiūra ir išstudijavimas dokumentų, kuriuose užfiksuotas lėšų sąskaitose judėjimas, ypač tų įstaigų ar organizacijų, kurios minimos suklastotuose banko dokumentuose;
- banko ar kitų įstaigų ir organizacijų darbuotojų (vadovų, darbuotojų, kurie rado suklastotus dokumentus arba dirbo su jais formindami tam tikras banko operacijas) apklausa;
- užduočių specialistui skyrimas (ūkinės ir finansinės veiklos tyrimas, techninis dokumentų tyrimas, rašysenos, parašo, autorystės tyrimas ir kt.);
- krata įtariamųjų darbo vietose, namuose ar kitose galimose dokumentų, pinigų ar daiktų (kompiuterių, antspaudų, spaudų ir kt.) slėpimo vietose;
- įtarimų pareiškimas siekiant laikinai apriboti įtariamų fizinių ar juridinių asmenų nuosavybės teises¹¹⁵.

Antra. Netikėtumo efektą tikslinga taikyti ikiteisminio tyrimo pradžioje. Šioms aplinkybėms paprastai būdingi šie pirminiai tyrimo veiksmai:

- rengimasis įtariamų asmenų sulaikymo su įkalčiais operacijai ir jos atlikimas, įtarimų pareiškimas, įtariamųjų apklausa, asmens krata;
- kratos sulaikytų įtariamųjų gyvenamosiose ir darbo vietose, laikinas nuosavybės teisės į jų turimą turtą apribojimas;
- rastų ir paimtų suklastotų dokumentų ir kitų objektų apžiūra;

¹¹⁵ BPK 151 straipsnyje numatyta, kad laikinas nuosavybės teisės apribojimas gali būti taikomas įtariamojo statusą turintiems asmenims ar pagal įstatymus už įtariamojo veiksmus materialiai atsakingam fiziniam asmeniui arba fiziniams asmenims, kurie turi nusikalstamu būdu gautą ar įgytą arba BK 72³ straipsnyje nurodytus požymius atitinkantį konfiskuotiną turtą.

- būtinų dokumentų paėmimas, apžiūra ir išstudijavimas;
- liudytojų apklausa;
- užduočių specialistams paskyrimas.

Trečia. Tam tikros aplinkybės yra susijusios su nusikalstama veika, padaryta organizuotos asmenų grupės, ir apima visus nurodytus veiksmus. Nustačius, kad nusikalstamą veiką padarė organizuota grupė, būtina sudaryti tyrimo grupę, gauti informacijos iš kriminalinės žvalgybos veiklos subjektų, įtraukti juos į tyrimo grupę. Tokiu atveju pirminių tyrimo veiksmų atlikimas priklauso nuo tyrimo aplinkybių.

Ketvirta. Tam tikros aplinkybės panašios į antrąją situaciją, tačiau skiriasi nuo jos tuo, kad įtariamojo su įkalčiais sulaikyti nebūtina.

Sulaikant asmenį su įkalčiais tyrimas atliekamas taktiškai laikantis šių procesinių veiksmų eiliškumo:

- sulaikytojo asmens krata, krata jo gyvenamojoje vietoje, darbovietėje, automobilyje; kratos metu reikėtų paimti visus jo turimus dokumentus (finansinių operacijų, užrašų knygeles, kompiuterinės informacijos laikmenas, juodraščius, krovinio dokumentus, buhalterines apskaitas, šablonus, blankus, antspaudus ir spaudus su parašo pavyzdžiais) ir kitus daiktus;
- pranešimo apie įtarimą įteikimas ir įtariamojo apklausa;
- transporto priemonės, kuria naudojosi įtariamasis, apžiūra;
- liudytojų apklausa (administracijos darbuotojų, kredito įstaigos tarnautojų, kitų asmenų, patvirtinančių tam tikras aplinkybes).

Jeigu būtina, gali būti atliekami procesiniai atpažinimo ar akistatos veiksmai.

Kartais tiriant finansinius nusikaltimus siekiant surinkti duomenis tikslinga taikyti BPK 154 straipsnyje numatytą elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą (įtariamojo pokalbių telefonu klausymąsi, elektroninio pašto kontrolę), taip pat naudoti kitas slapto pobūdžio procesines prievartos priemones, numatytas BPK 158 straipsnyje, t. y. atlikdami nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus pareigūnai turi neatskleisti savo tapatybės, vykdyti BPK 160 straipsnyje numatytą asmens, transporto priemonės ar objekto sekimą.

Ikiteisminių veiksmų atlikimo taktikos naudojimas priklauso nuo padarytos nusikalstamos veikos rūšies:

- nusikalstamosiose veikose, susijusiose su atsiskaitymu pinigais (operacijos ūkio subjektams atsiskaitant grynaisiais arba banko pavedimais), nusikaltėliai nuolatos keisdami informaciją naudojami elektroninėmis ryšio priemonėmis, palaiko nuolatinį ryšį su kontragentais (šalies ir užsienio finansinėmis įstaigomis bei fiziniiais

asmenimis), todėl operacijoms vykdyti ir apskaityti neretai naudojama kompiuterinė technika. Į pastarąsias aplinkybes būtina atkreipti dėmesį planuojant asmenų sulaikymą ir atliekant neatidėliotinus tyrimo veiksmus – kratas, kompiuterinės įrangos paėmimą ir apžiūrą, vėliau skiriant ekspertizes ar užduotis specialistams tirti kompiuterinę informaciją ar jų laikmenas;

- atliekant pirminius tyrimo veiksmus dėl nusikalstamų veikų, susijusių su mokėjimo dokumentų ar vertybinių popierių apyvarta, nustatomi materialinių vertybių, pinigų trūkumo atvejai, apskaitos dokumentų realizavimo ar įgijimo atvejai bei asmenys, susiję su minėtosiomis veikomis. Šioms aplinkybėms išsiaiškinti taikomi ne tik viešo pobūdžio ikiteisminio tyrimo veiksmai, bet ir neviešo pobūdžio priemonės, nustatytos BPK 154, 158, 160 straipsniuose, taip pat patikrinimo, inventorizacijos, revizijos medžiaga;
- atliekant tokius tyrimo veiksmus kaip poėmis, apžiūra, kriminalinis apskaitos įvertinimas, nustatomas dokumentų tikrumas ir atrenkami dokumentai, tiesiogiai susiję su padaryta nusikalstama veika, banko pavedimų dokumentų ir kitų dokumentų, susijusių su piniginėmis operacijomis, išnagrinėjimas, asmenų, susijusių su piniginėmis operacijomis, apklausa, taip pat įstaigų, kurių sąskaitose vyko pinigų apyvarta, vadovų, darbuotojų, banko vadovų ir tarnautojų apklausa. Esminė ikiteisminio tyrimo kryptis yra suklastotų dokumentų pagaminimo ir paleidimo teisinė apyvartė ir tai darančios dalyvavusių asmenų tapatybės nustatymas. Šiuo atveju būtina nustatyti ne tik dokumentų klastojimo iniciatorių ar vykdytojus, bet ir kokių tikslų buvo klastojami dokumentai, kokį nusikalstamą rezultatą jie leido pasiekti, kokią įrodomąją reikšmę jie turės tolesniuose procesuose;
- tiriant grobimus, padarytus taikant elektronines mokėjimo priemones (internetinę bankininkystę ar plastikines mokėjimo korteles), būtina iš banko ar kredito įstaigos gauti informaciją apie įvykusių operacijų pėdsakus banko kompiuterių sistemoje. Kiekvienas veiksmas fiksuojamas kompiuterinės informacijos laikmenose, tačiau kartais dėl riboto informacijos saugojimo laiko tokią informaciją būtina gauti kuo greičiau. Bankų ar kitų įstaigų informacinėse sistemose lieka kompiuterių prisijungimo prie elektroninės bankininkystės sistemos adresai, pagal kuriuos galima nustatyti prisijungimo vietą ir asmens prieigą. Plačiau apie tai kalbama šio vadovėlio skirsnyje „Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas“;

- taip pat svarbu iš banko ar kitos kredito įstaigos gauti dokumentus, kuriuose yra informacija, su koku asmeniu sudaryta elektroninės bankininkystės sutartis, kokiam asmeniui perduoti prisijungimo kodai ar kodų generatorius. Neretai elektroninės sąskaitos valdymo priemonės išduodamos banko klientui naudotis asmeniškai, tačiau šis perduoda savo sąskaitos valdymo priemones kitam asmeniui, kuris jomis naudojasi. Todėl informacija apie kompiuterio prisijungimo duomenis leidžia teigti, kad sąskaita buvo valdoma ne to asmens, kuriam tos valdymo priemonės išduotos, o kito. Dar vienas žingsnis tiriant tokias aplinkybes yra kratų pas įtariamus asmenis atlikimas siekiant surasti sąskaitų valdymo priemones, taip pat kompiuterius ar kitus elektroninius prietaisus, kuriuose galima įdiegti internetą ir per jį jungtis prie elektroninės sąskaitos valdymo sistemos. Juos suradus būtina paimti ir kartu su specialistu atlikti apžiūrą, kad įrenginių sistemose būtų rasta prisijungimo prie bankininkystės sistemos pėdsakų. Atliekant kratas įtariamųjų gyvenamosiose ar darbo vietose būtina atlikti ir įtariamųjų asmens kratas, nes dažnai prisijungimo prie elektroninės sąskaitos priemonės (kortelės, kodų generatoriai ir kt.) turimos su savimi.

Būtina kuo greičiau apklausti įtariamąjį, kol jis nespėjo sugalvoti sunaikiai paneigiamų sąskaitų valdymo priemonių įgijimo versijų ar susitarti su kitais asmenimis dėl neteisingų parodymų davimo. Taip pat būtina kuo greičiau apklausti asmenis, kurių vardu buvo išduotos sąskaitos valdymo priemonės siekiant nustatyti banko sąskaitos atidarymo, valdymo priemonių perdavimo ar banko sąskaitos kortelės praradimo aplinkybes ir kt. Taip pat svarbu nedelsiant gauti bankomatų ar banko patalpų vaizdo fiksavimo kamerų įrašus, kuriuose gali būti užfiksuotas asmuo ar asmenys, išimantys pinigus iš bankomato ar gaunantys juos banko kasose. Toliau apžiūrimi rasti ar paimti daiktai ir dokumentai, atliekami atpažinimai, banko darbuotojai apklausiami apie sąskaitų atidarymo ir valdymo priemonių perdavimo aplinkybes. Apklausiant būtina žinoti, kad banko darbuotojai nustatyta tvarka privalo nustatyti tapatybę asmens, kuris atidaro sąskaitą, gauna jos valdymo priemones ar atlieka banko operacijas. Be to, banke lieka asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų, pagal kuriuos asmenų vardu buvo atidarytos sąskaitos, kopijos. Negana to, tiriant tokio pobūdžio veikas būtina iš bankų gauti sąskaitų išrašus, kuriuose fiksuojamas banko sąskaitoje vykęs lėšų judėjimas. Būtina atlikti sąskaitų analizę ir nustatyti pinigų judėjimą. Tam tikrais atvejais sekant pinigų judėjimą sąskaitoje būtina kreiptis į kitus šalies bankus ar užsienio valstybių institucijas ir gauti informacijos apie dominantį pinigų judėjimą sąskaitose. Asmenys, neteisėtai gavę į savo

sąskaitas lėšų, stengiasi jų kuo greičiau atsikratyti ir perveda į kitus bankus, ypač esančius kitose valstybėse. Be to, jie stengiasi atlikti kuo daugiau finansinių operacijų, kad būtų kuo sunkiau atsekti pinigų judėjimą ir galutinę būseną, nes šio nusikaltimo esmė – su nusikalstamu būdu gautu turtu ar pinigais atlikti kuo daugiau operacijų ir juos paslėpti arba legalizuoti.

Tobulėjant informacinėms technologijoms susidaro palankesnės sąlygos valdyti pinigų judėjimą sąskaitose ne tik Lietuvoje esančiuose bankuose, bet ir užsienyje. Taip atsiranda galimybė atlikti daugiau pavedimų į sąskaitas, išskaidyti dideles pinigų sumas ir geriau nuslėpti jų kilmę. Finansinių rinkų globalizacija laipsniškai ištrina sienas (ribas) tarp vidinių ir išorinių neteisėto kapitalo šaltinių, jo plovimo schemų, ir tai nepriklauso nuo nusikaltimo vietos ar pajamų iš nusikalstamos veikos gavimo. Finansinių paslaugų rinkos plėtotė ir finansinių institucijų abipusio ryšio stiprinimas leidžia taikyti praktiškai bet kurį iš jų pinigams legalizuoti.

Tradiciškai pinigų ar turto legalizavimo procesas yra sudėtingas, dinamiškas ir ilgas, todėl teoriškai skirstomas į tris etapus:

- pirmame (paskirstymo) etape neteisėtos pajamos suskirstomos į finansinius institutus;
- antrame (pertvarkymo) etape atliekamos finansinės operacijos, kurių tikslas – nuslėpti nusikalstamą pajamų kilmę;
- trečiame (konsolidacijos) etape švarus kapitalas grįžta nusikaltėliui pinigų, turto ar turtinių teisių pavidalu.

Tiriant nusikalstamas veikas, susijusias su pinigų ar turto plovimu, susiduriama su įvairiais jų legalizavimo būdais. Pastarieji nepakankamai iširti, o daugumą jų – visai nežinomi. Pinigų legalizavimo būdai priklauso nuo legalizavimo dalyko ir iš kokios nusikalstamos veikos srities jis gaunamas. Todėl tirti pinigų ar turto legalizavimą gana sudėtinga. Tirti reikia ne tik pinigų ar turto legalizavimo aplinkybes, bet ir nusikalstamas veikas, kurių rezultatas yra legalizavimo dalykas. Literatūroje pateikiama įvairių pinigų legalizavimo būdų¹¹⁶:

- 1) legalizavimas atliekant finansines operacijas (atliekami daugkartiniai lėšų pervedimai kitiems subjektams, taip pat ir iš užsienio šalių, taip apkraunamas pirminis lėšų kilmės šaltinis);
- 2) legalizavimas lėšas naudojant finansinei ir ūkinei veiklai (jos naudojamos ūkinėje ir komercinėje veikloje kaip apyvartinės lėšos, pervedamos labdaros organizacijoms, fondams ir pan., už jas įsigyjama nekilnojamojo ar kito brangaus turto);

¹¹⁶ Волынский, А. Ф.; Лавров, В. П. Криминалистика: учебник для студентов вузов. 2-е изд. перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009, с. 665.

- 3) legalizavimas lėšas naudojant tarptautiniu mastu vykdomoje finansinėje ir ūkinėje veikloje (sudarant fiktyvius sandorius su subjektais, registruotais lengvatinėse mokesčių zonose (lengvatinio apmokestinimo bendrovės), užsienio šalių įmonėmis imituojant importo ar eksporto procedūras ir pan.

Nusikalstamų pajamų legalizavimo veika atliekama tam tikrais etapais. Kiekviename etape naudojami tam tikros rūšies dokumentai, kuriuose atsispindi legalizavimo veikos pėdsakai. Šie dokumentai gali būti: sutartys (dažniausiai fiktyvios), finansiniai, sąskaitų bankuose atidarymo, lengvatinio apmokestinimo bendrovių steigimo ir kiti dokumentai. Todėl svarbu sulaikyti įtariamąjį kuo greičiau atlikti dokumentų poėmius (banke, įmonės finansų ar apskaitos padalinyje), atlikti kratas, kol dar dokumentai nepaslėpti ar nesunaikinti bendrininkų. Taip pat svarbu kuo greičiau apriboti nuosavybės teises į sąskaitose laikomas lėšas ar kitą turtą, kad jos nebūtų perleistos kitiems asmenims, kad nebūtų paimti gryniesi pinigai.

Pagal pinigų plovimo prevencijos įstatymo nuostatas finansų įstaigos privalo stabdyti pastebėtą įtartina operaciją ir apie tai informuoti FNTT. Tokiu atveju tyrėjai būtinai turi labai greitai surinkti visą įmanomą informaciją, nustatyti galimus nusikalstamos veikos požymius, pradėti ikiteisminę tyrimą ir apriboti nuosavybės teises į sąskaitoje esančius pinigus. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo veiksmus reikia atlikti greitai ir kvalifikuotai. Reikia nustatyti įtariamąjį, esant galimybei jį apklausti, taip pat organizuoti reikalingų dokumentų paiešką atliekant poėmius ar kratas su įtariamuju susijusiose vietose (gyvenamojoje, darbo ir pan.).

Prieš apklausiant įtariamąjį turi būti įteiktas pranešimas, kuriame būtina nurodyti nusikalstamą veiką, kurią padaręs jis įtariamas. Įtarimui pagrįsti reikia surinkti pakankamai duomenų, leidžiančių teigti, kad įtariamasis padarė jam inkriminuojamą veiką. Apklausiant įtariamąjį būtina nustatyti, kokią vaidmenį darant nusikalstamą veiką jis atliko: organizatoriaus, vykdytojo, tarpininko. Nuo to priklauso, kokią apklausos taktiką reikės pasirinkti. Apklausoje būtina gauti informaciją apie legalizavimo dalyką, nusikaltimo padarymą ir su juo susijusius asmenis. Apklausoje būtina naudoti dokumentus, kurie yra įtariamojo pasirašyti, pagaminti, panaudoti, buvo su juo sulaikant ir pan. Tiriant pinigų plovimą įtariamieji dažnai neatsisako duoti parodymų ir stengiasi pateikti iš anksto sugalvotas versijas, pateikti jas pagrindžiančius, iš anksto parengtus dokumentus. Dažnai pateikiama klaidinanti informacija siekiant tyrimą nukreipti kita linkme ar tiesiog įtikinti, kad pinigų ar turto legalizavimo nebuvo, operacijos yra teisėtos ir pagrįstos. Be to, įtariamasis stengiasi sužinoti, ką žino tyrėjai. Fiksuojant įtariamojo parodymus tikslinga naudoti garso ir vaizdo įrašymo priemones.

Prieš atliekant kratas būtina surinkti informaciją apie legalizuojamo turto galimą buvimo vietą, slėptuves, paslėptus seifus ir pan., kad būtų taupomas laikas ir tinkamiausiai naudojamos pajėgos. Jeigu operacijos su pinigais buvo atliekamos prisijungus prie internetinės bankininkystės sistemos, kratos metu reikia ieškoti įrenginių, kuriais galima valdyti sąskaitas (kompiuterių, išmaniųjų telefonų ir kt.). Juose gali likti prisijungimo prie sąskaitų pėdsakų. Atliekant turto legalizavimo tyrimus liudytojais dažniausiai būna asmenys, vienaip ar kitaip susiję su legalizavimo procesu, jame dalyvavę, tačiau nežinoję, kad taip buvo legalizuojamas turtas. Pavyzdžiui, banko darbuotojas atidarė sąskaitą, per kurią buvo vykdomos operacijos su pinigais ir legalizuojamos nusikalstamu būtu gautos lėšos, banko darbuotojas pervadė pinigus, įmonės finansininkė arba turto registro darbuotojas įregistravo nuosavybę, notaras patvirtino fiktyvų sandorį, tačiau nieko nežinojo apie sandorio tikslą. Tai vadinamieji techniniai darbuotojai, kurie atliko jiems skirtą funkciją, tačiau nėra susiję su turto legalizavimu.

Kaip minėta, lėšų ar kitokio turto legalizavimas gali vykti panaudojus kitų šalių teritorijose esančias finansines ar verslo struktūras. Todėl būtina kreiptis į užsienio šalių teisėsaugos įstaigas su teisinės pagalbos prašymu dėl informacijos gavimo. Taip galima gauti informacijos apie lėšų ar kitokio turto judėjimą. Neatmetama tikimybė, kad gavus atsakymus iš užsienio valstybės reikės kreiptis į kitą užsienio šalį, nes operacijos su pinigais atliekamos per kelių šalių teritorijose esančias finansines įstaigas. Todėl tiriant lėšų ar kitokio turto legalizavimą labai svarbus yra tarptautinis bendradarbiavimas su užsienio šalių teisėsaugos įstaigomis.

Atliekant pirminius tyrimo veiksmus būtina pasirūpinti rastų, tyrimui ateityje svarbių dokumentų, kompiuterių kietuosiuose diskuose ar kitose laikmenose esančios informacijos apsauga, kad jie negalėtų būti sunaikinti, nebūtų pakeistas jų turinys.

9.5. Tolesni tyrimo veiksmai

Tolesni veiksmai priklauso nuo aplinkybių, nustatytų atliekant pirminius tyrimo veiksmus. Kuo daugiau informacijos turima apie nusikalstamą veiklą, tuo aiškesni tolesni tyrimo veiksmai. Šie veiksmai dažniausiai gali būti dvejopi:

- 1) veiksmai, kuriais siekiama atskleisti tolesnę nusikalstamą veiklą ar kitą naujai paaiškėjusią veiklą (šiuo atveju veiksmai savo pobūdžiu gali sutapti su pirminiais tyrimo veiksmais);
- 2) veiksmai, kuriais siekiama įtvirtinti nustatytas aplinkybes ir surinkti duomenis apie jas, kad būtų galima įrodyti asmenis dalyvavus

darant nusikalstamą veiką ar priimti tam tikrus procesinius sprendimus.

Atliekant tolesnius tyrimo veiksmus siekiama surinkti trūkstamus duomenis, kurie pagrindžia nusikalstamos veikos buvimą ar nebuvimą arba patvirtina kitas tyrimui reikšmingas aplinkybes.

Kad būtų atlikti tolesni tyrimo veiksmai, labai svarbu sudaryti tyrimo planą, kuris būtų realus ir pagrįstas pirminiais tyrimo veiksmais. Tyrimo planavimas, kaip versijų kūrimo ir tikrinimo kryptis, yra iš anksto apgalvota veiksmų programa, taikoma tam tikrais etapais nustatant tiesų tyrimą¹¹⁷.

Tolesniems tyrimo veiksams taip pat priskirtini tokie tyrimo veiksmai kaip apžiūros, liudytojų apklausos, poėmiai, kratos, atpažinimai, akistatos, finansų tyrimas, įtariamųjų apklausos ir kt.

Tiriant finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas būtina surinkti duomenis, atspindinčius nusikalstamos veikos padarymą, rasti daiktus, dokumentus, kurie buvo panaudoti juos padarant arba yra nusikalstamos veikos rezultatas. Nusikalstamą veiką padarę asmenys supranta, kad daiktai ir dokumentai yra jų veikos padarymo pėdsakai, todėl kaip įmanydami stengiasi juos paslėpti. Kad jie būtų rasti, atliekama krata. Kaip numatyta BPK 145 straipsnyje, pagrindas kratai atlikti yra realus pagrindas manyti, kad tyrimui reikšmingi daiktai ar dokumentai yra tam tikroje jų galimo buvimo vietoje. Dokumentai, kurių ieškoma, dažniausiai būna jų tvarkymo vietoje: įmonės buhalterines apskaitos tarnybos arba archyvo patalpose, kitose apskaitos tvarkymo vietose. Iš nusikalstamos veikos gautos lėšos dažniausiai laikomos slėptuvėse, įrengtose bendrovių patalpose arba gyvenamosiose vietose. Svarbu siekti surasti ne tik daiktus ar dokumentus, ant kurių išliko nusikalstamos veikos pėdsakų, nusikalstamu būdu gautas lėšas, bet ir turtą, į kurį ateityje gali būti nukreiptas civilinis ieškinyš. Į tai būtina atsižvelgti, nes turtas gali būti perleidžiamas kitiems asmenims, paslepiamas ir apriboti nuosavybės teises į jį gali būti sudėtinga.

Sulaikius įtariamąjį tikslinga iš karto atlikti kratą jo darbo, gyvenamojoje ir poilsio vietose. Dažnai asmenys siekdami išvengti galimų kratų savo gyvenamosiose vietose deklaruoja kitas gyvenamąsias vietas, o ne tas, kuriose iš tikrųjų gyvena. Jei nusikalstamą veiką padarė asmenų grupė, kratas pas įtariamuosius reikia atlikti vienu metu, kad bendrininkai nesusisiektų ir nepaslėptų tyrimui reikšmingų daiktų ar dokumentų. Vienu metu reikėtų visus ir sulaikyti. Turint duomenų apie daiktų ar dokumentų buvimo vietą kratas galima atlikti ir pas įtariamųjų giminaičius ar kitus su jais susijusius asmenis.

¹¹⁷ Plačiau apie tyrimo planavimą žr.: ANCELIS, P., *et al.* Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 258.

Kratai ar kratoms būtina tinkamai pasiruošti, tik tada jos gali duoti efektyvių rezultatų. Prieš atliekant kratas tyrimą atliekantis subjektas turi surinkti pakankamai informacijos apie įtariamąjį, jo vaidmenį darant nusikalstamą veiką, taip pat darbovietę, faktinę gyvenamąją, poilsio, turto laikymo (garažas, sandėlis ir pan.) vietas. Atliekant kratas siekiama rasti ne tik dokumentus, bet ir juodraščius, informacijos laikmenas, kompiuterius, bankų korteles, sąskaitos valdymo generatorius, slaptažodžių korteles ir kitus tyrimui reikšmingus daiktus.

Savų ypatumų turi kratų atlikimas juridinių asmenų buveinėse. Prieš ją atliekant būtina išsiaiškinti, kur juridiniam asmeniui priklausančios patalpos, nustatyti, ar jos priklauso nuosavybės teise ar nuomojamos ir pan. Be to, reikia nustatyti patekimo į jos teritoriją būdus, saugos lygį ir jas saugančius subjektus, pasirinkti tinkamą patekimo į įmonės teritoriją taktiką, kad asmenys nespėtų paslėpti nusikalstamos veiklos įkalčių. Be to, atsižvelgiant į patalpų ar teritorijos dydį būtina pasirūpinti kratoje dalyvaujančių pareigūnų skaičiumi, sužinoti dokumentų saugojimo vietas ir pan. Dalyvaujant kratose būtina pasitelkti specialiųjų žinių turinčius asmenis (auditorius, informacinių technologijų darbuotojus ir pan.), kurie padėtų kratos metu pareigūnams rasti tyrimui svarbių daiktų ar dokumentų. Taip pat svarbu, kad kratoje dalyvautų atsakingieji įmonės darbuotojai, įgalio tieji asmenys, kuriems vėliau kiltų mažiau neišskumų dėl rastų ir paimtų daiktų. Be to, jų būtų galima klausti dėl vienu ar kitu randamų daiktų sąsajos su bendrove ar jos atsakingaisiais asmenimis. Kratos metu tikslinga naudoti fiksavimo priemones, ypač kai kratoje nedalyvauja su juridiniu subjektu susiję asmenys. Jei bendrovės atstovų nėra, būtina pasirūpinti, kad dalyvautų kviestiniai ar savivaldybės institucijos atstovai.

Kaip minėta, tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas svarbus dalykas yra dokumentai. Juose fiksuojama įmonių, įstaigų, organizacijų veikla. Kiekvienas dokumento rekvizitas gali turėti svarbios įrodomosios reikšmės, todėl turi būti visapusiškai išanalizuotas.

Dokumentai, kaip daiktai, turintys reikšmės nusikalstamoms veikoms tirti ir nagrinėti, gali būti:

- nusikalstamos veikos objektai (pagrobtai, suklastoti);
- nusikalstamų veikų rezultatai (pvz., suklastotos įvairios deklaracijos ar ataskaitos);
- nusikalstamos veikos darymo priemonė;
- nusikalstamos veikos slėpimo priemonė.

Juridiniai asmenys savo veikloje naudoja įvairių rūšių dokumentus: valdymo, finansinius, technologinius, buhalterinės apskaitos. Buhalteriniai dokumentai yra buhalterinės apskaitos tvarkymo pagrindas. Buhalterinės

apskaitos blankas tampa dokumentu tada, kai užpildomas, tai yra visiškai arba iš dalies užpildomi jo rekvizitai. Kiekvienai ūkinei operacijai ar jų grupei sudaromas dokumentas – raštiška ūkinės ar finansinės operacijos pažyma iš anksto nustatytos formos blankuose (pridėtinės vertės mokesčio sąskaita faktūra, važtaraštis, įgaliojimas, leidimas ir kt.).

Tiriant finansinio pobūdžio nusikaltimus labai svarbus yra darbas su dokumentais. Tiriama įvairi finansinė veikla, todėl ją reglamentuoti kartais sudėtinga. Be to, dauguma BK nustatytų normų už finansinius nusikaltimus yra blanketinės, t. y. nukreipia į kitus teisės aktus. Taigi dokumentų gali būti įvairių, tiek reglamentuojančių tam tikrą veiklos sritį (direktyvos, įstatymai, įsakymai, taisyklės, reglamentai ir pan.), tiek naudojami darant nusikalstamą veiką (sutartys, buhalterinės apskaitos dokumentai, deklaracijos ir pan.) arba kiti papildomi dokumentai, suteikiantys tam tikras teises (atidaryti ir valdyti sąskaitas banke). Prie dokumentų priskirtini ir informacinėse laikmenose esantys elektroniniai dokumentai.

Atlikus kratas, poėmius ar kitais būdais gavus dokumentus pirmiausia būtina užtikrinti jų saugumą, kad jie nebūtų prarasti, sugadinti arba sunaikinti. Jų saugumu ir įforminimu būtina pasirūpinti prieš atliekant kratą. Rasti dokumentai turi būti susegami į segtuvus, lapai sunumeruojami, segtuvai perrišami ir užplombuojami, kad dokumentų nebūtų galima išimti ir pakeisti kitais. Ant plombų būtina duoti pasirašyti kratoje dalyvaujantiems asmenims, nurodyti lapų skaičių. Be to, nurodyti dokumentų radimo vietą (kokiose patalpose, kokiam kabinete, kieno darbo vietoje ir pan.). Vėliau rastus ir paimtus dokumentus būtina apžiūrėti siekiant nustatyti akivaizdžius materialaus klastojimo požymius, taip pat su jais susipažinti ir atlikti jų turinio analizę siekiant nustatyti intelektualiuosius klastojimo požymius.

Apžiūrint dokumentus pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į:

- jų rūšį ir paskirtį (laiškas, raštelis, sąskaita, čekis ir kt.);
- parašymo ir išdavimo datą, jei yra – į jų numerius;
- kas juos parašė, kam jie skirti ir koks jų turinys;
- ant kokios medžiagos jie parašyti (rūšis, kokybė, dydis, spalva ir kitos ypatybės);
- kuo parašytas tekstas (rašomąja mašinėle, rašalu, pieštuku, spausdintuvu ir kt.);
- kokia yra bendroji dokumento būklė: naujas ar susidėvėjęs, suplyšęs, ar yra kokių nors žymių ar dėmių ir kt.

Gerų rezultatų gali duoti dokumentuose nurodytų juridinių asmenų ir su jais susijusių asmenų (vadovų, akcininkų) patikrinimas vietos registruose, kitų įstaigų (VMI, *Sodros*, Muitinės departamento) duomenų bazėse. Tokiose duomenų bazėse galima rasti informacijos apie neigiamą

juridinių asmenų ir su jais susijusių asmenų praeitį (teistumą, administracinių bylų procesą, bankrotą, mokesčių nemokėjimą ir kt.).

Apžiūrint būtina atkreipti dėmesį į tokius dokumentus, kaip mokėjimo už ryšio, komunalines ir panašias paslaugas dokumentai, kuriuos analizuojant galima nustatyti faktinį fiktyvios bendrovės, įsteigtos ar įsigytos nusikalstamai veiklai vykdyti, valdytoją.

Apžiūrint dokumentus tikslinga pasitelkti specialistus, apžiūros metu galinčius suteikti specialiųjų žinių, kurias gavus galima greičiau priimti sprendimus dėl tolesnių tyrimo veiksmų.

Dokumentų apžiūra dažnai paskatina ieškoti papildomų dokumentų ir atlikti kitus tyrimo veiksmus. Todėl apžiūrėjus turimus dokumentus būtina nustatyti dokumentus, kuriuos būtina gauti, taip pat asmenis, įstaigas ir organizacijas, kuriose jie yra ir kuriuos reikia apklausti. Apžiūrint dokumentus gauta informacija gali būti vertinga toliau planuojant ikiteisminio tyrimo veiksmus ir nulemti nustatinėtinas aplinkybes.

Išanalizavus dokumentus ir surinkus juose esančią pirminę informaciją reikia apklausti asmenis, kurie galėtų duoti paaiškinimus dėl tiriamuose dokumentuose užfiksuotų aplinkybių. Apklausa – ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu tyrėjas iš apklausiamo asmens gauna ir užfiksuoja žinias, turinčias reikšmės ikiteisminiam tyrimui.

Tačiau norint iš apklausiamojo gauti kuo daugiau informacijos apklausai reikia tinkamai pasiruošti. Pirma, būtina išstudijuoti tyrimo medžiagą ir išsirinkti duomenis, reikalingus sudarant apklausos planą. Antra, reikia nustatyti apklausos dalyką – aplinkybes, dėl kurių reikia gauti parodymus. Trečia, reikia surinkti duomenis apie apklausiamojo asmenybę. Ketvirta, reikia sudaryti apklausos planą, kuriame nurodomos išaiškintos aplinkybės, fiksuojami apklausiamajam pateiktini klausimai, nustatoma jų pateikimo eilė. Penkta, svarbu pakviesti apklausiamąjį ir kitus asmenis, paruošti technikos priemones apklausai fiksuoti.

Apklausos taktikai turi įtakos:

- 1) apklausiamojo duotų neteisingų parodymų priežastis (suklydo, neatsimena);
- 2) procesinė apklausiamojo padėtis, amžius, lytis, intelekto lygis, profesija, socialinės ir psichologinės savybės;
- 3) psichologinis tyrėjo ir apklausiamo asmens ryšys; tyrėjas turi būti objektyvus, jo elgesys su apklausiamuoju, – korektiškas ir taktiškas; svarbi proceso dalyvių teisių ir interesų apsauga, normali apklausos aplinka.

Tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas liudytojų apklausos turi savų ypatumų. Pirmiausia būtina nustatyti asmenis, kurie gali duoti svar-

bius parodymus. Šie parodymai gali būti susiję su tam tikrais nusikalstamos veikos darymo faktais, su nusikalstamai grupei priklausančiais asmenimis ir jų vaidmenimis, su tikraisiais juridinių asmenų savininkais, statybiniais, veikos padarymu, nusikaltimo slėpimo būdais, saugomais dokumentais, buhalterinės apskaitos organizavimo aplinkybėmis. Dažnai parodymus būna pasirengę duoti bendrovių konkurentai, kurie gali suteikti vertingos informacijos, tačiau ją vėliau būtina nuodugnai patikrinti, nes tokie asmenys gali apkalbėti kitus asmenis siekdami savanaudiškų tikslų, t. y. pašalinti konkurentus.

Apklausiant liudytojus svarbu žinoti, kad jie gali būti priklausomi nuo asmenų, dėl kurių veiklos atliekamas tyrimas. Kaip liudytojai dažnai apklausiami įmonių darbuotojai, t. y. buhalteriai, vadybininkai, kurie saistomi darbo santykių ryšiais su įmonės vadovais. Todėl dažnai liudytojai vengia duoti parodymus prieš darbdavį arba nepasako visos tiesos. Tokio pobūdžio apklausoms reikia ypač gerai pasiruošti ir numatyti tokią apklausos taktiką, kuri duotų geriausių rezultatų. Be to, tokiais atvejais tikslinga naudoti dokumentus, kuriuose yra apklausiamųjų parašai, jų kaip rengėjų nuorodos ir pan. Tai leidžia sudrausminti liudytoją ir pateikti akivaizdžių faktų. Prieš apklausiant darbuotojus kaip liudytojus būtina išstudijuoti įmonės administravimo schemą, jų pareigybų aprašus ar kitus dokumentus, kuriuose atsispindi jų funkcijos, pavaldumo santykiai, atsakomybės ribos.

Be to, apklausiant liudytojus tikslinga pasinaudoti tam tikros srities specialistų pagalba. Jie padėtų geriau suprasti atskiras detales, nusikalstamos veikos esmę ir padėtų tiksliau suformuluoti klausimus liudytojui, nebūtų sudaromos sąlygos klaidinti apklausą atliekantį pareigūną.

Jeigu kaip liudytoją reikia apklausti užsienio valstybės pilietį, esantį užsienyje, pateikiamas teisinės pagalbos prašymas, kuriame būtina kuo tiksliau nurodyti padarytą nusikalstamą veiką ir suformuluoti aiškius ir tikslus klausimus. Nuo to priklauso, ar bus gauti išsamūs atsakymai į nurodytus klausimus. Atsižvelgiant į tai, kad teisinės pagalbos prašymų vykdymas užtrunka, praktiškai nebelieka laiko į užsienio šalį kreiptis pakartotinai.

Apklausiant tyrimui reikšmingus parodymus duodantį liudytoją tikslinga naudoti vaizdo ar garso fiksavimo priemonės ir užfiksuoti apklausą. Tai padarius liudytojas nebegalės pakeisti parodymų.

Apklausiant įtariamuosius laikomasi panašios kaip ir liudytojų apklausos taktikos, tik reikia atkreipti dėmesį, kad įtariamieji gali visai neduoti parodymų arba duoti melagingus parodymus, arba kaip minėta, pateikti tyrimą klaidinančių versijų.

9.6. Specialiųjų žinių naudojimas

Tiriant ekonominio pobūdžio nusikalstamas veikas dažnai neapseinama be specialiųjų žinių. Skiriami ekspertizės ar objektų tyrimai. Esminis objektų tyrimo ir ekspertizių skirtumas yra tas, kad remiantis BPK 205 straipsniu objektų tyrimas pavedamas specialistui siekiant rasti nusikalstamos veikos pėdsakus ar kitus tyrimui reikšmės turinčius objektus, nustatyti įvykio ir kitas bylai reikšmingas aplinkybes, o ekspertizė skiriama ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo sprendimu, kai nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, reikalaujantį specialiųjų žinių. Tiriant finansinius nusikaltimus gali būti skiriami šie objektų tyrimai ar ekspertizės: rašysenos, parašo, dokumentų (rekvizitų, medžiagų, spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių), daktiloskopinė, kalbos, balso ir garso signalų ir jų įrašymo (fonoskopinė), pinigų banknotų, bankininkystės, buhalterinės, finansų, informacinių technologijų ir kt.

Skiriant objektų tyrimus ar ekspertizes svarbu ne tik teisingai suformuluoti klausimus, bet ir tinkamai parengti medžiagą tyrimui. Svarbu pirmiausia apžiūrėti dokumentus, atkreipti dėmesį į jų rekvizitus, asmenis, galinčius juose pasirašyti, parašo autentiškumą, antspaudų naudojimą, nustatyti, kokie asmenys galėjo juose pasirašyti ir ar pasirašė, ar nebuvo naudojamos parašo klišės ir pan. Tiriant objektus labai dažnai tiriami įvairių formų bendrovių buhalterinės apskaitos dokumentai siekiant iširti jų bendrovių finansinę, ūkinę, komercinę veiklą, nustatyti, ar ją vykdant nebuvo pažeisti teisės aktų reikalavimai, neteisėtai pasisavintos lėšos, teisingai deklaruoti ir sumokėti mokesčiai. Nustatant minėtąsias aplinkybes specialistams gali būti suformuluojami ir užduodami šie klausimai:

- 1) ar 2012 m. sausio 1 d. – 2012 m. gruodžio 31 d. laikotarpiu UAB X (toliau – Bendrovė) buvo organizuota savarankiška buhalterinės apskaitos tarnyba?
- 2) ar įmonei minėtu laikotarpiu atliekant statybos darbus objekte atliktų darbų aktuose užfiksuotos išlaidos (darbo, mechanizmų, medžiagų sąnaudos) atitinka minėto objekto išlaidas, užfiksuotas darbo laiko ir mechanizmų apskaitos žiniaraščiuose, medžiagų įsigijimo ir nurašymo dokumentuose? Jei ne, kokio dydžio, kokios vertės skiriasi?
- 3) kokio dydžio išlaidų įmonė faktiškai patyrė minėtu laikotarpiu atlikdama statybos darbus objekte ir kokio dydžio sumą paprašė užsakovo sumokėti?
- 4) ar Bendrovė teisingai apskaičiavo, deklaravo ir mokėjo pridėtinės vertės ar kitus privalomuosius mokesčius į Lietuvos Respublikos

biudžetą; jei ne, kokius mokesčius netinkamai apskaičiavo, deklaravo ir mokėjo, ar dėl to padaryta žalos biudžetui, jei taip, kokio dydžio?

- 5) ar pagal tyrimui pateiktus Bendrovės buhalterinės apskaitos dokumentus nuo 2012 m. sausio 1 d. iki 2012 m. gruodžio 31 d. įmonės buhalterinė apskaita buvo tvarkoma pagal Lietuvos Respublikos galiojančių teisės aktų reikalavimus, jeigu ne, kokie teisės aktai pažeisti?
- 6) ar buvo pažeisti teisės aktai, ir jeigu taip, ar dėl nustatytų pažeidimų galima visiškai arba iš dalies nustatyti UAB X veiklos, jos turto, nuosavo kapitalo ar įsipareigojimų dydį ar struktūrą?
- 7) atsakyti į kitus atliekant užduotį kilsiančius klausimus.

Klausimų gali būti įvairių. Tai priklauso nuo įmonės veiklos pobūdžio, taip pat nuo to, kokio pobūdžio nusikalstama veika tiriamą, kokias aplinkybes būtina nustatyti. Todėl čia pateikiami tik pavyzdiniai klausimai.

Skiriant ekspertizės ar objektų tyrimus įmonės finansinei, ūkinei, komercinei veiklai įvertinti dažnai daromos šios klaidos:

- užduodami teisiniai klausimai: ar įmonė turėjo teisę užsiimti tam tikra veikla, ar turėjo licenciją, leidimą vykdyti tokią veiklą, ar vedė aplaidžią arba apgaulingą apskaitą ir pan. Teisinius klausimus turi išspręsti tyrimo subjektas, surinkęs tyrimui reikalingus duomenis, kuriems vertinti specialiųjų žinių nereikia;
- užduodami pertekliniai klausimai. Pavyzdžiui, tiriant buhalterinę apskaitą užduodami klausimai: kokie yra bendrovės kreditoriai, debitoriai, ar bendrovės turtas viršijo įsipareigojimus ir pan. Pertekliniai klausimai nepagrįstai išplečia tyrimo objektą, specialistui sunkiau dirbti, ekspertizė ar specialisto užduotis atliekamos ilgiau;
- nurodomas per ilgas tyrimo laikotarpis. Tyrimo laikotarpis turi būti proporcingas galimų pažeidimų padarymo laikotarpiui. Tyrimo laikotarpis turi apimti nustatytos nusikalstamos veikos padarymo laikotarpį. Šiuo atveju reikia įvertinti tam tikrus senaties suėjimo, subjekto, kuris įtariamas padaręs apskaitos pažeidimus, klausimus, užimamų pareigų laikotarpį ir kitas aplinkybes;
- nesurenkami ir nepateikiami tyrimui reikšmingi dokumentai. Labai svarbu tyrimui pateikti visus būtinus dokumentus. Laiku nesurinkus visų tyrimui būtinų dokumentų asmenims, suinteresuotiems padarytos nusikalstamos veikos slėpimu, suteikiama galimybė suklustoti reikalingus buhalterinės apskaitos dokumentus ar registru įrašus. Be to, jeigu specialistai neturi reikalingų dokumentų, ilgėja tyrimo atlikimo laikas, išvada laiku nepadaroma ir dėl to laiku neatliekami kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai, prarandami pėdsakai;

- specialistams nepagrįstai skiriamos ekspertizės ar užduotys. Ven-
giama kviesti specialistus dalyvauti tyrimo veiksmuose. Tam tikrais
atvejais tikslinga ne skirti ekspertizę ar užduotį, o atlikti kitus tyri-
mo veiksmus, pavyzdžiui, dokumentų apžiūrą, remiantis BPK 205
straipsnyje numatyta tvarka. Joje tyrėtų dalyvauti specialistas, kuris
įvertinęs pateiktus dokumentus ar registrų įrašus, atlikęs skaičiavi-
mus gali iš karto pateikti išvadą, kuri įrašoma į apžiūros protokolą.

9.7. Finansų tyrimas

Kaip minėta, daugelio daromų nusikalstamų veikų tikslas yra nusikalstamai praturtėti. Ne išimtis ir finansinio pobūdžio nusikalstamos veikos, kurias darant pastebimai praturtėjama.

BK buvo papildytas 189¹ straipsniu „Neteisėtas praturtėjimas“¹¹⁸, iš-
plėstos turto konfiskavimo ribos, t. y. BK papildytas 73³ straipsniu „Išplės-
tinis turto konfiskavimas“. Šis straipsnis suteikia galimybę paimti valstybės
nuosavybės kaltininko turtą ar jo dalį, neproporcingą kaltininko teisėtoms
pajamoms, kai yra pagrindas manyti, kad turtas gautas nusikalstamu būdu.
Teisėsaugos institucijų pareigūnams kilo naujų uždavinių, t. y. būtinybė
nustatyti, kokio turto asmuo turi, o nustačius turimą turtą įvertinti ir im-
tis priemonių, kad turtas nebūtų perleistas kitiems asmenims ar paslėptas.
Be to, reikia nustatyti teisėtus asmens pajamų šaltinius ir tų pajamų dydį
pinigais. Tik tada galima vertinti, ar asmens turimas turtas neviršija jo ar
jo šeimos teisėtų pajamų. Tačiau neatlikus finansų tyrimo praktiškai to
neįmanoma padaryti¹¹⁹. Esmė ta, kad atskiro turto paieška ir suradimas
niekada negali duoti visų atsakymų tiriant neteisėtą praturtėjimą ar ieškant
turto išplėstiniam jo konfiskavimui. Tik visuma surinktų duomenų: turto
įsigijimo, turėjimo, perleidimo faktų nustatymas, vertės pagrindimas, tam
turtui įsigyti naudotų šaltinių ištyrimas duoda galimybę susidaryti bendrąjį
įspūdį apie asmens turimą turtą ir jo įsigijimo teisėtumą ir leidžia priimti
tinkamus procesinius sprendimus.

Atlikti finansų tyrimą galima tiek pradėjus ikiteisminį tyrimą, tiek
atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus. Kriminalinės žvalgybos metu
atliekant finansų tyrimą reikia vadovautis kriminalinę žvalgybą reglamen-

¹¹⁸ BK 189¹ straipsnyje apibrėžiamas taip: tas, kas turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis.

¹¹⁹ Plačiau apie finansų tyrimą žr. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2013 m. kovo 19 d. įsakymą Nr. 1-73 „Dėl rekomendacijų dėl finansų tyrimo tvirtinimo“. Valstybės žinios, 2013, Nr. 30-1508.

tuojančiais teisės aktais. Pagrindinis iš jų – Kriminalinės žvalgybos įstatymas. Jame įtvirtinti informacijos rinkimo būdai, kuriuos taikant gali būti renkama informacija apie asmens finansus. Pradėjus ikiteisminį tyrimą informacija renkama BPK nustatyta tvarka.

Finansams tirti būtina surinkti informaciją apie asmens turimą turtą, pajamas, išlaidas. Gali būti renkama ir analizuojama informacija apie:

- asmens turimą bet kokios rūšies turtą (kilnojamąjį, nekilnojamąjį, nematerialųjį, pinigus, vertybinius popierius ir pan.);
- gautas su darbo santykiais ar kitais sandoriais susijusias pajamas;
- pajamas, gautas pardavus kilnojamąjį, nekilnojamąjį, finansinį turtą;
- gautas bet kokios rūšies pajamas, susijusias su vertimusi ūkine, komercine, finansine ar kitokia veikla;
- iš kitų šaltinių gautas pajamas (dovanojimas, palikimas, paveldėjimas, loterijos, labdara, draudimo išmokos ir pan.);
- išlaidas, susijusias su bet kokios rūšies turto įsigijimu;
- išlaidas, patirtas perleidžiant bet kokios rūšies turtą kitiems asmenims;
- išlaidas, patirtas gerinant buitį, poilsiaujant, pramogaujant, draudžiant turtą, tvarkant namų ūkį;
- pas kitus su tiriamuoju susijusius asmenis esantį turtą;
- gautas suteiktas paskolas ar kitus turtinius įsipareigojimus.

Atliekant finansų tyrimą tikslinga kreiptis į Valstybinę mokesčių inspekciją, kuriai galima pavesti patikrinti asmens mokesčius ar turėtas išlaidas ir pajamas, t. y. nustatyti, ar asmens deklaruojamos pajamos ir turtas atitinka pajamas, gautas nepažeidžiant teisės aktų, ar pajamos deklaruotos įstatymų nustatyta tvarka, ar deklaruotas turimas turtas ir ar jis įsigytas iš teisėtų lėšų. VMI specialistams galima BPK 205 straipsnio tvarka pavesti atlikti užduotį ir atsakyti į šiuos klausimus:

1. Ar tiriamas asmuo nurodytu laikotarpiu pagal Valstybinei mokesčių inspekcijai (toliau – VMI) pateiktus ir jos turimus duomenis gavo apmokestinamųjų pajamų, susijusių su darbo santykiais arba iš individualios veiklos, taip pat parduodant ar kitaip perleidžiant nuosavybėn turtą; jeigu taip, tai kada, kokių ir kiek?
2. Ar tiriamas asmuo nurodytu laikotarpiu pagal VMI pateiktus ir jos turimus duomenis gavo apmokestinamųjų pajamų iš trečiųjų asmenų; jei taip, tai kada, kokių ir kiek?
3. Kada, kiek ir kokių išlaidų turėjo tiriamas asmuo nurodytu laikotarpiu?
4. Ar tiriamas asmuo turėjo pakankamai teisėtų pajamų:
 - 4.1. Nekilnojamajam turtui (pavadinimas) įsigyti pagal (data) nekilnojamojo turto pirkimo–pardavimo sutartį.

4.2. Automobiliui (duomenys) įsigyti pagal (data) transporto priemonės pirkimo–pardavimo sutartį.

4.3. Įmokas finansų įstaigai (pavadinimas) mokėti pagal (data) kredito sutartį.

Toliau bendradarbiaujant su VMI specialistams būtina pateikti visus turimus duomenis apie asmens turimas legalias pajamas ir turtą, taip pat ir neteisėtai gautas pajamas ar turtą, turėtas išlaidas. Be to, reikia pateikti gautą informaciją: apie finansines operacijas, atliekant tyrimo veiksmus rastą turtą, paimitus dokumentus, įrodančius turto priklausomybę, sutartis. Gavus prokuroro sutikimą mokesčių patikrinimą ar tyrimą atliekantiems darbuotojams galima leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiagos duomenimis, susijusiais su VMI atliekamu tyrimu.

Pavedę tyrimą VMI specialistams pareigūnai ir toliau turėtų ieškoti asmenų turto: atlikti kratas siekdami rasti lėšas ar kitą brangų kilnojamąjį turtą, gauti duomenis iš įvairių turto registrų, esančių Lietuvoje (nekilnojamojo turto registro, transporto priemonių, įskaitant laivus ir orlaivius, registro ir pan.), taip pat gauti duomenis iš finansų kredito įstaigų apie asmens turimas lėšas, vertybinius popierius, informaciją apie patirtas išlaidas (ūkio, pramogų, poilsio, sveikatos, investavimo, turto įsigijimo ir pan.). Sužinojus, kad asmenys turi turto užsienyje, reikia kreiptis į tas šalis su teisinės pagalbos prašymais siekiant nustatyti turimą turtą ir apriboti jo savininkų nuosavybės teises. Atkreiptinas dėmesys, kad turtas gali būti perleistas kitiems su įtariamu asmeniu susijusiems asmenims: giminaičiams, draugams ir visiems kitiems, kurie įvairiais būdais yra priklausomi nuo savo turtą slepiančių asmenų, todėl turint informacijos apie turto perleidimą reikia imtis priemonių apriboti nuosavybės teises į tą turtą ir tirti su jo perleidimu susijusias aplinkybes.

Atliekant finansų tyrimą siekiant nustatyti turto buvimo vietą ar vertę gali prireikti ir kitų specialistų: finansinių įstaigų darbuotojų, įvairių rūšių turto vertės nustatymo ekspertų, meno kūrinių, kolekcijų, numizmatikos žinovų ir pan.

X / skyrius

**Nusikaltimų ir baudžiamųjų
nusižengimų valstybės tarnybai ir
viešiesiems interesams tyrimas**

TURINYS

10.1. Paplitimas ir statistika	217
10.2. Įrodinėtinos aplinkybės	219
10.3. Veiksmai tikrinant pirminę informaciją	221
10.4. Pirminiai tyrimo veiksmai	225
10.4.1. Tolesni tyrimo veiksmai	230

Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams nustatyti galiojančio BK XXXIII skyriuje. Jame nurodytos šios nusikalstamos veikos: kyšininkavimas (BK 225 straipsnis), prekyba poveikiu (BK 226 straipsnis), papirkimas (BK 227 straipsnis), piktnaudžiavimas (BK 228 straipsnis), neteisėtas teisių į daiktą įregistravimas (BK 228¹ straipsnis), tarnybos pareigų neatlikimas (BK 229 straipsnis). Visus juos galima pavadinti korupcinio pobūdžio nusikalstamomis veikomis, be to, juos vienija vienas būdingas bruožas: nustatyta tvarkai priešingi veiksmai, kuriuos padaro valstybės tarnautojai¹²⁰ (pareigūnai) ar jiems prilyginti asmenys¹²¹, darantys esminę žalą valstybės ir visuomenės interesams. Kai kurias nusikalstamas veikas (poveikį, papirkimą) gali padaryti ir asmenys, neturintys valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens statuso. Tačiau ir tokie asmenys nusikalstamais veiksmais kėsina į tarnybos sritį ir daro poveikį jos reguliavimo srityje veikiantiems tarnautojams ar jiems prilygintiems asmenims.

Plačiausia prasme korupcija – tai naudojimasis tarnybine padėtimi neteisėtais savanaudiškais tikslais¹²². Korupcijos sąvoka yra platesnė negu kyšininkavimo, kuris yra viena iš dažniausių korupcijos apraiškų, ir apima sisteminį valstybės valdyme dalyvaujančių asmenų papirkimą, neteisėtos įtakos jiems darymą, taip pat pačių asmenų neteisėtus veiksmus ar sprendimus, atliekamus ar priimamus siekiant sau materialinės ar nematerialinės naudos. Todėl korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų sąrašas yra platus. Kartais korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos padaromos kartu su kitų rūšių tam tikrose gyvenimo srityse padaromomis nusikalstamomis veikomis.

BK XXXIII skyriuje išdėstytos dviejų pobūdžių nusikalstamos veikos: korupcinės ir susijusios su netinkamu pareigų atlikimu (piktnaudžiaujant suteiktais įgaliojimais ar kitaip netinkamai atliekant savo pareigas).

Su pareigomis susijusios nusikalstamos veikos turi vieną rūšinį objektą – normalią valstybės ir savivaldybės įstaigų ir institucijų veiklą. Tiesioginis

¹²⁰ Kaip nurodoma BK 230 straipsnyje, valstybės tarnautojai yra asmenys, dirbantys valstybės tarnyboje: valstybės politikai, viešojo administravimo valstybės tarnautojai pagal Valstybės tarnybos įstatymą bei kiti asmenys, kurie dirbdami valstybės ar savivaldybių institucijose ar įstaigose, teismų, teisėsaugos, valstybės kontrolės bei priežiūros ir joms prilygintose institucijose atlieka valdžios atstovo funkcijas arba turi administracinius įgaliojimus, taip pat oficialūs kandidatai į tokias pareigas.

¹²¹ Tarnautojams prilyginami asmenys yra asmenys, kurie dirba bet kokioje valstybinėje, nevalstybinėje ar privačioje įstaigoje, įmonėje ar organizacijoje arba verčiasi profesine veikla ir turi atitinkamus administracinius įgaliojimus arba teisę veikti šios įstaigos, įmonės ar organizacijos vardu, arba teikia viešąsias paslaugas.

¹²² GUTAUSKAS, A.; LAUCIUS, J. Korupcija Lietuvoje: ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo praktika. Vilnius: Teisės institutas, 2007, p. 8.

minimų nusikalstamų veikų objektas yra atskirų valstybės įstaigų ir institucijų normali, efektyvi, autoritetinga pagal Konstituciją, įstatymus ir kitus teisės aktus (statutus, pareigybių aprašus) vykdoma veikla¹²³. Baudžiamosios teisės specialistai kalbėdami apie valstybės tarnybos veiklą ir santykius pabrėžia viešąjį interesą. Viešojo intereso, kaip valstybės pripažinto ir teisės ginamo visuomeninio intereso, įgyvendinimas yra viena iš svarbiausių visuomenės egzistavimo ir raidos sąlygų¹²⁴.

Valstybės tarnautojai gali būti klasifikuojami atsižvelgiant į tai, ar eina vadovų pareigas ir turi administracinių įgaliojimų, ar tokių pareigų nėra ir minėtųjų įgaliojimų neturi. Be to, vadovai gali būti skirstomi į aukščiausios, vidutinės ar žemiausios grandies vadovus. Valstybės institucijose dirbantys vadovai gali būti skirstomi pagal tai, kokio masto įgaliojimus turi: visos valstybės mastu, savivaldybės teritorijoje ir pan. Todėl tyrimo metu svarbu nustatyti, kokie norminiai aktai reglamentuoja tarnautojo ar pareigūno statusą ir veiklą, kad būtų aiškios jo kompetencijos ribos ir būtų galima teisingai vertinti aplinkybes.

Reikia pasakyti, kad korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas darantys asmenys yra labai kvalifikuoti, turi pakankamai teisinių žinių, leidžiančių jiems gana ilgą laiką tarpą slėpti savo tikrąjį nusikalstamo veikimo pobūdį, o paaiškėjus jų nusikalstamai veikai naudoti įvairius būdus siekiant išvengti atsakomybės. Neretai korumpuoti tarnautojai yra geri psichologai. Tai jiems leidžia įtraukti į korupcinę veiklą įvairių asmenų ir vėliau daryti jiems įtaką (grasinti, šantažuoti ir pan.). Išvardytos savybės, taip pat išradingumas, pasireiškiantis darant nusikalstamas veikas, leidžia teigti, kad korupcinių veikų subjektus galima apibūdinti kaip greitai vertinančius susiklosčiusias aplinkybes, priimančius tinkamus sprendimus ir pasižyminčius ne tik išlavintu loginiu mąstymu, bet ir intuicija. Dėl to atskleisti ir tirti tokias nusikalstamas veikas tampa sunkiau, ir tai verčia tyrimo subjektus turėti pakankamai aukšto lygio kvalifikaciją.

Daugumą korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų padaro asmenų grupės. Kartais jų narių ryšiai susiklosto dar iki nusikalstamos veikos padarymo. Atėjus tam tikram momentui pasinaudojama su tarnautojais užmegztais ryšiais ir jie įtraukiami į korupcinę veiklą.

Grupės, vykdančios korupcinio pobūdžio veikas, kaip ir kitos kriminalinės struktūros, gali būti skirstomos į paprastas ir organizuotas. Todėl tiriant tokias nusikalstamas veikas būtina išskirti grupės narius, nustatyti

¹²³ ABRAMAVIČIUS, A., *et al.*, Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 277.

¹²⁴ *Ibid.* p. 275.

kiekvieno iš jų vaidmenį, grupės lyderius. Esant nemažai narių grupei visada yra tikimybė, kad kuris nors narys siekdamas išvengti baudžiamojo persekiojimo padės atskleisti nusikalstamą veiką ir nustatyti baudžiamojon atsakomybėn traukiamus asmenis.

Dauguma tokio pobūdžio nusikalstamų veikų padaromos aktyviais veiksmais. Neveikiant gali būti padaroma nusikalstama veika, numatyta BK 229 straipsnyje (tarnybos pareigų neatlikimas). Pagrindinis korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos elementas susideda iš dviejų dalių: tarnybinių ar pareiginių veiksmo atlikimo ar neatlikimo ir neteisėto materialinio atlygio sau ar kitiems asmenims gavimo arba kitokio pobūdžio asmeninių interesų patenkinimo.

Neteisėti subjektų veiksmai daugeliu atvejų susiję su tam tikra dokumentų apyvarta: dokumentų (pažymų, leidimų, licencijų ir pan.) surašymu, vizavimu, tvirtinimu, registravimu ir pan. Todėl dokumentai neretai klasuojami. Be to, dokumentuose gali atsispindėti korumpuotų asmenų ryšiai, tarnybinių ar pareiginių veiksmų atlikimas ar neatlikimas.

Slepian tokio pobūdžio nusikalstamas veikas pirmiausia stengiamasi užmaskuoti tarnybinių veiksmų neteisėtumą: keičiami teisės aktai, reglamentuojantys tokios kategorijos subjektų veiklą, arba iš karto kuriami teisės aktai, turintys tam tikras „landas“, kuriomis vėliau pasinaudojama. Kartais gali būti priimami kolegialūs sprendimai siekiant paslėpti vienasmenius sprendimus. Vėliau asmenys tampa tokių sprendimų vykdytojais, todėl gana sudėtinga įrodyti, kad buvo veikta neteisėtai, o kolegialus sprendimas yra priimtas vien tam, kad neliktų vieno atsakingojo asmens. Taip pat slepiami ryšiai, kontaktai su asmenimis, su kuriais palaikomi korupciniai ryšiai. Stengiamasi susitikti nematant kitiems asmenims, nebendraduoti elektroninio ryšio priemonėmis. Kyši stengiamasi perduoti per kitus asmenis, tiesiogiai nekontaktuojant su asmeniu, kuriam jis duodamas.

10.1. Paplitimas ir statistika

Korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų latentškumas gana didelis. Tik nedaugeliu atvejų asmenys kreipiasi su pareiškimu, kad iš jų siekiama pasipelnyti už tam tikrų veiksmų atlikimą. Pasitaiko atvejų, kai sąžiningi valstybės tarnautojai ar pareigūnai kreipiasi su pranešimu apie jiems siūlomą atlygį už jų funkcijose numatytų veiksmų atlikimą ar neatlikimą. Tačiau daugeliu korupcijos atvejų tiek valstybės tarnautojas ar pareigūnas, tiek suinteresuotasis asmuo veikia bendrais interesais: vieni naudojami tarnybine padėtimi, kad praturtėtų ar turėtų kitokio pobūdžio naudą, kiti daro įtaką valstybės tarnautojui ar pareigūnui, kad būtų išspręsti svarbūs klausimai,

išvengta atsakomybės ir pan. Be to, slėpti tarpusavio korupcinius ryšius ir konkrečius veiksmus verčia tai, kad atsakomybė numatyta tiek už nesąžiningo valstybės tarnautojo ar pareigūno veiksmus, tiek asmeniui, kuris daro jiems neleistiną įtaką.

Kaip minėta, esant dideliame tokių nusikalstamų veikų latentiškumui oficiali statistika galbūt neatspindi tikrojo nusikalstamų veikų masto, tačiau ir oficialioje statistikoje tokių veikų kasmet ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruojama vis daugiau¹²⁵.

Korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos daro bene didžiausią žalą valstybei ir jos piliečiams. Jų rezultatas – pažeidžiamas sąžiningos konkurencijos principas, pakertamas pasitikėjimas valstybės institucijomis, o tai lemia piliečių teisių pažeidimus ir nepasitikėjimą valstybe ir jos valdyme dalyvaujančiais asmenimis. Dažnai tokia veikla padarytos žalos neįmanoma pamatuoti materialine išraiška, tačiau žala valstybei yra akivaizdi, nes kenkia jos konkrečioms sritims (ekonominei, bankų ir finansinei, politinei, socialinei, teisėsaugos ir kt.). Kiti autoriai pabrėžia, kad nusikalstamų kėsinių į valstybės tarnybą padarinių mastas tiesiogiai priklauso nuo kaltininko einamų pareigų svarbos: aukštesnes pareigas valstybės tarnyboje einantys kaltininkai savo nusikalstamais veiksmais sukelia sunkesnių padarinių, ypač politine prasme. Be to, nurodo, kad nusikaltimais valstybės tarnybai iškreipiamos arba paneigiamos konstitucinės nuostatos dėl valstybės valdžios priedermės tarnauti žmonėms¹²⁶.

Tirti korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas sudėtinga. Korupcinių veikų tyrimai dažniausiai pradedami jau turint informacijos apie galimai korupcinio pobūdžio nusikalstamą veiką padariusį asmenį, tačiau, kaip rodo statistika, ištirtų nusikaltimų santykinai nedaug¹²⁷.

¹²⁵ Užregistruota piktnaudžiavimo (228 straipsnis) atvejų: 2010 m. – 384, 2011 m. – 372, 2012 m. – 354, 2013 m. – 462. Užregistruota papirkimo (227 straipsnis) atvejų: 2010 m. – 449, 2011 m. – 450, 2012 m. – 751, 2013 m. – 949. Užregistruota kyšininkavimo (225 straipsnis) atvejų: 2010 m. – 100, 2011 m. – 68, 2012 m. – 118, 2013 m. – 104. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto puslapis [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?lang=lt&rt=1t>.

¹²⁶ ABRAMAVIČIUS, A., *et al.*, *supra* note 123, p. 274.

¹²⁷ Ištirta piktnaudžiavimo (228 straipsnis) atvejų: 2010 m. – 55,5 proc., 2011 m. – 40,9 proc., 2012 m. – 52,5 proc., 2013 m. – 68,4 proc. Ištirta papirkimo (227 straipsnis) atvejų: 2010 m. – 96,2 proc., 2011 m. – 91,1 proc., 2012 m. – 88,3 proc., 2013 m. – 90,4 proc. Ištirta kyšininkavimo (225 straipsnis) atvejų: 2010 m. – 88 proc., 2011 m. – 67,6 proc., 2012 m. – 52,5 proc., 2013 m. – 51 proc. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto puslapis [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?lang=lt&rt=1t>.

Priežastys, dėl kurių sunku atskleisti ir ištirti tokio pobūdžio nusikalstamas veikas, yra šios:

- aukštas latentiskumo laipsnis;
- duoti ir priimti kyšių du asmenys susitaria be liudininkų. Be to, kyšis taip pat perduodamas be pašalinių asmenų;
- abiejų suinteresuotųjų šalių susitarimas atlikti nusikalstamus veiksmus. Abi šalys, tiek kyšio gavėjas, tiek kyšio davėjas, gauna naudos, todėl nesiskundžia teisėsaugos institucijoms;
- kyšio gavėjo veiksmai, kurių siekia kyšio davėjas, dažnai nebūna neteisėti. Kyšio davėjas neleidžia sau nukrypti nuo jo veiklą reglamentuojančių teisės aktų, neperžengia savo teisių ir pareigų ribų ir nepalieka neteisėtos veiklos pėdsakų, neparodo savo suinteresuotumo ir kitų veiklos pėdsakų, kurie nukreiptų į nusikalstamos veikos požymius;
- nevienkartinis tipinių nusikalstamų veiksmų atlikimas lemia nuolatinį jų tobulinimą (maskavimą).

10.2. Įrodinėtinios aplinkybės

Įrodinėjimo dalykas. Tiriant pareiginius nusikaltimus reikia nustatyti specifines aplinkybes. Atskleidžiant kiekvieną tokio pobūdžio nusikalstamą veiką būtina surinkti duomenis apie: 1) tarnybinę subjekto padėtį; 2) jo einamas pareigas ir praktiškai vykdomas funkcijas; 3) kuo pasireiškė nusikalstamas veikimas (neveikimas); 4) kam padaryta žala, koks padarytos žalos pobūdis, padarymo būdas ir dydis; 5) priežastinis pareigūno ar tarnautojo veikimo (ir neveikimo) ir padarinių ryšys; 6) kaltės forma.

Tiriant su kyšininkavimu susijusias nusikalstamas veikas nustatinėtinios šios aplinkybės:

- nusikalstamos veikos dalyviai: a) kyšio gavėjas (tarnautojas); b) kyšio davėjas; c) tarpinio kyšininkavimo atvejais – tarpininkas;
- nusikalstamos veikos padarymo tikslas – išankstinis tarnautojo noras gauti materialinių vertybių ar kitokio pobūdžio naudos pasinaudojus užimama tarnybine padėtimi (už užtarimą (globą) ar nuolaidžiavimą, už teigiamą jo kompetencijai priskirtų klausimų sprendimą, už kokio nors veiksmo atlikimą ar neatlikimą kyšių duodančiojo interesais arba naudojimąsi savo tarnybine padėtimi siekiant padaryti įtaką tokiam veikimui (neveikimui);
- už kokius teisėtus ar neteisėtus veiksmus tarnautojui duodamas kyšis, kokie norminiai aktai pažeisti;
- nusikalstamos veikos padarymo motyvai: 1) kyšio gavėjo savanaudiškumas; 2) kyšio davėjo ir tarpininko savanaudiškumas, taip pat asmeninių ar viešųjų interesų užtikrinimas;

- aplinkybės, turinčios įtakos kaltininko atsakomybės laipsniui, taip pat ir lengvinančios aplinkybės: tarnybinis ar kitoks priklausomumas, paskata duoti kyšį; atvykimas ir prisipažinimas, nuoširdus gailėjimasis ir aktyvus padėjimas atskleisti šią ir kitas nusikalstamas veikas, veikimas kitų interesais nesiekiant asmeninės naudos ir sunkinančios aplinkybės (kyšio prievartavimas, atsakingos kyšio gavėjo pareigos, teistumo buvimas už panašaus pobūdžio nusikalstamų veikų padarymą, daugkartiniai kyšininkavimo atvejai, kyšininkavimas organizuota grupe, stambus kyšininkavimo mastas);
- aplinkybės, šalinančios baudžiamąją kyšio davėjo atsakomybę;
- kyšio davimo ir ėmimo aplinkybės ir aplinka (laikas, vieta, nusikalstamos veikos padarymo sąlygos, kyšio davimo būdas, kas dalyvavo perduodant kyšį, kas galėjo stebėti kyšio davėjo, kyšio ėmėjo ir tarpininko daromą nusikalstamą veiką);
- kyšio davimo dalykas (pinigai, vertybiniai popieriai, kitas turtas, paslaugos), jo požymiai, kyšiui panaudotų lėšų gavimo šaltiniai;
- kyšio gavėjo ir tarpininko nusikalstamo praturtėjimo mastas, koks turtas įgytas nusikalstamu būdu gavus lėšų;
- kyšio prievartavimo požymių buvimas ar nebuvimas, konkrečios aplinkybės, kuriomis buvo prievartaujamas kyšis;
- ar kyšio davimas ir gavimas nesusiję su kitomis tarnybinio pobūdžio nusikalstamomis veikomis.

Tiriant kyšininkavimo atvejus įrodymų ieškoma šiose vietose:

- įstaigoje (įmonėje, organizacijoje), kurioje dirba kyšio gavėjas;
- kyšio gavėjo gyvenamojoje vietoje;
- kyšio davėjo gyvenamojoje ir darbo vietose;
- tarpininko gyvenamojoje ir darbo vietose;
- kitų kyšininkaujant dalyvavusių asmenų gyvenamosiose vietose.

Renkant su kyšininkavimu susijusius duomenis būtina atsižvelgti į tipinius nusikalstamos veikos slėpimo būdus:

- kyšio davimą ir ėmimą nesant liudytojų;
- kyšio gavimą už teisėtą tarnybinį veiksmą;
- netiesioginį ar užmaskuotą kyšio davimą (gavimą);
- slėpimą ar perleidimą daiktų, kurie buvo gauti kaip kyšis;
- bendrininkų tarpusavio ryšių maskavimą;
- dokumentų slėpimą ar sunaikinimą;
- auditoriaus, revizoriaus ar kontrolieriaus, tiriančio kyšio gavėjo tarnybinę veiklą, papirkimą.

10.3. Veiksmai tikrinant pirminę informaciją

Nusikalstamų veikų tarnybai ir viešiesiems interesams kriminalistiniai ypatumai lemia šių ikiteisminių tyrimų pradėjimo specifiką.

Informacijos apie korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas šaltinis gali būti:

- laiškai, asmenų pareiškimai apie kyšininkavimo faktus, neteisėto atlygio reikalavimo atvejus, kilusius įtarimus dėl nurodytos nusikalstamos veikos padarymo ar būsimojo kyšio perdavimo;
- pranešimai ir pareiškimai valstybės tarnautojo statusą turinčių asmenų, kuriems kyšis buvo siūlytas arba įteiktas užmaskuota forma, nepastebimai paliktas kabinete, pristatytas į gyvenamąją vietą ar perduotas per giminaičius, šeimos narius ir pan. Prie tokių pranešimų gali būti pridėta pinigų ar brangenybių – kyšio dalykų;
- atvykimas ir prisipažinimas asmenų, iš kurių buvo reikalaujama kyšio, arba kyšio davėjų, kurie nesulaukė palankių rezultatų jį davę arba geranoriškai pranešę apie kyšio davimą, kad būtų atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, kaip nustatyta BK 226 straipsnio 6 dalyje ir 227 straipsnio 5 dalyje;
- pareigūnams patiems aptikus kyšininkavimo veikos požymių ikiteisminiame procese ar taikant kriminalinės žvalgybos priemones;
- publikacijos viešojoje informacijos sklaidos erdvėje (spaudoje, radijuje, televizijoje, internete);
- sulaikant asmenį, su įkalčiais duodantį ar priimantį kyšio dalyką.

Tipinės tyrimo aplinkybės yra skirtingos. Tai priklauso nuo nusikalstamos veikos, apie kurią gauta pirminės informacijos, darymo stadijos.

Gavus informacijos apie rengiamą ar daromą nusikalstamą veiką atliekami taktiniai veiksmai (operacijos) siekiant sulaikyti įtariamuosius su įkalčiais. Dažniausiai tokios operacijos atliekamos tada, kai fiziniai asmenys, kurie prievartaujami duoti kyšį, kreipiasi į teisėsaugos institucijas ir praneša apie tai. Tokiais atvejais pareiškėjai turi būti smulkiai apklausiami ne tik apie kyšio reikalavimo aplinkybes, bet ir apie susipažinimo ir kitų kontaktų su valdininku laiką, vietą, tarp jų susiklosčiusių santykių pobūdį, tarpininkus, jeigu jų yra, apie pareiginį ar tarnybinio veiksmo atlikimo pobūdį. Be to, reikia išsiaiškinti, ar pareiškėjo prašymas įstaigai ar tarnautojui (valdininkui, pareigūnui), kuriems jis atstovauja, buvo užfiksuotas kokiuose nors tarnybinio pobūdžio dokumentuose (užregistruotas oficialus pareiškimas, prašymas, ar turi registracijos šaknelę, raštiškus atsakymus į prašymus ir pan.) arba pateiktas elektroninėmis ryšio priemonėmis; jeigu taip, kokia pateikimo forma, iš kokio kompiuterio pateiktas (nurodomas IP adresas ar kitos priemonės jo tapatybei nustatyti).

Būtina išsiaiškinti ir tai, kas paskatino pareiškėją kreiptis į teisėsaugos instituciją (įsitikinimai, neadekvatūs tarnautojų reikalavimai, jų ciniškumas ir pan.), ypač kai tarp pareiškėjo ir tarnautojo buvo nusistovėję ilgalaikiai, artimi ir draugiški santykiai. Kartu pareiškėjo galima paklausti, ar kreipimasis nėra jo ir kyšio prievartautojo konflikto rezultatas. Be to, pravartu išsiaiškinti asmenines kyšio prievartautojo savybes (atsargus, linkęs rizikuoti, pasitikintis savimi). Galima paklausti, ar pareiškėjas įspėjo kyšio prievartautoją, kad kreipsis į teisėsaugos institucijas arba pateiks skundą tarnautojo vadovybei. Būtina kuo smulkiau apklausti pareiškėją, nes pareiškime aplinkybės ir jas patvirtinantys faktiniai duomenys dažniausiai nebūna nuosekliai ir aiškiai išdėstyti. Pareiškėjo apklausa lemia, kokios tyrimo taktikos reikės laikytis, kokias kriminalinės žvalgybos ar procesines priemones teks panaudoti nusikalstamai veikai atskleisti, pagal kurį BK straipsnį bus pradėtas ikiteisminis tyrimas.

Toliau būtina patikrinti pareiškėjo nurodytas aplinkybes. Reikėtų gauti informaciją apie tarnautojui asmeniškai ar institucijai, kurioje jis dirba, pateiktų pareiškėjo prašymų, skundų, reikalavimų registraciją. Derėtų nustatyti, ar ji atitinka pareiškėjo nurodytas vietas, laiko, turinio ir kitas aplinkybes, patikrinti įtariamo kyšio prievartautojo buvimo vietą, kai reikalavo kyšio, kaip jis apibūdinamas, ar dėl jo anksčiau nebuvo atliekamas tyrimas. Šiems faktams patikrinti dažniausiai trūksta laiko, todėl tikslinga su registracijos dokumentais susipažinti slapta, taikant kriminalinės žvalgybos įstatyme ar BPK numatytas priemones, t. y. neatskleidžiant savo tapatybės ir tikrinimo tikslo. Jeigu apie tokio pobūdžio patikrinimą sužinos kyšio reikalaujantis asmuo, visi tolesni veiksmai neduos laukiamo rezultato.

Rimtai suabejojus pareiškėjo pranešimo turinio tikrumu tokius pačius veiksmus galima atlikti ir prieš jo autorių. Kaip liudytojus galima apklausti pareiškėjo nurodytus asmenis. Jei pareiškėjo pateiktos aplinkybės nekelia abejonių, ruošiamasi taktinei sulaikymo su įkalčiais operacijai. Prieš tai reikėtų pradėti ikiteisminį tyrimą, jeigu jis nebuvo pradėtas. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas suteikia teisę atlikti visus BPK numatytus veiksmus, ne tik tuos, kurie numatyti BPK 168 straipsnyje.

Ruošiantis sulaikymo su įkalčiais operacijai nemažai dėmesio būtina skirti kyšio dalykui. Jis turi būti pažymėtas paprasta akimi nematomu specialiu ženklų ir dažomąja medžiaga. Paprastai kyšio dalykas būna pinigai, tačiau gali būti ir daiktai (taurieji metalai, brangakmeniai, juvelyriniai papuošalai). Kyšio dalyką prieš tai būtina aprašyti daiktų apžiūros protokole, nurodyti individualius požymius, kiekį, vertę. Be to, jį reikėtų užfiksuoti vaizdo priemonėmis. Prieš kyšio perdavimo operaciją reikėtų užfiksuoti pareiškėjo kontaktavimą su kyšio prievartautoju, t. y. sukurti derybų ir

panašias situacijas, kad galima būtų atskleisti subjektyviusius kyšio reikalautojo požymius ir išvengti dviprasmiškumo toliau atliekant ikiteisminį tyrimą. Jei kyšis bus perduodamas tarnautojo tarnybinėse patalpose, reikėtų pasirūpinti priemonėmis, kurios fiksuotų tariamą kyšio perdavimą. Be to, būtina paruošti pareiškėją kyšio perdavimui. Šis turi būti pasiruošęs perduoti tam tikrą pranešimą kyšio reikalautojui, kad į jį būtų gautas kyšio prievartautojo atsakymas, rodantis jo nusikalstamus ketinimus. Pareiškėjas turi priprasti prie įrangos, kuri tvirtinama tariamo kyšio perdavimo momentui fiksuoti. Su pareiškėju turi būti iš anksto susitarta dėl signalų, kuriuos jis perduos iš karto perdavęs kyšį. Tai svarbu, nes perdavus kyšį būtina kuo skubiau sulaikyti įtariamąjį, kad jis kyšio dalyko nespėtų paslėpti ar perduoti kitiems asmenims. Tikslinga surašyti įvykio vietas, kratos, asmens apžiūros protokolus, kuriuose būtų užfiksuoti pareiškėjo kontakto su tarnautoju pėdsakai, kyšio dalyko pėdsakai ant tarnautojo kūno, drabužių ir kitų objektų.

Atlikti aprašytąją operaciją įmanoma ir tada, kai informacija apie rengiamą nusikalstamą veiką gaunama ne iš tiesioginių dalyvių, o iš kitų asmenų. Šiomis sąlygomis nesiimama veiksmų ruošiant kyšio perdavimo dalyką ir asmenį, kuris tiesiogiai dalyvaus jį perduodant, tačiau iš esmės operacija yra tokia pati.

Pasitaiko atvejų, kai asmenys kreipiasi su pranešimais dėl jau padarytų nusikalstamų veikų. Kartais besikreipiantys piliečiai neturi konkrečių duomenų apie korupcijos faktus, tik išsako savo įtarimus apie tam tikrų asmenų korupcinę veiklą. Apklausiant tokius asmenis būtina išsiaiškinti, kas leidžia jiems teigti esant tokius faktus. Kartais asmenys pateikia iš kitų asmenų sužinotą informaciją apie korupciją vienoje ar kitoje įstaigoje ar kitus neteisėtus valdininkų veiksmus. Tokiais atvejais galima kreiptis į kontroliuojančiąsias institucijas, pvz., audito. Jos patikrina tokių tarnautojų veiklą ir nustačiusios galimus pažeidimus surašo atitinkamos formos dokumentus (aktus, pažymas), o medžiagą perduoda ikiteisminio tyrimo institucijoms. Taip nesąžiningi tarnautojai nesužino apie prieš juos nukreiptus veiksmus ar renkamą informaciją.

Dažnai besikreipiantieji neturi konkrečios informacijos apie korupcijos faktą, tačiau pateikia savo spėjimų ar vertinimų dėl to, kad konkretūs tarnautojai yra korumpuoti, nes jų išlaidos galbūt gerokai viršija oficialias pajamas. Tiriant tokio pobūdžio pareiškimus taip pat tikslinga pradėti nuo pareiškėjo apklausos ir kuo daugiau sužinoti apie valdininko išlaidas. Gauti duomenys vertinami, atliekami kriminalinės žvalgybos ar ikiteisminio tyrimo veiksmai, iš viešųjų registru renkama informacija apie konkretaus asmens vardu registruotą turtą, brangias keliones, registruotas sutartis,

gaunami deklaracijų duomenys apie gautas oficialias pajamas ir deklaruotą turtą. Labai padėti galėtų ir išsami įtariamo asmens banko sąskaitų analizė. Analizuojant vertinamos dominančio laikotarpio įplaukas ir išlaidas. Ypač daug dėmesio reikėtų atkreipti į sąskaitas, į kurią pervedamos oficialios pajamos, analizę. Tokių duomenų visuma, nors ir tiesiogiai, neįrodo konkretaus kyšio priėmimo fakto, tačiau gali pasitarnauti jį tiriant. Be to, šie susisteminti duomenys leidžia daryti prielaidą, kad kyšis buvo priimtas, ir pateikti įtariamajam vadinamuosius kontrolinius klausimus.

Atlikus surinktų duomenų analizę, nustačius, kad turimas turtas iš tiesų viršija oficialias pajamas (tai gali būti nusikalstamos BK 189¹ straipsnyje numatytos veikos sudėtis) tikslinga atlikti finansų tyrimą, toliau rinkti duomenis apie asmens turtą arba pavesti jį atlikti Valstybinei mokesčių inspekcijai.

Valstybės tarnautojai stengiasi nuslėpti savo padarytas nusikalstamas veikas ir neretai nurodo pavaldiems asmenims nuslėpti informaciją, patvirtinančią jų nusikalstamą veiką, arba klastoti dokumentus, kuriuose atspindi nesąžininga tarnybinė veikla. Jeigu nesąžiningų tarnautojų veikla pavesta tirti auditoriams, kontrolieriai turėtų stebėti tikrinimo procesą, kad būtų išvengta papirkimo, šantažavimo ar kitų prieš tikrintojus nukreiptų veiksmų. Tokie veiksmai turėtų būti fiksuojami vėliau ir panaudoti kaip šalutiniai įrodymai. Be to, jie gali būti nusikalstamos veikos požymiai.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nesąžiningi tarnautojai beveik visais atvejais suprasdami savo korupcinius veiksmus (veiklą) vengia dalyvauti rengiant, vizuojant, tvirtinant dokumentus, kuriuose įtvirtinami savanaudiški, neteisėti, su korupcija susiję sprendimai. Siekdami išvengti liudytojų kyšininkavimo subjektai vengia priimti kyšio dalyką dalyvaujant pašaliniais ar kitiems asmenims. Dėl to tyrimas kartais tampa sudėtingesnis, nes nebūna akivaizdžių tarnautojų nesąžiningos veiklos įrodymų. Reikia išsamiai apklausti dokumentus rengusius ir pasirašiusius asmenis siekiant išsiaiškinti, kieno iniciatyva ar nurodymu inicijuotas ir priimtas vienas ar kitas sprendimas.

Kiek sudėtingiau rinkti informaciją apie asmenis, kurie naudojami savo tarnybine padėtimi siekdami gauti ne materialinės, o kitokio pobūdžio asmeninės naudos. Ji gali pasireikšti siekiu patenkinti ne tik savo, bet ir kitų asmenų (giminaičių, draugų, artimųjų) turtinius ar kitus interesus. Tokiais atvejais svarbu nustatyti, kokių asmenų naudai veikia valdininkas ir kokios naudos gauna minėtieji asmenys. Reikia surinkti daugiau duomenų, be to, būtina surinkti informaciją, patvirtinančią nesąžiningo valdininko ir naudos gavusių asmenų ryšius. Reikia nepamiršti, kad valstybės tarnautojai privalo deklaruoti viešuosius ir privačius interesus, todėl tokiais atvejais deklaracijos gali būti informacijos šaltinis.

Apibendrinant galima teigti, kad požymiai, rodantys esant korupcijos, yra:

- valstybės tarnautojo oficialių pajamų neatitinkantis gyvenimo lygis, stambių indėlių turėjimas, brangaus nekilnojamojo ir kilnojamojo turto įgijimas. Šiais atvejais būtina surinkti ir įvertinti visus duomenis, susijusius su turto įsigijimu (turtas gali būti įgyjamas skolintomis lėšomis), vėliau skolintos lėšos gali būti grąžinamos iš neteisėtai sukauptų lėšų;
- nagrinėjimų prašymų ar sprendimų priėmimo vilkinimas, t. y. teisėtų besikreipiančio asmens prašymų nevykdymas arba jų vykdymas iš dalies, formalių sąlygų sudarymas (pavyzdžiui, licencijos neišdavimas, aiškiai leidžiant suprasti, kad problema gali būti išspręsta už papildomą atlygį);
- nepagrįstų prašymų, neteisėtų reikalavimų tenkinimas (pavyzdžiui, socialinio būsto suteikimas asmenims, kurie neturi teisės jo gauti, nes neatitinka reikalavimų ir pan.);
- neteisėtų sprendimų, aiškiai prieštaraujančių teisės normoms, priėmimas.

10.4. Pirminiai tyrimo veiksmai

Nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams pirminius tyrimo veiksmus dažnai lemia gavimas informacijos apie korupcijos faktus ar tarnybinių patikrinimų, kuriuos atlieka tiek institucijos subjektai (auditas), tiek išoriniai subjektai (valstybės kontrolė, aukštesnių institucijų subjektai), rezultatus.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl kyšininkavimo tipinės versijos gali būti šios:

- valstybės tarnautojas gavo kyšį už tam tikrų veiksmų atlikimą ar susilaikymą nuo jų;
- pinigų ar brangenybių perdavimas valstybės tarnautojui yra ne kyšis, o kitų teisėtų veiksmų rezultatas (dovanojimo, pirkimo–pardavimo sandoriai, skolos grąžinimas ir pan.);
- tam tikras veiksmas buvo atliktas kito asmens naudai, tačiau neatlygintinai;
- pareiškimas apie kyšininkavimą yra melagingas arba pareiškėjas nuoširdžiai klysta.

Pirminių tyrimo veiksmų apimtį ir jų atlikimo eiliškumą lemia turima informacija apie galimą kyšininkavimo atvejį ir jame dalyvavusius asmenis, laiką, praėjusį nuo nusikalstamos veikos padarymo, įtariamų asmenų žinojimą apie tai, susiklosčiusias pirmines tyrimo aplinkybes.

Pirminiame tyrimo etape gali susiklostyti šios tipinės aplinkybės:

- pareiškimas apie kyšininkavimą teisėsaugos institucijoje gautas prieš perduodant kyšio dalyką. Žinomi kyšio perdavimo laikas ir vieta;
- ikiteisminis tyrimas pradėtas iš karto po kyšio perdavimo, kyšio priėmėjas apie pradėtą tyrimą nieko nežino;
- nuo kyšio perdavimo momento praėjo nemažai laiko.

Sulaikius korupcinio pobūdžio nusikalstama veika įtariamą tarnautoją galimos konfliktinės ir nekonfliktinės aplinkybės. Pastarosios atsiranda tada, kai sulaikytieji spėja atsikratyti papirkimo dalyko ir pareiškia, kad jis su jais nesusijęs. Tokiais atvejais apklausiami asmenys, perdavę neteisėtą atlygį, taip pat visi sulaikymo su įkalčiais operacijos dalyviai. Juos apklausiant išsiaiškinamos ir užfiksuojamos visos sulaikymo operacijos aplinkybės: kaip buvo ruošiamas sulaikymo vietoje rastas perduodamo kyšio dalykas, kaip jis buvo supakuotas, kokių yra specialiųjų požymių, ar būtent tas kyšio dalykas buvo rastas sulaikymo vietoje, ar apklausiamasis matė, kaip sulaikytajam buvo perduodamas kyšio dalykas, ką jis tuo momentu kalbėjo, kur buvo rastas kyšio dalykas, kaip jis ten atsirado, ar kyšio dalyko perdavimas buvo fiksuojamas vaizdo arba garso priemonėmis.

Kyšio perdavimo dalykas kruopščiai apžiūrimas, kaip ir įvykio vieta. Šiuo tikslu pasitelkiamas specialistas, kurio uždavinys – surasti ant kyšio dalyko esančius su juo kontaktą turėjusių asmenų pėdsakus. Apžiūrint įvykio vietą smulkiai aprašomi visi aplinkos elementai, įskaitant dokumentus ant tarnybinio stalo, taip pat dokumentus, už kurių perdavimą buvo mokama, indus, valgį, gėrimus ir kitus daiktus, ant kurių galėjo likti sulaikytojo ir neteisėtą atlygį perdavusio subjekto kontakto pėdsakų, operaciją patvirtinančių pėdsakų, rodančių, kad įtariamasis paėmė perduodamus daiktus.

Sulaikytasis turėtų būti apžiūrėtas siekiant rasti ant jo, jo kūno ar drabužių dažomųjų dalelių, kuriomis buvo apdorotas perduodamas dalykas, arba kitų pėdsakų.

Daiktai su išryškintais ant jų medžiagos, kuria buvo padengtas perduodamas kyšio dalykas, pėdsakais siunčiami specialistui ar ekspertui ištirti ir identifikuoti.

Taip pat skiriama daktiloskopinė užduotis – identifikuoti kyšio dalyką gavusio asmens rankų pirštų pėdsakus. Kartais asmenys pareiškia, kad pinigai ar kitos vertybės jiems buvo pakišti, bet daktiloskopinis specialisto tyrimas leidžia paneigti jų teiginius.

Jeigu ikiteisminis tyrimas pradėtas pagal asmenų pareiškimus apie korupcijos faktus, kurie įvyko praeityje, tyrimo veiksmai pradedami pareiškėjo apklausa. Jos metu būtina išsiaiškinti visas korupcijos fakto aplinkybes.

Jeigu pareiškėjas turi kokių nors dokumentų, patvirtinančių buvus kontaktą su asmeniu, dėl kurio galbūt neteisėtų veiksmų kreiptasi, ar kitas svarbias aplinkybes, jie iš jo paimami ir surašomas atitinkamos formos protokolas. Dokumentai gali būti paimami iš įstaigos, kurioje dirba nesąžiningas asmuo. Paimant reikšmingus dokumentus svarbu atkreipti dėmesį į jų laikymo sąlygas: buvo sudėti į bylas, suarchyvuoti, susiūti ar laikomi atskirai nuo kitų panašaus pobūdžio dokumentų, taip pat kur laikomi – darbo vietoje ar archyve, ar nepažeistas registravimo eiliškumas, ar įtraukti į registrus. Rastus dokumentų registravimo ir laikymo tvarkos pažeidimus reikia užfiksuoti protokole.

Jeigu ikiteisminis tyrimas pradedamas gavus atitinkamą tyrimo išvadą dėl valstybės tarnautojo veiksmų, tyrimo pradžioje svarbu apžiūrėti ir įvertinti dokumentus, kuriais grindžiami akte išdėstyti teiginiai arba nurodytos aplinkybės. Jeigu dokumentai nėra pridėti prie patikrinimo akto ar anksčiau nebuvo gauti, nustatoma jų buvimo vieta ir jie paimami. Visais atvejais išnagrinėjamas patikrinimo aktas, nes jame konstatuojami nustatytos tarnybinės veiklos pažeidimai, fiksuojami materialinių vertybių trūkumai ar perteklius. Akto išvadose nenurodomi nustatyti valstybės tarnautojo nusikalstamų veiksmų požymiai, todėl tyrimo subjektas turi išnagrinėti visą tiktą medžiagą ir su ja susijusius dokumentus. Išnagrinėjęs jis turi teisingai kvalifikuoti tarnautojo veiksmus pagal atitinkamą BK straipsnį.

Išstudijavus patikrinimo medžiagą pirminiame tyrimo etape būtina nuspręsti, ką skirti: ar užduotį specialistui, ar ekspertizę. Reikia pasakyti, kad pagal BPK 208 straipsnį ekspertizę skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas arba teismas, todėl atliekant ikiteisminį tyrimą dažniausiai skiriamos užduotys specialistams ar į ekspertų sąrašą įrašytiems asmenims.

Nusikalstamų veikų valstybės tarnybai pėdsakų susidarymo procesas matomas iš įvairių dokumentų. Juose neretai susidaro pėdsakų, leidžiančių nustatyti ne tik įvykio aplinkybes, bet ir dalyvius, taip pat kiekvieno iš jų vaidmenį darant nusikalstamą veiką.

Pirminiame tyrimo etape nustatomi dokumentai, kuriuose fiksuojami priėmimas (paskyrimas) į valstybės tarnautojo pareigas, atleidimas, perkėlimai, skatinimai, nuobaudų skyrimas, kvalifikacijos tobulinimai ir kt. Pastarieji dokumentai leidžia tyrimą atliekančiam asmeniui nustatyti ir patikrinti, kas, kada, koku pagrindu priimtas (paskirtas) į pareigas, darbinės veiklos laikotarpį ir einamas pareigas, atliekamas funkcijas, pareigų aprašą ir pan. Dirbant su šios grupės dokumentais tyrimą atliekantis asmuo gali nustatyti asmenis, kuriuos būtina apklausti, jų tarpusavio ryšį (pavaldumą), tarnautojo padarytus pažeidimus, atskirų pavedimų ar funkcijų vykdymą. Dažniausiai šios grupės dokumentai būna teisės (personalo) skyriuose, pas

tarnautoją, kuris priima į pareigas, arba pas tarnautoją, kurio veikla tiriama. Šiuo atveju būtina paimiti dokumentus, kuriuose yra žyma, kad tarnautojas susipažinęs su tam tikru tarnybinės veiklos dokumentu. Paprastai susipažįstama pasirašant dokumente. Jeigu įdiegta elektroninė dokumentų valdymo sistema, joje fiksuojami duomenys apie tokių dokumentų persiuntimą tarnautojui ir jo susipažinimą su jais. Esant elektronei dokumentų valdymo sistemai paimiti ne tik tyrimui reikšmingi minėtieji dokumentai, bet ir elektronių sistemų išrašai apie vidinį tokių dokumentų judėjimą, t. y. nukreipimą asmenims, jų susipažinimą su jais ir pan.

Kad subjektas iš tikrųjų ėjo tam tikras pareigas, gali rodyti šie dokumentai: įsakymai dėl jo skatinimo, tarnybinių nuobaudų skyrimo ir dėl to surinkta tarnybinio patikrinimo medžiaga, darbo užmokesčio mokėjimo, priedų skyrimo, atlyginimo už papildomų funkcijų vykdymą dokumentai. Turėtų būti apžiūrėti ir dokumentai siekiant surasti intelektualaus ar materialaus klastojimo požymių, nustatyti jų nagrinėjimo tvarką, terminus, priimtus sprendimus ir kitas reikšmingas aplinkybes.

Svarbus momentas pirminio tyrimo etape yra pirmoji įtariamojo apklausa, atliekama pateikus pranešimą apie įtarimą. Ją reikia atlikti kuo greičiau, nes įtariamojo užimta pozicija leidžia pasirinkti būtiną tolesnio tyrimo taktiką ir sėkmingiau ją įgyvendinti. Šios tyrimo aplinkybės dažniausiai susiklosto, kai įtariamasis:

- neišreiškia savo pozicijos dėl prisipažinimo ar neprisipažinimo kalto dėl jam pareikšto įtarimo ir atsisako pateikti kokių nors paaiškinimų;
- neišreiškia savo pozicijos dėl prisipažinimo ar neprisipažinimo kalto dėl jam pareikšto įtarimo, tačiau pateikia paaiškinimus;
- neigia jam pareikštus įtarimus ir atsisako pateikti bet kokius paaiškinimus;
- neigia jam pareikštus įtarimus, tačiau pateikia paaiškinimus;
- savo kaltę pripažįsta iš dalies ir atsisako pateikti paaiškinimus;
- savo kaltę pripažįsta iš dalies ir pateikia paaiškinimus;
- visiškai pripažįsta savo kaltę ir pateikia paaiškinimus.

Visais atvejais, kai kyla konfliktinė situacija (įtariamasis neprisipažįsta kalto dėl jam pareikštų įtarimų ir nepateikia paaiškinimų), reikia stengtis įtikinti asmenį juos pateikti ar bent jau kad jis motyvuotų, kodėl to nedaro. Reikėtų išaiškinti, kad tokia pirminė pozicija vėliau gali būti kliūtis pritaikyti jam įvairias atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formas. Jeigu asmuo nenori duoti parodymų, neleistina jį versti prieš save juos duoti, tačiau jo poziciją būtina tinkamai užfiksuoti ir padaryti apie tai įrašą apklausos protokole. Tuo tikslu galima panaudoti vaizdo ar garso fiksavimo priemones.

Įtariamasis dažnai sulaikomas su nusikalstamos veikos padarymo įkalčiais, iš karto jam perdavus kyšį. Tikslinga iš karto apklausti sulaikytą įtariamąjį. Žinoma, tokiu atveju neturi būti pažeidžiama jo teisė turėti gynėją. Apklausos atidėliojimas leidžia įtariamajam pasirinkti gynimosi taktiką ir sugalvoti versijas, kurioms paneigti reikės daug laiko ir pastangų.

Nors neretai įtariamasis būna sulaikytas su įkalčiais ir dauguma neginčijamų duomenų rodo esant kyšio paėmimo faktą, kai kurie iš įtariamųjų pareiškia, kad jokios nusikalstamos veikos nepadarė, kad tai buvo teisėsaugos pareigūnų ar jų paveiktų asmenų provokacija. Panašiais atvejais įtariamajam turi būti pateikiamas ne tik protokolas, kuriame užfiksuota jo sulaikymo eiga, bet ir vaizdo ir garso įrašai. Pateikiant vaizdo ir garso įrašus būtina atkreipti dėmesį į tas dalis, kuriose tiesiogiai atsispindi įtariamojo veiksmai, atlikti reikalaujant, tariantis su kitais asmenimis paimti kyšį. Apklausiamajam gali būti pateikiami dokumentai, įrodantys nepagrįstą jo delsimą priimti sprendimą dėl pareiškėjo prašymo, ar kiti dokumentai, rodantys buvus įtariamojo ir pareiškėjo kontaktą. Taip pat svarbu pateikti įtariamajam duomenis, kuriuose atsispindi neteisėto atlyginimo priėmimo pėdsakai: ant įtariamojo kūno ar drabužių esančios dažomosios dalelės, kuriomis buvo pažymėtas kyšio dalykas, ant kyšio pakuotės esantys įtariamojo pirštų atspaudai ar kt.

Jeigu faktiniai duomenys apie kyšininkavimo faktą nustatomi jau priėmus kyšį, įtariamieji jo paėmimo faktą dažniausiai neigia. Kai kurie neigia buvusius kontaktus su pareiškėju, nes tikisi, kad tyrėjams nepavyks surinkti pakankamai duomenų apie įvykusius faktus. Šiais atvejais įtariamojo apklausoje tikslinga pateikti dokumentus, kuriuose užfiksuota tarnybinė įtariamojo veikla, susijusi su tiriamu atveju: pareiškimo, nušalinimo, prašymo vizavimas, nurodymų, įskaitant rašytinius, parengimas, įskaitant asmeniškai įtariamojo priimtus sprendimus ar sprendimus, priimtus remiantis jo nurodymais. Šiuos dokumentus santykinai galima skirstyti į dvi grupes: pareiškėjo prašymų dokumentus su juose esančia įtariamojo rezoliucija, ir dokumentus, parengtus ir pasirašytus įtariamojo.

Įtariamasis dažnai neigia turėjęs kontaktą su pareiškėju, jeigu gautus dokumentus ne vizavo, o davė žodinius nurodymus savo pavaldiniams juos įvertinti ir jie jį suklaidino. Įtariamojo teiginius gali paneigti liudytojai, kurie matė jį kontaktuojantį su pareiškėju, pvz., įstaigos, kurioje įtariamasis dirba, darbuotojai, jo pavaldiniai, kitose kontakto vietose buvę asmenys: valytojos, barmenai, sargai, įleidimo punktų darbuotojai.

Įtariamieji, priėmę rašytinius sprendimus priimti pareiškėjui palankius sprendimus, paprastai neigia buvus neteisėtą veikimą ir kokį nors asmeninį suinteresuotumą. Tokiems įtariamiesiems gali būti pateikiami dokumentai,

nustatantys taisykles, kuriomis turi vadovautis tarnautojas ar pareigūnas. Be to, juose turi būti užfiksuota pareiškėjo prašymo nagrinėjimo procedūra, nurodyti aiškūs šios procedūros pažeidimai.

Nusikalstamos korupcinio pobūdžio veikos padaromos dažniausiai bendrininkų grupės, todėl ruošiantis ir atliekant įtariamąjį apklausą tikslinga pasinaudoti tarp įtariamųjų kilusiais prieštaravimais. Kuo didesnė bendrininkų grupė, tuo didesnė tikimybė, kad atsiras įtariamųjų, bendradarbiaujančių su tyrėjais ir duodančių parodymus prieš kitus grupės narius. Be to, svarbu pasirinkti tinkamą apklausos taktiką ir pirmiau apklausti tuos įtariamuosius, kurie linkę prisipažinti ir duoti parodymus. Tai nebūtinai būna asmenys, pagal grupės hierarchiją užimantys žemiausią padėtį. Tokiais atvejais reikėtų įvertinti asmenų charakterį, jų asmenines psichologines savybes ir pan. ir palenkti juos duoti teisingus parodymus. Siekiant gauti teisingus parodymus ir priimti taktinius apklausos sprendimus tikslinga surinkti duomenis, rodančius jų galbūt konfliktiškus tarpusavio santykius, neteisingą nusikalstamu būdu gautų pajamų paskirstymą ir pan.

Atliekant tyrimą kai kurie įtariamieji, ypač užimantys aukštą tarnybinę padėtį, siekia paveikti pareiškėjus, sąžiningus liudytojus ir savo bendrininkus, kad šie priešintųsi atliekamam tyrimui. Todėl tyrimo metu tikslinga kontroliuoti pokalbius telefonu ar kitokias susižinojimo formas.

10.4.1. Tolesni tyrimo veiksmai

Krata ir poėmis. Atliekant kratas ar poėmius pas įtariamuosius gali būti rasta neteisėtai iš interesantų gautų pinigų, įvairių vertybių, daiktų ar jų pakuočių. Be to, gali būti rasta dokumentų, laiškų, kompiuterinių laikmenų, liudijančių buvus kyšio dalyką ar jo dydį arba patvirtinančių kyšininkavimo faktus; turto, kuriam gali būti taikomas laikinas nuosavybių teisių apribojimas, nustatytas BPK 151 straipsnyje. Kai kurie korumpuoti asmenys veda asmeninius slaptus užrašus, kuriuose fiksuoja gautas sumas, likutines asmenų skolas ar bendrininkams perduotas sumas. Ieškant pinigų ar vertybių būtina kelti galimų jų slėpimo vietų versiją. Pinigus ar vertingus daiktus dėl mažų matmenų lengva paslėpti ir sunku rasti, todėl tikslinga iš anksto surinkti informaciją apie jų laikymo vietas. Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad slepiamos vertybės gali būti patikėtos saugoti kitiems asmenims, todėl tyrimo metu būtina fiksuoti, su kokiais asmenimis kyšininkaujantys asmenys susitinka, kokiose vietose lankosi, o prireikus – atlikti kratas ir pas tuos asmenis. BPK 145 straipsnyje numatyta, kad krata gali būti atliekama, kai yra pagrindas manyti, kad tose vietose ar pas asmenis yra nusikalstamos veikos įrankių, nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų ir vertybių.

Atsižvelgiant į tyrimo aplinkybes kratos gali būti atliekamos įtariamųjų gyvenamosiose vietose, darbovietėse ar kitur, kur gali būti minėtųjų daiktų. Net ir kai kyšio dalykas yra perduotas, atliekant kratą pas kyšio davėjus ir tarpininkus galima rasti įvairių dokumentų, susirašinėjimą įrodančių laiškų, kitų susižinojimo priemonių arba jose išlikusios informacijos apie tai.

Liudytojų apklausa. Nepaisant aplinkybių įvairovės kyšininkavimo ar piktnaudžiavimo tarnyba bylose, galima nusakyti bendruosius liudytojų nustatymo būdus. Tai gali būti: reikšmės tyrimui turinčių dokumentų apžiūra, įvairūs registravimo ar apskaitos žurnalai, kuriuose atsispindi tarnautojų darbinė veikla, susipažinimas su aplinkybėmis, kuriomis vyko nesąžiningų tarnautojų susitikimai su kitais asmenimis, buvo perduotas kyšis ir kt.; tarnautojų darbo sąlygų ir kitų asmenų buities analizė, įtariamųjų ir liudytojų apklausos, kriminalinės žvalgybos metu surinktų duomenų panaudojimas ir kt.

Liudytojai gali būti suskirstyti į kelias grupes. Pirmai priklauso asmenys, galintys patvirtinti, kad pareiškėjas ir tarnautojas kontaktavo: pareiškėjui artimi asmenys, žinantys aplinkybes ir pažįstantys pareiškėją, leidimų, kontrolės punktų darbuotojai, tarnautojo padėjėjai, administratorės, referentės ir kitas tarnautojo aplinkos personalas, taip pat darbuotojai, dalyvavę sprendžiant pareiškėjo klausimą (registravo pareiškimą, ruošė tarpinius atsakymus, dalyvavo priimant sprendimą ir kt.). Jei susitikimai vyko netarnybinėse patalpose, gali būti apklausiami toje aplinkoje buvę asmenys. Kai kurie asmenys, ypač iš tarnautojo aplinkos, vengia duoti parodymus, teisinasi užmaršumu, neprivalėjimu žinoti pagal vykdomas funkcijas ir pan. Kai kuriais atvejais tikslinga apklausti asmenis taip, kad apie apklausą nebūtų žinoma jų darbovietėje. Apie tai reikėtų galvoti jau kviečiant asmenis į apklausą, todėl derėtų pasirinkti tinkamą kvietimo formą ir apklausos vietą. Prieš tai reikėtų išsiaiškinti tokių asmenų santykius su įtariamu nesąžiningu tarnautoju. Siekiant iš asmenų gauti tikslesnius parodymus ir nesudaryti sąlygų įvairių formų pasiteisinimams tikslinga apklausose naudoti dokumentus ir pateikti juos apklausiamiems asmenims. Asmenys, kategoriškai neigiantys, kad pažįsta pareiškėją, gali būti pristatyti jam atpažinti pagal BPK 192 straipsnyje numatytas taisykles. Toliau galima atlikti jų akistatas. Antrai grupei priklauso asmenys, atlikę tarnybinius veiksmus pareiškėjo naudai. Iš jų išskiriami tiesioginiai šių veiksmų vykdytojai, asmenys, dalyvavę rengiant, derinant ir vizuojant dokumentus, svarstant ir priimant sprendimus. Pastarieji asmenys, patirdami nesąžiningo tarnautojo įtaką ar būdami su juo solidarūs, taip pat gali duoti neobjektyvius parodymus. Todėl tokioms apklausoms būtina tinkamai pasiruošti. Ruošiantis turi būti

išnagrinėti dokumentai, su kurių rengimu, derinimu ir kitais veiksmais susiję apklausiamieji. Būtina išsiaiškinti priimto sprendimo priėmimo procedūrą ir tiksliai nustatyti, kokį vaidmenį joje atliko apklausiamasis. Buvus korupciją gali byloti pažeista dokumento rengimo procedūra, terminai, subjektai, dalyvavę priimant sprendimus, sprendimų neteisėtumas ir kiti faktai. Gavus neteisėtą atlygį paprastai gerokai sutrumpėja prašymo nagrinėjimo terminas, teigiamas sprendimas priimamas negavus visų reikalingų duomenų ir pažeidžiant įprastas procedūras.

Paprastai kaip liudytojai apklausiami:

- asmuo, iš kurio buvo reikalaujama kyšio;
- asmenys, matę kyšio davimo ir priėmimo faktą;
- nusikalstamos veikos dalyvių bendradarbiai;
- kyšininkavimu įtariamo asmens kaimynai ir artimieji;
- įstaigų ir institucijų, kuriose dirba kyšininkavimu įtariamieji asmenys, lankytojai;
- kiti asmenys.

Apžiūra. Tiriant šios rūšies nusikalstamas veikas atliekamos įvairios apžiūros: įvykio vietos, dokumentų, kyšio dalyko, kitų su nusikalstama veika susijusių daiktų. Siekiant kuo tiksliau užfiksuoti aplinką, kurioje buvo duodamas kyšis, surasti nusikalstamos veikos pėdsakus ir reikšmingus daiktus būtina atlikti vietos apžiūrą laikantis kriminalistų rekomendacijų.

Ypač daug dėmesio reikėtų skirti dokumentų apžiūrai. Kaip minėta, valstybės tarnautojų veikla atsispindi dokumentuose, todėl šie yra labai svarbus įrodomosios informacijos šaltinis. Atliekant dokumentų apžiūrą, jeigu būtina, tikslinga pasikviesti tam tikros srities specialistą (Valstybinės mokesčių inspekcijos darbuotoją, auditorių, kontrolierių). Dokumentų apžiūra leidžia nustatyti tam tikro veiksmo (operacijos) atlikimo tvarką, tarnautojo atlikto tarnybinio veiksmo teisėtumą ar susilaikymą nuo jo kyšio davėjo interesais; dokumento teisėtumo ir įforminimo eiliškumą: per kanceliariją, skyrius, institucijas (dėl to svarbu atkreipti dėmesį į datas, registracijos numerius, spaudus, visas ir kitas tarnautojų paliktas žymas). Siekiant rasti suklustotus dokumentus apžiūros metu reikia atkreipti dėmesį į dokumento formą, privalomuosius rekvizitus, turinį, požymius, kurie gali rodyti esant dokumento klastojimo faktą. Siekiant nustatyti klastojimo požymius apžiūrinamą dokumentą reikia lyginti su kitais panašaus pobūdžio dokumentais, atspindinčiais analogiškus faktus, sulyginti parašus, šriftą, spaudus. Jeigu galima, būtina paimti ir apžiūrėti dokumentų juodraščius. Be to, šiuo metu svarbios informacinių laikmenų (kompaktinių diskų, kietųjų diskų, USB atmintinių, išorinių diskų ir pan.), telefonų ir kitų

kompiuterinių įrenginių apžiūros. Jas atliekant svarbu naudoti priemones, neleidžiančias apžiūros metu pakeisti informacijos turinio.

Specialiųjų žinių naudojimas. Užduotys ar ekspertizės gali būti skiriamos įvairių sričių specialistams. Dažniausios iš jų yra dokumentų, rašysenos, finansinė ir ekonominė, rankų pėdsakų, informacinių technologijų, fonoskopinė, pluoštinė medžiagų, trasologinė ir kt.

Rašysenos tyrimo objektas gali būti iš įtariamojo paimti dokumentai: laišakai, rašteliai, užrašų knygelės, dienoraščiai, darbo kalendoriai ir pan. Skiriant rašysenos tyrimo užduotis ypač daug dėmesio turi būti skiriama ekspertiniams laisviesiems parašo ar rašysenos pavyzdžiams gauti.

Techninis dokumentų tyrimas atliekamas, kai būtina atkurti panaikintus įrašus, spręsti dokumento pagaminimo aplinkybių klausimą, nustatyti laiką, keistinių įrašų pobūdį ir panaudotas medžiagas. Rankų pėdsakų (daktiloskopinė) užduotis ar ekspertizė atliekama, kai reikia rasti ir išryškinti pirštų pėdsakus, paliktus ant dokumentų ir daiktų, su kuriais kontaktavo kyšį paėmęs asmuo, tarpininkas, kyšio davėjas. Rašysena tiriama, kai siekiama nustatyti įvairių ranka rašytų įrašų autorių ar parašo autoriaus tapatybę. Pluoštinis medžiagų tyrimas skiriamas, kai reikia nustatyti, ar ant įtariamųjų drabužių nėra kyšio dalyko mikropluošto dalelių.

Jei tiriama valstybės tarnautojo nusikalstama veika susijusi su valstybės turto pasisavinimu ar iššvaistymu, skiriamos užduotys, kurioms atlikti būtinos finansinės, ekonominės, buhalterinės žinios.

XI / skyrius

**Nusikaltimų ir baudžiamųjų
nusižengimų teisingumui tyrimas**

TURINYS

11.1. Bendras BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas	237
11.2. Nusikalstamų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės.....	240
11.3. Pirminiai ir tolesni BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai	247

11.1. Bendras BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas

Teisingumą kiekvienas suprantame skirtingai. Tai, kas vienam atrodo teisinga, kitam gali atrodyti visiškai priešingai. Teisinėje valstybėje teisingumas suprantamas kaip pamatinė visuomenės vertybė, kurios išgalėjimo teisinėje sistemoje siekiama specialiomis – teisinėmis – priemonėmis. Tai tik viena iš daugelio teisingumo sąvokų. Skirtingose gyvenimo srityse teisingumas apibrėžiamas skirtingai. Teisingumas, kaip pamatinė vertybė, ginas įvairiomis teisinėmis priemonėmis. Viena iš jų – baudžiamoji teisė. BK XXXIV skyrius kriminalizuoja veikas, kuriomis kėsinama į teisingumo vykdymą. Konstitucijos 109 straipsnyje numatyta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Nors minėtoji Konstitucijoje įtvirtinta nuostata išimtinę teisę vykdyti teisingumą suteikia tik teismams, tačiau nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui skyriaus normos apima daugiau subjektų, kurių vykdomos funkcijos saugomos, t. y. šio skyriaus normos saugo ir kitų teismams vykdančių teisingumą dalyvaujančių subjektų veiklą. Tokia plečiamoji apsauga visiškai suprantama, nes efektyvi teismų veikla neišivaizduojama be ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų, advokatų, antstolių ir kitų subjektų, kurie vykdydami teisės aktais jiems priskirtas funkcijas ar pareigas tiesiogiai ar netiesiogiai prisideda prie teismų vykdomo teisingumo.

BK XXXIV skyriuje įtvirtinta septyniolika nusikalstamų veikų teisingumui, t. y. šiame skyriuje numatyta baudžiamoji atsakomybė už trukdymą teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno, advokato ar antstolio veiklai (BK 231 straipsnis), nepagarbą teismui (BK 232 straipsnis), poveikį liudytojui, nukentėjusiam asmeniui, ekspertui, specialistui ar vertėjui (BK 233 straipsnis), poveikį nukentėjusiam asmeniui, kad šis susitaikytų su kaltininku (BK 234 straipsnis), melagingą skundą, pareiškimą, pranešimą, parodymą, išvadą ar vertimą (BK 235 straipsnis), melagingą įskundimą ar pranešimą apie nebūtą nusikaltimą (BK 236 straipsnis), nusikaltimo ar nusikaltimą padariusio asmens slėpimą (BK 237 straipsnis), nepranešimą apie nusikaltimą (BK 238 straipsnis,) laisvės atėmimo įstaigų darbo dezorganizavimą (BK 239 straipsnis), kalinio išlaisvinimą (BK 240 straipsnis), kalinio pabėgimą (BK 241 straipsnis), vengimą atlikti arešto, laisvės atėmimo bausmę arba sugrįžti į kardomojo kalinimo vietą (BK 242 straipsnis), vengimą atlikti su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes arba baudžiamojo poveikio priemones (BK 243 straipsnis), juridiniam asmeniui paskirtos bausmės nevykdymą (BK 244 straipsnis), teismo sprendimo, nesusijusio su bausme, nevykdymą (BK 245 straipsnis), aprašyto ar areštuoto

turto arba turto, kuriam nustatytas laikinas nuosavybės teisės apribojimas, perleidimą, paslėpimą, sunaikinimą ar sugadinimą (BK 246 straipsnis) bei ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą be leidimo (BK 247 straipsnis). Kaip matyti, BK XXXIV skyrius jungia labai skirtingo pobūdžio nusikalstamas veikas. Vienomis veikomis tiesiogiai kėsinamasi į teisėsaugos institucijų veiklą, pavyzdžiui, trukdoma teisėjo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno veiklai, o kitomis, pavyzdžiui, bandant paveikti liudytoją duoti melagingus parodymus, tiesioginė įtaka teisėsaugos institucijai ar konkrečiam pareigūnui nėra daroma, tačiau tokiais veiksmais vis tiek trukdoma jiems veikti ir kėsinamasi į teisingumo interesus.

BK XXXIV skyriuje reglamentuotos nusikalstamos veikos labai skiriasi ne tik savo pobūdžiu, bet ir sunkumo laipsniu, t. y. numatyta baudžiamoji atsakomybė nuo baudžiamojo nusižengimo iki labai sunkaus nusikaltimo. Nors šiame skyriuje dominuoja nesunkūs ir apysunkiai nusikaltimai, tačiau sunkiausia nusikalstama veika teisingumui, įtvirtinta BK 239 straipsnio 2 dalyje, jau priskiriama labai sunkių nusikaltimų kategorijai, už kurios padarymą gresia laisvės atėmimo bausmė iki penkiolikos metų.

Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai teisingumui nėra labai paplitę ir bendroje nusikalstamumo struktūroje neišsiskiria. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis, BK XXXIV skyriuje numatytos nusikalstamos veikos sudaro vos 1,3 procento visų Lietuvos Respublikoje užregistruojamų nusikalstamų veikų. Taip iš dalies yra dėl gana didelio šių nusikalstamų veikų latentiškumo. Pavyzdžiui, bijodami susidorojimo liudytojai ne visada teisėsaugos institucijoms praneša, kad jiems daromas neteisėtas poveikis (BK 233 straipsnis). Kitas pavyzdys: retai paaiškėja, kad įtariamasis, nukentėjęsis ar kitas proceso dalyvis kitiems asmenims papasakojo apie procesinius veiksmus, kuriuose dalyvavo, t. y. be leidimo atskleidė ikiteisminio tyrimo duomenis (BK 247 straipsnis). Šios kategorijos nusikalstamų veikų procentinė išraiška būtų didesnė, jeigu į šią statistiką įtrauktume ir administracinius teisės pažeidimus, kuriais kėsinamasi į teisingumo vykdymą. Pavyzdžiui, atsakomybė už nepagarbą teismui įtvirtinta tiek BK 232 straipsnyje, tiek ATPK 186¹ straipsnyje; atsakomybė už trukdymą prokurorui atlikti jam priskirtas funkcijas numatyta BK 231 ir ATPK 187¹ straipsniuose ir t. t. Bendrai vertinant BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų dinamiką akivaizdi jų augimo tendencija. 2013 metais šių nusikalstamų veikų buvo užregistruota beveik 28 procentais daugiau nei 2010-aisiais, o bendrasis nusikalstamumas per ketverius metus ūgtelėjo tik 8 procentais.

Analizuojant užregistruotų nusikalstamų veikų statistikos duomenis nesunku pamatyti, kad BK XXXIV skyriuje numatytos nusikalstamos veikos

paplitusios labai netolygiai. Dažniausiai baudžiamoji atsakomybė kyla asmenims, nevykdantiems su bausme nesusijusio teismo sprendimo. 2013 metais dėl padarytų minėtųjų nusikalstamų veikų buvo pradėti 303 ikiteisminiai tyrimai, t. y. šios veikos sudaro beveik trečdalį visų nusikalstamų veikų teisingumui. Šiek tiek rečiau baudžiamojon atsakomybėn asmenys traukiami už melagingus parodymus, išvadas ar vertimus ir melagingą įskundimą ar pranešimą apie nebūtą nusikaltimą. 2013 metais laisvės atėmimo įstaigų darbo dezorganizavimo ar kalinio išlaisvinimo atvejų apskritai nebuvo užregistruota. Buvo užregistruoti vos trys atvejai, kai buvo be leidimo atskleisti ikiteisminio tyrimo duomenys, tačiau, kaip minėta, tai neatspindi tikrosios situacijos, nes BK 247 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos faktas labai retai kada išskyla aikštėn¹²⁸.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui išaiškinamumas, palyginti su bendroju nusikalstamų veikų išaiškinamumu, yra gana didelis. 2013 metais iš viso buvo užregistruotos 1 129 nusikalstamos teisingumui padarytos veikos, o teismui perduotos baudžiamosios bylos dėl 865 BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų. 2013 metais iš viso buvo užregistruota 84 970 nusikalstamų veikų, o teismui perduotos baudžiamosios bylos vos tik dėl 37 964 veikų.

Dažniausiai ikiteisminiai tyrimai dėl nusikalstamų veikų teisingumui baigiami prokuroro pareiškimu dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu, kiek rečiau – prokurorui surašius kaltinamąjį aktą ir su baudžiamosios bylos medžiaga jį perdavus pirmosios instancijos teismui. Reikia pasakyti, kad itin retai baudžiamasis procesas dėl šių nusikalstamų veikų baigiamas pagreitinto proceso tvarka, pavyzdžiui, 2012 metais šia supaprastinta tvarka buvo baigti vos 25 ikiteisminiai tyrimai, 2013 metais padėtis beveik nepakito. Iki 2013 m. liepos 13 d. galiojusioje BPK redakcijoje numatyta, kad procesas pagreitinto proceso tvarka gali būti baigiamas, jeigu prokuroras su pareiškimu į teismą suspėja kreiptis per 10 dienų nuo nusikalstamos veikos padarymo. Paprastai prokurorai nesuspėdavo per šį terminą kreiptis į teismą, nes nusikalstamų veikų teisingumui faktas dažniausiai paaiškėdavo tik praėjus tam tikram laikui. Be to, tiriant šios kategorijos veikas neretai būtina atlikti nemažai procesinių veiksmų. Manytina, kad padėtis šiek tiek pasikeis, nes 2013 m. liepos 13 d. įsigaliojo BPK 426 straipsnio pakeitimas, kad prokuroras kreiptis į teismą dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka turi ne vėliau kaip per keturiolika dienų ne nuo nusikalstamos veikos padarymo dienos, bet nuo ikiteisminio tyrimo pradžios.

¹²⁸ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?lang=lt&rt=1>.

Ikiteisminio tyrimo metu atlikus visus būtinus proceso veiksmus ir išnaudojus visas galimybes nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, tačiau jo nenustačius ikiteisminis tyrimas motyvuotu prokuroro nutarimu gali būti sustabdytas (BPK 31 straipsnio 1 dalis). Ikiteisminiuose tyrimuose dėl nusikalstamų veikų teisingumui sprendimas sustabdyti tyrimą priimamas labai retai: pavyzdžiui, 2012 metais sustabdyta tik 19 tokių tyrimų, o 2013 metais – vos 10¹²⁹. Taigi tiriant šios kategorijos nusikalstamas veikas galimai nusikalstamą veiką padaręs asmuo dažniausiai nustatomas, o tai byloja apie gerą šių ikiteisminių tyrimų kokybę.

11.2. Nusikalstamų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės

BK XXXIV skyriuje numatytais nusikalstamomis veikomis pirmiausia kėsinama į vieną iš Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtintų valdžių – teisminę valdžią. Vykdydami teisingumą teisėjai turi veikti nešališkai ir vadovautis tik įstatymais. Jie turi būti nepriklausomi nuo proceso dalyvių, teismų administracijos, kitų teisėjų, valstybės valdžios institucijų, pareigūnų ir kitų asmenų. Teisėjams negali būti daromas joks politinis, ekonominis, psichologinis, socialinis spaudimas ar kitoks neteisėtas poveikis, kuris galėtų turėti įtakos jų sprendimams. Siekiant užtikrinti teismų nepriklausomumą, išsamų, objektyvų bylų išnagrinėjimą ne mažiau svarbu ir tai, kad ikiteisminio tyrimo, prokuratūros, gynybos ir atstovavimo, teismų sprendimų vykdymo institucijos, turinčios sudaryti tinkamas sąlygas vykdyti teisingumą, taip pat būtų savarankiškos ir nešališkos, o atlikdamos savo funkcijas remtųsi tik Konstitucija, įstatymais ir kitais jų veiklą reglamentuojančiais norminiais aktais. Dauguma analizuojamojo skyriaus normų yra skirtos ne tik teisėsaugos institucijų arba atskirų subjektų, dalyvaujančių vykdančių teisingumą, veiklai apsaugoti. Kai kurios normos, pavyzdžiui, BK 233 straipsnis, saugo ir asmenis (liudytojus, ekspertus, vertėjus ir kt.), kurie teisėsaugos institucijoms arba specialiesiems subjektams (pavyzdžiui, Seimo specialiajai tyrimo komisijai) teikia jų veiklai būtinas informacijos. Jomis siekiama užtikrinti objektyvių ir patikimų duomenų (įrodymų) gavimą (pavyzdžiui, BK 235 straipsnis), taip pat garantuoti, kad bus atlyginta dėl nusikalstamos veikos padaryta žala (pavyzdžiui, BK 246 straipsnis) ir pan. Taigi rūšinis nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui

¹²⁹ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?metai=2012&menuo=12&idAta=1&rt=1&oldYear=2012&id=198&idStat=10®ionas=0&id3=1#Atas-EK-SAV>.

objektas yra teisingumo interesai ir normali, teisinės valstybės siekį atitinkanti, teismų ir teisėjų, tarptautinių teisminių institucijų, prokurorų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų, advokatų, antstolių, bausmių vykdymo institucijų ir kitų teisingumo vykdymo procese dalyvaujančių subjektų, taip pat Seimo, jo komisijų ar komitetų veikla. Papildomi šio skyriaus nusikalstamų veikų objektai gali būti ir vykdant teisingumą dalyvaujančių asmenų garbė, orumas, neliečiamybė, sveikata, nuosavybė, visuomenės saugumas ir kitos teisinės vertybės.

Dauguma BK XXXIV skyriaus nusikalstamų veikų padaromos aktyviais veiksmais, tačiau šie veiksmai gali būti labai skirtingi. Pavyzdžiui, poveikis liudytojui, nukentėjusiam asmeniui, ekspertui, specialistui ar vertėjui (BK 233 straipsnis) gali būti daromas bet koku būdu paveikiant minėtuosius asmenis, kad jie meluotų duodami parodymus, atlikdami objektų tyrimą ar ekspertizę, teikdami paaiškinimus ar neteisingai verstų. Poveikis gali būti daromas labai įvairiai: gali būti prašoma, įtikinėjama, apgauldinėjama, paperkama ir pan. Ši nusikalstama veika gali būti daroma ir bet koku būdu kliudant jiems atvykti į teisėsaugos institucijas, t. y. neleidžiant atlikti jų kompetencijai priskiriamų funkcijų arba įvykdyti teisės aktuose numatytas pareigas. BK 231 straipsnyje numatyta nusikalstama veika padaroma bet koku būdu trukdant teisėjo, teisėjų kolegijos ar plenarinės sesijos, tarptautinės teisminės institucijos pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno, advokato arba antstolio veiklai. Atsakomybė pagal šį straipsnį kyla už trukdymą ne bet kokiais minėtųjų subjektų veiklai, bet tik veiklai, susijusiai su konkrečių baudžiamųjų, civilinių, administracinių ar tarptautinės teisminės institucijos jurisdikcijai priklausančių bylų ikiteisminiu tyrimu, nagrinėjimu ir sprendimų vykdymu. Trukdyti galima įvairiai. Trukdymas minėtiesiems subjektams gali pasireikšti bandymu juos paveikti prašymais, įtikinėjimais, pažadais, nurodymais ir kitomis formomis. Trukdyti galima ir protestais, piketais prie institucijų, kuriose dirba minėtieji subjektai, straipsniais žiniasklaidoje ar kitoje viešojoje erdvėje, jeigu siekiama tam tikro sprendimo konkrečioje byloje. Vis dėlto bendrojo pobūdžio nuomonės apie institucijos ar konkretaus pareigūno atliekamas funkcijas negali būti vertinamos kaip trukdymas BK 231 straipsnio prasme. Konkreti trukdymo išraiška priklauso nuo to, prieš kokį subjektą tai nukreipta. BK 240 straipsnyje numatyta nusikalstama veika (kalinio išlaisvinimas) padaroma aktyviais veiksmais, kuriais išlaisvinamas sulaikytasis, suimtas, arešto arba laisvės atėmimo bausmę atliekantis asmuo. Šie aktyvūs veiksmai gali pasireikšti smurto ar apgaulės panaudojimu arba piktnaudžiavimu pasitikėjimu. Smurtas esant šiai nusikalstamai veikai apima fizinį ir psichologinį smurtą. Apgaulė šiuo atveju gali pasireikšti įvairiai,

pavyzdžiui, dokumentų, kuriais remiantis nuteistajam laisvės atėmimo bausme atsiranda galimybė neteisėtai išeiti iš įkalinimo įstaigos, klastojimu, šios įstaigos darbuotojų klaidinimu pateikiant melagingą informaciją ir pan. Ši veika gali būti padaroma piktnaudžiaujant pasitikėjimu tik kai yra susiklostę tam tikri pozityvūs, pasitikėjimu grįsti kaltininko ir sulaikyto, suimto arba arešto ar laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens priežiūrą vykdančio subjekto santykiai. Kai kurios nusikalstamos veikos teisingumui gali būti padaromos ne tik aktyviais veiksmais, bet ir neveikimu. Ypač tai būdinga veikoms, susijusioms su teismų sprendimų baudžiamosiose, civilinėse ar administracinėse bylose nevykdymu. Pavyzdžiui, dažniausiai registruojama nusikalstama veika teisingumui – su bausme nesusijusio teismo sprendimo nevykdymas. Paprastai jis pasireiškia teismo sprendime nurodytų įpareigojimų, reikalavimų, suvaržymų ignoravimu ar net atviru atsisakymu juos vykdyti. Darant BK 242–244 straipsniuose numatytas nusikalstamas veikas neveikimas pasireiškia tuo, kad asmuo, dėl kurio yra įsiteisėjęs apkaltinamasis nuosprendis, vengia atlikti jam privalomus, bausmių vykdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose numatytus veiksmus, pavyzdžiui, nustatytais terminais savanoriškai neatvyksta į areštinę ar pataisos namus atlikti jam paskirtos arešto arba laisvės atėmimo bausmės.

Neretai pasitaiko, kad asmenys, kaltinami trukdymu teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno, advokato ar antstolio veiklai, vengimu atlikti bausmę ar teismo sprendimo, nesusijusio su bausmėmis, nevykdymu, šiuos savo veiksmus bando pateisinti tuo, kad minėtųjų subjektų veikla ar priimti sprendimai yra neteisėti ir nepagrįsti. Tačiau šios aplinkybės kvalifikuojant nusikalstamą veiką nėra reikšmingos, nes teisės aktai, reglamentuojantys minėtųjų subjektų veiklą, įtvirtina jų priimtų ir įsiteisėjusių sprendimų privalomumą. Asmenys, dėl kurių yra priimti tam tikri sprendimai, manydami, kad jie nepagrįsti, turi teisę juos apskusti (pavyzdžiui, pirmosios instancijos teismo sprendimą – apeliacinės instancijos teismui, prokuroro priimtą sprendimą – aukštesniajam prokurorui ir pan.). Šia teise nepasinaudojus arba pasinaudojus, tačiau skundą atmetus, įsiteisėjusių sprendimų ginčyti nebegalima.

Dauguma BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų sudėčių yra formaliosios, t. y. nusikalstamų veikų padariniai nėra šių sudėčių dalis. Šios nusikalstamos veikos laikomos baigtomis nuo neteisėto veikimo ar neveikimo momento, ir baudžiamajai atsakomybei kilti padarinių atsiradimas nėra būtinas. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimas be leidimo laikomas baigtu, kai šie duomenys bet kokia forma pateikiama kitam, leidimo tokią informaciją gauti neturinčiam asmeniui. Baigtumo momentui nustatyti nėra būtina, kad suinteresuotieji asmenys šiuos

duomenis sužinotų ir panaudotų siekdami pakenkti ikiteisminiam tyrimui ar nagrinėjimui teisme. Konstatuojant baigtumą neturi reikšmės ir tai, ar šie duomenys apskritai kur nors galėjo būti panaudoti ir ar tokią informaciją gavęs asmuo juos teisingai suprato. Padariniai, kilę atskleidus ikiteisminio tyrimo duomenis, pavyzdžiui, įspėti įtariamieji pasislėpė, liudytojai pakeitė parodymus ir pan., veikai kvalifikuoti įtakos neturi, bet yra svarbūs nustatant kaltininko baudžiamąją atsakomybę¹³⁰. Reikia pabrėžti, kad asmenį traukti baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 247 straipsnį galima tik jeigu jis ikiteisminio tyrimo, kurio duomenis atskleidė, metu buvo tinkamai įspėtas dėl atsakomybės už šių duomenų atskleidimą be leidimo. Įspėjimas turi būti įforminamas atskiru, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro nustatytos formos dokumentu. Įspėti neatskleisti ikiteisminių tyrimo duomenų galima ne tik proceso dalyvį, bet ir kitą asmenį, pavyzdžiui, liudytoją. Be to, minėtajame įspėjime būtina nurodyti ikiteisminių tyrimo duomenų, kuriuos draudžiama atskleisti, apimtį, t. y. draudžiama atskleisti visus ar tik kokius nors konkrečius ikiteisminio tyrimo duomenis.

Kai kurių nusikalstamų veikų teisingumui sudėtyse numatytos alternatyvios veikos, iš kurių padarius bent vieną nusikalstama veika laikoma baigta. Pavyzdžiui, BK 237 straipsnyje numatyta nusikalstama veika (nusi kaltimo ar nusikaltimą padariusio asmens slėpimas) gali būti padaroma sunaikinant ar sugadinant kito asmens padaryto sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo pėdsakus, įrankius ar priemones, nusikalstamu būdu įgytus daiktus, kitus su slepiamu nusikaltimu susijusius įrodomosios reikšmės turinčius dalykus arba slepiant nusikaltimą padariusį asmenį. Jeigu nusikalstamą veiką padariusį asmenį bandoma slėpti klaidinant teisėsaugos institucijas ir melagingai pranešant apie kitą nusikaltimą arba duodant melagingus parodymus, šie veiksmai jau kvalifikuotini kaip BK 236 arba 235 straipsniuose numatytos nusikalstamos veikos.

Kai kurios nusikalstamų veikų teisingumui sudėtyse yra materialiosios. Šios veikos vertinamos kaip baigtos tik kai dėl kaltininko neteisėtos veikos atsiranda padarinių. Pavyzdžiui, asmuo už BK 239 straipsnio 2 dalyje numatytą nusikaltimą bus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tik jeigu jis būdamas sulaikytas, suimtas ar atlikdamas arešto, laisvės atėmimo ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę organizuos kitų laisvės atėmimo vietoje laikomų asmenų riaušes, o jų metu bus sunkiai sužalotas arba žus žmogus, arba bus padaryta didelės turtinės žalos, arba atsiras kitokių sunkių padarinių. Didelė turtinė žala ir sunkūs padariniai yra vertinamieji požymiai,

¹³⁰ ŠVEDAS, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Trečioji knyga. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 219.

nustatomi atsižvelgiant į byloje esančių įrodymų visetą. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas vertindamas, ar asmens, kaltinamo pagal BK 239 straipsnio 2 dalį, sukelti padariniai vertintini kaip sunkūs, konstatavo, kad „<...> pats nuteistųjų veiksmų pobūdis, kuomet pažeidžiami pataisos namų režimo reikalavimai ir nevykdomi prižiūrėtojų nurodymai liautis naikinti (gadinti) pataisos namų turtą bei išsiskirstyti, jiems grasinama susidorojimu, atliekami kiti veiksmai, rodantys akivaizdų pasipriešinamą prižiūrėtojų nurodymams, ir riaušių eiga, nes prižiūrėtojai dėl savo saugumo pasitraukė iš budėtojų dalies, o nuteistieji į ją įsiveržė, leidžia spręsti, jog 2010-08-07 vykusių riaušių metu pataisos namų administracija negalėjo kontroliuoti dalies pataisos namų teritorijos. Visi nukentėjusieji vienodai nurodė, jog dėl susidariusios situacijos išsigando, nes nuteistųjų buvo ženkliai daugiau, jie buvo agresyviai nusiteikę, gadino pataisos namų turtą, grasino jiems susidorojimu. Tad byloje BK 239 straipsnio 2 dalies numatyto nusikaltimo sudėčiai konstatuoti yra surinkta pakankamai įrodymų. <...> tokie nuteistoto veiksmai sukėlė sunkius padarinius, nes dėl jų pataisos namų administracija laikotarpiu nuo 23.15 val. iki 23.30 val. negalėjo kontroliuoti dalies pataisos namų teritorijos <...>“¹³¹.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui subjektu gali būti pakaltinimas 16 metų sulaukęs asmuo. Nusikalstamų veikų teisingumui įvairovė lemia tai, kad paprastai baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo, be bendrųjų, turi turėti ir tam tikrų specialiųjų požymių. Atsižvelgiant į nusikalstamą veiką specialieji požymiai gali būti susiję su tam tikro procesinio statuso byloje turėjimu (pavyzdžiui, liudytojo, nukentėjusiojo ir pan.). Už kai kurias šio skyriaus nusikalstamas veikas asmenys baudžiamojon atsakomybėn traukiami tik kai dėl jų jau yra priimtas ir įsiteisėjęs apkaltinamasis nuosprendis arba teismo sprendimas, nesusijęs su bausme (pavyzdžiui, BK 242, 243, 244, 245 straipsniuose numatytos nusikalstamos veikos). Galimi atvejai, kai asmuo teisingumo vykdymo procese tiesiogiai nedalyvauja, tačiau gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal šio skyriaus normas dėl to, kad turi tam tikros teisėsaugos institucijoms svarbios informacijos. Pavyzdžiui, už BK 238 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką atsakomybė kyla asmeniui, kuris be svarbios priežasties nepranešė apie jam žinomą daromą ar padarytą labai sunkų nusikaltimą. Svarbu pabrėžti, kad jeigu taip elgiasi pareigūnas, kurio pareiga yra tirti nusikalstamas veikas, jo veiksmai kvalifikuotini kaip piktnaudžiavimas arba tarnybos pareigų neatlikimas, o ne kaip BK 238 straipsnyje numatyta nusikalstama veika.

¹³¹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-382/2013.

Už trukdymą teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno, advokato ar antstolio veiklai (BK 231 straipsnis) ir poveikį liudytojui, nukentėjusiam asmeniui, ekspertui, specialistui ar vertėjui (BK 233 straipsnis) baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas ir juridinis asmuo.

Visos be išimties BK XXXIV skyriuje numatytos nusikalstamos veikos padaromos tyčia. Paprastai jos padaromos veikiant tiesiogine tyčia. Dažniausiai įstatyme numatoma formalioji nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui sudėtis, todėl šių nusikalstamų veikų kaltės turinį sudaro subjekto psichinis santykis su daroma veika. Šių veikų tyčios intelektualusis turinys apima subjekto supratimą, kad savo veika jis kėsina į konkrečioje byloje vykdomą teisingumą ir BK saugomus teisingumo interesus, taip pat suvokimą, kad savo veika trukdys nustatyti tiesą konkrečioje byloje, bei žinojimą, kad nėra aplinkybių, kurios neleistų jam atlikti numatytos nusikalstamos veikos ar kilti siekiamiems padariniams.

Pavyzdžiui, trukdydamas teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno, advokato ar antstolio veiklai (BK 231 straipsnis) asmuo supranta, kad atlieka pavojingus, vieno iš minėtųjų subjektų profesinei veiklai trukdančius veiksmus, kad subjektas, kuriam trukdoma, yra kompetentingas priimti siekiamą sprendimą, o kaltininko veiksmai sudaro realias prielaidas, kad minėtoji veikla bus sutrikdyta.

Nusikalstamos veikos tikslai ir motyvai paprastai neturi reikšmės kvalifikuojant šio skyriaus veikas, tačiau į juos visada atsižvelgiama skiriant bausmę. Pavyzdžiui, nors BK 231 straipsnio dispozicijoje tikslas nėra tiesiogiai nurodytas, darant šį nusikaltimą visada siekiama trukdyti teisėjui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo pareigūnui, advokatui arba Tarptautinio baudžiamojos teismo ar kitos tarptautinės teisminės institucijos pareigūnui atlikti su baudžiamosios, civilinės, administracinės arba tarptautinės teisminės institucijos bylos tyrimu ar nagrinėjimu susijusias pareigas arba kliudyti antstoliui vykdyti teismo sprendimą. Darant BK 239 straipsnio 1 dalyje numatytą nusikalstamą veiką laisvės atėmimo vietoje laikomą asmenį siekiama palaužti, įbauginti, kad jis paklustų kaltininko valiai ir užgaidoms, nebendradarbiautų su laisvės atėmimo vietos administracija, nesilaikytų laisvės atėmimo vietų vidaus tvarkos ir režimo taisyklių, nedalyvautų visuomeninėje veikloje ir pan.¹³² Analizuojamų nusikalstamų veikų motyvų gali būti įvairių: asmeninis nepalankumas, priešiškus, neapykanta teisingumo vykdymo procese dalyvaujantiems subjektams, jų veiklos ignoravimas; melagingo įskundimo motyvai gali būti kerštas asmeniui, kuris įskundžiamas, pavydas jam, noras susidoroti su konkurentu, chuliganiškos

¹³² ŠVEDAS, G., *et al.* *supra* note 130, p. 192.

paskatos. Teismo paskirtos bausmės nevykdantis kaltininkas savo veiką gali motyvuoti teisiniu nihilizmu, noru pasipuikuoti nebaudžiamumu ir pan.

Nusikalstamų veikų teisingumui kvalifikuojamieji požymiai taip pat yra gana skirtingo pobūdžio. Pavyzdžiui, už trukdymą teisingumo vykdymo procese dalyvaujantiems subjektams gresia griežtesnė baudžiamoji atsakomybė, jeigu veika buvo padaryta vartojant smurtą ar kitokią prievartą. Smurtas padarius BK XXXIV skyriuje nurodytas nusikalstamas veikas apima tiek fizinį, tiek psichinį smurtą. Reikia pabrėžti, kad jei šios veikos buvo padarytos pavartojus smurtą ir teisingumo vykdymo procese dalyvavusio asmens sveikata buvo sutrikdyta nesunkiai arba sunkiai, šie veiksmai turi būti kvalifikuojami kaip vienos iš analizuojamo skyriaus ir BK 135 arba 138 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų sutaptys. Todėl, jeigu buvo pavartotas smurtas, tyrimą atliekantys pareigūnai visada privalo įpareigoti Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos specialistus nustatyti nukentėjusiojo sveikatos sutrikdymo mastą. Psichinis smurtas gali pasireikšti teisingumo vykdymo procese dalyvujančio asmens šantažavimu, grasinimu prieš jį, jo šeimos narius ar artimus giminaičius pavartoti smurtą, sunaikinti turtą ir pan. Neretai šioms aplinkybėms nustatyti būtina taikyti BPK numatytas neviešojo pobūdžio procesines prievartos priemones, pavyzdžiui, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, slaptą sekimą ir pan.

BK 235 straipsnyje numatyto nusikaltimo kvalifikuojamasis požymis yra melagingo skundo, pareiškimo, pranešimo apie nusikalstamą veiką pateikimas, melagingų parodymų, išvados ar paaiškinimų davimas, melagingas ar žinomai neteisingas vertimas ikiteisminio tyrimo metu, teisme arba Tarptautiniame baudžiamajame teisme ar kitoje tarptautinėje teisminėje institucijoje kaltinant asmenį padarius sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Atsakomybė taip pat bus griežtesnė, jeigu kaltininkas ne tik melagingai įskundė arba pranešė apie nebūtą nusikaltimą, bet dar ir suklastojo dokumentus. Riausių laisvės atėmimo įstaigoje, kurių metu žmonės sunkiai sužalojami arba žūsta, arba padaroma didelės turbinės žalos, arba atsiranda kitokių sunkių padarinių, organizavimą arba aktyvų dalyvavimą jose įstatymų leidėjas laiko pavojingiausia nusikalstama veika teisingumui. Visiškai kitokio pobūdžio nusikalstamos veikos kvalifikuojamieji požymiai numatyti BK 246 straipsnio 2 dalyje, t. y. griežtesnė atsakomybė asmeniui gresia, jeigu įrodoma, kad jis paslėpė, sunaikino ar sugadino aprašytą, areštuotą ir jam patikėtą didelės vertės turtą arba didelės vertės turtą, kuriam nustatytas laikinas nuosavybės teisės apribojimas, arba šį turtą neteisėtai perleido kitam asmeniui. Siekiant inkriminuoti minėtąją nusikalstamą veiką būtina surinkti duomenis, kad minėtuosius veiksmus asmuo atliko su turtu, kurio

vertė viršija 250 MGL sumą. Jeigu asmuo paslepia, sunaikina, sugadina ar neteisėtai perleidžia kelis objektus, kurie yra aprašyti, areštuoti ir jam patiekėti arba jiems nustatytas laikinas nuosavybės teisės apribojimas, ir jų vertė viršija 250 MGL, BK 246 straipsnio 2 dalį galima inkriminuoti tik įrodžius, kad visus šiuos veiksmus asmuo atliko turėdamas vieną tyčią. Dažniausiai tiriant šias nusikalstamas veikas turto vertė nustatoma pagal pirkimo–pardavimo sandorių kainą, turto sukūrimo (atkūrimo), įsigijimo sąnaudas. Dokumentai, patvirtinantys sandorių sudarymo faktą arba turto sukūrimo sąnaudas, dažniausiai išreikalaujami arba 97, arba 98 BPK straipsnyje nustatyta tvarka. Juos pateikia jais disponuojantis subjektas. Tais atvejais, kai nuosavybė į daiktą atsirado sudarius pirkimo–pardavimo sandorį ir byloje yra duomenų apie daikto įsigijimo kainą, tačiau daiktas paslepiamas, sunaikinamas, sugadinamas ar neteisėtai perleidžiamas praėjus laikotarpiui, turinčiam reikšmės jo kainai, daikto vertė nustatoma pagal faktinę turto vertę (didmenines, rinkos ar komiso kainas) darant nusikalstamą veiką. Jeigu tokių duomenų byloje nėra arba daikto įsigijimas pagal sutartį susijęs su papildomomis prievolėmis savininkui, pagrobto turto vertė nustatoma atsižvelgiant į tokio paties ar tos kategorijos daikto analogo vidutinę rinkos kainą. Neretai tokiais atvejais būtina skirti objektų tyrimą arba ekspertizę paslėpto, sunaikinto, sugadinto ar neteisėtai perleisto turto vertei nustatyti.

11.3. Pirminiai ir tolesni BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai

Atsižvelgiant į tai, kokia BK XXXIV skyriuje numatyta nusikalstama veika buvo padaryta, ikiteisminis tyrimas pradedamas arba ikiteisminio tyrimo įstaigai ar prokuratūrai gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką, arba prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui nustatčius nusikalstamos veikos požymius. Pavyzdžiui, pirminė informacija apie trukdymą teisingumo vykdymo procese dalyvaujantiems subjektams (BK 231 straipsnis), nepagarbą teismui (BK 232 straipsnis), poveikį liudytojui, nukentėjusiam asmeniui, ekspertui, specialistui, vertėjui (BK 233 straipsnis), nukentėjusiam asmeniui, kad šis susitaikytų su kaltininku (BK 234 straipsnis), dažniausiai gaunama vienam iš minėtųjų asmenų pateikus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie prieš jį atliekamus ar atliktus neteisėtus veiksmus. Apie nusikalstamas veikas, susijusias su teismo sprendimų nevykdymu, dažniausiai praneša sprendimų vykdymą kontroliuojantys subjektai: probacijos tarnybos, antstoliai, laisvės atėmimo įstaigos ir kt. Tokiais atvejais ikiteisminio tyrimo pradėjimas išreiškiamas rezoliucijos forma, kuri rašoma ant šių subjektų kreipimosi į teisėsaugos instituciją.

Melagingo skundo, pareiškimo, pranešimo, parodymų, išvados ir vertimo (BK 235 straipsnis), melagingo įskundimo ar pranešimo apie nebūtą nusikaltimą (BK 236 straipsnis), nusikaltimo ar nusikaltimą padariusio asmens slėpimo (BK 237 straipsnis) požymius dažniausiai nustato teisėsauogos institucijų pareigūnai. Šiuo atveju, atsižvelgiant į tai, ar nusikalstamos veikos požymius nustačiusiam pareigūnui yra suteikti įgaliojimai pradėti ikiteisminį tyrimą, ar ne, ikiteisminio tyrimo pradėjimas išreiškiamas rezoliucijos arba tarnybinio pranešimo forma. Jeigu nusikalstamos veikos požymius nustato įgaliojimų pradėti ikiteisminį tyrimą neturintis pareigūnas, apie tai surašomas tarnybinis pranešimas, o ikiteisminis tyrimas pradodamas vadovui užrašius rezoliuciją.

Dauguma ikiteisminių tyrimų dėl nusikalstamų veikų teisingumui pavedami atlikti policijos įstaigoms, kurių veiklos teritorijoje buvo padaryta veika. Vis dėlto jeigu trukdoma ikiteisminio tyrimo pareigūno arba prokuroro veiklai (BK 231 straipsnis), atlikti ikiteisminį tyrimą objektyvumo sumetimais turėtų būti pavesta kitai ikiteisminio tyrimo įstaigai ar prokuratūrai, o ne tai, kurioje dirba ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, kuriems yra ar buvo trukdoma. Vienas iš šio BK skyriaus specifikos aspektų yra tas, kad kai kurios nusikalstamos veikos padaromos įkalinimo įstaigose, todėl tokiais atvejais BPK numato galimybę ikiteisminio tyrimo atlikimą pavesti įkalinimo įstaigos direktoriui arba jo įgaliotam pareigūnui.

Nusikalstamų veikų teisingumui tyrimas skiriasi nuo kitų dažniausiai padaromų veikų tyrimo. Antai pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų veikų nuosavybei ar žmogaus sveikatai vieni pirmųjų procesinių veiksmų yra įvykio vietos apžiūra ir vaizdo įrašų išreikalavimas, jeigu nusikalstamos veikos darymo vieta buvo filmuojama, užduočių specialistams skyrimas ir pan. Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl nusikaltimų ar baudžiamųjų nusižengimų teisingumui neretai pirminiai procesiniai veiksmai yra tam tikrų dokumentų ir informacijos išreikalavimas ar pateikimas, o sprendimai dėl tolesnės tyrimo krypties, strategijos ir tolesnių procesinių veiksmų atlikimo priimami tik nuodugniai išanalizavus pateiktus ar išreikalautus dokumentus ir informaciją. Toliau aptariami ikiteisminių tyrimų dėl dažniausiai užregistruojamų nusikalstamų veikų teisingumui specifiškiausi ir daugiausia praktinių problemų keliantys aspektai.

Pavyzdžiui, gavus informacijos ir pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl melagingų parodymų davimo visų pirma būtina surinkti dokumentus, kuriuose užfiksuoti galimai nusikalstama veiką padariusio asmens parodymai. Subjektas, iš kurio bus reikalaujama pateikti šiuos dokumentus, priklauso nuo to, kur buvo padaryta nusikalstama veika: ikiteisminio tyrimo įstaigoje, teisme, Tarptautiniame baudžiamajame teisme, kitoje tarptautinėje

teisminėje institucijoje ar Seime. Dažniausiai pasitaiko, kad liudytojas melagingus parodymus duoda ikiteisminio tyrimo metu, tačiau tai paaiškėja tik bylą nagrinėjant teisme, kai tiriant įrodymus prisaikdintas liudytojas pradeda keisti anksčiau duotus parodymus. Tokiu atveju pirmiausia iš bylą nagrinėjusio teismo būtina išsireikalauti baudžiamosios bylos, kurioje galimas įtariamasis davė melagingus parodymus, medžiagą. Analizuojant bylos medžiagą daugiausia dėmesio turi būti skiriama liudytojo apklausos protokolams, teismo posėdžio protokolui, teismo posėdžio garso įrašui, kuris yra sudėtinė teismo posėdžio dalis, bei teismo nuosprendžiui, kuriuo liudytojo parodymai buvo pripažinti arba nepripažinti įrodymais. Turi būti pateiktas ir jų vertinimas. Susipažinus su bylos medžiaga ir pasitvirtinus informacijai, kad ikiteisminio tyrimo metu asmuo davė vienus parodymus, o vėliau bylą nagrinėjant teisme juos pakeitė, tikslinga dėl parodymų davimo aplinkybių apklausti ikiteisminio tyrimo pareigūną, kuris apklausinėjo galbūt melagingus parodymus davusį asmenį, ir teismo posėdžių sekretorių, kuris fiksavo teismo posėdžio eigą. Vertinant šiuos pirminius duomenis, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, būtina atkreipti dėmesį į tai, ar galbūt melagingus parodymus davęs asmuo turėjo teisę atsisakyti juos duoti arba neatsakinėti į kai kuriuos klausimus, ir ar su šia teise buvo tinkamai supažindintas pasirašytinai. Atsisakyti duoti parodymus arba neatsakinėti į kai kuriuos klausimus turi teisę įtariamojo ar kaltinamojo šeimos nariai arba artimieji giminaičiai¹³³. Jeigu minėtieji asmenys su šia teise nebuvo tinkamai supažindinti, negalima jų traukti baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 235 straipsnį. Be to, būtina įsitikinti, ar apklausa buvo atlikta nepažeidžiant baudžiamosios proceso taisyklių, ar ji buvo tinkamai užfiksuota, ar asmuo įspėtas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, ar jis pasirašė procesinio veiksmo, kurio metu davė melagingus parodymus, protokole, nes tik nuo šio momento BK 235 straipsnyje numatytas nusikaltimas laikomas baigtu. Prieš priimant sprendimą pranešti asmeniui apie įtarimą dėl melagingų parodymų davimo būtina įvertinti ir jo duotų parodymų reikšmingumą, t. y. baudžiamojon atsakomybėn asmuo gali būti traukiamas tik jeigu melavo apie esmines, reikšmingas, įrodinėjimo dalyką sudarančias aplinkybes. Vertinant galimai melagingus parodymus būtina atsižvelgti į tai, kad melagingais laikomi tikrovės visiškai arba iš dalies neatitinkantys parodymai, tikrovė iškraipoma

¹³³ Nusikaltimą padariusio asmens artimieji giminaičiai yra tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai. Nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai yra kartu su juo gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (kaip partneriai), sutuoktinio tėvai.

arba neigiami realūs ir nurodomi išgalvoti faktai¹³⁴. Sąvoka „melagingas“ reiškia visišką ar dalinę neatitiktį tikrovei, sąmoningą jos iškreipimą, realių faktų neigimą ir išgalvotųjų nurodymą. Išanalizavus ir įvertinus pirminių procesinių veikslių metu gautus duomenis ir minėtąsias aplinkybes gali būti priimamas sprendimas pranešti asmeniui apie įtarimą padarius BK 235 straipsnio atitinkamoje dalyje numatytą nusikalstamą veiką ir apklausti jį kaip įtariamąjį. Vėliau turi būti renkama įtariamąjį charakterizuojanti medžiaga (duomenys apie įtariamąjo psichinę ir fizinę sveikatos būklę, šeiminių padėčių, oficialiai gaunamas pajamas, nusikalstamą patirtį ir kt.), kuri vėliau bus aktuali skiriant jam bausmę.

Dažniausiai padaromos nusikalstamos veikos teisingumui – su bausme nesusijusio teismo sprendimo nevykdymo – tyrimas taip pat itin specifinis. Pirminė informacija apie šią nusikalstamą veiką dažniausiai gaunama iš teismo sprendimus vykdančių institucijų: antstolių, Centrinės hipotekos įstaigos, Valstybinės mokesčių inspekcijos, policijos, Lietuvos Respublikos muitinės, Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento ir kt. Neretai į teisėsaugos institucijas su prašymu pradėti ikiteisminį tyrimą kreipiasi fiziniai ar juridiniai asmenys, su kurių interesais susijęs nevykdymas teismo sprendimas. Svarbu pabrėžti, kad baudžiamoji atsakomybė kyla už bet kokio teismo sprendimo, priimto tiek bendrosios, tiek specialiosios kompetencijos teisme, nevykdymą. Šiuo atveju žodžio „sprendimas“ nereikėtų suprasti vien tiesiogine prasme. Tai gali būti tiek sprendimas civilinėje, tiek nuosprendis ar nutartis baudžiamojoje, tiek nutarimas administracinėje byloje ir pan., t. y. visi su bausme nesusiję teismo baigiamieji aktai.

Pagrindinė informacija apie tai, kad asmuo padarė BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką, būna užfiksuota teismo sprendimus vykdančių subjektų dokumentuose. Tiriant šias nusikalstamas veikas liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos dažniausiai reikalingos tik tam, kad patvirtintų arba paneigtų ir sukonkretintų dokumentuose užfiksuotas aplinkybes.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl su bausme nesusijusio teismo sprendimo nevykdymo vienas pirmųjų procesinių veikslių yra BPK 97 straipsnyje nustatyta tvarka išsireikalauti teismo sprendimą ir visą su jo vykdymu susijusią dokumentaciją. Neretai šie dokumentai pateikiami kartu su skundu, pranešimu ar pareiškimu apie nusikalstamą veiką. Pradėję ikiteisminį tyrimą dėl su bausme nesusijusio teismo sprendimo nevykdymo tyrimą atliekantys pareigūnai visų pirma turėtų išsamiai išanalizuoti patį teismo

¹³⁴ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-597/2012.

sprendimą, kuris nėra vykdomas, t. y. kokių konkrečių teismo įpareigojimų asmuo neįvykdė. „Teismo sprendimas yra individualus teisės taikymo aktas, skirtas konkrečiam subjektui ar individualiais požymiais apibūdintų subjektų grupei. Teismo sprendimas laikomas įvykdytu, kai atliekami veiksmai, tiksliai atitinkantys jo turinį, o jo nevykdymas – tai susilaikymas nuo teismo sprendimu nustatytos pareigos vykdymo, turint objektyvią galimybę tai padaryti. Baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 245 straipsnį trauktinas tik toks asmuo, kuris yra atsakingas už teismo sprendimu nustatytų pareigų vykdymą ir kuris veikė tiesiogine tyčia, t. y. suvokdamas, kad neteisėtai nevykdo savo pareigos, ir to norėdamas. Taigi traukiant asmenį baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 245 straipsnį būtina aiškiai identifikuoti asmens pareigų (įpareigojimų, draudimų) pagal teismo sprendimą, kurio nevykdymu jis kaltinamas, turinį.“¹³⁵ Kitaip tariant, negalima traukti asmens baudžiamojon atsakomybėn už tai, ko jis tiesiogiai nebuvo įpareigotas atlikti arba neatlikti.

Tiriant šios kategorijos nusikalstamas veikas labai svarbus yra baudžiamosios ir kitų teisinės atsakomybės rūšių atribojimo klausimas, t. y. reikia įvertinti, ar pagal savo pavojingumą padaryta veika yra tokia, už kurią būtina taikyti griežčiausią teisinio poveikio priemonę – kriminalinę bausmę. Tiek baudžiamosios teisės paskirtis, tiek bendrieji teisės principai lemia tai, kad netinka formuoti tokią teisinę praktiką, kai sprendžiant civilinius ginčus taikomos baudžiamosios teisės normos ir asmens elgesys esant išimtinai civiliniams teisiniams santykiams vertinamas kaip atitinkamos nusikalstamos veikos padarymas¹³⁶. Todėl kitas aspektas, svarbus vertinant su teismo sprendimo nevykdymu susijusią dokumentaciją, yra išsiaiškinti, ar buvo išnaudotos visos kitos teisinės priemonės jam įvykdyti. Teismų sprendimai, nesusiję su bausmėmis, visų pirma turi būti vykdomi civilinio ir administracinio procesų priemonėmis. Tik tada, kai visiškai įsitikinama, kad teismo sprendimui įvykdyti buvo išnaudotos visos kitos teisinės priemonės, tačiau jos nebuvo rezultatyvios, ir šiandien jas taikant teismo sprendimas vis tiek nebus įvykdytas, asmenį galima traukti baudžiamojon atsakomybėn už BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką. Objektyviausią informaciją apie minėtų priemonių panaudojimą gali pateikti teismo sprendimą

¹³⁵ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-131/2013.

¹³⁶ Pavyzdžiui, LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-P-267/2011; LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-36/2012; LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-69/2014.

vykdantis subjektas. Tam tikrais atvejais ši informacija gali būti gaunama iš policijos įstaigų, pavyzdžiui, ar policija dalyvavo priverstiniame teismo sprendimo vykdyme.

Neretai pasitaiko, kad asmuo baudžiamojon atsakomybėn už BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką traukiamas iškart po to, kai už delsimą įvykdyti teismo sprendimą jam CPK 771 straipsnio tvarka paskiriama bauda. Baudos paskyrimas neeliminuoja galimybės asmeniui taikyti baudžiamąją atsakomybę, tačiau tokiais atvejais reikia įvertinti, ar nėra daugiau kitų teisinių priemonių sprendimui įvykdyti. Pavyzdžiui, asmuo teismo sprendimu civilinėje byloje įpareigojamas atlaisvinti tam tikras patalpas, tačiau šio sprendimo nevykdo ir už tai jam paskiriama bauda. Tokiomis aplinkybėmis prieš priimant sprendimą asmenį traukti baudžiamojon atsakomybėn už BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką visų pirma turėtų būti pasinaudota CPK numatytais priverstinio sprendimo įvykdymo priemonėmis: teismo paskirtas įpareigojimas – atlaisvinti patalpą – nėra tokio pobūdžio, kurį įpareigotasis asmuo gali įvykdyti tik pats asmeniškai, todėl jis gali būti įvykdytas priverstinai, CPK 585 ir 624 straipsniuose nustatyta tvarka, į pagalbą pasitelkiant policijos pareigūnus.

Ydinga praktika, kada baudžiamojon atsakomybėn už su bausme nesusijusio teismo sprendimo nevykdymą asmuo traukiamas prieš tai neįvertinus priežasčių, dėl kurių toks sprendimas nėra vykdomas. BK 2 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik jeigu jis kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu jam darant veiką iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Taigi tyrimą dėl šių nusikalstamų veikų atliekantys pareigūnai prieš pranešdami asmeniui apie įtarimą padarius BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką privalo surinkti visą įmanomą informaciją, kodėl asmuo nevykdė ar nevykdo teismo sprendimo.

Itin dažnai teismo sprendimai nevykdomi dėl materialinių priežasčių, todėl visų pirma turi būti išreikalauta informacija apie asmens turtinę padėtį, t. y. turimą nekilnojamąjį ir kilnojamąjį turtą, gaunamas pajamas ir socialines išmokas, kitas turimas skolas ir pan. Informacija apie asmens turimą nekilnojamąjį turtą gali būti gaunama iš VĮ Registrų centro; informacija apie registruotas transporto priemones – iš VĮ Regitra, apie skolas bankams, kredito unijoms, išperkamosios nuomos (lizingo) bendrovėms, telekomunikacijų, elektros skirstymo, šildymo, draudimo ir kitoms bendrovėms – iš UAB „Creditinfo Lietuva“. Atliekant šiuos ikiteisminius tyrimus turėtų būti renkami duomenys apie asmens darbinę veiklą. Juos galima gauti užklausus Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teritorinius skyrius. Jei asmuo,

kuriam teismo sprendimu yra skirti finansinio pobūdžio įpareigojimai, nedirba, informaciją apie jo pastangas įvykdyti teismo sprendimą gali suteikti darbo birža, t. y. pranešti, ar asmuo yra joje registruotas, kokias išmokas gauna, kaip aktyviai dalyvauja darbo paieškose ir pan.

Dažniausiai minėtieji duomenys, turintys reikšmės BK 245 straipsnyje nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, gaunami BPK 97 straipsnyje nustatyta tvarka jų pareikalavus jais disponuojančio subjekto. Išimtiniais atvejais esant procesinei būtinybei šie duomenys gali būti gaunami BPK 155 straipsnyje nustatyta tvarka, t. y. prokuroras, priėmęs nutarimą ir gavęs ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimą, turi teisę atvykti į bet kokią valstybės ar savivaldybės, viešąją ar privačią įstaigą, įmonę ar organizaciją ir pareikalauti, kad jam būtų leista susipažinti su reikalingais dokumentais ar kita informacija, daryti įrašus ar kopijuoti dokumentus bei informaciją arba gauti nurodytą informaciją raštu. Asmenys, atsisakantys pateikti prokurorui reikalingą informaciją ar dokumentus, vadovaujantis BPK 163 straipsniu gali būti nubausti bauda. Susipažinti su minėtąja informacija prokuroras gali pavesti ir ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui.

Nors kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, tačiau BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad išimtiniais atvejais esant tokio asmens sutikimui ir prokuroro nutarimui tokia apklausa galima (specialiojo liudytojo apklausa). Specialusis liudytojas – asmuo, kurio procesinė padėtis santykinai yra tarpinė: jis neturi procesinio intereso byloje ir nėra įtariamasis. Jis nėra įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, jam, kitaip nei liudytojui, negali būti taikomos kitos BPK 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės. Procesinė galimybė atlikti tokią apklausą itin aktuali vertinant priežastis, dėl kurių asmuo nevykdė arba nevykdo teismo sprendimo. Gavus faktinių duomenų, kad asmuo nevykdė su bausme nesusijusio teismo sprendimo, tačiau kilus abejonų, kad jis taip elgiasi dėl objektyvių priežasčių, prieš pranešant apie įtariamą padarius BK 245 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką rekomenduojama asmenį apklausti kaip specialųjį liudytoją. Asmens padėtis negali ilgą laiką būti tokia neapibrėžta, todėl po tokios apklausos kompleksiskai įvertinus jo duotus parodymus kartu su kitais bylos faktiniais duomenimis turi būti priimtas procesinis sprendimas, kokį statusą asmeniui suteikti: įtariamąjo ar liudytojo.

Vertindami priežastis, kodėl asmuo nevykdė arba nevykdo teismo sprendimo, tyrimą atliekantys pareigūnai turi rinkti duomenis ne tik apie objektyvias, bet ir apie subjektyvias nevykdymo priežastis, t. y. ne tik apie tai, ar galimas kaltininkas žinojo apie teismo sprendimą, bet ir ar su-

prato jo turinį, vykdymo privalomumą ir galimus nevykdymo padarinius. Šie duomenys gali būti gaunami ne tik apklausiant liudytojus, su kuriais dėl priimto teismo sprendimo bendravo galimas kaltininkas, bet ir jį patį apklausiant kaip specialųjį liudytoją.

Duomenų apie teismo sprendimo nevykdymą ir tokio elgesio priežastis šaltiniai ir gavimo būdai labiausiai priklauso nuo to, kokie teismo įpareigojimai (apribojimai) buvo skirti. Pavyzdžiui, minėtieji duomenys apie asmens turtinę padėtį, gaunamas pajamas, socialines išmokas ir pan. dažniausiai nėra aktualūs, kai asmuo nevykdo teismo paskirtų Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatyme numatytų įpareigojimų. Tokiais atvejais daugiausia įrodomosios informacijos gaunama apklausiant liudytojus arba pareigūnus, nustačiusius pažeidimo faktą. Ikiteisminiams tyrimams dėl teismo sprendimų, priimtų bylose, kuriose sprendžiami šeimos teisinių santykių klausimai, nevykdymui būdinga jau kitokia specifika. Pavyzdžiui, santuokos nutraukimo bylose gali būti taikomos laikinosios apsaugos priemonės, kuriomis vienas iš sutuoktinių įpareigojamas laikinai, kol civilinė byla bus išnagrinėta iš esmės, perduoti vaiką kitam sutuoktiniui. Gavus duomenų, kad teismo nutartimi įpareigotas sutuoktinis jos nevykdo ir vaiko kitam sutuoktiniui neperduoda, turi būti renkami duomenys ne tik apie neperdavimo faktą, bet ir apie aplinkybes, ar nutarties nevykdantis sutuoktinis objektyviai galėjo vaiką perduoti, t. y. ar sutartu laiku sutuoktinis, kuriam vaikas turėjo būti perduotas, buvo namie, ar bendradarbiavo su perduodančiuoju sutuoktiniu vaiko perdavimo klausimais ir pan. Tokiais atvejais nepakanka kaip liudytojus apklausti vien sutuoktinį, kuriam vaikas nebuvo perduotas, ir, pavyzdžiui, antstolį, kuris buvo atsakingas už minėtosios nutarties vykdymą. Tokiose situacijose svarbus informacijos šaltinis gali būti abiejų sutuoktinių kaimynai, draugai, bendradarbiai, artimieji ir pan.

Visiškai kitokia tyrimo taktika būdinga BK 240 ir 241 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų (kalinio išlaisvinimo ir kalinio pabėgimo) tyrimui. Nors šios veikos priskiriamos nesunkių ir apysunkių nusikaltimų kategorijai, išlaisvinus kalinį arba jam pabėgus ne tik sutrikdomas ikiteisminis tyrimas, teisminis nagrinėjimas ar įsiteisėjusių apkaltinamųjų teismo nuosprendžių vykdymas, bet ir kyla pavojus liudytojų, nukentėjusiųjų ir kitų proceso dalyvių, o neretai ir visos visuomenės saugumui. Dėl to tiriant šios kategorijos nusikalstamas veikas kartu su įvykio vietos apžiūra nedelsiant turi būti organizuojama ir kalinio paieška. Dažniausiai paieškai organizuoti vien policijos žmoniškųjų išteklių nepakanka, todėl rekomenduojama į pagalbą pasitelkti Viešojo saugumo tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos pareigūnus arba kariškius. Be to, per žiniasklaidos priemones

pagalbos galima prašyti ir visuomenės. Tokio pobūdžio ikiteisminių tyrimų praktika rodo, kad neretai tai tampa labai veiksminga priemone ieškant pabėgusių kalinių. Minėtieji veiksmai turi būti organizuojami kiek įmanoma greičiau, nes bet koks delsimas pabėgusiam ar išlaisvintam kaliniui suteikia daugiau galimybių geriau pasislėpti ir trukdo jo ieškoti. Ieškant kalinio būtina išsiaiškinti, ar aplink įkalinimo įstaigą, prokuratūrą, ikiteisminio tyrimo įstaigą ar kitą vietą, iš kurios kalinys pabėgo, esančiose degalinėse, prekybos centruose ar kituose objektuose nėra įrengtų vaizdo stebėjimo sistemų. Sužinojus, kad jos užfiksavo kalinį, BPK 97–98 straipsnių tvarka šiuos vaizdo įrašus galima išreikalauti iš jais disponuojančių asmenų. Pabėgusio kalinio vietai nustatyti būtina kaip įmanoma greičiau nustatyti pabėgusiojo šeimos narius, giminaičius ir kitus asmenis, su kuriais kalinys bendrauja. Šiuos asmenis reikia apklausti kaip liudytojus. Tokių apklausų metu pabėgusio kalinio šeimos nariai ar artimieji giminaičiai privalo būti pasirašytinai supažindinti su teise neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus. Žinant, kad minėtieji asmenys gali palaikyti ryšį su pabėgusiu kaliniu, padėti jam slapstytis, rekomenduojama jiems taikyti neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones: kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją ir (arba) slapta sekti.

Kaliniui pabėgus iš įkalinimo įstaigos įvykio vietos apžiūros metu būtina išsiaiškinti pabėgimo būdus, t. y. turi būti atkreipiamas dėmesys į patalpos, iš kurios kalinys pabėgo, grindis, sienas, lubas ir pan., siekiant nustatyti, ar jose nėra paslėptų tunelių ar kitokių angų, įrengtų iš anksto planuojant pabėgimą. Tokių ikiteisminių tyrimų metu atliekant pirmines apklausas neturėtų būti apsiribojama vien įkalinimo įstaigos pareigūnų apklausomis. Reikia apklausti ir kitus kalinius. Tolesnio BK 240 ir 241 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų tyrimo metu gali būti atliekamos papildomos apklausos ir parodymų tikrinimai vietoje. Be to, siekiant išsiaiškinti, ar kalinys pabėgo pats, ar kažkieno padedamas, gali būti atliekami eksperimentai, kurių metu būtų patvirtintos arba paneigtos įtariamojo galimybės savarankiškai pabėgti. Jeigu kaliniui bėgant buvo pavartotas smurtas ir dėl jo vartojimo yra liudytojų ir įtariamojo parodymų prieštaravimų, turėtų būti atliekamos liudytojų ir įtariamojo akistatos.

BK 239 ir 241 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų kvalifikuojamasis požymis yra didelė turtinė žala. Atliekant ikiteisminius tyrimus dėl šių nusikalstamų veikų minėtojo nusikalstamos veikos kvalifikuojamojo požymio įrodinėjimas kelia nemažai praktinių problemų. Darant minėtąsias nusikalstamas veikas turtinė žala dažniausiai padaroma įkalinimo įstaigos, kurioje buvo organizuojamos riaušės arba iš kurios pabėgo kalinys, turtui. Pavyzdžiui, organizuodamas pabėgimą kalinys sugadina įkalinimo įs-

taigos signalizacijos ar ryšių sistemas, grindyse ar sienoje pramuša skylę, sunaikina ar sugadina kitą įstaigos inventorių. Didelė turtinė žala gali būti padaroma ir kitiems nuteistiesiems ar konkrečioms įkalinimo įstaigos pareigūnams. Įstatymas nepateikia kriterijų didelės žalos mastui nustatyti, tačiau teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad turtinė žala laikytina didele, jeigu viršija 250 MGL sumą, t. y. taip pat kaip ir turtas laikytinas didelės vertės, jeigu viršija 250 MGL.

/ XII / skyrius

**Nusikaltimų ir baudžiamųjų
nusižengimų transporto eismo
saugumui tyrimas**

TURINYS

12.1. Bendras BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas	259
12.2. Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų transporto eismo saugumui rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės.....	261
12.3. Pirminiai ir tolesni BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai	264

12.1. Bendras BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas

Transportą suprantame kaip sudėtinę ūkio ir socialinės infrastruktūros dalį, skirtą tenkinti visuomenės ir ūkio subjektų poreikius gabenti keleivius, bagažą ir krovinius. Šiandien skiriamos šios pagrindinės transporto rūšys: geležinkelių, kelių, jūrų, oro ir vidaus vandenių transportas. Kiekvienos iš minėtųjų transporto rūšių eismo saugumą reguliuoja specifiniai teisės aktai. Teisinis reguliavimas be atsakomybės už šio reguliavimo pažeidimus yra beprasmis. Asmenims, pažeidusiems šių teisės aktų reikalavimus, dažniausiai kyla administracinė atsakomybė. Jeigu pažeidimas buvo toks, kad atsirado itin sunkių padarinių arba kai kuriais atvejais bent jau kilo potenciali tokių padarinių grėsmė, vien administracinės atsakomybės nepakanka. Reikia taikyti *ultima ratio* priemonę – baudžiamąją atsakomybę. Baudžiamoji atsakomybė už geležinkelių, kelių, jūrų, oro ar vidaus vandenių transportą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus, kuriuos padarius atsirado atitinkamo sunkumo padarinių arba kilo jų grėsmė, numatyta BK XXXIX skyriuje.

BK XXXIX skyrių, pavadintą „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui“, sudaro vos penki straipsniai, reglamentuojantys atsakomybę už baudžiamuosius nusižengimus ir nusikaltimus transporto eismo saugumui. Šiame skyriuje įtvirtinta baudžiamoji atsakomybė už: transporto priemonių ar kelių, juose esančių įrenginių netinkamą priežiūrą ar remontą (BK 278 straipsnis), tarptautinių skrydžių taisyklių pažeidimą (BK 279 straipsnis), transporto priemonių ar kelių, juose esančių įrenginių sugadinimą (BK 280 straipsnis), kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimą (BK 281 straipsnis) bei transporto eismo tvarkos ar saugumo taisyklių pažeidimą (BK 282 straipsnis).

Dabar galiojantis BK, palyginti su galiojusiu iki 2003 m. gegužės 1 d., yra kur kas koncentruotesnis, viename skyriuje numatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamas veikas visų rūšių transporto eismo saugumui. Senajame BK nusikaltimais transportui buvo laikomos tik tos nusikalstamos veikos, kurios buvo padaromos automobiliu, traktoriumi ar kita savaeige mašina. Kai kurios nusikalstamos veikos, susijusios su geležinkelio, oro ar vandens transportu, buvo priskirtos prie valstybinių nusikaltimų. Toks nenuoseklumas keldavo daug problemų nusikalstamas veikas padariusius asmenis traukiant baudžiamojon atsakomybėn. Atsižvelgiant į tai, kad nors transporto rūšys yra skirtingos (geležinkelio, jūrų, oro, kelių), nusikaltimai, susiję su jų eismo saugumu, sudaro vieną sistemą, todėl kuriant

šiuo metu galiojanti BK buvo nuspręsta visas nusikalstamas veikas bet kokios rūšies transporto eismo saugumui sujungti viename skyriuje.

Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui yra gana paplitusios nusikalstamos veikos. Remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis apie Lietuvoje užregistruotas nusikalstamas veikas BK XXXIX skyriuje numatytos nusikalstamos veikos užima septintą vietą. Lietuvoje daugiausia užregistruojama nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, t. y. apie 50 000 per metus, nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai – apie 7 000, viešajai tvarkai – 3 300, o nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų transporto eismo saugumui – apie 1 700. Lyginant šį rodiklį su bendruoju užregistruojamų nusikalstamų veikų skaičiumi matyti, kad jis nėra didelis, tačiau gerokai viršija Europos Sąjungos valstybių vidurkį. Daugiausia šių nusikalstamų veikų registruojama Vilniaus ir Kauno apskrityse, ir toks paplitimas visiškai suprantamas, nes šiuose didžiuosiuose šalies miestuose yra daugiausia transporto priemonių, todėl ir nusikalstamų veikų transporto eismo saugumui čia padaroma daugiausia.

Analizuojant užregistruotų nusikalstamų veikų statistikos duomenis nesunku įžvelgti, kad BK XXXIX skyriuje numatytos nusikalstamos veikos paplitusios labai netolygiai. BK 278–280 ir 282 straipsniuose numatytos nusikalstamos veikos nuo 2010 iki 2014 metų buvo užregistruojamos vidutiniškai vos po kelis kartus per metus, o BK 281 straipsnyje numatyti nusikaltimai – vidutiniškai po 1 700 kartų per metus. Dėl šios priežasties toliau analizuojant nusikalstamų veikų transporto eismo saugumui tyrimo specifika daugiausia dėmesio skiriama minėtajai nusikalstamai veikai.

Galima tik pasidžiaugti, kad per pastaruosius penkerius metus BK 281 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų sumažėjo 55 procentais. Eismo įvykių mažėjimui įtakos turėjo įvairios priemonės. Ilgą laiką Lietuva buvo kritikuojama, kad tūkstančiui gyventojų tenkantis eismo įvykių skaičius gerokai viršija Europos Sąjungos vidurkį, todėl eismo įvykių prevencija ir jų tyrimas buvo vienas iš teisėsaugos institucijų prioritetų. Eismo įvykių mažėjimą lėmė keletas priežasčių: plečiamas greičio matuoklių tinklas, aktyvinama vairuotojų blaivumo kontrolė, griežtinama administracinė atsakomybė už kelių eismo taisyklių pažeidimus, gerėjanti vairavimo kultūra ir kitos. Tiesa, ikiteisminių tyrimų dėl eismo įvykių pradėjimo statistikos duomenims įtakos turėjo ir pasikeitusi tokių įvykių tyrimo praktika. Anksčiau, jeigu eismo įvykio metu buvo sužalota žmonių, visais atvejais būdavo pradedamas ikiteisminis tyrimas. Šiandien ši praktika yra kitokia, ir įvykus eismo įvykiui net ir esant sužalotų žmonių į įvykio vietą atvykę policijos

pareigūnai preliminariai vertina sužalojimo mastą ir vis dažniau pradeda administracinę teiseną, o ne ikiteisminį tyrimą. Taigi tai, kad ikiteisminių tyrimų dėl BK 281 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų pradedama mažiau, dar nereiškia, kad tiek pat sumažėjo ir eismo įvykių.

BK XXXIX skyriuje numatytoms nusikalstamoms veikoms didelis latentškumas nebūdingas. Daugumos šiame skyriuje reglamentuotų nusikalstamų veikų sudėtis yra materialioji, t. y. baudžiamajai atsakomybei kilti yra būtini padariniai, todėl šių veikų padarymo faktas dažniausiai būna aki-vaizdas. Reikia pasakyti, kad nuolat kyla ir šių nusikalstamų veikų išaiškinamumo klausimas. 2008 metais jis siekė vos 57,4 procento, o 2013 metais – jau 81,3 procento¹³⁷. Tam įtakos turėjo tai, kad kelerius metus iš eilės BK 281 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų tyrimas buvo prioritetinga policijos ir prokuratūros veiklos sritis, šioms nusikalstamoms veikoms tirti ir ikiteisminiams tyrimams kontroliuoti buvo paskirti specialieji ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai. Ši praktika itin pasiteisino Vilniaus ir Kauno miestuose, kuriuose specialieji ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai tyrė ir kontroliavo išimtinai tik šios kategorijos nusikalstamas veikas, o tai pareigūnams leido ne tik labiau įsigilinti į kiekvieną tiriamą nusikalstamą veiką, bet ir efektyviau panaudoti ne vienus metus kauptą patirtį.

12.2. Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų transporto eismo saugumui rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės

BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tiesioginis objektas yra transporto eismo saugumas. Papildomi šių veikų objektai gali būti žmogaus gyvybė, sveikata ir nuosavybė. Eismo saugumas suprantamas kaip eismo ypatybių visuma, rodanti, kiek eismo dalyviai yra apsaugoti nuo eismo įvykių ir jų padarinių. Transportas – sudėtinė Lietuvos Respublikos ūkio dalis, skirta viešiesiems ir ūkio subjektų poreikiams tenkinti: keleiviams, bagažui ir (arba) kroviniams gabenti. Taigi analizuojamame BK skyriuje reglamentuota baudžiamoji atsakomybė už bet kokios rūšies, geležinkelių, kelių, jūrų, oro ar vidaus vandens, transporto eismo saugumo pažeidimą. Šio skyriaus dispozicijos yra blanketinės, todėl atskleidžiant jų turinį būtina remtis teisės aktais, reglamentuojančiais skirtingų rūšių transporto eismo saugumą, pavyzdžiui, Kelių eismo taisyklėmis, Lietuvos Respublikos aviacijos įstatymu, Lietuvos Respublikos geležinkelių transporto kodeksu,

¹³⁷ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos [interaktyvus], <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?metai=2012&menuo=12&idAta=2&rt=1&oldYear=2012&id=198&idStat=10®ionas=0&id3=1#Atas-3Z-ITI>.

Lietuvos Respublikos vidaus vandenų transporto kodeksu ir kitais. Analizuojamojo skyriaus nusikalstamų veikų dalykai gali būti minėtųjų rūšių transporto priemonės, jų keliai, keliuose esantys įrenginiai, ryšių ar signalizacijos priemonės, dujotiekiai, naftotiekiai, elektros ryšių linijos.

Analizuojamame skyriuje numatytos nusikalstamos veikos gali būti padaromos tiek veikimu, tiek neveikimu. Veikimas ar neveikimas pagal skirtingas šio skyriaus dispozicijas pasireiškia gana skirtingai. Antai BK 278 straipsnyje numatyta nusikalstama veika pasireiškia netinkama geležinkelio, vandens arba oro transporto priemonių ar kelių, keliuose esančių signalizacijos ar ryšių įrenginių, dujotiekio, naftotiekio, elektros ar ryšių linijų priežiūra ar remontu, t. y. netinkama priežiūra gali būti atliekama tiek aktyviais, tiek pasyviais veiksmais, susilaikant nuo tinkamos priežiūros atlikimo pareigos, o minėtųjų dalykų netinkamas remontas visada pasireiškia tik aktyviais veiksmais. Pavyzdžiui, BK 280 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos objektyvieji požymiai pasireiškia tik aktyviais veiksmais, t. y. transporto priemonės, kelio, dujotiekio, naftotiekio, elektros ar ryšių linijos, juose esančio įrenginio, ryšių ar signalizacijos priemonės sugadinimu arba sunaikinimu.

Laikas, kaip objektyvusis nusikalstamos veikos sudėties požymis, BK XXXIX skyriaus straipsnių dispozicijose nėra apibrėžtas, tačiau, kaip matysime vėliau, jis neretai yra labai svarbi ir įrodinėtiną aplinkybę. Šių nusikalstamų veikų rūšinės padarymo vietos apibrėžti negalima, nes ji dažniausiai priklauso nuo to, su kurios iš minėtųjų transporto rūšių saugumo pažeidimu susijusi veika tiriama. Nusikalstamos veikos darymo įrankiai, priemonės ir būdai dažniausiai neturi reikšmės kvalifikuojant pagal konkretų analizuojamo skyriaus straipsnį, tačiau jie visada aktualūs ir įrodinėtinai tiriant konkrečią nusikalstamą veiką, padarytą transporto eismo saugumui.

Dažniausiai analizuojamojo BK skyriaus nusikalstamų veikų būtinasis sudėties požymis yra padariniai. Materialiųjų šio skyriaus sudėčių padarinius galima skirstyti į tris grupes:

- žmogaus žūtis;
- sunkus arba nesunkus sveikatos sutrikdymas;
- didelė turtinė žala.

Tiriant nusikalstamas veikas transporto eismo saugumui sveikatos sutrikdymo mastas nustatomas vadovaujantis Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklėmis¹³⁸. Šios kategorijos bylose kur kas kebliau nustatyti,

¹³⁸ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V-298/158/A1-86 patvirtintos Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės. Valstybės žinios, 2003, Nr. 52-2357.

ar asmeniui nusikalstama veika buvo padaryta didelė turtinė žala. Didelė turtinė žala yra vertinamasis požymis, kuris kiekvieną kartą turi būti nustatomas atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes. Pavyzdžiui, vertinant, ar BK 278 straipsnyje numatyta veika buvo padaryta didelė turtinė žala, būtina atsižvelgti į tai, kam žala buvo padaryta: ar apskritai visai atitinkamos transporto rūšies infrastruktūrai, ar tik kuriam nors jos elementui, kokia šio elemento reikšmė bendrajam infrastruktūros funkcionavimui. Be to, būtina įvertinti žalos, kurią patyrė fiziniai ar juridiniai asmenys, besinaudojantys geležinkeliu, oro, vandens transporto paslaugomis, ar kiti asmenys, dydį ir kitas aplinkybes, kurios patvirtintų, kad padarytoji turtinė žala išties didelė. Kai kuriais atvejais baudžiamajai atsakomybei už analizuojamame skyriuje numatytas nusikalstamas veikas kilti atsiradę padariniai nėra būtini, pakanka vien realios sunkių padarinių kilimo grėsmės. Sunkūs padariniai suprantami kaip bent vieno žmogaus mirtis, sunkus sveikatos sutrikdymas ar didelės turtinės žalos atsiradimas¹³⁹. Problemiškiausia tyrimo metu surinkti pakankamai duomenų, kurie pagrįstų šios grėsmės realumą. Esant BK 278 straipsnyje numatyta nusikalstamai veikai tai turėtų būti duomenys, kurie įrodytų, kad transporto priemonių, kelių ar juose esančių įrenginių netinkamos priežiūros ar remonto pažeidimai buvo tokio lygmens, kad minėtieji sunkūs padariniai būtų neabejotinai kilę, jeigu nebūtų laiku pašalinti. Pavyzdžiui, keleivinių autobusų įmonės darbuotojas, atsakingas už autobusų remontą, pakeitė autobuso ratus, tačiau pamiršo juos priveržti. Šį pažeidimą autobusui išvykstant į reisą pastebėjo autobusų parko sargas. Jis spėjo laiku sustabdyti autobusą. Šiomis aplinkybėmis sunkių padarinių grėsmė išties reali, nes dėl nepriveržtų ratų autobusui apvirtus labai tikėtina, kad nebūtų išvengta žmonių žūčių arba bent jau sveikatos sutrikdymo.

Esant BK XXXIX skyriuje numatytooms nusikalstamoms veikoms, kurių sudėtis yra materialioji, tyrimo metu ne mažiau problemiška įrodinėti priežastinį veikimo ar neveikimo ir kilusių padarinių ryšį. Tiksliai apibrėžti rūšinį šio skyriaus priežastinį ryšį sunku, nes kiekviena iš veikų susijusi su skirtingų transporto rūšių eismo saugumo pažeidimais, pasireiškiančiais itin specifiškai. Tiriant šias nusikalstamas veikas būtina nustatyti, ar transporto eismo saugumo pažeidėjo padarytas taisyklių pažeidimas buvo būtina padarinių atsiradimo sąlyga, ar pažeidėjo veikimas ar neveikimas turėjo dėsningos įtakos padarinių kilimui. Taip pat svarbu nustatyti, ar jiems įtakos turėjo ne tik pažeidimas, bet ir kitos aplinkybės.

¹³⁹ ŠVEDAS, G. *supra* note 130, p. 421.

BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų subjektas yra pakaltinamas, 16 metų sulaukęs fizinis asmuo. Išimtis yra tik BK 280 straipsnio 2 dalis: už joje numatytas veikas baudžiamoji atsakomybė gali kilti nuo 14 metų. Už BK 280 straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo. Šio skyriaus specifika ta, kad neretai subjektas turi turėti ir specialiųjų požymių. Šie požymiai priklauso nuo to, kokios rūšies transporto eismo saugumui padaroma nusikalstama veika. Pavyzdžiui, BK 278 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos subjektas gali būti geležinkelio, oro ar vandens transporto darbuotojas, kurio darbas susijęs su minėtų transporto rūšių priemonių, kelių, juose esančių įrenginių priežiūra ar remontu. Baudžiamoji atsakomybė už BK 279 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką gali kilti tik orlaivio ekipažo nariui, dėl kurio kaltės buvo pažeistos tarpautinių skrydžių taisyklės.

Dažniausiai analizuojamo skyriaus nusikalstamos veikos padaromos dėl neatsargumo, t. y. arba asmuo pažeidė transporto eismo saugumo reikalavimus, nors numatė, kad gali kilti tam tikrų padarinių, tačiau lengvabūdiškai tikėjosi jų išvengti, arba asmuo pažeidė minėtuosius reikalavimus, nes nenumatė žalingų padarinių atsiradimo galimybes, tačiau pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti. Pasitaiko, kad nors nusikalstama veika formaliai atitinka šio skyriaus kurios nors veikos sudėties objektyviuosius požymius, tačiau padaroma tyčia ir dažniausiai kvalifikuojama pagal kitus, sunkesnius nusikaltimus numatančius, BK straipsnius. Pavyzdžiui, lengvojo automobilio vairuotojas, pamatęs viešojo transporto stotelėje stovinčius žmones, tyčia nukreipia transporto priemonę į juos ir sužaloja. Šiomis aplinkybėmis veika kvalifikuojama ne pagal BK 281 straipsnį, bet atsižvelgiant į kilusius padarinius, pagal nusikaltimų žmogaus gyvybei ar sveikatai skyriuose esančius straipsnius. Tiesa, BK 278 straipsnio 3 dalyje, 279 straipsnyje ir 280 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos gali būti padaromos ir veikiant tyčia, tačiau per pastaruosius penkerius metus tokių veikų pasitaikė vos keletą kartų.

12.3. Pirminiai ir tolesni BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai

Kaip minėta, BK XXXIX skyriuje numatytos nusikalstamos veikos paplitusios labai netolygiai. 99,6 procento visų nusikalstamų veikų transporto eismo saugumui sudaro BK 281 straipsnyje numatyti nusikaltimai. Atsižvelgiant į tai toliau daugiausia dėmesio skiriama būtent minėtųjų nusikaltimų tyrimo specifikai. Pirmasis pasaulyje oficialiai registruotas eismo įvykis, kurio metu septynių km/val. greičiu važiuojęs automobilis sužalojo pėsčiąjį,

įvyko 1896 metais Anglijoje¹⁴⁰. Tuo metu niekas neišsivaizdavo, kad eismo įvykių ir juose sužeistų ar žuvusių žmonių skaičius taip išaugs. Lietuvoje kasmet įvyksta apie 3 500 eismo įvykių, kurių metu žūsta daugiau kaip 100 žmonių (skaičiuojant milijonui gyventojų). Tai keturis kartus daugiau nei Švedijoje, Danijoje ar Maltoje. Pagal šį rodiklį mūsų šalis užima pirmą vietą visoje Europos Sąjungoje ir daugiau nei dvigubai viršija ES vidurkį.

Bendriausia prasme baudžiamoji atsakomybė už BK 281 straipsnyje numatytus nusikaltimus kyla tada, kai dėl transporto priemonę vairavusio asmens kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo įvyksta eismo įvykis, kurio metu atsiranda baudžiamajame įstatyme numatyto sunkumo padarinių. Asmenis, dėl kurių kaltės dažniausiai įvyksta eismo įvykiai, galima skirstyti į tris grupes:

- transporto priemonės vairuotojus;
- pėsčiuosius;
- asmenis, atsakingus už techninę transporto priemonės būklę ir jų eksploataciją.

Baudžiamoji atsakomybė pagal BK 281 straipsnį gali kilti tik BK 281 straipsnio 9 dalyje numatytos transporto priemonės vairuotojui, dėl kurio kaltės įvyko eismo įvykis. Dažniausiai pasitaiko šių vairuotojų padaromų pažeidimų, dėl kurių įvyksta eismo įvykių:

- greičio viršijimas;
- avarinių situacijų sudarymas;
- nerodomi arba neteisingai rodomi įspėjamieji signalai;
- nesilaikoma sankryžų pervaziavimo eiliškumo;
- neteisingai apskaičiuojamas minimalus stabdymo kelias atsižvelgiant į judėjimo greitį, kelio dangos būklę ir transporto priemonės ypatumus;
- nepaisoma saugaus atstumo;
- pėsčiųjų judėjimas arba stovėjimas neapšviestoje važiuojamojoje kelio dalyje be atšvaitų ir kt.

Eismo įvykis – tai įvykis kelyje, viešose arba privačiose teritorijose, kurio metu judant transporto priemonei žuvo ar buvo sužeista žmonių, sugadinta ar apgadinta bent viena transporto priemonė, kroviny, kelias, jo statiniai ar bet koks kitas įvykio vietoje buvęs turtas. Eismo įvykį sukelia tiek objektyvios, tiek subjektyvios priežastys, kurios turi būti nuodugniai išsiaiškinamos kiekvieno tyrimo metu. Prie subjektyvių priežasčių priskiriamos priežastys, kurios lemia eismo dalyvių (vairuotojų, pėsčiųjų, keleivių) veiksmų sukeltus kelių eismo saugumo ir transporto priemonių

¹⁴⁰ SONIAK, M. When and Where Was the First Car Accident? [interaktyvus], <<http://mentalfloss.com/article/31807/when-and-where-was-first-car-accident>>.

eksploatavimo taisyklių pažeidimus. Prie subjektyvių priežasčių priskiriami ir neteisingi eismo dalyvių veiksmai ir elgesys gatvėse, keliuose ir kituose eismo ruožuose. Objektiviomis laikomos tokios priežastys kaip gatvių planavimo trūkumai, kelių ruožų apšvietimas tamsiu paros metu, kelio dangos būklė, eismo reguliavimo priemonių gedimas, transporto priemonių agregatų gedimas, meteorologinės eismo sąlygos¹⁴¹.

BK 281 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos gali būti padaromos dviem būdais: 1) pažeidžiant kelių eismo saugumo taisykles; 2) pažeidžiant transporto priemonės eksploatavimo taisykles. Dažniausiai padaroma pirmoji iš šių veikų – kelių transporto eismo saugumo taisyklių pažeidimas. Tokių atvejų, kai BK 281 straipsnio atitinkamose dalyse numatyti padariniai sukelti pažeidžiant transporto priemonių eksploatavimo taisykles, pasitaiko rečiau.

BK 281 straipsnio, kaip ir kitų XXXIX skyriuje įtvirtintų straipsnių, dispozicija yra blanketinė, t. y. BK 281 straipsnyje numatytų veikų požymiai nurodyti ne tik baudžiamajame įstatyme, bet ir kituose teisės aktuose, reglamentuojančiuose kelių transporto eismo saugumo ir transporto priemonių eksploatavimo taisykles. Šiais teisės aktais būtina remtis ne tik pradėjus ikiteisminį tyrimą, bet ir vėliau, konkretaus asmens veiką kvalifikuojant pagal BK 281 straipsnį. Pagrindinis teisės aktas, kuriuo vadovaujasi ikiteisminio tyrimo pareigūnai priimdami sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą pagal BK 281 straipsnį ir vėliau eismo įvykį sukėlusiam asmeniui pranešdami apie įtarimą, yra Kelių eismo taisyklės. Jos laikytinos pagrindiniu teisės aktu, kuriame numatytų atitinkamų taisyklių pažeidimai išreiškia dalį objektyviųjų BK 281 straipsnio sudėties požymių. Šis teisės aktas ne tik nustato pagrindines eismo dalyvių teises ir pareigas, bet ir sukonkreтина kitų saugų eismą reglamentuojančių teisės aktų nuostatas. Kelių eismo taisyklės taip pat apima dalį normų, nustatančių BK 281 straipsnio 9 dalyje nurodytų kelių transporto priemonių eksploatavimo tvarką. Pavyzdžiui, Kelių eismo taisyklių 60 punkte nurodyta bendroji vairuotojų pareiga: „draudžiama eksploatuoti techniškai netvarkingą, techninių reikalavimų neatitinkančią transporto priemonę“; o daugelyje kitų Kelių eismo taisyklių punktų nustatyti saugaus kelių transporto priemonių naudojimo (eksploatavimo) reikalavimai. Pavyzdžiui, Kelių eismo taisyklių 282 punkte nurodyti atvejai, kada transporto priemone važiuoti draudžiama (neveikia pagrindinis stabdys arba neveikia vairo mechanizmas, netvarkingas transporto priemonės ir priekabos sukabinimo įtaisas ir pan.).

¹⁴¹ Олейник, П. А.; Сорока, О. В. Руководство для следователей. Часть II. Москва, 1982, р. 230.

Reikia pabrėžti, kad Lietuvos Respublikoje galioja ir kiti teisės aktai, kuriuose yra nuostatų dėl tam tikrų kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo aspektų. Teismams kartais tenka vadovautis ne tik Kelių eismo taisyklėmis, bet ir kitais teisės aktais, kuriuose išdėstomi konkretūs Kelių eismo taisyklių punktai, nustatantys transporto priemonių eksploatavimo sąlygas ir kartu atskleidžiantys BK 281 straipsnyje numatytų veikų požymius. Pavyzdžiui, „Vilkaviškio rajono apylinkės teismo 2006 m. birželio 1 d. nuosprendžiu Č. Š. nuteistas pagal BK 281 straipsnio 6 dalį už tai, kad, būdamas neblaivus, vairuodamas automobilį „Honda Civic“, pažeidė Kelių eismo taisyklių 53, 60, 68, 164 ir 172 punktų reikalavimus bei Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2003 m. balandžio 8 d. įsakymą Nr. 3-241 „Dėl techninių reikalavimų naudojamoms kelių transporto priemonėms“. Vairuodamas automobilį jis nepasirinko saugaus važiavimo greičio, neatsižvelgė į kelio sąlygas, transporto priemonės ypatumus bei vairavo techninių reikalavimų neatitinkančią transporto priemonę – lengvąjį automobilį, kurio ašies nesuporintų ratų padangos buvo nevienodos, dėl to šio nesuvaldė, išvažiavo į priešingos krypties eismo juostą ir atsitrenkė į pakelės medį; nuo eismo įvykio metu patirtų kūno sužalojimų mirė šio automobilio keleivė M. Š., keleivei I. Š. padarytas nesunkus, o A. Š. – sunkus sveikatos sutrikdymas“¹⁴².

Baudžiamoji atsakomybė pagal BK 281 straipsnį kyla tik kai kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklės pažeidžiamos vairuojant visų rūšių automobilius, traktorius, kitas savaeigės mašinas, troleibusus, motociklus ir kitas mechanines transporto priemones. Kitomis savaeigėmis mašinomis laikytinos mašinos, skirtos specialioms darbams atlikti, pavyzdžiui, greideriai, įvairių rūšių kombainai, įvairios savaeigės mašinos gatvėms valyti, laistyti, šiukšlėms rinkti ir panašiai. Kitomis mechaninėmis priemonėmis laikytini, pavyzdžiui, mopedai¹⁴³.

Nusikaltimai kelių transporto eismo saugumui padaromi tiek aktyviu, tiek pasyviu nusikalstamu elgesiu. Eismo saugumo taisyklių pažeidimas aktyviu nusikalstamu elgesiu gali pasireikšti, pavyzdžiui, greičio viršijimu, važiavimu nesilaikant šviesoforo signalų, netinkamu manevravimu ir panašiai. Eismo įvykis pasyviu nusikalstamu elgesiu padaromas tada, kai transporto priemonę vairuojantis asmuo turi galimybę veikti, tačiau šios pareigos nepaiso, nors eismo taisyklės įpareigoja. Eismo saugumo pažeidimas pasyviu nusikalstamu elgesiu gali būti, pavyzdžiui, transporto

¹⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 24 d. Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (baudžiamojo kodekso 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga. Teismų praktika, 2009, Nr. 30.

¹⁴³ ŠVEDAS, G., *supra* note 130, p. 430.

priemonės sustabdymas nepaisant įspėjamųjų ženklų, stovėjimas draudžiamoje vietoje. Eksploatavimo taisyklės gali būti pažeistos neužtikrinus transporto priemonės tinkamumo.

Baudžiamajai atsakomybei kilti būtini BK 281 straipsnyje numatyti padariniai. Pažeidus Kelių eismo taisyklės, tačiau nesant minėtųjų padarinių, asmeniui kyla tik administracinė atsakomybė. BK 281 straipsnyje numatyti kelių rūšių padariniai:

- nesunkus kito žmogaus sveikatos sutrikdymas;
- didelės turtinės žalos padarymas nukentėjusiam asmeniui;
- sunkus kito žmogaus sveikatos sutrikdymas;
- žmogaus žūtis.

Jeigu kelių transporto priemonę vairavęs ir dėl eismo įvykio kaltas asmuo susižaloja arba patiria didelę turtinę žalą, tačiau nesukelia BK 281 straipsnio atitinkamose dalyse numatytų padarinių kitiems asmenims, jo veika pagal BK 281 straipsnį ir apskritai pagal baudžiamąjį įstatymą nekvalifikuojama.

Tiriant BK 281 straipsnyje numatytus nusikaltimus sveikatos sutrikdymo mastas nustatomas dviem būdais: arba skiriama užduotis specialistui, arba eksperto prašoma atlikti ekspertizę. Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl BK 281 straipsnyje numatyto nusikaltimo vienas iš pirmųjų tyrimą atliekančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksnių yra išsireikalauti medicininius dokumentus iš gydymo įstaigų, kuriose gydėsi per eismo įvykį nukentėjęs asmuo. Vėliau šie medicininiai dokumentai, kartu su pareigūnų surašyta užduotimi specialistui, siunčiami Valstybinei teismo medicinos tarnybai prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos. Pastarosios tarnybos specialistai atlieka tyrimą, o jo rezultatus fiksuoja specialisto išvadoje ir ją pateikia užduotį davusiam pareigūnui. Specialisto išvadoje konstatuojama, kokių sužalojimų patyrė nukentėjęs asmuo ir koks sveikatos sutrikdymas buvo padarytas: nežymus, nesunkus ar sunkus. Užduoties specialistui skyrimas yra itin svarbus procesinis veiksmas vien dėl to, kad jam konstatavus, kad nukentėjusio asmens sužalojimai atitinka nežymų sveikatos sutrikdymą, ikiteisminis tyrimas prokuroro nutarimu turi būti nutrauktas, nes, kaip minėta, baudžiamajai atsakomybei pagal BK 281 straipsnį kilti būtina, kad būtų padarytas bent jau nesunkus sveikatos sutrikdymas.

Net specialistams nustačius nežymų sveikatos sutrikdymą, bet konstatavus, kad eismo įvykį sukėlęs asmuo pažeidė Kelių eismo taisyklės ar kitus kelių transporto eismo saugumą ar transporto priemonių eksploatavimą reglamentuojančius teisės aktus, prokuroras priima nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, iškelia administracinio teisės pažeidimo bylą ir jį kartu su bylos medžiaga perduoda kompetentingai institucijai. Nutarime, be

kitų duomenų, turi būti nurodoma: informacija apie pažeidėjo asmenybę, administracinio teisės pažeidimo padarymo vieta, laikas ir esmė, ATPK straipsnis, jo dalis ar kitas atsakomybę už šį pažeidimą numatantis teisės aktas, kurio reikalavimus pažeidė asmuo. Nutarime administracinėn atsakomybėn traukiamam asmeniui išaiškinamos ATPK 272 straipsnyje nurodytos jo teisės ir pareigos. Nutarimo nuorašas turi būti išsiųstas administracinėn atsakomybėn traukiamam asmeniui. Institucijai, kompetentingai nagrinėti administracinio teisės pažeidimo bylą, perduodama tik ta bylos dalis, kuri gali būti reikalinga nagrinėjant administracinio teisės pažeidimo bylą. Ji išsiunčiama per tris dienas nuo nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą ir iškelti administracinio teisės pažeidimo bylą priėmimo. Skundo dėl prokuroro nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą ir iškelti administracinio teisės pažeidimo bylą padavimas iki jo išsprendimo nesustabdo medžiagos perdavimo institucijai, kompetentingai nagrinėti administracinio teisės pažeidimo bylą.

Atliekant ikiteisminį tyrimą kur kas sudėtingiau nustatyti, ar eismo įvykio metu nukentėjusysis patyrė didelę turtinę žalą. Turtinė žala šios kategorijos bylose suprantama kaip dėl eismo įvykio nukentėjusio asmens turto sunaikinimas arba sugadinimas. Didelė turtinė žala negali būti grindžiama netiesioginiais nuostoliais, pavyzdžiui, gydymo išlaidos nukentėjusiam asmeniui eismo įvykio metu sutrikdžius sveikatą, negautos pajamos ir pan. Didelė turtinė žala yra vertinamasis kriterijus, kuris turi būti nustatomas kiekvieną kartą, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes. Reikia pasakyti, kad teismų praktikoje didelė turtinė žala vertinama labai skirtingai. Pavyzdžiui, didele buvo pripažinta dėl eismo įvykio padaryta 2 000 Lt turtinė žala (Utenos rajono apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-185-455/2006); 3 600 Lt turtinė žala (Klaipėdos apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-250-107/2007); 4 100 Lt turtinė žala (Rokiškio rajono apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-65-762/2006); 4 200 Lt turtinė žala (Panevėžio apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-153-27/2006); 5 000 Lt turtinė žala (Jonavos rajono apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-184-657/2006); 7 365 Lt turtinė žala (Alytaus rajono apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-174-297/2006); 14 305 Lt turtinė žala (Panevėžio apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-509-591-2006)¹⁴⁴. Baigtinio aplinkybių, kurioms esant patirta žala bus pripažinta didele, sąrašo nėra ir negali būti, jomis gali būti laikoma sugadinto turto vertė, jo reikalingumas, pataisymo galimybės ir išlaidos, nukentėjusiojo materialinė padėtis ir kitos.

¹⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 24 d. Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (baudžiamoji kodekso 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga. Teismų praktika, 2009, Nr. 30.

Sprendžiant, ar padaryta turtinė žala laikytina didele, neturi reikšmės tai, ar nukentėjusiajam vėliau ši žala arba jos dalis buvo atlyginta. Taigi tyrimą atliekantys pareigūnai, be kitų duomenų, turinčių reikšmės BK 281 straipsnyje numatytai nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, privalo rinkti ir nukentėjusiajam padarytą turtinę žalą pagrindžiančius duomenis, kurie kiekvieno eismo įvykio atveju būna specifiniai.

Tiriant BK 281 straipsnyje numatytas nusikalstamas veikas būtina nustatyti teisiškai reikšmingą priežastinį kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo ir atsiradusių padarinių ryšį. Priežastinio ryšio nustatymas apima du momentus: būtinosios padarinių kilimo sąlygos nustatymą ir priežastinio ryšio pobūdžio nustatymą. Būtinosios padarinių kilimo sąlygos taisyklė įpareigoja išsiaiškinti, ar eismo dalyvio padarytas kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimas buvo būtina padarinių kilimo sąlyga, o priežastinio ryšio pobūdis parodo, ar priežastinis ryšys yra dėsningas (būtinasis), ar atsitiktinis. Praktika rodo, kad gana sunku tinkamai nustatyti priežastinį ryšį, nes būtina vertinti ne tik padarytus pažeidimus, bet ir kitas aplinkybes, turėjusias įtakos padariniams atsirasti. Šiuo atveju nustačius tokias aplinkybes turi būti vertinama, kas buvo pagrindinė eismo įvykio priežastis: vairuotojo padaryti pažeidimai ar tos šalutinės aplinkybės. Pavyzdžiui, važiuodamas tamsiu paros metu asmuo viršijo leistiną greitį, partrenkė ir mirtinai sužalojo staiga į važiuojamąjį kelio dalį ne pėsčiųjų perėjoje įžengusį pėsčiąjį. Tokio eismo įvykio metu turi būti tiriama ir vertinama, kas buvo pagrindinė eismo įvykio priežastis: greičio viršijimas ar staigus pėsčiojo įžengimas į važiuojamąjį kelio dalį. Į šiuos klausimus tyrimo metu galima atsakyti tik paskyrus techninį objektų tyrimą arba ekspertizę.

BK 281 straipsnyje numatytų nusikaltimų subjektas gali būti 16 metų sulaukęs pakaltinamas asmuo, kuris sukėlė eismo įvykį vairuodamas vieną iš BK 281 straipsnio 9 dalyje numatytų transporto priemonių. Nors baudžiamajai atsakomybei kilti nesvarbu, ar šis asmuo turėjo teisę vairuoti tokią kelių transporto priemonę, vis dėlto ši informacija ikiteisminio tyrimo metu privalo būti surinkta. Turi būti pateikiama užklausa valstybinei įmonei REGITRA.

Vienas iš nusikalstamos veikos tyrimo sėkmės garantų yra pradėjus ikiteisminį tyrimą tiksliai apibrėžti įrodinėtinas aplinkybes. Tiriant BK 281 straipsnyje numatytas nusikalstamas veikas būtina nustatyti:

- įvykusio eismo įvykio pobūdį (nusikaltimas, nelaimingas atsitikimas, stichinė nelaimė);
- eismo įvykio laiką, vietą, taip pat kitus įvykį apibūdinančius duo-

menis (kelio dangos būklė ir tipas, važiuojamosios kelio dalies plotis, apžvalgumas, matomumas, apšvietimas, oro sąlygos ir t. t.);

- įtariamojo kaltumą;
- priežastinį kelių eismo taisyklių ar transporto priemonės eksploataavimo taisyklių pažeidimo ir atsiradusių padarinių ryšį;
- eismo įvykio eigą (kas konkrečiai įvyko ir kaip eismo įvykis vyko);
- aplinkybes, nulemiančias įtariamojo atsakomybės laipsnį ir pobūdį;
- dėl nusikaltimo padarytos žalos pobūdį ir dydį;
- nukentėjusiųjų skaičių ir jiems padaryto sveikatos sutrikdymo laipsnį;
- aplinkybes, nulėmusias nusikaltimo padarymą¹⁴⁵.

Dažniausiai pirminė informacija apie eismo įvykį ikiteisminio tyrimo įstaigoje gaunama iš įvykio metu nukentėjusių arba įvykį mačiusių asmenų. Kitas neretai pasitaikantis informacijos šaltinis – greitosios medicinos pagalbos pranešimas apie į gydymo įstaigą pristatytą eismo įvykio metu nukentėjusį žmogų.

Esminis kriterijus, skiriantis baudžiamąją ir administracinę atsakomybę, kylančią už eismo įvykius, yra padariniai. Administracinę atsakomybę už kelių eismo taisyklių pažeidimus reglamentuoja ATPK dešimtas skirsnis. Policijos komisariato operatyviojo valdymo poskyrio pareigūnas, gavęs pranešimą apie įvykusį eismo įvykį, pirmiausia privalo nustatyti tikslią eismo įvykio vietą, jo aplinkybes, ar yra sužalotų arba žuvusių žmonių. Iš gautos informacijos sprendžiama, ką siųsti į eismo įvykio vietą: ar operatyvinę grupę, turinčią įgaliojimus pradėti ikiteisminį tyrimą, ar policijos patrulius.

Reikia pabrėžti, kad šiandien ikiteisminių tyrimų dėl eismo įvykių pradėjimo praktika yra iš esmės pakitusi. Anksčiau gavus duomenų, kad eismo įvykio metu buvo sužalotas žmogus, visada būdavo pradedamas ikiteisminis tyrimas. Tyrimo metu nustačius, kad sveikata sutrikdyta nesunkiai, nemažai ikiteisminių tyrimų būdavo nutraukiama. Siekiant sumažinti tyrimą atliekančių pareigūnų darbo krūvį ir „neperspektyvių“ ikiteisminių tyrimų skaičių buvo nuspręsta, kad įvykus eismo įvykiui ir nesant akivaizdžiai sunkių padarinių, būtinų baudžiamajai atsakomybei kilti, pradedama administracinė, o ne baudžiamoji teiseną. Vėliau, paaiškėjus, kad vis dėlto eismo įvykio metu kilę padariniai užtraukia baudžiamąją atsakomybę (pavyzdžiui, medicininio tyrimo metu nustačius, kad nukentėjusiojo sveikata sutrikdyta nesunkiai), administracinė teiseną nutraukiama ir pradedamas ikiteisminis tyrimas. Reikia pasakyti, kad tokia praktika šiek tiek rizikinga. Pavyzdžiui, iškart po eismo įvykio pareigūnai nusprendžia, kad nukentėjusiajam sveikata sutrikdyta nesunkiai, ir ikiteisminio tyrimo ne-

¹⁴⁵ Аверьянова, Т. В., et al. Криминалистика. Москва, 1999, p. 485.

pradeda, tačiau po kelių dienų paaiškėja, kad eismo įvykio metu patirta galvos trauma yra kur kas sunkesnė, komplikuojasi ir nukentėjusysis miršta. Šiuo atveju neabejotinai bus pradėtas ikiteisminis tyrimas, tačiau surinkti pirminius duomenis, reikšmingus eismo įvykio tyrimui, bus itin sudėtinga arba apskritai neįmanoma, nes po eismo įvykio praėjus kelioms dienoms jo pėdsakai bus pakitę arba apskritai išnykę.

Šios kategorijos bylos ikiteisminis tyrimas dažniausiai pradedamas tarnybiniu pranešimu. Jį surašo į eismo įvykio vietą atvykę patroliai (ant tokio tarnybinio pranešimo būtina būti pareigūno, turinčio įgaliojimus pradėti ikiteisminį tyrimą, rezoliucija pradėti ikiteisminį tyrimą) arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Kiekvienas pradėtas ikiteisminis tyrimas registruojamas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro nustatyta tvarka. BPK 168 straipsnio 1 dalyje numatyta galimybė atlikti tam tikrus procesinius veiksmus dar nepradėjus formalaus tyrimo tais atvejais, kai nusikalstamos veikos padarymo faktas nėra akivaizdus ir kyla abejonų, ar yra pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą. Šia galimybe, jeigu būtina, rekomenduojama pasinaudoti ir eismo įvykių atvejais, kilus abejonų, ar tikrai buvo padarytas BK 281 straipsnyje numatytas nusikaltimas. Tokiais atvejais prieš formaliai pradedant ikiteisminį tyrimą tikslinga atlikti įvykio vietos apžiūrą, apklausti įvykį mačiusius liudininkus ir tik tada spręsti, ar yra pagrindas pradėti tyrimą, ar reikia priimti nutarimą atsisakyti jį pradėti. Jeigu nusikalstamos veikos požymiai akivaizdūs (pavyzdžiui, eismo įvykio metu žuvo žmogus), nėra prasmės atlikti BPK 168 straipsnyje numatytų tikslinamųjų procesinių veiksmų. Tokiu atveju įvykio vietos apžiūra ir liudytojų apklausos bus atliekamos jau formaliai pradėjus ikiteisminį tyrimą.

Į eismo įvykio vietą atvykę policijos pareigūnai privalo užtikrinti savo ir kitų žmonių saugumą ir apsaugoti eismo įvykio vietą, nustatyti transporto priemonių vairuotojus ir kitus su eismo įvykiu asmenis susijusius, stebėti, kad eismo įvykyje dalyvavusios transporto priemonės liktų savo vietose, kad nebūtų naikinami ar klastojami palikti pėdsakai. Jei eismo įvykio metu nuo automobilio atitrūkusios detalės išsibarstė po važiuojamąją dalį ir dėl to kitų transporto priemonių eismas sustabdomas, tas detales reikia užfiksuoti (nufotografuoti arba nufilmuoti) ir pašalinti prieš tai pažymėjus vietas, kur jos buvo. Be to, kai būtina, reikia reguliuoti eismą ir paruošti eismo įvykio vietos apylanką, apie atliekamus veiksmus ir pasikeitusias aplinkybes informuoti policijos įstaigos, kurios veiklos teritorijoje įvyko eismo įvykis, budėtoją.

Tiriant BK 281 straipsnyje numatytas nusikalstamas veikas atliekami šie pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai:

- įvykio vietos apžiūra;
- eismo įvykį sukėlusios transporto priemonės vairuotojo paieškos organizavimo veiksmai (jeigu vairuotojo nėra eismo įvykio vietoje);
- eismo įvykyje dalyvavusių transporto priemonių apžiūra;
- lavono apžiūra;
- eismo įvykį mačiusių liudininkų apklausos;
- nukentėjusio asmens apklausa (jeigu sveikatos būklė leidžia dalyvauti apklausoje);
- skubus duomenų ar filmuotos medžiagos išreikalavimas, jeigu eismo įvykio vieta buvo filmuojama;
- nukentėjusio asmens medicininių dokumentų išreikalavimas iš gydymo įstaigų;
- užduoties specialistui atlikti nukentėjusiojo sveikatos sutrikdymo laipsnio nustatymo tyrimą skyrimas.

Eismo įvykius tiriantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir šiuos tyrimus kontroliuojantys prokurorai vienbalsiai sutinka, kad eismo įvykio vietos apžiūra yra vienas svarbiausių procesinių veiksmų atliekant šios kategorijos tyrimus. Jis neretai nulemia ir visą tolesnio ikiteisminio tyrimo sėkmę. Eismo įvykio vietos apžiūros reikšmingumą pabrėžia ir specialistai bei ekspertai, atliekantys objektų tyrimus ar ekspertizes eismo įvykių bylose. Jų nuomone, klaidos, padarytos atliekant įvykio vietos apžiūrą, yra viena pagrindinių kliūčių, trukdančių vėliau kokybiškai atlikti objektų tyrimą ar ekspertizę ir atsakyti į svarbius klausimus, kylančius atliekant ikiteisminį tyrimą bei bylą nagrinėjant teisme.

Eismo įvykio apžiūros tikslas – surasti ir užfiksuoti kuo daugiau faktinių duomenų, teikiančių informacijos apie eismo įvykį. Informacijos apie eismo įvykį suradimas, užfiksavimas ir įvertinimas priklauso nuo informacijos susidarymo. Ši informacija nepriklauso nuo vairuotojo ar kitų eismo dalyvių valios. Ji susidaro dėl sudėtingų ir greitai kintančių sąlygų sąveikos. Apžiūrint įvykio vietą turi būti nustatytos ir užfiksuotos šios aplinkybės:

- eismo įvykio vieta ir sąlygos (konkreči kelio ar gatvės vieta, aplinka, dangos būklė, kelio ženklai, apšvietimas, matomumas);
- eismo įvykio laikas; eismo įvykio pobūdis (transporto priemonių susidūrimas, apsvertimas, užvažiavimas ant pėsčiojo ir pan.);
- daiktai ir pėdsakai, likę įvykio vietoje; transporto priemonių ir nukentėjusiojo padėtis įvykio vietoje;
- aplinkos daiktams ir pačiai transporto priemonei padaryti sužalojimai;
- eismo įvykio aukos;
- transporto priemonės prieš eismo įvykį greitis;

- transporto priemonės vairuotojas, iš įvykio vietos dingusio vairuotojo pabėgimo kryptis, galimos eismo įvykio priežastys¹⁴⁶.

Reikia pasakyti, kad tai tik bendrojo pobūdžio nustatinėtinos aplinkybės. Apžiūrint konkrečią eismo įvykio vietą nustatinėtinas aplinkybės ir apžiūros atlikimo taktiką lemia daug subjektyvių ir objektyvių veiksnių. Pavyzdžiui, ar eismo įvykį sukėlęs vairuotojas yra įvykio vietoje ar ne, kokio sunkumo sužalojimų patyrė nukentėjusysis, kokie yra žmogiškieji ištekliai įvykio vietos apžiūrai atlikti, ar eismo įvykio metu kilę padariniai nekelia grėsmės kitiems eismo dalyviams ir kt. Šios ir kitos aplinkybės turi tiesioginės įtakos tam, kokie veiksmai įvykio vietos apžiūros metu bus atliekami pirmiausia. Vienas iš kriterijų, nulemiančių eismo įvykio vietos apžiūros kokybę, yra operatyvumas. Eismo įvykio vietos apžiūra turi būti atlikta po įvykio kaip įmanoma skubiau. Bet koks gaišimas gali turėti įtakos tam, kad išnyks tam tikri svarbūs duomenys, todėl pirmiausia turi būti apžiūrėti ir užfiksuoti objektai, kurie gali būti sunaikinti, sugadinti arba išnykti.

Atliekant eismo įvykio vietos apžiūrą dažniausiai rekomenduojama naudoti ekscentrinį būdą, t. y. nuo centro (nuo susidūrimo vietos) į periferiją. Paprastai efektyvesnis yra mišrus būdas. Iš pradžių taikoma koncentrinė teritorijos apžiūra – maždaug 10–20 m spinduliu aplink įvykio vietos centrą, t. y. žiūrima einant nuo periferijos į centrą, paskui atidžiai apžiūrimas įvykio vietos centras, transporto priemonės. Vėliau frontiniu būdu apžiūrimi kelio ruožai, kuriais transporto priemonės judėjo iki susidūrimo, ir kelio ruožas, kuriuo iš įvykio vietos įtariamasis nuvažiavo. Kartais reikia apžiūrėti keletą šimtų ir daugiau metrų kelio, kuriame galima rasti tam tikrų pėdsakų. Pradinis apžiūros taškas nustatomas pagal padėtį kelyje¹⁴⁷. Apžiūrint eismo įvykio vietą būtina apžiūrėti ne tik važiuojamąją kelio dalį ir joje esančius objektus, bet ir šalia esančius griovius, laukus ar kitas teritorijas, kur įvykus eismo įvykiui galėjo nuskrietėti tyrimui svarbūs objektai. Praktikoje pasitaiko netgi tokių situacijų, kad atliekant eismo įvykio vietos apžiūrą iš karto surandami ne visi įvykio metu žuvę asmenys. Kai kurie jų surandami tik vėliau minėtose, su eismo įvykio vieta besiribojančiose, teritorijose.

Eismo įvykio apžiūra fiksuojama apžiūros protokole. Eismo įvykio vietos apžiūros protokole turi būti užfiksuota:

- oro sąlygos; jei eismo įvykis įvyko tamsiu paros metu – kuo ir kaip buvo apšviestas kelio ruožas; kelio ir kelio elementų matomumas, kliūtis matomumas;

¹⁴⁶ KURAPKA, E., *et al.* Kriminalistika. Taktika ir metodika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 767.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 284.

- kelio ruožo, kuriame įvyko eismo įvykis, parametrai: važiuojamosios dalies, eismo juostų, kelkraščių plotis; žiemos metu, kai kelią dengia storas sniego sluoksnis, išvažinėtos važiuojamosios dalies plotis; kelio posūkis (posūkio spindulys ir ilgis), kelio nuolydis (jo dydis);
- važiuojamosios kelio dalies, kelkraščių danga (asfaltbetonis, žvyras ir kt.), jos būklė (sausas, šlapia, apledėjusi ir pan., esant galimybei nustatomas stabdymo lėtėjimo pagreitis);
- eismo reguliavimo priemonės (kelio ženklai, ženklinimo linijos, šviesoforai ir kt.);
- aplinkos objektai (namas, medis, tvora ir kt.), ypač jei jie gali riboti matomumą;
- transporto priemonių padėtis kelio elementų ir viena kitos atžvilgiu (padėtis fiksuojama nuo automobilio ratų);
- eismo įvykio padarinių objektai (įbrėžimai, stabdymo, slydimo pėdsakai, šukės, detalės ir pan.)¹⁴⁸.

Neatsiejami eismo įvykio vietos apžiūros protokolo priedai yra eismo įvykio schemos, planai, nuotraukos ir filmuota vaizdo medžiaga. Eismo įvykio vietos apžiūros planas – tai grafinis eismo įvykio vietos atvaizdas. Plane objektų padėtis turi būti fiksuota matmenimis taip, kad vėliau būtų galima vienareikšmiškai nustatyti objektų padėtį kelio elementų ir vienas kito atžvilgiu. Ypač daug dėmesio reikia skirti tinkamam pėdsakų fiksavimui. Būtina fiksuoti išlikusių automobilio ratų pėdsakų pradžią ir pabaigą išilgai ir skersai kelio, taip pat visas pėdsako krypties pasikeitimo vietas. Būtina nurodyti ir pėdsakų pobūdį – stabdymo, slydimo – arba tinkamai juos nufotografuoti. Be to, būtina kruopščiai užfiksuoti susidūrimo pėdsakus: nubyrėjusių purvą, stiklų šukes, įbrėžimus kelio dangoje, slydimo pėdsakų krypties ir pobūdžio pasikeitimo vietą.

Eismo įvykio apžiūros protokolo išsamumui keliami itin aukšti reikalavimai atsižvelgiant į tai, kad vėliau, tyrimo metu, jis bus pagrindinė medžiaga atliekant kitus proceso veiksmus, pavyzdžiui, objektų tyrimus, ekspertizes. Vis dar pasitaiko atvejų, kada pačiame protokole tam tikros aplinkybės nėra išsamiau aprašomos, tik nukreipiama į schemą ar planą (pavyzdžiui, „žr. schemą“). Tokia praktika nėra toleruotina, nes schema yra neatsiejamas protokolo priedas, kuris atskirai įrodomosios galios neturi ir privalo būti vertinamas kompleksiskai tiek kartu su protokolo turiniu, tiek su kitais protokolo priedais.

Išsamumo ir tikslumo kriterijai taip pat taikomi ir įvykio vietos apžiūros schemoms, planams ir nuotraukoms. Neretai pasitaiko, kad schema

¹⁴⁸ Lietuvos teismo ekspertizės centro Eismo įvykių ekspertizės metodinės rekomendacijos [interaktyvus], <<http://www.ltec.lt/eismo-ivykiu-metodines>>.

būna nemastelinė, neorientuota į kokį nors nejudantį įvykio vietoje esantį objektą, joje netiksliai užfiksuota automobilių, lavonų padėtis kelio ribose, netiksliai nurodomos stiklų buvimo vietos, nenurodoma kelio kryptis ir pan. Klaidų neišvengiama, net kai eismo įvykio vietos apžiūros metu fotografuojama. Pasitaiko, kad fotografuojant neužfiksuojamas bendrasis eismo įvykio vietos vaizdas, apgadinti automobiliai nufotografuojami ne iš visų pusių, tam tikri objektai nufotografuojami arba iš labai arti, arba iš labai toli, o tai trukdo pamatyti esmines šių objektų savybes. Neretai nufotografuoti objektai yra nesusieti, todėl neįmanoma nustatyti tikslios jų buvimo vietos. Pasitaiko, kad nesilaikoma fotografavimo nuoseklumo, t. y. pirmiausia fotografuojamas automobilis, vėliau bendrasis įvykio vaizdas, tada – įvykio vietoje rasti pėdsakai, ir vėl grįžtama prie to paties automobilio. Minėtosios ir kitos klaidos gali ne tik apriboti galimybę atlikti kitus procesinius veiksmus (pavyzdžiui, objektų tyrimą), bet ir labai rimtai sukludyti visam tolesniam ikiteisminiam tyrimui, todėl turėtų būti skiriama ypač daug dėmesio, kad jų būtų išvengta.

BPK 180 straipsnyje numatyta galimybė atliekant tyrimo veiksmus į pagalbą pasitelkti specialistus. Specialistas yra reikalingų specialiųjų žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus savo kompetencijos klausimais. Atsižvelgiant į konkretaus eismo įvykio specifiką atliekant įvykio vietos apžiūrą į pagalbą gali būti kviečiami autotechnikai, autotechnikai trasologai, teismo medikai, specialistai kriminalistai. Specialistai baudžiamajame procese:

- dalyvauja atliekant procesinius veiksmus ir savo tyrimų išvadas fiksuoja atitinkamo procesinio veiksmo protokole;
- atlieka objektų tyrimą ir jų rezultatus fiksuoja specialisto išvadoje;
- pateikia paaiškinimus.

Apžiūrėdamas įvykio vietą specialistas baudžiamajame procese atlieka procesinius veiksmus ir savo tyrimų išvadas fiksuoja atitinkamo procesinio veiksmo protokole. Paprastai įvykio vietos apžiūrai vadovauja ikiteisminio tyrimo pareigūnas, todėl jis kiekvienam minėtajam specialistui turi numatyti konkrečias užduotis, o vėliau, jiems atlikus tyrimus, jų rezultatus, kartu su kitomis apžiūros metu nustatytomis aplinkybėmis, fiksuoti įvykio vietos apžiūros protokole.

Eismo įvykio tyrimo veiksmų eiliškumas labai priklauso nuo to, ar eismo įvykį sukėlęs vairuotojas liko įvykio vietoje, ar iš jos pasišalino. Tais atvejais, kai eismo įvykį sukėlęs asmuo pasišalina iš įvykio vietos, tyrimą atliekantys pareigūnai turi ne tik greitai ir kokybiškai atlikti įvykio vietos apžiūrą, bet tuo pat metu organizuoti pasišalinusio vairuotojo paiešką. Iš eismo įvykio vietos jį sukėlęs vairuotojas gali pasišalinti palikęs

transporto priemonę arba kartu su ja. Tyrimo požiūriu kur kas sudėtingesnis yra antrasis variantas. Pavyzdžiui, transporto priemonė užvažiuoja ant pėsčiojo, jį sužaloja ir nuvažiuoja. Tokiais atvejais pagrindiniai informacijos šaltiniai, galintys suteikti duomenų apie eismo įvykį sukėlusį asmenį, yra nukentėjęs asmuo, įvykį matę liudininkai ir netoliese esančių objektų vaizdo stebėjimo kamerų įrašai. Jeigu nėra šių šaltinių, būtina itin kruopščiai atlikti įvykio vietos apžiūrą ir stengtis nustatyti, ar įvykio metu nuo jį sukėlusios transporto priemonės neatskilo, nenulūžo kokių nors detalių. Deja, ikiteisminių tyrimų statistika negailestinga, daugeliu tokių atvejų taip ir nepavyksta surasti įvykyje dalyvavusios transporto priemonės ir nubauti jį sukėlusio vairuotojo.

Jeigu transporto priemonė yra, nesunku surasti asmenį, kuriam ji priklauso. Tačiau tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi pasiręgti, kad jos savininkas visai neigis ją vairavęs, slėps savo girtumą, galbūt inscenizuos automobilio nuvarymą ir pan. Tokiu atveju vairuotoją reikia nedelsiant pristatyti į policijos įstaigą, kad jis negalėtų nuslėpti savo girtumo arba sudaryti kitokių kliūčių tyrimo veiksmams atlikti. Šiuo atveju svarbi tampa ir vairuotojo drabužių, ir paties asmens apžiūra. Ji gali parodyti, kad asmuo patyrė sužalojimus, atitinkančius nustatytuosius automobilio viduje, taip pat patvirtinančius jo buvimo automobilyje faktą (mikrodalelės ir kt.)¹⁴⁹.

Eismo įvykį sukėlusio asmens paieška neturėtų apsiriboti vien netoli eismo įvykio esančiomis vietovėmis. Kai asmuo pasišalina kartu su transporto priemone, turėtų būtų organizuojamas autoservisų ir plovyklų tikrinimas siekiant išsiaiškinti, ar niekas nesikreipė dėl transporto priemonės remonto. Taip pat kreipiamasi į gydymo įstaigas siekiant sužinoti, ar į jas nesikreipė asmenys, kurių sužalojimai panašūs į patirtuosius eismo įvykio metu. Skatintina ir praktikoje vis dažniau ieškant eismo įvykį sukėlusio asmens taikoma priemonė – kreipimasis pagalbos į visuomenę per žiniasklaidos priemones.

Jeigu BK 281 straipsnyje numatytą nusikaltimą padaręs asmuo paliko be pagalbos nukentėjusįjį, kurio gyvybei grėsė pavojus, nors turėjo galimybę suteikti pagalbą, jo veika kvalifikuojama pagal minėtojo nusikaltimo ir BK 144 straipsnyje (palikimas be pagalbos, kai gresia pavojus žmogaus gyvybei) numatyto nusikaltimo sutaptį. Ne kiekvienu atveju, kai įvyksta eismo įvykis ir vairuotojas pasišalina iš įvykio vietos, jo veiksmai kvalifikuojami pagal BK 281 ir 144 sutaptį. Šios veikos kvalifikuojamos kaip sutaptis tik kai dėl eismo įvykio nukentėjusiojo gyvybei grėsė pavojus. Pavojinga gyvybei padėtis yra kritinė situacija, kai dėl asmens tyčinės ar

¹⁴⁹ KURAPKA, E., *et al.*, *supra* note 146, p. 774.

neatsargiai padarytos veikos, arba nelaimingo atsitikimo, stichinės nelaimės, ligos ir pan., žmogui gresia realus mirties pavojus ir jam aiškiai reikalinga neatidėliotina pagalba, t. y. kai pavojus gyvybei gresia dabar, ne ateityje, ir žmogus negali jo pašalinti pats. Eismo įvykio atveju ši veika inkriminuojama transporto priemonės vairuotojui, dalyvavusiam autoavarijoje, kurioje nukentėjo ar galėjo nukentėti žmonės, jeigu jis pasišalino iš įvykio vietos, ir nesvarbu, ar autoavarija įvyko tuščiam kelyje, ar mieste. Baudžiamosios atsakomybės nepanaikina tai, kad pagalbą nukentėjusiajam suteikė ar galėjo suteikti kiti asmenys. Jos nepanaikina ir ta aplinkybė, kad pagalbos iš tikrųjų nereikėjo (dėl susidūrimo niekas nenukentėjo, nepatyrė traumų) arba suteikti pagalbos jau nebuvo kam (nukentėjęs asmuo jau buvo miręs), tačiau kaltininkas pasišalindamas to nežinojo. Tokiais atvejais veika vertinama kaip pasikėsinimas palikti be pagalbos. Vis dėlto BK 144 straipsnio papildomai nereikia inkriminuoti. Eismo įvyki sukėlęs ir iš įvykio vietos pasišalinęs asmuo nesuvokė, kad nukentėjusiajam reikia pagalbos ir kad būtent jis sukėlė tokią būklę, nes ši veika gali būti padaroma tik tiesiogine tyčia. Pavyzdžiui, troleibuso vairuotojas užvažiuoja ant stotelėje laukiančio keleivio kojos ir ją sužaloja, tačiau to nepastebėjęs nuvažiuoja toliau. Tokiu atveju nusikalstama veika, atsižvelgiant į sužalojimo mastą, kvalifikuojama tik pagal BK 281 straipsnio atitinkamą dalį, nes troleibuso vairuotojas nesuvokė, ne tik kad nukentėjusiajam reikia pagalbos, bet ir apskritai, kad sukėlė tokią jo būklę.

Kilus bent menkiausiam įtarimui, kad eismo įvykyje dalyvavęs asmuo gali būti apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, būtina paskirti specialistams užduotį atlikti medicininį tyrimą siekiant patvirtinti arba paneigti minėtąjį įtarimą. Tai turėtų būti padaryta kiekvienam transporto priemonės vairuotojui, neatsižvelgiant į eismo įvykį. Transporto priemonės vairuojančių asmenų apsvaigimo kontrolę ir medicininės apžiūros apsvaigimui nustatyti atlikimo tvarką reglamentuoja Transporto priemonės vairuojančių ir kitų asmenų neblaivumo (girtumo) ar apsvaigimo nustatymo taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gegužės 12 d. nutarimu Nr. 452, Medicininės apžiūros neblaivumui (girtumui) ar apsvaigimui nuo psichiką veikiančių medžiagų nustatyti atlikimo metodika ir Bendros asmens būklės įvertinimo metodika, patvirtintos Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. birželio 20 d. įsakymu Nr. V-505. Minėtosiuose neblaivumo nustatymo taisyklėse imperatyviai nustatyta: jeigu vairuotojas įtariamai padaręs nusikalstamą veiką, jam turi būti atliekama medicininė apžiūra, kurios rezultatai fiksuojami medicininės apžiūros akte. Reikia pasakyti, kad kaltininkas turi būti pristatytas į sveikatos priežiūros įstaigą atlikti

medicininės apžiūros ne vėliau kaip per valandą nuo eismo įvykio¹⁵⁰. Ši nuostata svarbi dėl to, kad praėjus šiam terminui atliktos medicininės apžiūros rezultatai ne visada gali būti laikomi patikimi.

Kaltininko apsvaigimas nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų dažniausiai nustatomas atliekant kraujo tyrimą, tačiau jeigu toks tyrimas nebuvo atliktas (pavyzdžiui, eismo įvykio kaltininkas pasišalino iš eismo įvykio vietos) arba jo rezultatai sukėlė abejonių, ši faktinė aplinkybė gali būti grindžiama ir kitais duomenimis, kuriuos teismas pripažįsta įrodymais (pavyzdžiui, klinikiniais požymiais, alkoholio matuoklio duomenimis, liudininkų parodymais). Tada nebūtina nustatyti tikslios alkoholio kiekio koncentracijos kaltininko organizme. Jeigu medicininė apžiūra nebuvo atlikta ir asmens apsvaigimo faktą bandoma pagrįsti alkoholio matuoklio duomenimis, būtina atsižvelgti į tai, kad šie prietaisai turi tam tikrą matavimo paklaidą, ir tai gali turėti esminę reikšmę kvalifikuojant veiką. Ši paklaida turi būti vertinama kaltininko naudai, t. y. iš nustatyto neblaivumo laipsnio skaitinės reikšmės turi būti atimama matavimo prietaiso paklaida.

Pagal BK 281 straipsnio 8 dalį kaltininkas laikomas apsvaigusiu nuo alkoholio, kai alkoholio kiekio koncentracija jo kraujyje yra 0,4 promilės ir daugiau. Deja, nei baudžiamajame įstatyme, nei kituose teisės aktuose nėra konkrečių nuostatų dėl apsvaigimo nuo narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų maksimalios leistinos koncentracijos normos vairuotojo kraujyje. Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad dėl šių medžiagų specifikos, poveikio organizmui ir testavimo ypatybių netoleruojamas bet koks šių medžiagų kiekis vairuotojo organizme. Pavyzdžiui, „A. Z. nuteistas pagal BK 281 straipsnio 4 dalį už tai, kad, būdamas apsvaigęs nuo psichiką veikiančios medžiagos – morfino, pažeidė Kelių eismo taisyklių 53, 158, 173 punktuose nurodytus reikalavimus; važiuodamas atbulas neįsitikino, ar nėra kliūtis, parbloškė ir sužalojo kieme žaidžiančius vaikus, dėl to nuo eismo įvykio metu padarytų sužalojimų E. M. buvo sunkiai sutrikdyta sveikata, o A. P. – nežymiai sutrikdyta sveikata. Iš nuosprendžio matyti, kad kaltinamojo apsvaigimas nuo psichiką veikiančios medžiagos buvo nustatytas jo parodymais (nurodė, kad narkotinę medžiagą jis vartojęs ryte, apsvaigęs nesijautė, jautėsi gerai), nes kitokių įrodymų byloje nėra“¹⁵¹.

¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gegužės 12 d. nutarimas Nr. 452 „Dėl transporto priemonės vairuojančių ir kitų asmenų neblaivumo (girtumo) ar apsvaigimo nustatymo taisyklių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2006, Nr. 56-2000.

¹⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 24 d. Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (baudžiamąjo kodekso 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga. Teismų praktika, 2009, Nr. 30.

Kai kaltininko apsvaigimas grindžiamas ne kraujo tyrimo rezultatais, o kitais duomenimis, pavyzdžiui, liudininkų parodymais, nustatyti tikslios alkoholio koncentracijos jo kraujyje neįmanoma. Nors pagal baudžiamąjį įstatymą šis kvalifikuojamasis požymis siejamas ne su alkoholio vartojimo faktu, o su nustatytu alkoholio kiekiu kaltininko kraujyje (BK 218 straipsnio 8 dalyje nurodyta, kad asmuo laikomas apsvaigusiu nuo alkoholio, kai alkoholio koncentracija jo kraujyje viršija 0,4 promilės), BK 281 straipsnyje baudžiamoji atsakomybė nediferencijuojama atsižvelgiant į kaltininko apsvaigimo laipsnį, todėl teismų praktikoje nereikalaujama, kad aptariamuoju atveju būtų nustatyta tiksli alkoholio koncentracija jo organizme.

Kitas itin svarbus procesinis veiksmas, kurio metu užfiksuoti duomenys neretai tampa pagrindine informacine medžiaga atlikti tolesnius tyrimo veiksmus, yra eismo įvykyje dalyvavusių transporto priemonių apžiūra. Kokybiškas šio procesinio veiksmo atlikimas tampa dar reikšmingesnis esant ginčytinoms eismo įvykių aplinkybėms, pavyzdžiui, nustatant, kurio iš eismo įvykio dalyvio veiksmai buvo pagrindinė priežastis įvykiui kilti arba siekiant nustatyti, kas vairavo eismo įvykį sukėlusią transporto priemonę, jeigu vairuotojas iš įvykio vietos pasišalino arba susikeitė vietomis su kitu asmeniu. Eismo įvykyje dalyvavusios transporto priemonės pirmiausia privalo būti apžiūrimos eismo įvykio vietoje. Ši apžiūra fiksuojama tame pačiame protokole, kaip ir eismo įvykio vietos apžiūra. Tam tikrais atvejais atliekant ikiteisminį tyrimą gali prireikti dar kartą apžiūrėti transporto priemonę. Keblumų atlikti tokią apžiūrą nekyla, jeigu po eismo įvykio ši transporto priemonė buvo nugabenta į tam tikrą specialią saugomą teritoriją, priklausančią policijos įstaigai arba nuomojamą iš privačių asmenų. Kur kas kebliau tai padaryti, jeigu po eismo įvykio transporto priemonė buvo grąžinta teisėtam savininkui. Pastaruoju atveju tokios apžiūros patikimumas ir rezultatyvumas neretai yra abejotinas, nes savininkas gali būti transporto priemonę jau suremontavęs. Dėl šios priežasties tyrimą atliekantys pareigūnai sprendami, ar po eismo įvykio jame dalyvavusią transporto priemonę galima grąžinti savininkui, turi labai atsakingai įvertinti, ar nereikės jos apžiūrėti pakartotinai.

Apžiūrint eismo įvykyje dalyvavusią transporto priemonę apžiūros protokole turi būti fiksuojami šie duomenys:

- transporto priemonės (priemonių) rūšis, tipas, modelis, valstybinis numeris, padėtis (atstumas metrais) kelio važiuojamosios dalies dešiniojo krašto (pagal transporto priemonės judėjimo kryptį) ir kokio nors nejudamo objekto (elektros stulpo, kilometrų rodančio stulpelio ir pan.) atžvilgiu;

- transporto priemonės (priemonių) valdymo įtaisų padėtis (užvedimo raktelio, vairo užrakto, pavarų perjungimo svirtelės, vairo rato, vairuojamų ratų ir pan.), posūkio, gabaritinių šviesų, žibintų įjungimo (išjungimo) fiksavimas;
- transporto priemonės (priemonių) išoriniai ir vidiniai (kėbulo, salono) pažeidimai, padangų modelis ir matmenys, padangų pažeidimai (ar yra tinkamas oro spaudimas);
- eismo įvykio pėdsakai ant transporto priemonės arba priemonių (įlenkimai, įbrėžimai, įplėšimai, sulaužymai, pašalinių kūnų atspaudai ir pan.), jų pobūdis, forma ir matmenys (ilgis, plotis, gylis), atstumas nuo žemės ir transporto priemonės priekio;
- transporto priemonės (priemonių) ratų pėdsakai, jų pobūdis, forma, matmenys (pėdsakų ir vėžių), riedėjimo krypties požymiai, pėdsakų išsidėstymas kelio važiuojamosios dalies krašto ir transporto priemonės atžvilgiu¹⁵².

Kaip minėta, įvykyje dalyvavusios transporto priemonės apžiūra yra labai svarbus procesinis veiksmas, kuris privalo būti atliktas itin nuosekliai ir kruopščiai, nes probleminėmis eismo įvykių tyrimo aplinkybėmis (pavyzdžiui, kai įvykį sukėlęs vairuotojas susikeičia vietomis su kitu asmeniu) tokia apžiūra vėliau gali tapti vieninteliu įrodymų šaltiniu. Įtarus, kad atliekant tyrimą gali kilti klausimas, kas vairavo automobilį, itin atidžiai privalo būti apžiūrimas automobilio vidus ir pirmiausia vairuotojo vieta: vairas, pavaros, vairuotojo sėdynė, įlenkimai, kraujo pėdsakai ant stiklų, kitų automobilio dalių, kraujo dėmių forma ir dydis, potėpių kryptis, intensyvumas, svetimkūniai ant stiklo (plaukai, kraujas ir kt.), priekinės plokštės pažeidimai. Būtina apžiūrėti ir viršutinės, ir apatinės plokščių dalis. Rastus svetimkūnius – kraują, kūno audinius, audeklo dalis – būtina paimti prieš tai užfiksavus jų radimo vietą. Lygiai taip pat tiriamos kitos automobilio salono dalys ir grindys. Iš transporto priemonės nuo sėdynių paimama mikropluoštelių ir mikrodalelių, fiksuojami rankų pirštų atspaudai ant vairo, salono dalių ir kt.¹⁵³

Apžiūrint eismo įvykyje dalyvavusią transporto priemonę protokole būtina fiksuoti ir duomenis apie transporto priemonės techninę būklę, t. y. apie ratų ir padangų, vairo mechanizmo, stabdžių sistemos, išorinių apšvietimo prietaisų, galinio vaizdo veidrodėlių, stiklų būklę. Vėliau, ikitiesminio tyrimo metu, gali paaiškėti, kad eismo įvykis kilo dėl techninio

¹⁵² Autotechninė, teismo transporto trasologinė ir kompleksinė teismo medicininė – auto techninė ekspertizė (skyrimas ir medžiagos ruošimas). Metodinės rekomendacijos. Vilnius: LTEI, 2000, p. 12.

¹⁵³ KURAPKA, E., *et al.*, *supra* note 146, p. 770.

transporto priemonės gedimo, kurio nenumatė ir negalėjo numatyti nei vairuotojas, nei už transporto priemonės techninę priežiūrą atsakingi asmenys. Tokiais atvejais ikiteisminis tyrimas turi būti nutrauktas, nes baudžiamoji atsakomybė negali kilti nesant kaltės.

Apžiūrint eismo įvykio vietą lavonas apžiūrimas pirmiausia, jeigu eismo įvykio metu žuvo žmogus. Jo apžiūra fiksuojama tame pačiame įvykio vietos apžiūros protokole. Apžiūros metu turi būti fiksuojama lavono poza, padėtis kelio važiuojamosios dalies krašto ir transporto priemonės atžvilgiu, pėdsakai ant lavono, jo drabužių ir apavo, jų forma, pobūdis, matmenys, atstumai nuo padų iki pėdsakų. Apžiūrint lavoną rekomenduojama į pagalbą pasikviesti specialistą, kurio tyrimo rezultatai fiksuojami įvykio vietos apžiūros protokolo specialioje, specialisto išvadai skirtoje, grafoje.

Kitas ikiteisminio tyrimo veiksmas – apklausa. Atliekant ikiteisminius eismo įvykių tyrimus apklausų tvarka ir taktika priklauso nuo to, ar apklausa atliekama iškart po eismo įvykio, ar praėjus tam tikram laikui tarpui. Apklausa atlikti įvykio vietoje kur kas sudėtingiau, nes jos atlikimą trikdo ne tik išoriniai veiksniai, bet ir pirminės informacijos apie įvykį stoka, tačiau informatyvumo prasme ši apklausa dažniausiai būna kokybiškesnė, nes praėjus trumpam laikui tarpui apklausiami asmenys įvykio detales prisimena geriau. Kita vertus, tokiais aplinkybėmis reikia įvertinti tai, kad apklausiamų asmenų parodymams įtakos galėjo turėti eismo įvykio metu patirtas stresas.

Apklausų organizavimo tvarka ir taktika priklauso nuo eismo įvykio aplinkybių. Dažniausiai procesiniams veiksams eismo įvykio vietoje atlikti skirti žmogiškieji ištekliai nebūna tokie gausūs, kad vienu metu būtų galima apklausti visus liudytojus. Prieš pradėdant konkretaus asmens apklausą rekomenduojama surinkti visų kitų įvykį mačiusių asmenų kontaktinius duomenis, kad vėliau juos būtų galima iškviesti į apklausą.

Jeigu eismo įvykio aplinkybės leidžia, nukentėjęs asmuo turėtų būti apklaustas pirmiausia. Deja, dažniausiai nukentėjęs asmuo apklausiamas jau pristatytas į medicinos įstaigą, po gydytojo apžiūros. Apklausiant nukentėjusįjį reikia nustatyti jo ir kitų eismo įvykio dalyvių veiksmų eigą. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas būtinai turi išsiaiškinti: kur buvo nukentėjusysis prieš įvykį, kokia kryptimi ir koku greičiu jis ėjo ar važiavo, ar matė kitų važiuojančių transporto priemonių, koku momentu jis tai matė ir kaip į tai reagavo jis ar transporto priemonių vairuotojai, koku greičiu ir kokia kryptimi važiavo transporto priemonės, ką darė vairuotojai, kad išvengtų susidūrimo, kokia transporto priemonės dalimi buvo partrenktas nukentėjusysis, ar jis prieš įvykį vartojo alkoholinių gėrimų¹⁵⁴.

¹⁵⁴ KURAPKA, E., et al., *ibid.*, p. 770.

Apklausiant įvykį mačiusius liudininkus pirmiausia būtina išsiaiškinti, kur jie buvo eismo įvykio metu. Pagal tai bus galima vertinti, ar tiksliai ir kokias eismo įvykio aplinkybes jie galėjo pastebėti. Apklausiant liudininką daugiausia dėmesio turi būti kreipiama į eismo įvykio dalyvių veiksmus prieš įvykį, jo metu ir po jo, tačiau būtina nepamiršti užfiksuoti ir duomenis apie meteorologines sąlygas, matomumą, eismo intensyvumą ir pan., nes šių santykinai šalutinių aplinkybių eismo įvykio dalyviai galėjo nepastebėti.

BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyta, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, galintis duoti parodymus apie savo galbūt padarytą nusikalstamą veiką. Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl BK 281 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų eismo įvykio kaltininkas neretai jau būna aiškus iš pat pradžių. Tačiau vos pradėjus tyrimą ne visada pakanka duomenų, kurie leistų suformuluoti pranešimą apie įtarimą, jį pareikšti eismo įvykio kaltininkui ir apklausti kaip įtariamąjį. Pavyzdžiui, nėra duomenų, ar atsiradę padariniai yra tokio sunkumo, kad kiltų BK 281 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė. Kad nebūtų pažeistas BPK 80 straipsnio 1 punkto imperatyvas, pradedant tokius ikiteisminius tyrimus rekomenduojama apsvarstyti galimybę eismo įvykį galbūt sukėlusį asmenį apklausti kaip specialųjį liudytoją (asmuo apklausiamas apie savo galbūt padarytą nusikalstamą veiką).

Asmuo apie savo galbūt padarytą nusikalstamą veiką apklausiamas prokuroro nutarimu. Asmuo pasirašytinai supažindinamas su prokuroro priimtu nutarimu apklausti jį kaip specialųjį liudytoją. Nutarime jam išaiškinamos specialiojo liudytojo teisės ir pareigos. Eismo įvykį galbūt sukėlęs asmuo kaip specialusis liudytojas gali būti apklausiamas tik esant jo sutikimui. Specialusis liudytojas nėra išpėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, jam atsisakius ar vengiant duoti parodymus negali būti taikomos BPK 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės. Specialusis liudytojas turi teisę per apklausą turėti įgaliotąjį atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuoju. Apklausiant eismo įvykį galbūt sukėlusį asmenį apklausą rekomenduojama pradėti nuo su kelione susijusių aplinkybių, t. y. iš kur ir į kur važiavo, koks buvo matomumas, koku greičiu važiavo, kokius kelio ženklus matė, kokia buvo transporto priemonės techninė būklė prieš kelionę, ar jos metu neatsirado kokių nors gedimų, jeigu atsirado, tai ar bandė juos pašalinti ir pan. Toliau asmuo apklausiamas apie eismo įvykio kilimo aplinkybes, jo ir kitų eismo įvykio dalyvių veiksmus tiek įvykio metu, tiek po jo. Eismo įvykį galbūt sukėlusio asmens apklausa labiausiai priklauso nuo to, ar jis tuos procesinius veiksmus vertina pozityviai ar negatyviai. Vertinant šių asmenų parodymus visada būtina atsižvelgti į dvi esmines aplinkybes: dėl eismo įvykio

patirtą stresą ir norą sušvelninti arba apskritai paneigti savo kaltę. Specialiojo liudytojo statusas yra tarpinis tarp įtariamojo ir liudytojo. Asmuo negali ilgą laiką būti tokios neapibrėžtos procesinės padėties. Tolesniame ikiteisminio tyrimo etape, kai jau surinkta pakankamai duomenų apie padarytą nusikalstamą veiką, turi būti sprendžiamas klausimas, ką daryti: ar anksčiau kaip specialųjį liudytoją apklaustą asmenį pripažinti įtariamuoju, ar apklausti jį kaip paprastą liudytoją, ar apskritai nutraukti ikiteisminį tyrimą.

Atlikdami ikiteisminius tyrimus dėl eismo įvykių pareigūnai neretai susiduria su specialiuųjų žinių poreikiu. Tokio pobūdžio klausimams spręsti į pagalbą kviečiami atitinkamų mokslo sričių specialistai arba ekspertai. Tiriant BK 281 straipsnyje numatytas nusikalstamas veikas dažniausiai skiriami sveikatos sutrikdymo masto nustatymo, eismo įvykio, trasologiniai ir kompleksiniai teismo medicinos bei eismo įvykio tyrimai (objektų tyrimai arba ekspertizės).

Įvykus eismo įvykiui pagrindinis kriterijus, nuo kurio priklauso, ar įvykį sukėlęs asmuo bus traukiamas baudžiamojon, ar administracinėn atsakomybėn, yra padariniai. Kaip minėta, asmuo baudžiamojon atsakomybėn traukiamas tik tada, kai nukentėjusiojo sveikatos sutrikdymas pripažįstamas bent jau nesunki. Todėl atlikus įvykio vietos apžiūrą, apklausas ir kitus pirminius procesinius veiksmus kitas ikiteisminį tyrimą atliekančių pareigūnų tyrimo veiksmas yra skyrimas užduoties Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos specialistams, kad būtų nustatytas nukentėjusiojo sveikatos sutrikdymo mastas. Dažniausiai specialistai sveikatos sutrikdymo mastą nustato iš medicininių nukentėjusiojo dokumentų. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas praėjus keletui dienų po ikiteisminio tyrimo pradžios vadovaudamasis BPK 97 straipsniu iš gydymo įstaigų, kuriose po eismo įvykio gydėsi nukentėjusysis, pareikalauja pateikti minėtuosius medicininius dokumentus ir juos gavęs kartu su užduotimi atlikti objektų tyrimą siunčia Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos specialistams. Reikia pabrėžti, kad jeigu akivaizdu, jog nukentėjusysis gydysis gana ilgai, nėra tikslinga laukti jo gydymo pabaigos ir tik tada skirti užduotį specialistui nustatyti sveikatos sutrikdymo laipsnį. Esant procesinei būtinybei ikiteisminio tyrimo pareigūnai specialistui galės pateikti papildomų medicininių dokumentų arba, blogiausiu atveju, skirti pakartotinę užduotį, jeigu pasibaigus nukentėjusiojo gydymui bus suabejota pirminėje išvadoje nustatytu sveikatos sutrikdymo mastu.

Eismo įvykio ekspertizė atliekama siekiant nustatyti transporto priemonių techninių gedimų atsiradimo laiką, eismo įvykio eigą, atkurti

aplinkybes eismo įvykio vietoje, techniniu požiūriu įvertinti eismo įvykio dalyvių veiksmus, taip pat nustatyti kitas aplinkybes, turėjusias įtaką eismo įvykiui. Eismo įvykio ekspertizės tyrimo objektai yra:

- eismo įvykyje dalyvavusios transporto priemonės, jų agregatai ir detalės;
- eismo įvykio vieta (kelias, laukas, kiemas ir kita teritorija, kur vyksta transporto priemonių eismas);
- ekspertui pateiktos bylos medžiagos duomenys apie eismo įvykį ar daiktinius įrodymus.

Atlikdamas ekspertizę eismo įvykio ekspertas:

- a) tiria transporto priemones ir jų agregatus, mazgus, detales siekdamas nustatyti: techninių gedimų atsiradimo laiką ir priežastį; galimybę nustatyti techninį gedimą prieš eismo įvykį; priežastinį nustatyto transporto priemonės techninio gedimo ir eismo įvykio kilimo ryšį; technines galimybes išvengti eismo įvykio (užvažiavimo, susidūrimo, apvirtimo ir pan.) tuo metu esant tam tikrai transporto priemonės būklei eismo įvykio kilimo momentu; aplinkybes, susijusias su transporto priemonės technine būsle, kurios turėjo (arba galėjo turėti) įtakos eismo įvykiui kilti;
- b) tiria aplinkybes, apibūdinančias eismo įvykio eigą arba jos etapus, kad nustatytų: jėgų veikimo kryptį susidūrus transporto priemonėms; transporto priemonių judėjimo greitį; transporto priemonių stabdymo ir sustojimo būdą; transporto priemonių judėjimo kryptį skirtingais eismo įvykio momentais; transporto priemonių padėtį viena kitos atžvilgiu skirtingais eismo įvykio momentais; transporto priemonių susidūrimo ir užvažiavimo ant kliūčių vietą; laiką, per kurį transporto priemonė (priemonės) nuvažiuoja tam tikrą atstumą; grėsmės eismo saugumui kilimo momentą, kai būtina imtis skubių priemonių, kad būtų išvengta eismo įvykio (užvažiavimo ant kliūties, transporto priemonių susidūrimo, apsvertimo ir t. t.), jeigu tam momentui nustatyti reikia specialiųjų žinių. Be to, ekspertas atlieka reikalingus skaičiavimus, modeliuoja, eksperimentuoja;
- c) tiria eismo įvykio dalyvių veiksmus siekdamas nustatyti: kaip vairuotojas turėjo elgtis saugaus eismo reikalavimų požiūriu konkrečiomis aplinkybėmis; kokius Kelių eismo taisyklių reikalavimus jis privalėjo vykdyti kilus grėsmei eismo saugumui, kad išvengtų eismo įvykio, ar vairuotojas turėjo techninę galimybę tai padaryti; ar nustatytomis aplinkybėmis vairuotojas turėjo techninę galimybę išvengti eismo įvykio; ar konkrečiomis aplinkybėmis eismo įvykio

dalyviai techniniu požiūriu vykdė Kelių eismo taisyklių reikalavimus; priežastinį (techniniu požiūriu) vairuotojo (eismo įvykio dalyvio) veiksmų (neveikimo) ir eismo įvykio kilimo ryšį;

- d) tiria eismo įvykio vietą, kad nustatytų: koeficientų ir parametrų, apibūdinančių transporto priemonių ir kitų objektų judėjimą įvykio vietoje, reikšmes; matomumo ir apžvelgiamumo iš vairuotojo vietos sąlygas, buvusias eismo įvykio metu; aplinkybes, susijusias su kelio aplinka, kurios turėjo arba galėjo turėti įtakos eismo įvykiui kilti¹⁵⁵.

Atliekant ikiteisminį tyrimą ekspertizė skiriama ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, dėl kurios priėmimo į teisėją kreipiasi prokuroras. Prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems ekspertizės rezultatais suinteresuotiems proceso dalyviams ir nurodo terminą, per kurį šie asmenys gali pateikti papildomos medžiagos ir pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, dėl konkretaus eksperto skyrimo ir pan. Vėliau prokuroras su pareiškimu dėl ekspertizės skyrimo kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Prie pareiškimo pridedami proceso dalyvių prašymai arba jame nurodoma, kad prašymų negauta. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, nusprendęs, kad prokuroro pareiškimas pagrįstas, priima nutartį skirti ekspertizę. Nusprendęs, kad ekspertizės skirti nebūtina, priima nutartį atsisakyti skirti ekspertizę. Nutartis skirti ekspertizę nusiunčiama į ekspertizės įstaigą arba įteikiama ekspertui.

Nutartyje arba užduotyje, kuriomis skiriama ekspertizė arba užduotis specialistui, turi būti išdėstytos svarbios eismo įvykio aplinkybės, išskirti faktai, tiesiogiai susiję su ekspertize ar objektų tyrimu. Taip pat turi būti nurodytas pateikiamos ikiteisminio tyrimo medžiagos lapų skaičius, išvardyti kiti tyrimui pateikiami objektai. Jeigu būtina tirti ir eismo įvykyje dalyvavusią transporto priemonę, lydraštyje, kuriuo ekspertams ar specialistams siunčiama nutartis arba užduotis, turi būti nurodyti ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno, kuris padės patekti prie transporto priemonės, kontaktiniai duomenys. Kaip minėta, transporto priemonės ir įvykio vietos apžiūros protokolams ir jų priedams (fotonuotraukoms, schemoms, planams ir pan.) keliami ypač aukšti kokybės reikalavimai, nes dažniausiai jie yra pagrindiniai eismo įvykių objektų tyrimo ar ekspertizės objektai.

Ekspertai, atliekantys trasologinę transporto ekspertizę, tiria pėdsakus, susidariusius eismo įvykio metu ant kelio dangos ir ant pakelės objektų (stulpelių, stulpų, medžių, pastatų sienų ir pan.), ant transporto priemonių

¹⁵⁵ Autotechninė, teismo transporto trasologinė ir kompleksinė teismo medicininė – auto techninė ekspertizė (skyrimas ir medžiagos ruošimas). Metodinės rekomendacijos. Vilnius: LTEI, 2000, p. 16.

ir jų sugadintų detalių, ant žmonių drabužių ir apavo. Be to, jie tiria ir bylos medžiagoje užfiksuotus duomenis apie išlikusius eismo įvykio pėdsakus. Tam tikrais atvejais tik nustačius, kaip susidarė eismo įvykio pėdsakai, galima atkurti eismo įvykio eigą, nustatyti jo kilimo priežastį.

Kompleksiniai teismo medicinos ir eismo įvykio transporto trasologiniai tyrimai yra viena iš svarbiausių šiuolaikinių eismo įvykių tyrimo metodikų. Eismo įvykio metu nukentėjęs žmogus sužalojamas, kai užima įvairias padėtis: juda jis pats arba transporto priemonės. Eismo įvykio metu nukentėjusysis gali būti partrenktas, pavežtas ant automobilio, nublokštas tam tikru atstumu, pervažiuotas ratais, vilktas tam tikrą atstumą ir t. t. Atskirą metodologiniu požiūriu kompleksinių teismo medicinos ir eismo įvykio ekspertizių grupę sudaro ekspertizės, kurias atliekant sprendžiama, kas eismo įvykio metu vairavo transporto priemonę. Šiuo atveju tyrimo kompleksiško esmė ta, kad tiriamų nukentėjusių asmenų kūno sužalojimų padarymo būdas nagrinėjamas ir siejamas su nukentėjusiųjų judėjimu dėl įvairių eismo įvykio metu kilusių jėgų poveikio. Kitaip tariant, kompleksškai tirinama, kaip, kokioje padėtyje ir kokiomis dalimis sužaloti transporto priemonėje buvę žmonės jiems judant transporto priemonės viduje ir iškrentant iš jos įvykus eismo įvykiui. Esminis kompleksinių teismo medicinos ir eismo įvykio ekspertizių skyrimo reikalavimas – skirti šias ekspertizes tik kai atlikus atskiras teismo medicinos ekspertizes negalima išspręsti klausimų, susijusių su nukentėjusiųjų traumų tyrimu. Netoleruotina kompleksinės ekspertizės, kaip įvairių ekspertizių (teismo medicininės, eismo įvykio, trasologinės, dažų ir t. t.) komplekso, samprata, kai į sprendžiamus klausimus pavedama atsakyti įvairių specialistų grupei ir tai pavadinama kompleksine ekspertize. Atlikti kompleksines teismo medicinos ir eismo įvykio ekspertizes pavedama dviejų skirtingų žinybų ekspertinėms įstaigoms: Lietuvos teismo ekspertizės centro ir Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos ekspertams. Nutartyje skirti kompleksinę teismo medicinos ir eismo įvykio ekspertizę turi būti nurodyta, kuri iš ekspertinių įstaigų vadovauja, t. y. rengia šią ekspertizę. Vadovaujančiąja ekspertine įstaiga paprastai laikoma ta, kurios ekspertai jau yra dalyvavę tiriant konkretaus eismo įvykio aplinkybes (yra atlikę teismo medicinos, eismo įvykio trasologinę ekspertizes). Vadovaujančiajai ekspertinei įstaigai kartu su nutartimi skirti ekspertizę pateikiama bylos medžiaga ir reikalingi daiktiniai įrodymai. Apie tai pranešama kitai ekspertinei įstaigai, kuriai pateikiama tik nutartis skirti ekspertizę¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Teismo eismo įvykio, teismo transporto trasologinė ir kompleksinė teismo medicininė – eismo įvykio ekspertizės (skyrimas ir medžiagos ruošimas). Metodinės rekomendacijos. Vilnius: LTEC, 2004.

Vienas iš tolesnių eismo įvykių ikiteisminio tyrimo veiksmų yra eksperimentas. Eksperimentas nėra itin dažnas procesinis veiksmas, tačiau kilus abejonių, kurio eismo įvykio dalyvio veiksmai buvo pagrindinė priežastis įvykiui kilti, neretai eksperimentas yra vienintelis išsigelbėjimas, leidžiantis atsakyti į šį probleminį klausimą. Eksperimentai gali būti atliekami siekiant nustatyti, kaip įtariamasis, nukentėjęsysis ar liudytojas suprato arba galėjo suprasti vienas ar kitas eismo įvykio aplinkybes, ar jų įgūdžių pakanka vieniems ar kitiems veiksams atlikti ir pan. Eksperimentas turi būti atliekamas sąlygomis, kurios kiek įmanoma panašesnės į tas, kurioms esant vyko eismo įvykis, t. y. tuo pačiu laiku, esant tokiam pačiam apšvietimui ir meteorologinėms sąlygoms, jeigu galima, naudojant tuos pačius daiktus ir pan. Be to, organizuojant ir atliekant eksperimentą turi būti garantuojamas jame dalyvaujančių asmenų saugumas. Prieš atliekant eksperimentą jie privalo būti instruktuojami. Instruktuojant eksperimente dalyvaujančius asmenis turėtų būti apsiribojama pateikimu informacijos apie tai, koks procesinis veiksmas yra atliekamas, kokie yra saugumo reikalavimai bei kokius veiksmus koks dalyvis turės atlikti. Instruktuojant eksperimento dalyviams negalima atskleisti, kokio rezultato atliekant šį procesinį veiksmą tikimasi, nes tai gali turėti įtakos jų elgesiui, o kartu eksperimentą padarytų nerežultatyvų.

Jeigu eismo įvykis įvyko tamsiu paros metu automobiliui susidūrus su neapšviestu objektu (partrenktas pėsčiasis ar dviratininkas, atsitrenkta į transporto priemonę be šviesos signalizacijos), įvykio vietoje būtina atlikti kliūties matomumo eksperimentą (kliūties matomumas – tai atstumas, kuriuo iš vairuotojo vietos matoma konkreti kliūtis kelyje, pvz., einantis arba gulintis pėsčiasis, dviratininkas, automobilis be šviesos signalų ir pan.). Tai yra vienas dažniausių eksperimentų, atliekamų tiriant BK 281 straipsnyje numatytas nusikalstamas veikas. Tokio eksperimento metu automobilis (dalyvavęs eismo įvykyje, jeigu nėra stipriai sugadintas, nesudaužyti žibintai, arba kitas automobilis) saugiu greičiu (20–30 km/val.) artėja prie kliūties, atitinkančios šiame eismo įvykyje dalyvavusį objektą (panašiai apsirengusį pėsčiąjį, manekoną ir kt.). Asmuo, dalyvaujantis atliekant eksperimentą, pro šoninį durelių langą nuleistoje rankoje laiko maišelį su smėliu. Pamatęs kliūtį (pėsčiąjį, manekoną, dviratį ar kt.) paleidžia maišelį, kuris krenta ant kelio dangos. Atkreiptinas dėmesys, kad matoma kliūtis turi būti aiškiai atpažįstama: pėsčiasis, dviratis ar dar kas nors, o ne kažkoks šešėlis ar tamsi dėmė. Tada išmatuojamas atstumas nuo objekto iki vietos, kurioje nukrito maišelis. Jeigu atliekant matomumo eksperimentą ketinama matuoti atstumą nuo objekto iki sustojusio automobilio, eksperimento metu prieš stabdant būtina kuri laiką važiuoti pastoviu greičiu, o pamačius

kliūtį – stabdyti efektyviai, protokole nurodyti važiavimo greitį. Nepriimtina nustatyti kliūtis matomumą tolstant nuo objekto, kol jo nebus matyti¹⁵⁷.

Tai tik keletas ikiteisminiuose tyrimuose dėl eismo įvykio atliekamų procesinių veiksmų. Be jau minėtųjų, tiriant BK 281 straipsnyje numatytas nusikalstamas veikas atliekami ir kiti veiksmai: pateikiami parodymai siekiant atpažinti, parodymai tikrinami vietoje, skiriamos papildomos ir naujų liudytojų apklausos, akistatos ir kiti procesiniai veiksmai.

¹⁵⁷ Lietuvos teismo ekspertizės centras. Eismo įvykių ekspertizės (tyrimo) paskirtis ir uždaviniai [interaktyvus], <<http://www.ltec.lt/eismo-ivykiu-metodines>>.

XIII / skyrius

**Nusikaltimų ir baudžiamųjų
nusižengimų krašto apsaugos tarnybai
tyrimas**

TURINYS

13.1. Bendras BK XLVI skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas	293
13.2. Pirminiai ir tolesni tyrimo veiksmai	300
13.2.1. Šaukimo į karo tarnybą karo padėties metu vengimas (BK 315 straipsnis).....	300
13.2.2. Vengimas atlikti karo tarnybą (BK 316 straipsnis).....	300
13.2.3. Įsakymo nevykdymas (BK 317 straipsnis)	301
13.2.4. Grasinimas vadui ar smurtas prieš jį (BK 318 straipsnis).....	302
13.2.5. Smurto veiksmai prieš pavaldinį (BK 319 straipsnis); kario terorizavimas (320 straipsnis).....	304
13.2.6. Neteisėtas įsakymas ir jo vykdymas (BK 321 straipsnis).....	305
13.2.7. Savavališkas pasišalinimas (BK 322 straipsnis), dezertyravimas (BK 323 straipsnis).....	305
13.2.8. Krašto apsaugos turto praradimas (BK 324 straipsnis).....	308
13.2.9. Sargybų tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 325 straipsnis) ...	310
13.2.10. Valstybės sienos apsaugos tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 326 straipsnis).....	313
13.2.11. Budėjimo tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 327 straipsnis).....	314
13.2.12. Žūvančio karo laivo palikimas (BK 328 straipsnis)	316
13.2.13. Karo dalinio vėliavos praradimas ar išniekinimas (BK 329 straipsnis).....	318

13.1. Bendras BK XLVI skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas

Baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamas veikas krašto apsaugos tarnybai numatyta BK XLVI skyriaus 314–329 straipsniuose: 314 straipsnyje – šaukimo į privalomąją karo tarnybą vengimas; 315 straipsnyje – šaukimo į karo tarnybą karo padėties metu vengimas; 316 straipsnyje – vengimas atlikti karo tarnybą; 317 straipsnyje – įsakymo nevykdymas; 318 straipsnyje – grasinimas vadui ar smurtas prieš jį; 319 straipsnyje – smurto veiksmai prieš pavaldinį; 320 straipsnyje – kario terorizavimas; 321 straipsnyje – neteisėtas įsakymas ir jo vykdymas; 322 straipsnyje – savavališkas pasišalinimas; 323 straipsnyje – dezertyravimas; 324 straipsnyje – krašto apsaugos turto praradimas; 325 straipsnyje – sargybų tarnybos taisyklių pažeidimas; 326 straipsnyje – valstybės sienos apsaugos tarnybos taisyklių pažeidimas; 327 straipsnyje – budėjimo tarnybos taisyklių pažeidimas; 328 straipsnyje – žūvančio karo laivo palikimas; 329 straipsnyje – karo dalinio vėliavos praradimas ar išniekinimas.

Šių nusikalstamų veikų objektas – tai teisiniai gėriai, į kuriuos kėsiniamasi nusikalstamomis veikomis ir kurie saugomi baudžiamojo įstatymo. Šie gėriai, kaip matyti iš BK XLVI skyriaus, gali priklausyti žmogui (gyvybė, sveikata) arba visuomenei. Valstybė teisės normomis nustato tuos gėrius, kurie yra vertingi siekiant užtikrinti normalų asmenų ir valstybės egzistavimą. Tokių teisinių gėrių pažeidimas daro žalą visuomenės nariams ir (arba) visai valstybei. Todėl teisės normos saugo tik tuos gėrius, kurie turi visuomeninę reikšmę, šiuo atveju krašto apsaugos tarnyba, kuri yra neatsiejama, nedaloma sudėtinė valstybės tarnybos dalis. Minėtų nusikalstamų veikų subjektas yra karys. BK 330 straipsnio 1 dalyje skelbiama, kad karys yra Lietuvos Respublikos pilietis, atliekantis privalomąją (pradinę ar aktyviojo rezervo), profesinę ar savanorių karo tarnybą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-66-2008 skelbiama, kad „sąvoka karys yra bendra visiems, atliekantiems privalomąją, profesinę ar savanoriškąją karo tarnybą“¹⁵⁸. Pagal minėtojo kodekso 330 straipsnio 2 dalį šauktinis yra karo prievolinkas, Karo prievolės įstatymo nustatyta tvarka ir būdais iki nustatyto amžiaus neatlikęs privalomosios pradinės ar alternatyviosios tarnybos ir nuo jos neatleistas.

Iš Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo VII skyriaus „Civilių tarnybos krašto apsaugos sistemo-

¹⁵⁸ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-66/2008.

je ypatumai“ (71–772 straipsniai)¹⁵⁹, Civilinės krašto apsaugos statuto¹⁶⁰ ir kitų su krašto apsaugos tarnyba susijusių įstatymų nuostatų išplaukia, kad nusikalstamos veikos krašto apsaugai subjekto – kario sąvoka apima ir civilinius asmenis, dirbančius pagal darbo sutartis Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos institucijose, įstatymo nustatyta tvarka išsiųstus ar kitu teisiniu pagrindu dirbančius Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos (toliau – NATO) institucijose ir pagal NATO programas, pvz., pagal partnerystės taikos labui programą (*Partnership for Peace*).

Užsienio karių baudžiamosios atsakomybės klausimas sprendžiamas tarptautinių teisės aktų nustatyta tvarka.

Konstitucijos 33 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta konstitucinė piliečių teisė lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą, kuri, kaip skelbiama Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 2 straipsnio 1 punkte, yra „teisinių santykių, atsirandančių įgijus valstybės tarnautojo statusą, jam pasikeitus ar jį praradus, taip pat atsirandančių dėl valstybės tarnautojo viešojo administravimo veiklos valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje įgyvendinant tam tikros valstybės valdymo srities politiką ar užtikrinant jos įgyvendinimo koordinavimą, koordinuojant tam tikros valstybės valdymo srities įstaigų veiklą, valdant, paskirstant finansinius išteklius ir kontroliuojant jų panaudojimą, atliekant auditą, priimant ir įgyvendinant teisės aktus, valstybės ir savivaldybių institucijų ar įstaigų sprendimus viešojo administravimo srityje, rengiant ar koordinuojant teisės aktų, sutarčių ar programų projektus ir teikiant dėl jų išvadas, valdant personalą arba turint viešojo administravimo įgaliojimus nepavaldžių asmenų atžvilgiu, visuma“¹⁶¹. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas aiškindamas konstitucinę valstybės tarnybos sampratą ne kartą pabrėžė, kad „pagal Konstituciją valstybės tarnyba – tai tarnyba Lietuvos valstybei ir pilietinei Tautai“¹⁶². Nors krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos santykiams būdingi tam tikri ypatumai, tačiau iš Konstitucijos 33 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos ir kitų krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos veiklą reglamentuojančių įstatymų išplaukia, kad krašto apsaugos tarnyba yra sudėtinė valstybės tarnybos

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas. Valstybės žinios, 1998, Nr. 49-1325.

¹⁶⁰ Lietuvos Respublikos civilinės krašto apsaugos tarnybos statuto patvirtinimo ir įgyvendinimo įstatymas. Valstybės žinios, 2003, Nr. 73-3348.

¹⁶¹ Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2130; 2002, Nr. 45-1708.

¹⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708.

dalį. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. liepos 3 d. aprobuotame Administracinių bylų dėl tarnybinių ginčų nagrinėjimo teismuose praktikos apibendrinime skelbiama, kad „Valstybės tarnybos santykių diferencijuotas teisinis reguliavimas grindžiamas valstybės (savivaldybių) institucijų bei jų vykdomų funkcijų ypatumais, šių institucijų vieta visų institucijų, per kurias vykdomos valstybės funkcijos, sistemoje, joms nustatytais įgaliojimais, atitinkamiems valstybės tarnautojams būtinomis profesinėmis savybėmis, kitais svarbiais veiksniais. Konstitucijoje yra įtvirtinta diferencijuota civilinių valstybės institucijų ir karinių bei sukarintų valstybės institucijų samprata, ir tai sudaro teisinę prielaidą teisės aktais skirtingai reguliuoti santykius, susijusius su civilinių valstybės institucijų ir karinių bei sukarintų valstybės institucijų veikla, taip pat nustatyti tokį civilinėse ir karinėse bei sukarintose valstybės institucijose dirbančių asmenų teisinį statusą, kuris pasižymėtų tam tikrais ypatumais. Diferencijuoto valstybės tarnybos santykių reguliavimo pagrindas gali būti įvairūs kriterijai: valstybės funkcijos, vykdomos per atitinkamą valstybės (savivaldybių) instituciją, institucijos kompetencija, veiklos mastas, dydis, veiklos teritorija ir t. t. Valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo diferencijavimo pagrindas gali būti ir tai, kad valstybės tarnyba, kaip sistema, yra organizuojama remiantis *inter alia* hierarchijos ir pavaldumo principais“¹⁶³.

Nusikalstamų veikų krašto apsaugos tarnybai tyrimui būdingi tam tikri ypatumai. Šios nusikalstamos veikos nuo kitų nusikalstamų veikų, už kurių padarymą numatyta baudžiamoji atsakomybė, skiriasi ne tik savo subjektu, kėsinimosi objektu, bet ir ikiteisminio tyrimo specifika (ikiteisminį tyrimą atliekančiomis įstaigomis, kriminalinės žvalgybos subjektais, tyrimo veiksmų reglamentuotų BPK taikymo ypatumais karinėse teritorijose ir kariniame transporte ir kt.). BPK 165 straipsnio 1 dalyje pateiktame išsamiaje ikiteisminio tyrimo įstaigų sąrašė yra karo policija. Būtent ji atlieka ikiteisminį tyrimą dėl beveik visų nusikalstamų veikų, nukreiptų prieš krašto apsaugos tarnybą. Pagal Lietuvos Respublikos karo policijos įstatymo 5 straipsnio 1 dalį karo policija vykdydama minėto įstatymo nustatytus uždavinius ir funkcijas, tarp kurių ir ikiteisminio tyrimo atlikimas, turi įgaliojimus: „1) karinėse teritorijose ir kariniame transporte – visų asmenų atžvilgiu; 2) kitose teritorijose – karių atžvilgiu, taip pat asmenų, darančių nusikalstamas veikas ar kitus teisės pažeidimus prieš karius, krašto apsaugos institucijas ir jų valdomą ar naudojamą turtą, atžvilgiu.“ Šio įstatymo nuostatos nesuteikia teisės atlikti ikiteisminį tyrimą dėl visų

¹⁶³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. liepos 3 d. aprobuotas Administracinių bylų dėl tarnybinių ginčų nagrinėjimo teismuose praktikos apibendrinimas. Administracinių teismų praktika, 2006, Nr. 9.

nusikalstamų veikų, išvardytų BK. Atlikti ikiteisminį tyrimą leidžiama tik dėl BK XLVI skyriuje nurodytų atskirų nusikalstamų veikų. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47 patvirtintos (pakeista 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymu Nr. I-378, 2011 m. vasario 9 d. įsakymu Nr. I-46; 2010 m. spalio 15 d. įsakymu Nr. I-42, nauja redakcija 2008 m. rugpjūčio 8 d. įsakymu Nr. I-109, 2007 m. gruodžio 13 d. įsakymu Nr. I-179) rekomendacijos „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“. II skyriaus „Nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo“ 10.3. punkte skelbiama, kad karo policijai pavedamos tirti „BK XLVI skyriuje (Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai krašto apsaugos tarnybai), išskyrus BK 314 ir 315 straipsnius (kai šaukimo į karo tarnybą vengia šauktinis ar aktyviojo rezervo karys), nustatytos nusikalstamos veikos. Karo policijai taip pat pavedamos tirti kitos nusikalstamos veikos, kurias padarė Lietuvos ar kitų NATO šalių kariai karinėje teritorijoje ar kariniame transporte.“ Abejonių kyla dėl rekomendacijoje minimos nusikalstamos veikos, numatytos BK 315 straipsnyje (šaukimo į karo tarnybą karo padėties metu vengimas), nepriskyrimo karo policijos kompetencijai. Ši nusikalstama veika padaroma esant karo padėčiai, kai daugiau galių suteikiama karo policijai. Tai tiesiogiai išplaukia iš Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymo 26 straipsnio, skelbiančio, kad „Kai ikiteisminio tyrimo įstaigos negali atlikti joms BPK pavestų funkcijų, jas atlieka karo policija, Valstybės saugumo departamento ikiteisminio tyrimo padaliniai, o jei savo funkcijų atlikti negali, – karo komendanto paskirti asmenys. Teritorijoje, kurioje karo policija ir karinės komendantūros negali atlikti savo funkcijų, ikiteisminį tyrimą atlieka šioje teritorijoje veikiančio ar dislokuoto karinio dalinio ar kito karinio vieneto vado paskirti asmenys. Ikitteisminio tyrimo pareigūnais, esant galimybei, turi būti paskirti asmenys, turintys teisinį išsilavinimą.“ Karo policijai taip pat pavedamos tirti kitos nusikalstamos veikos, kurias padarė Lietuvos Respublikos kariai (ši sąvoka apima šauktinius), Lietuvos Respublikos piliečiai, dirbantys pagal darbo sutartis (civiliai) krašto apsaugos sistemoje, NATO šalių ar kitų NATO nepriklausančių šalių kariai ir karinėms pajėgoms priskirti civiliai, esantys karinėje teritorijoje ar kariniame transporte valstybės siena apibrėžtoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Išsamiau baudžiamojo proceso normų taikymo ypatumai dėl Šiaurės Atlanto Sutarties Šalių karinių pajėgų narių padarytų veikų pateikiami Lietuvos generalinės prokuratūros 2015 m. lapkričio 25 d. aiškinamajame rašte Nr. 17.9.-3904 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso normų taikymo pradedant, atliekant bei perduodant baudžiamąjį persekiojimą dėl Šiaurės Atlanto Sutarties Šalių karinių pajėgų narių padarytų veikų.“

Prokuroras, priimdamas procesinį sprendimą, kuriai ikiteisminio tyrimo įstaigai pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą, būtinai turi atsižvelgti į šiuos veiksnius: kas atliko žvalgybinį tyrimą (krašto apsaugos sistemoje žvalgybos tyrimus atlieka Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos, Valstybės saugumo departamentas – jo kompetencijai priskirtose srityse, remdamasis Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymu¹⁶⁴); kur yra ikiteisminio tyrimo įstaigos struktūrinio padalinio buveinė; įvertinti ikiteisminio tyrimo pareigūnų patirtį tiriant atskirų nusikalstamų veikų rūšis; taip pat kitas aplinkybes, kurios gali lemti tolesnį ikiteisminio tyrimo veiksmingumą. Pagal BPK 171 straipsnio 3 dalį prokuroras turi teisę sudaryti tyrimo grupę iš kelių skirtingų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų. Iš to išplaukia, kad atskiras nusikalstamas veikas, neišvardytas BK XLVI skyriuje, karo policija gali tirti, jeigu yra prokuroro procesinis sprendimas dėl karo policijos įtraukimo tiriant kitas BK išvardytas nusikalstamas veikas. Vadinasi, karo policija esant tam tikroms sąlygoms dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK XLVI skyriuje, ir dėl kitų nusikalstamų veikų (su tam tikromis jau minėtomis išimtimis) ikiteisminį tyrimą atlieka ne tik karinėje teritorijoje kariniame transporte arba už karinės teritorijos ribų ir ne tik kariniame transporte. Ikiteisminiam tyrimui atlikti rekomenduojama sudaryti ikiteisminio tyrimo grupę, į kurią būtina įtraukti karo policiją, kai padaromos kitos nusikalstamos veikos, numatytos kituose BK skyriuose (ne XLVI), nukreiptos prieš: karijus; šauktinius; Lietuvos Respublikos piliečius, dirbančius pagal darbo sutartis (civilius) krašto apsaugos sistemoje; NATO šalių ar kitus NATO šalims nepriklausančius karijus arba karinėms pajėgoms priskirtus civilius; krašto apsaugos institucijas ir jų valdomą ar įstatymo nustatyta tvarka naudojamą turtą.

Pagal Lietuvos Respublikos karo policijos 2 straipsnio 3 dalies 3 punktą „Karinis transportas – automobilių keliais, geležinkeliu, kita sausumos teritorija, taip pat oro ar vandens keliais karinius vežimus atliekančios krašto apsaugos sistemos valdomos ir naudojamos bendrosios ir specialiosios paskirties transporto priemonės.“ Tai apima tiek krašto apsaugos sistemai priklausančias ir registruotas sausumos, oro, vandens transporto priemones, tiek įstatymų nustatyta tvarka naudojamas sausumos, oro, vandens transporto priemones. Pagal Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 2 straipsnio 9 punktą „karinė teritorija – krašto apsaugos sistemos institucijų valdoma ar jų naudojama teritorija (lauko teritorija, pastatas ar patalpa), kitokia aptverta ar kitu suprantamu būdu pažymėta teritorija, priskirta ir (ar) naudojama krašto

¹⁶⁴ Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymas. Valstybės žinios, 2012, Nr. 129–6463.

apsaugos sistemos institucijų reikmėms, taip pat suprantamu būdu pažymėta vietovė, kurioje Lietuvos kariuomenė atlieka karinius mokymus ir pratybas, sprogmenų kenksmingumo pašalinimo, gelbėjimo ar kitus valstybės saugumo ir gynybos reikmėms skirtus darbus šių pratybų, mokymų ar darbų metu.“ Karinių dalinių užimtų žemės sklypų ir jų plotų sąrašas pateikiamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 19 d. nutarime Nr. 1030 „Dėl karinių dalinių užimtų žemės sklypų ir jų plotų sąrašo patvirtinimo“¹⁶⁵. Atliekant ikiteisminį tyrimą karinėse teritorijose ir kariniame transporte vadovaujamosi BPK nuostatomis. Civilinių institucijų pareigūnai turi teisę atlikti savo funkcijas kartu su atitinkamoje karinėje teritorijoje kontrolės teises turinčiais krašto apsaugos sistemos pareigūnais (pvz., karo policijos pareigūnai). Tai tiesiogiai išplaukia iš BPK 4 straipsnio 2 dalies, kurioje skelbiama, kad „nesvarbu, kur padaryta nusikalstama veika, baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikos teritorijoje vyksta pagal BPK.“ Civilinių institucijų pareigūnai, atliekantys tyrimą, turi vadovautis BPK nuostatomis ir kitais teisės aktais, pvz., Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. vasario 21 d. nutarimu Nr. 187 „Dėl civilinių institucijų pareigūnų funkcijų atlikimo karinėse teritorijose“¹⁶⁶.

Prieš pradėdant atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus karinėje teritorijoje, kariniame transporte (pvz., apžiūra) būtina susipažinti su Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių tarnybos įstatymo ir kitų teisės normų aktų nuostatomis dėl įslaptintos informacijos ir griežtai jų laikytis atliekant ikiteisminį tyrimą. Pagal Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo nuostatas įslaptinti gali būti: dokumentai, pažymėti slaptumo žyma; gaminiai, pvz., įvairūs įrenginiai, sistemos, ginkluotė, karinės, kompiuterinės ir kitos technikos įranga, kompleksai, agregatai, prietaisai, programinė įranga; darbai; kiti objektai. Tyrimo veiksmo eigą ir rezultatus fiksuojant kriminalistine vaizdo fiksavimo technika būtina atsižvelgti į valstybės ir tarnybos paslaptį sudarančios informacijos išsaugojimą. Pavyzdžiui, apžiūrint objektą ir tyrimo veiksmo eigą ir rezultatus fiksuojant vaizdo įrašymo technika dėl neatsargumo galima užfiksuoti įslaptintų dokumentų turinį, techninę įslaptintų gaminių dokumentaciją, brėžinius ar net pačius gaminius ir pan. Siekiant išvengti valstybės ir tarnybos paslaptį sudarančios informacijos atskleidimo ir kartu ginant žmogaus ir

¹⁶⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas Nr. 1030 „Dėl kai kurių Lietuvos kariuomenės dalinių užimtų žemės plotų patvirtinimo (Dėl karinių dalinių užimtų žemės sklypų ir jų plotų sąrašo patvirtinimo)“. Valstybės žinios, 2010, Nr. 41-1949.

¹⁶⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. vasario 21 d. nutarimas Nr. 187 „Dėl civilinių institucijų pareigūnų funkcijų atlikimo karinėse teritorijose“. Valstybės žinios, 2000, Nr. 17-413.

piliečio teises bei laisves, taip pat visuomenės ir valstybės interesus greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą prieš atliekant tyrimo veiksmą karinėje teritorijoje, pvz., štabe, karinių operacijų planavimo patalpose ir pan., rekomenduojama pasikonsultuoti su už įslaptintos informacijos, kuria disponuoja paslapčių subjektai, apsaugą atsakingais asmenimis. Visi byloje esantys dokumentai privalo būti išslaptinti (jeigu buvo įslaptinti) laikantis įstatyme nustatytos tvarkos ir priemonėmis susipažinti proceso dalyviams baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka.

Statistikos duomenyse apie Karo policijos atliktus ikiteisminius tyrimus minimos ne tik nusikalstamos veikos krašto apsaugos tarnybai, bet ir kitos nusikalstamos veikos, už kurių padarymą baudžiamoji atsakomybė numatyta kituose BK straipsniuose. Pavyzdžiui, vagystė, plėšimas, dokumento klastojimas, savavaldžiavimas ir kt.

Iš nusikalstamų veikų, numatytų 2010–2012 m. pateiktuose krašto apsaugos tarnybai statistikos duomenyse, minimos šios: pagal 317 straipsnį – įsakymo nevykdymas; pagal 318 straipsnį – grasinimas vadui ar smurtas prieš jį; pagal 319 straipsnį – smurto veiksmai prieš pavaldinį; pagal 320 straipsnį – kario terorizavimas; pagal 322 straipsnį – savavališkas pasišalinimas; pagal 323 straipsnį – dezertyravimas; pagal 324 straipsnį – krašto apsaugos turto praradimas.

Remiantis Ryšių ir informatikos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis ikiteisminių tyrimų dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK 325–329 straipsniuose, nebuvo atlikta. Taigi Lietuvos Respublikos teismų praktika dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK 325–329 straipsniuose, dar nėra nesusiformavusi. BK XLVI skyriaus nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų krašto apsaugos tarnybai rūšinis objektas yra Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymu, Lietuvos Respublikos kariuomenės drausmės statutu bei kitais teisės aktais reglamentuota krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarka. Ši tvarka privaloma visiems aptariamajame BK skyriuje numatytų nusikalstamų veikų subjektams. Apžvelgiant nusikalstamas veikas, jų sudėtį, įstatymų ginamus teisinius gėrius, išvardytus BK XLVI skyriuje, matyti savo pobūdžiu skirtingos nusikalstamos veikos, pvz., savavališkas pasišalinimas ir įsakymo nevykdymas. Lietuvos Respublikai priėmus sprendimą atsakyti šauktinių kariuomenės ir pereiti prie profesionalios BK 314 straipsnyje numatyta nusikalstama veika (šaukimo į privalomąją karo tarnybą vengimas) tapo nebeaktuali.

13.2. Pirminiai ir tolesni tyrimo veiksmai

13.2.1. Šaukimo į karo tarnybą karo padėties metu vengimas (BK 315 straipsnis)

Atsakomybė už nusikalstamą veiką, numatytą BK 315 straipsnyje (šaukimo į karo tarnybą karo padėties metu vengimas), gali būti taikoma tik esant karo padėčiai, kuri pagal Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymo 2 straipsnio 7 punktą yra „Konstitucijos ir šio įstatymo nustatyta ypatinga teisinė padėtis, kuri įvedama prireikus ginti Tėvynę ginkluoto užpuolimo ar jo grėsmės atveju, kai kyla grėsmė Lietuvos valstybės suverenumui ar jos teritorijos vientisumui, arba prireikus vykdyti Lietuvos valstybės tarptautinius įsipareigojimus siekiant užtikrinti valstybės gynybą ir kitas gyvybiškai svarbias valstybės funkcijas karo metu.“ Karo padėtį Lietuvos Respublikos teritorijoje įveda Lietuvos Respublikos Seimas savo sprendimu arba Lietuvos Respublikos Prezidentas savo dekretu, kurį dar turi patvirtinti Lietuvos Respublikos Seimas. Tik esant minėtai teisei padėčiai ši BK norma gali būti taikoma. Tyrimo veiksmų atlikimo ypatumai numatyti Lietuvos karo padėties įstatymo 3–6 skirsniuose. Asmenų šaukimą karo tarnybai atlikti ir kitus su karo prievole susijusius klausimus reglamentuoja Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas ir kiti teisės normų aktai minėtu klausimu.

13.2.2. Vengimas atlikti karo tarnybą (BK 316 straipsnis)

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas sąvoką „vengimas“ aiškina kaip stengimąsi išsisukti, išsisukinėjimą, t. y. tam tikros pareigos neatlikimą¹⁶⁷. Vengimas pasireiškia aktyviais veiksmais. Tai gali būti slapstymasis ir deklaruotos gyvenamosios vietos keitimas, pvz., išvykimas į kitą vietovę ar užsienio valstybę; suklastotų dokumentų apie tariamą ligą pateikimas ir t. t.

Pagrindiniai tyrimo veiksmai atliekant tyrimą dėl vengimo atlikti karo tarnybą yra: apklausa (įtariamojo, liudytojo); dokumentų, tyrimui ir nagrinėjimui reikšmingų daiktų pateikimas, išreikalavimas ar paėmimas; dokumentų, daiktų, objektų apžiūra; objektų tyrimas ir kt. Kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdai gali būti naudojami tik nustatyta tvarka ir tik ieškant duomenų šaltinių, kuriuos nustatant atliekami proceso veiksmai. Pavyzdžiui, nustatant asmenis, kurie gali suteikti vertingos informacijos apie karo tarnybos vengiančio asmens buvimą vietą ir pan.

¹⁶⁷ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Vilnius, 2000, p. 921.

13.2.3. Įsakymo nevykdymas (BK 317 straipsnis)

Šios nusikalstamos veikos objektas – teisės aktuose nustatyta karių tarpusavio pavaldumo tvarka. Karių teisės ir pareigos išsamiai reglamentuojamos Karo tarnybos statute, Kariuomenės drausmės statute ir kituose teisės normų aktuose, jais remiantis priimtuose karinio dalinio ir vidaus tvarkos nuostatuose ar karinio vieneto standartinės veiklos procedūrose, profesinės karo tarnybos kario pareiginiuose nuostatuose ir kt. Toks griežtas ir išsamus statutinių santykių reglamentavimas skirtas teisėtumui, pavaldumo santykių aiškumui ir apibrėžtumui užtikrinti. Karo tarnybos statuto, įsigaliojusio nuo 2008 m. gegužės 11 d., 10.2–10.3 punktuose nustatyta, kad karys privalo: laikytis Konstitucijos, Lietuvos Respublikos įstatymų, tarptautinių sutarčių ir susitarimų, KAS statutų bei kitų teisės aktų nuostatų ir duotos priesaikos; tinkamai ir laiku vykdyti pareiginiuose nuostatuose nustatytas funkcijas, vadų (viršininkų) duotus įsakymus. Internetiniame terminų žodyne žodžio „įsakymas“ reikšmė aiškinama taip: „teis. oficialus valdymo organo ar vadovo paliepiamas ką nors vykdyti; dokumentas, kuriame paskelbtas tas patvarkymas priimti į darbą“¹⁶⁸. Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministro 2008 m. vasario 29 d. įsakymu Nr. V-163 patvirtintame Karo tarnybos statuto 4.3. punkte skelbiama, kad „įsakymas – vado (viršininko) pavedimas (nurodymas), duodamas žodžiu, raštu (įforminant dokumento blanke, užrašant rezoliuciją dokumente arba kita rašytine forma), o vykdant karinę operaciją – ir sutartiniais ženklais ar signalais, kuriais perduodama įpareigojanti informacija“¹⁶⁹. Statuto 49 punkte nustatyta, kad profesinės karo tarnybos kariai kasdienės tarnybos metu atlieka jų pareiginiuose nuostatuose nustatytas funkcijas ir pagal savo kompetenciją vykdo kitus tiesioginio ir aukštesniųjų vadų (viršininkų) įsakymus. Minėto statuto 4.2 punkte skelbiama, kad „vadas (viršininkas) – karinis vadovas (profesinės karo tarnybos karys, vadovaujantis KAS institucijai, jos struktūriniam padaliniui), civilis vadovas (ne profesinės karo tarnybos karys, vadovaujantis KAS institucijai, jos struktūriniam padaliniui), taip pat karys ar civilis asmuo, kuris įsakymu yra paskirtas vadovu vykdant konkrečią užduotį“¹⁷⁰. Derėtų atkreipti dėmesį, kad kario vadu (viršininku) gali būti laikomas ir tas, kuris skiriamas vadovauti vykdant konkrečią užduotį. Statutiniams karių santykiams būdingas griežtas ir išsamus norminis reglamentavimas.

¹⁶⁸ Internetinis terminų žodynas [interaktyvus], <<http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/I/isakymas>>.

¹⁶⁹ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2008 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. V-163 „Dėl Karo tarnybos statuto patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2008, Nr. 30-1057.

¹⁷⁰ *Ibid.*

Todėl apklausiant asmenį kaip liudytoją ar įtariamąjį būtina nustatyti: karių pavaldumo santykius; jų pareigybiniuose nuostatuose nustatytas funkcijas; duoto įsakymo formą ir tikslų turinį; įsakymo davimo aplinkybes; kokiais veiksmais pasireiškė duoto įsakymo nevykdymas, motyvus nevykdyti duoto įsakymo; duoto įsakymo teisėtumą, t. y. ar įsakymas neprieštaravo Karo tarnybos statuto nustatytoms karo tarnybos atlikimo krašto apsaugos sistemos institucijose tvarkai ir sąlygoms, bendrosioms karių teisėms ir pareigoms, ar nepažeidė bendrųjų karių pavaldumo ir tarpusavio santykių principų.

Be to, apklausiant svarbu išsiaiškinti, ar įtariamasis, supratęs, kad jam duotas neteisėtas įsakymas, apie tai pranešė dar aukštesnio rango vadui (viršininkui). Minėto karo tarnybos statuto 14 punkte nustatyta, kad kariai prieš vykdydami gautą įsakymą privalo patikslinti įsakymo vykdymo aplinkybes, jeigu suabejoja, kad įsakymas gali būti netinkamai suprastas ir įvykdytas. Jei paaiškėja aplinkybės, dėl kurių vado (viršininko) duotas įsakymas negali būti įvykdytas laiku ar tinkamai, karys privalo nedelsdamas apie tai pranešti įsakymą davusiam vadui (viršininkui). Ši pareiga imperatyvi. Jeigu dėl nuo kario nepriklausančių aplinkybių to negalima padaryti tuoj pat, jis tai privalo padaryti atsiradus galimybei. Nuo kario nepriklausančios aplinkybės – tai vertinamoji teisinė kategorija, kurios buvimas ar nebuvimas konkrečiomis aplinkybėmis nustatomas išsamiai, objektyviai ir visapusiškai susipažinus su byloje įstatymu nustatyta tvarka surinktais duomenimis. Tada vadovaujantis įstatymu ir protingumo kriterijumi priimamas sprendimas, ar ši teisinė padėtis buvo, ar nebuvo. Duotojo teisėto įsakymo nevykdymas pasireiškia aktyviais šios nusikalstamos veikos subjekto veiksmais. Sunkūs padariniai – tai vertinamoji kategorija, kaip ir nuo kario nepriklausančios aplinkybės. Pavyzdžiui, karinės technikos sugadinimas, kario žūtis gali būti pripažinti sunkiais šios nusikalstamos veikos padariniais.

13.2.4. Grasinimas vadui ar smurtas prieš jį (BK 318 straipsnis)

Grasinimas gali būti pareiškiamas tiesiogiai pačiam vadui arba perduodamas per kitus asmenis. Atliekant ikiteisminį tyrimą daugiausia dėmesio derėtų skirti apklausai. Apklausiant liudytoją ar įtariamąjį rekomenduojama nustatyti: grasinančio (smurtaujančio) kario (fizinio asmens) ir vado tarpusavio pavaldumo santykius, jų einamas pareigas krašto apsaugos sistemoje, turimus karinius laipsnius, pareiginiuose nuostatuose aprašytas funkcijas; minėtųjų asmenų profesinius ir asmeninius santykius iki grasinimo ar smurto fakto; grasinimo išraiškos formą (žodžiu, raštu, konkliudentiniais veiksmais (gestais, mimika), kitais veiksmais, pvz., skambinimu naktį, atviru sekimu, ginklo, peilio ar kito panašios paskirties daikto rodymu ir pan.;

grasinimo perdavimo būdus: tiesiogiai ir (arba) netiesiogiai; smurto formą (fizinis, psichologinis); fizinio smurto išraišką: mušimas, skausmo sukėlimas, stumdymas ir pan.; psichologinio smurto išraišką: pvz., socialinė izoliacija (pavaldiniams draudžiama bendrauti su vadu); vado menkinimą viešai, tarp pavaldinių, vado ignoravimą ir pan.; grasinimo ar smurto pradžia, trukmė, ar veiksmai, pasireiškę grasinimu ir smurtu, buvo atliekami dažnai, ar tęstinio pobūdžio; ar buvo įvykių, kurie buvo tvirtas pagrindas manyti, kad tai galėjo būti grasinusio asmens veiklos rezultatas (padariniai); kas gali suteikti informacijos apie tyrimui reikšmingas aplinkybes; ar vadas fiksavo grasinimus ir smurtą vaizdą ir (arba) garsą įrašancia įranga, pvz., mobiliojo ryšio telefone esančia fotokamera ir pan.; kaip buvo suprantamas grasinimo realumas, ar buvo požymių, leidusių manyti, kad grasinimas bus įgyvendintas tuoj pat, ateityje; ko įtariamasis siekė grasindamas vadui ar atlikdamas prieš jį smurto veiksmus, ar toks elgesys yra tinkama bendravimo forma ir susidariusių konfliktinių situacijų ir (arba) kilusių problemų sprendimo būdas; kokių paros metu ir kur tai vyko ir pan.

Internetiniame terminų žodyne „smurtas“ apibūdinamas kaip „šturkšti prievarta“¹⁷¹. Atliekant ikiteisminį tyrimą nebūtina įrodinėti grasinimo vartojimo tikslo, nes grasinimas kaip psichinės prievartos išraiškos forma kriminalizuotas kaip atskira nusikalstama veika BK 318 straipsnyje (lot. *delicta sui generis*). Tačiau tyrimo metu būtina surinkti pakankamai duomenų, leidžiančių pagrįstai manyti, kad grasinimas yra realus, t. y. turi būti rimtas pagrindas manyti, kad jis bus įvykdytas. Profesorius dr. O. Fedosiuk nurodo, kad „grasinimas yra realus (tikras), kai jo išorinė išraiška atitinka grasinančiojo tyčią įbauginti“¹⁷². Tyrimo metu svarbu nustatyti grasinimo turinį, t. y. kokiais padariniais buvo bauginama. Reikia turėti omenyje, kad vien tik nukentėjusiojo (šiuo atveju vado) situacijos suvokimas ir įsitikinimas negali būti laikomas svarbiausiu veiksniu, nulemiančiu grasinimo realumą. Tai tik padeda atskleisti įtariamąją sumanymą, t. y. grasinimui suteiktą prasmę. Plačiau apie tai kalbama minėtajame O. Fedosiuko moksliniame straipsnyje.

¹⁷¹ Internetinis terminų žodynas [interaktyvus], <<http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/s/smurtas>>.

¹⁷² FEDOSIUK, O. Psichinės prievartos samprata baudžiamojoje teisėje. Jurisprudencija, 2001, Nr. 21 (13), p. 111.

13.2.5. Smurto veiksmai prieš pavaldinį (BK 319 straipsnis); kario terorizavimas (320 straipsnis)

Kario terorizavimas gali pasireikšti kaip prievartinis drabužių, maisto produktų atėmimas, psichinė prievarta atlikti veiksmus, žeminančius žmogaus orumą, kiti smurto veiksmai, sukeltantys fizinį skausmą, ir pan. Esminis BK 319 ir 320 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų sudėties skirtumas yra objektas: pagal 319 straipsnio 1 dalį numatytos nusikalstamos veikos objektas yra vado (kario) ir jam pavaldaus kario tarpusavio santykiai, o BK 320 straipsnio 2 dalyje numatytos nusikalstamos veikos objektas yra kario ir jam nepavaldaus kito kario tarpusavio santykiai. Sunkūs padariniai – žmogaus žūtis. BK 320 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos objektas yra teisės aktais reglamentuota krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarka ir kario garbė bei orumas, o 2 ir 3 dalyse numatytais atvejais – kario sveikata. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2008 m. vasario 5 d. nutartyje konstatavo, kad „galiojanti BK 320 straipsnio dispozicija numato atsakomybę už straipsnyje numatytų veiksmų padarymą ne tik prieš užimamomis pareigomis ar kariniu laipsniu nepavaldų karį ar vado prieš pavaldinį, tačiau ir pavaldinio prieš pareigomis ar laipsniu aukštesnį asmenį. Tokia išvada pagrįsta ne tik Konstitucijos nuostatų reikalavimais, BK 320 straipsnio dispozicijos ir BK 330 straipsnio 1 dalies sąvokos išaiškinimu, bet ir kitų minėto BK skyriaus normų logine konstrukcija“¹⁷³. Pavyzdys iš teismų praktikos: „eiliniam R. Š. virve surišęs kojas, virvės galą prikabino prie tarnybinio automobilio *Chevrolet* ir, atsisėdęs į automobilį, tempė jį apie 15 metrų <...> eiliniam M. B. uždėjęs koją ant krūtinės bei veido, spaudė.“¹⁷⁴

Pagrindiniai tyrimo veiksmai yra: apklausa, dokumentų išreikalavimas, paėmimas siekiant nustatyti karių tarpusavio pavaldumo santykius, pareigybiniuose nuostatuose aprašytas jų funkcijas. Sveikatos sutrikdymo sunkumo laipsnis nustatomas pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimu Nr. 1125 patvirtintus karinės medicinos ekspertizės nuostatus. Šių nuostatų 37 punkte skelbiama, kad „Tikrosios karo tarnybos kariai ir statutiniai tarnautojai į KMEK kreipiasi patys, kai reikia <...> 37.3. pateikti valstybės institucijai pažymą apie tikrinamojo sveikatos būklę“¹⁷⁵.

¹⁷³ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-66/ 2008.

¹⁷⁴ *Ibid.*

¹⁷⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 1125 „Dėl karinės medicinos ekspertizės nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2007, Nr. 72-2843.

Sveikatos sutrikdymo faktą ir laipsnį – sunkų ar nesunkų – nustato teismo medicinos ekspertai, vadovaudamiesi Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklėmis, patvirtintomis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V-298/158/A1-86¹⁷⁶. Medicininį tyrimą dėl sveikatos sutrikdymo sunkumo laipsnio gali atlikti ir Mykolo Romerio universiteto teismo medicinos institutas ir jo skyriai, kurie įstatymo nustatyta tvarka nustato asmens sveikatos sutrikdymo laipsnį, atlieka kitus ekspertinius tyrimus (pvz., mirusių žmonių kūnų ir jų dalių ekspertizę), taip pat medicininius tyrimus pagal teismų nutartis ir tyrimus pagal prokurorų ir ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų užduotis.

13.2.6. Neteisėtas įsakymas ir jo vykdymas (BK 321 straipsnis)

Lietuvos Respublikos kariuomenės drausmės statuto patvirtinimo įstatymo 11 straipsnio 2 dalyje skelbiama, kad „Neteisėtas įsakymas – vado (viršininko) įsakymas, verčiantis karį sulaužyti kario priesaiką, pažeisti įstatymus, pripažintus tarptautinės teisės principus ir normas, taip pat įsakymas, verčiantis asmenis tarnauti kitam asmeniui ar asmenų grupei, išskyrus oficialias pareigas.“ Pavyzdys iš teismų praktikos: „virve surišęs eiliniam M. N. ir eiliniam M. B. kojas, virvės galą prikabino prie tarnybinio automobilio *Chevrolet*, davė aiškiai neteisėtą įsakymą jaunesniajam seržantui R. S. automobiliu juos tempti, o, jaunesnysis seržantas R. S. automobiliu tempė karius apie 50 metrų pririštus už kojų.“¹⁷⁷ Tiriant šią nusikalstamą veiką vienas iš svarbiausių duomenų rinkimo būdų yra apklausa. Daugiau žr. šiame skyriuje apie BK 317 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos tyrimo ypatumus.

13.2.7. Savavališkas pasišalinimas (BK 322 straipsnis), dezertyravimas (BK 323 straipsnis)

BK 322 straipsnio dispozicijoje įtvirtinta aiški savavališko pasišalinimo trukmė apibrėžta tam tikru laiko tarpu: ilgiau kaip tris paras, bet neilgiau kaip dešimt parų. Pagal BK 322 ir 323 straipsnių dispozicijas pasišalinimo

¹⁷⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V-298/158/A1-86 patvirtintos Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės. Valstybės žinios, 2003, Nr. 52-2357.

¹⁷⁷ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-66/ 2008.

ir dezertyravimo terminai atitinkamai skaičiuojami: dėl savavališko pasišalinimo – paromis, dėl dezertyravimo – dienomis. Žodis „diena“ kalbos požiūriu reiškia dvidešimt keturias valandas¹⁷⁸. Tiriant ir kvalifikuojant šias nusikalstamas veikas svarbu išsiaiškinti savavališko pasišalinimo ar dezertyravimo pradžią ir pabaigą, t. y. tiksliai nustatyti savavališko pasišalinimo ar dezertyravimo trukmę, taip pat jų motyvus. Savavališko pasišalinimo ar dezertyravimo trukmės skaičiavimas prasideda nuo to momento, kada karys privalėjo atvykti į dalinį ar tarnybos vietą, arba nuo savavališko pasišalinimo arba dezertyravimo momento. Į savavališko pasišalinimo ar dezertyravimo termino eigą įsiskaito visos nedarbo ir oficialių švenčių dienos. Žodis „dezertyruoti“ lietuvių kalbos žodyne aiškinamas taip: „pabėgti iš kariuomenės, būti dezertyru“¹⁷⁹. Žodžio „pasišalinti“ reikšmė aiškinama taip: „išeiti“¹⁸⁰. Žodis „daliny“ reiškia, kad tai vienam vadui pavaldus nustatytos struktūros karinis vienetas. Skiriamieji dalinio bruožai yra sava kanceliarija ir ūkinė dalis. Daliny dažniausiai turi savo vėliavą ir pan. Daliniu gali būti laikomas batalionas, atskiroji kuopa, karinė mokykla, karinė ligoninė. Dalinio vieta – tai kareivinės, karinės stovyklos ir pan. Tarnybos vieta – tai vieta, kurioje karys atlieka tarnybą pagal vado įsakymą. Ji ne visada gali sutapti su dalinio dislokacijos vieta. Kario neatvykimas laiku be pateisinamų priežasčių į dalinį ar tarnybos vietą pasireiškia tuo, kad teisėtai iš dalinio ar tarnybos vietos išleistas karys nustatytu laiku negrįžta.

Apklausos metu būtina nustatyti, ar nebuvo aplinkybių (pateisinamų priežasčių), dėl kurių karys negalėjo sugrįžti į karo dalinį. Pateisinama priežastis yra vertinamoji teisinė kategorija. Pateisinamų priežasčių gali būti įvairių: kario liga ir kiti sveikatos sutrikimai, dėl kurių išduota gydytojo pažyma (Forma F 094/a); svarbios asmeninės priežastys – artimųjų giminaičių ar šeimos narių liga ar jų mirtis, sunkios emocinės aplinkybės. Turi būti pateikta nustatytos formos sveikatos priežiūros įstaigos, psichologinės tarnybos (psichologo) pažyma. Sąvokų „artimasis giminaitis“ ir „šeimos narys“ sampratų paaiškinimai pateikiami BK 248 straipsnio 1 ir 2 dalyse, kitos asmeninės kario priežastys: tapimas nusikalstamos veikos auka, turto netekimas (dėl gaisro, stichinės nelaimės, vagystės). Turi būti pateikiama oficiali įvykį liudijanti pažyma, išduota policijos, kitos kompetentingos institucijos; nenugalima jėga (pranc. *force majeure*) – aplinkybės, kurių karys negalėjo kontroliuoti ir protingai numatyti, ir negalėjo užkirsti kelią šioms aplinkybėms ar jų padariniams atsirasti.

¹⁷⁸ Internetinis lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus], <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ Internetinis terminų žodynas [interaktyvus], <<http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/P/pasialinti>>.

Nenugalimos jėgos samprata pateikiama CK 6.212 straipsnyje¹⁸¹. Sprendžiant, ar buvo nenugalima jėga, dar atsižvelgtina į: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje įtvirtintą nenugalimos jėgos plačiąją prasme sąvoką, skelbiančią, kad „minėtoms aplinkybėms priskirtini: 1) tam tikri gamtos reiškiniai, nepriklausantys nuo žmogaus valios, pvz., audros, ciklonai, žemės drebėjimai, potvyniai, žaibai ir pan.; 2) kitokie įvykiai, kuriuose žmogus aktyviai dalyvauja, pvz., karai, sprogamai, gaisrai“¹⁸², Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 15 d. nutarimas Nr. 840 „Dėl atleidimo nuo atsakomybės, esant nenugalimos jėgos (pranc. *force majeure*) aplinkybėms taisyklių patvirtinimo“, kuriame išvardytos aplinkybės, pripažįstamos kaip nenugalima jėga Lietuvos Respublikoje¹⁸³. Pateiktas pateisinamų priežasčių sąrašas nėra baigtinis. Remiantis sveiku protu ir vadovaujantis protingumo principu pateisinamomis priežastimis gali būti pripažįstamos ir kitos aplinkybės.

Pateikiant pranešimą apie įtarimą kaltinamajame akte dėl nusikalstamos veikos, numatytos BK 323 straipsnyje, padarymo būtina vadovautis teismo praktika, kuri skelbia, kad „BK 323 straipsnio 1 dalies dispozicijoje nuorodų į kitus įstatymus ar teisės aktus nėra, todėl pranešime apie įtarimą, kaltinamajame akte nurodyti konkrečius įstatymus ar kitus teisės aktus, už kurių pažeidimą iškiltų baudžiamoji atsakomybė pagal BK 323 straipsnio 1 dalį, nėra pagrindo“¹⁸⁴.

Dezertyuojama: 1) esant karo padėčiai; 2) atliekant kovos užduotį.

Enciklopediniame karybos žodyne pateikiamas kovos užduoties sampratos išaiškinimas skelbia, kad „kovos užduotis – aukštesniosios vadovybės aiški, glauda užduoties ir tikslo formuluotė, skelbiama žodžiu arba raštu“¹⁸⁵. Kovos užduotis vykdoma ne tik esant karo padėčiai, bet ir taikos metu: karinių pratybų (mokymų) metu, pvz., per karines pratybas „Kardo kirtis“, vykusias 2014 m. Lietuvos Respublikoje, kovinius budėjimus, pvz., Lietuvos karinių oro pajėgų Šiaulių aviacijos bazėje vykdam NATO oro

¹⁸¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

¹⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1997 m. sausio 16 d. nutarimas Nr. 2 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo žalos, padarytos asmenį sužalojus, kitaip pakenkus jo sveikatai arba atėmus gyvybę“. Teismų praktika, 1997, Nr. 5–6.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 15 d. nutarimas Nr. 840 „Dėl Atleidimo nuo atsakomybės esant nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybėms taisyklių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 1996, Nr. 68-1652.

¹⁸⁴ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-466.

¹⁸⁵ Čiočys, P. A., et al. Enciklopedinis karybos žodynas. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008, p. 296.

policijos misiją Baltijos valstybėse; reaguojant į nekonvencines grėsmes Lietuvos Respublikos teritorijoje; kariams dalyvaujant Jungtinių Tautų (toliau – JT) vadovaujamose taikos palaikymo misijose (pvz., Afganistano Islamo Respublikoje) ir JT mandatą turinčiose Europos Sąjungos karinėse operacijose, kitose tarptautinėse operacijose, skirtose palaikyti taiką ir tarptautinį saugumą pasaulyje.

13.2.8. Krašto apsaugos turto praradimas (BK 324 straipsnis)

BK 324 straipsnis nustato baudžiamąją atsakomybę, kylančią, kai asmuo dėl aplaidumo praranda jam tarnybos reikalais patikėtą krašto apsaugos turtą. Pagal Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 2 straipsnio 17 punktą „krašto apsaugos sistema – Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo sistemos dalis, kurią sudaro valstybės institucijų, kurių paskirtis saugoti ir ginti valstybės suverenitetą, jos teritorijos neliečiamybę ir vientisumą, vykdyti Lietuvos tarptautinius gynybos ir karinio bendradarbiavimo įsipareigojimus, kitas su krašto apsauga susijusias funkcijas, taip pat šių institucijų įsteigtų įmonių ir įstaigų bei krašto apsaugos reikmėms skirtų karinių teritorijų ir kitų infrastruktūros objektų visuma.“ Vykdydamos įstatyme numatytas funkcijas ir uždavinius krašto apsaugos sistemos institucijos patikėjimo, panaudos, nuomos pagrindais valdo kilnojamąjį (pvz., transporto priemonės, karo laivus, elektroninę įrangą ir t. t.) ir nekilnojamąjį turtą (pvz., pastatą). Šios nusikalstamos veikos objektyvusis požymis – krašto apsaugos sistemos turto praradimas, t. y. kariui asmeniškai išduoto ir jam patikėto turto (nekilnojamojo, pvz., transporto priemonės, ryšio priemonės ir t. t.) dingimas, o subjektyvusis požymis – neatsargumas. Teismų praktika rodo, kad karys gali prarasti tik jam asmeniškai išduotą ir patikėtą krašto apsaugos sistemos turtą, pvz., karinę techniką. „Baudžiamojoje byloje nustatyta, kad V. K., būdamas karys, pagal jam pavestas pareigas pratybų metu turėjo užtikrinti karių aprūpinimą ryšio priemonėmis – iš kitų bataliono padalinių surinkti radijo stoteles ir jas išduoti kariams vykdant tiesiogines pratybų užduotis. Tuo metu jos buvo saugojamos bendrose karių palapinėse, kurių apsaugą užtikrindavo juose gyvenę kariai. Byloje nustatyta ir tai, kad šios ryšių priemonės kariams buvo išduodamos nepasirašant, už tai buvo atsakingas grandinis M. R. Iš bylos aplinkybių matyti, kad šios radijo stotelės, minėta, nebuvo pasirašytinai išduodamos kiekvienam kariui, taip pat byloje nenustatyta kada ji dingo (ar pratybų metu, ar jas saugant ir pan.) bei kas ją prarado. Taigi byloje nėra jokių duomenų, kad dingusi radijo stotelė buvo asmeniškai išduota V. K. ir jis dėl aplaidumo ją prarado. Kaip nustatyta byloje, V. K. ir M. R., pasibaigus karinėms pratyboms, pagal jų pareiginius

nuostatus, būdami atsakingi už šių ryšių priemonių priėmimą, išdavimą ir apskaitą, netinkamai vykdė savo pareigas, o po mokymų pasibaigimo nesuskaičiavo naudotų pratybose ryšių priemonių, todėl nebuvo galimybių nustatyti, kuriuo metu ir dėl kieno kaltės viena radijo stotelė dingo.¹⁸⁶ BK 324 straipsnio prasme turtas gali būti prarandamas tiek prieš kario valią, tiek kariui aplaidžiai elgiantis su jam patikėtu krašto apsaugos turto tarnybos reikalams. Turto praradimas prieš valią teismų praktikoje beveik neanalizuotas. Teisės teorijoje nurodoma, kad turtas gali būti prarandamas per stichinę nelaimę, apgaule išviliojus, sukčiaujant, šantažuojant¹⁸⁷. Taigi turtas prarandamas prieš kario valią dėl nenugalimos jėgos ar teisės pažeidimų. Analizuojant kariui patikėto turto sąvoką reikia vadovautis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 8. Nors šis nutarimas priimtas dar galiojant senajam BK, jame įtvirtintos nuostatos dėl patikėto turto neprarado aktualumo ir įsigaliojus naujam baudžiamajam įstatymui. Taigi pagal šį nutarimą „patikėtas turtas yra užimamų pareigų, specialių pavedimų bei sutarčių pagrindu teisėtame kaltininko valdyme esantis svetimas turtas, kurio atžvilgiu kaltininkas turi teisiškai apibrėžtus įgalinimus“¹⁸⁸. Tiriant minėtą nusikalstamą veiką būtina išreikalauti arba paimti kario materialinės atsakomybės sutartį, išrašus iš materialinių vertybių, lėšų, tarnybos turto apskaitos dokumentų (žurnalų ir pan.), kuriuose turi būti aiškiai ir tiksliai nurodyta, kas buvo perduota ar patikėta karo tarnybą atliekantiems asmenims (toliau – kariams), pvz., nurodytas objekto pavadinimas, modelis, serijos numeris, inventorizacinis numeris, ir pan. Tokie duomenys saugomi Centralizuotoje finansų ir turto tarnyboje, kario tarnybos vietos krašto apsaugos sistemos institucijos struktūriniame padalinyje, atsakingame už materialinių vertybių ir lėšų apskaitą, skirstymą, išdavimą, ir pan. Tyrimo metu reikia išanalizuoti karių materialinės atsakomybės sąlygas. Sprendžiant kario patraukimo baudžiamojon atsakomybėn dėl nusikalstamos veikos, numatytos BK 324 straipsnyje, klausimą būtina nustatyti, ar nėra aplinkybių, naikinančių karių materialinę atsakomybę. Išsamus šių aplinkybių sąrašas pateikiamas Lietuvos Respublikos karių materialinės atsakomybės įstatymo 3 straipsnio 1 dalyje, skelbiančioje, kad „kariai netraukiami materialinėn atsakomybėn šiais atvejais:

¹⁸⁶ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 30 d. nutartis baudžiamojame bylose Nr. 2K-128/2010.

¹⁸⁷ Mikelėnas, V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*, 2005, Nr. 1 (55), p. 10.

¹⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. gruodžio 22 d. Įstatymų dėl baudžiamosios atsakomybės už sukčiavimą, turto pasisavinimą arba iššvaistymą taikymo teismų praktikoje apibendrinimo apžvalga Nr. A2-9. Teismų praktika, 1998, Nr. 10.

- 1) kai žala padaryta būtiniosios ginties sąlygomis, jei nebuvo peržengtos būtiniosios ginties ribos;
- 2) kai žala padaryta sulaikant ar siekiant sulaikyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;
- 3) kai žala padaryta būtinojo reikalingumo sąlygomis, jei pagal veikos aplinkybes buvo pagrindas manyti, kad padaryta žala bus mažesnė negu išvengtoji;
- 4) kai žala padaryta kariui esant tokios būsenos, kai jis negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, išskyrus, kai karys pats sukėlė sau tokią būseną vartodamas alkoholį, narkotines, psichotropines, toksines medžiagas ar kitokiu būdu;
- 5) kai žala padaryta dėl pateisinamos tarnybinės rizikos;
- 6) kai žala padaryta veikiant nenugalimai jėgai.“

Tik nustačius patraukimo baudžiamojon atsakomybėn teisinį pagrindą ir tikslią turtinės žalos sumą įstatymo nustatyta tvarka būtina pareikšti civilinį ieškinį baudžiamajoje byloje ir imtis BPK 109–118 ir 151–152 straipsniuose numatytų priemonių pareikštam civiliniam ieškiniui užtikrinti. Prieš apklausiant asmenis kaip liudytojus ar įtariamuosius rekomenduojama susipažinti su materialinių vertybių apskaitos organizavimą krašto apskaitos sistemoje reglamentuojančiais teisės normų aktais ir tyrimo metu, jeigu būtina, pasitelkti reikalingą specialistą. Prarasto krašto apsaugos turto vertė nustatoma vadovaujantis Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2001 m. gegužės 11 d. įsakymu Nr. 641 su vėlesniais pakeitimais, 2011 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. V-956 „Dėl Tikrosios karo tarnybos karių padarytos žalos krašto apsaugos sistemos, vidaus reikalų sistemos ar kitoms institucijoms, kuriose kariai tarnauja, apskaičiavimo tvarkos patvirtinimo“¹⁸⁹ ir kitais teisės normų aktais.

13.2.9. Sargybų tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 325 straipsnis)

Norint atskleisti ir išsiaiškinti BK 325 straipsnio dispoziciją jos turinio reikia ieškoti Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2004 m. gegužės 13 d. įsakymu Nr. V-489 patvirtintame Lietuvos kariuomenės laikinajame sargybos statute¹⁹⁰, Lietuvos Respublikos kovinių ginklų naudojimo

¹⁸⁹ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2001 m. gegužės 11 d. įsakymas Nr. 641 „Dėl tikrosios karo tarnybos karių padarytos žalos krašto apsaugos sistemos, vidaus reikalų sistemos ar kitoms institucijoms, kuriose kariai tarnauja, apskaičiavimo tvarkos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2001, Nr. 43-1527.

¹⁹⁰ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2004 m. gegužės 13 d. įsakymas Nr. V-489 „Dėl Lietuvos kariuomenės laikinojo sargybos statuto patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2004, Nr. 111-4158.

krašto apsaugos sistemoje statuto patvirtinimo įstatymo Nr. VIII-1621 pakeitimo įstatyme¹⁹¹ ir kituose teisės aktuose. Taigi tiriant šią nusikalstamą veiką būtina išsamiai susipažinti su minėtaisiais sargybos tarnybą reglamentuojančiais teisės normų aktais, sargybos tarnybos perdavimo ir priėmimo žurnaluose esančiais įrašais, paskyrimo į sargybą tvarka ir t. t. Į baudžiamąją bylą rekomenduojama įdėti sargybos tarnybą reglamentuojančių teisės normų aktų dalis, kurių nuostatos, kaip leidžia manyti ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenys, buvo pažeistos. (Dėl karo padėties žr. šio skyriaus dalį dėl nusikalstamos veikos, numatytos BK 315 straipsnyje tyrimo ypatumų). Sąvokos „kovos užduotis“ reikšmė Vikipedijoje aiškina taip: „kovos užduotis (angl. *combat mission*; rus. боевая задача) – vado skirta užduotis kariui ar kariniam vienetui pasiekti tam tikrą tikslą mūšyje ar kitokioje kovinėje situacijoje.“¹⁹² Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 2 straipsnio 1 dalies 8 punkte skelbiama, kad „karinė operacija – kariniai veiksmai vykdant strategines, taktines ar administracines karines užduotis (misijas) ir mokymus“¹⁹³.

Iš Lietuvos Respublikos pasirašytų tarptautinių sutarčių, pvz., NATO ACQUIS, Šiaurės Atlanto sutarties 3, 5 straipsnių, Jungtinių Tautų įstatų 51 straipsnio, kuriuo pripažįstama kiekvienos valstybės neatimama teisė į individualią ir kolektyvinę savignyą, taip pat kitų tarptautinės teisės aktų, Konstitucijos, Lietuvos Respublikos kovinių ginklų naudojimo krašto apsaugos sistemoje statuto patvirtinimo įstatymo Nr. VIII-1621 pakeitimo įstatymo¹⁹⁴, Lietuvos Respublikos tarptautinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių įstatymo¹⁹⁵, Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymo¹⁹⁶, BK 325 straipsnio ir kitų nacionalinių teisės aktų išplaukia, kad karys vykdo kovos užduotis:

- esant įvestai karo padėčiai Lietuvos Respublikos teritorijoje;
- dalyvaudamas tarptautinėje operacijoje, pvz., kovos su piratavimu operacijoje „Vandenyno skydas“;

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos kovinių ginklų naudojimo krašto apsaugos sistemoje statuto patvirtinimo įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 35-974.

¹⁹² Laisvoji interneto enciklopedija [interaktyvus], <http://lt.wikipedia.org/wiki/Kovos_uzduotis>.

¹⁹³ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas. Valstybės žinios, 1998, Nr. 49-1325.

¹⁹⁴ Lietuvos Respublikos kovinių ginklų naudojimo krašto apsaugos sistemoje statuto patvirtinimo įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 35-974.

¹⁹⁵ Lietuvos Respublikos tarptautinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 25-762.

¹⁹⁶ Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 52-1482.

- dalyvaudamas bendroje gynybos operacijoje, kuri vykdoma pagal kolektyvinės gynybos sutartį vienos ar kelių sutarties šalių ginkluoto užpuolimo atveju, taip pat rengdamasis šiai operacijai;
- dalyvaudamas bet kurioje kitoje nei kolektyvinės gynybos tarptautinėje operacijoje (taip pat rengdamasis šiai operacijai), atitinkančioje Jungtinių Tautų tikslus ir principus;
- dalyvaudamas kolektyvinės gynybos arba kitoje karinėje operacijoje taikai ir saugumui palaikyti, kuriai Lietuvos Respublikos kariniai vienetai panaudojami kartu su kitų valstybių kariniais vienetais, pvz., NATO vadovaujamosiose misijose – Tarptautinių saugumo paramos pajėgų misijoje Afganistano Islamo Respublikoje;
- dalyvaudamas koviniame budėjime, kariniuose mokymuose (pratybose);
- dalyvaudamas Lietuvos Respublikos tarptautinėse operacijose; bendrosiose gynybos operacijose, vykdomose pagal kolektyvinės gynybos sutartį; bet kuriose kitose nei kolektyvinės gynybos tarptautinėse operacijose; kolektyvinės gynybos arba kitose karinėse operacijose (toliau – operacijose). Šis dalyvavimas pagrįstas Lietuvos Respublikos pasirašytais kolektyvinės gynybos ir saugumo sutartimis. Remiantis tarptautinėmis sutartimis Lietuvos Respublikos Seimas nutarimu suteikia Lietuvos Respublikos kariams mandatą dalyvauti tarptautinėse operacijose.

Nusikalstamos veikos sudėties elementas – sunkūs padariniai. Pažeidus sargybos tarnybos taisykles jie pasireiškia gyvybės atėmimu (žmogaus ar žmonių žūtimi), sunkiu arba nesunkiu sveikatos sutrikdymu, didele turistine žala.

Sveikatos sutrikdymo faktą ir laipsnį – sunkų arba nesunkų – nustato teismo medicinos ekspertai vadovaudamiesi Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklėmis, patvirtintomis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V-298/158/A1-86¹⁹⁷.

Nustatant, ar padaryta turtinė žala yra didelė, rekomenduojama vadovautis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 4 d. Teismų praktikos nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams baudžiamosiose bylose (BK 225, 226, 227, 228, 229 straipsniai)

¹⁹⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V-298/158/A1-86 patvirtintos Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės. Valstybės žinios, 2003, Nr. 52-2357.

apibendrinimo apžvalga Nr. 2-2007. Joje konstatuota, kad „sprendžiant klausimą, ar turitinė žala yra didelė, atsižvelgiama ne tik į žalos pinigines išraiškos dydį, bet ir į tai, kiek ji reikšminga tokią žalą patyrusiam asmeniui (pvz., nukentėjusiajam, kurio materialinė padėtis yra sunki, didelė žala pripažįstama ir tokia žala, kuri pagal jos piniginę išraišką nėra didelė). Kitokio, t. y. neturtinio, pobūdžio žala paprastai pripažįstama didele, jeigu ji patiriama dėl Konstitucijoje įtvirtintų teisių ir laisvių pažeidimo. Konstitucijoje įtvirtintų teisių ir laisvių pažeidimas, valstybės tarnybos autoriteto sumenkinimas ar kiti esmingai žalingi padariniai paprastai pripažįstami didele žala ne tik tarnybai ar asmeniui, bet ir valstybei“¹⁹⁸.

Pranešime apie įtarimą, kaltinamajame akte, teismo nuosprendyje (nutartyje) nereikia minėti vietos aktų, pvz., remiantis Lietuvos kariuomenės laikinuoju sargybos statutu dalinio vado įsakymu patvirtintos sargybos organizavimo ir ėjimo tvarkos aprašo.

Pagal BK 325 straipsnį baudžiamoji atsakomybė kyla už tuos sargybų tarnybą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų pažeidimus, kurie yra priešastatiniu ryšiu tiesiogiai susiję su šiame straipsnyje numatytais sunkiais padariniais.

13.2.10. Valstybės sienos apsaugos tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 326 straipsnis)

Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos atsako už Lietuvos sausumos ir jūros sienų apsaugą, į šalį atvykstančių ir iš jos išvykstančių asmenų pasienio tikrinimą oro, jūrų, upių uostų ir sausumos pasienio kontrolės punktuose. Įstatymo nustatyta tvarka įvedus karo padėtį, taip pat esant nekonvencinei grėsmei remiantis Lietuvos Respublikos kovinių ginklų naudojimo krašto apsaugos sistemoje statuto patvirtinimo įstatymo Nr. VIII-1621 pakeitimo įstatymo 7 straipsnio 1 punkto nuostatomis dėl karinės jėgos panaudojimo Lietuvos valstybės sienos apsaugos funkcija gali būti pavedama vykdyti Krašto apsaugos ministerijai.

BK 326 straipsnio dispozicija yra blanketinio pobūdžio ir nukreipia į konkrečios teisės srities teisės aktą, t. y. nurodoma, kokios teisės srities taisyklės pažeidžiamos darant nusikalstamą veiką nagrinėjamoju atveju: Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. vasario 2 d. nutarimas Nr. 126

¹⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 4 d. Teismų praktikos nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams baudžiamosiose bylose (BK 225, 226, 227, 228, 229 straipsniai) apibendrinimo apžvalga Nr. 2-2007. Teismų praktika, 2007, Nr. 26.

„Dėl pasienio kontrolės punktų veiklos taisyklių patvirtinimo“¹⁹⁹, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2004 m. balandžio 28 d. įsakymas Nr. IV-143 „Dėl pasienio tikrinimo tvarkos“²⁰⁰, Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos vado 2012 m. sausio 31 d. įsakymas Nr. 4-116 „Dėl Sienos kontrolės nuostatų patvirtinimo“²⁰¹ ir kiti teisės aktai. Šio straipsnio dispozicijoje nurodyta, kad karys traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jeigu atlikdamas Lietuvos Respublikos valstybės sienos apsaugos tarnybą pažeidė šios tarnybos taisykles ir dėl to atsirado sunkių padarinių. Rekomenduojama išreikalauti ir prie baudžiamosios bylos prijungti valstybės sienos apsaugos tarnybą reglamentuojančius aktus, kurių reikalavimai buvo pažeisti. Sprendžiant asmenų (ne karių), pažeidusių valstybės sienos kirtimo tvarką, atsakomybės klausimą rekomenduojama atsižvelgti į Lietuvos Respublikos valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymo 15 straipsnio 2 dalies nuostatą, skelbiančią, kad „valstybės sienos kirtimo tvarkos pažeidimais nelaikomi atvejai, kilę dėl nenumatytų aplinkybių.“

Prieš priimant procesinį sprendimą būtina išanalizuoti valstybės sienos apsaugos tarnybą reglamentuojančius teisės aktus, nustatyti, ar yra būtinas tiesioginis priežastinis kariusiui nustatytų pareigų neatlikimo ir dėl jų neatlikimo kilusių sunkių padarinių ryšys.

Sunkūs padariniai – tai vertinamoji teisinė kategorija, kurios supratimas priklauso nuo normos taikytojo. Kiekvienoje byloje jie turi būti nustatomi ir vertinami atskirai, pagal konkrečias kiekvienos bylos aplinkybes. Tai gali būti turtinė žala, žmogaus žūtis ir pan.

13.2.11. Budėjimo tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 327 straipsnis)

BK 327 straipsnyje išdėstyta teisės normos dispozicija yra blanketinio pobūdžio. Ji ne formuluoja elgesio taisyklę, o nukreipia į kitą teisės aktą, reglamentuojantį budėjimo organizavimo tvarką krašto apsaugos sistemos institucijose. Taigi norint atskleisti BK 327 straipsnio dispoziciją jos turinio reikia ieškoti kituose teisės aktuose, reglamentuojančiuose budėjimo organizavimo tvarką: pvz., Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro

¹⁹⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. vasario 2 d. nutarimas Nr. 126 „Dėl Pasienio kontrolės punktų veiklos taisyklių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2001, Nr. 12-346.

²⁰⁰ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2002 m. kovo 28 d. įsakymas Nr. 154 „Dėl Pasienio tikrinimo tvarkos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2002, Nr. 38-1410.

²⁰¹ Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos vado 2012 m. sausio 31 d. įsakymas Nr. 4-116 „Dėl Sienos kontrolės nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2006, Nr. 109-4153.

2008 m. vasario 29 d. įsakyme Nr. V-163 „Dėl karo tarnybos statuto patvirtinimo“²⁰².

Šia nusikalstama veika tiesiogiai kėsinama į specialiąją tarnybų atlikimo tvarką krašto apsaugos sistemos institucijose. Enciklopediniame karybos žodyne žodžio „budėjimas“ reikšmė aiškinama taip: „1. dalinio (laivo), padalinio, karinės mokymo įstaigos ir kt. karinių įstaigų, budėjimo pajėgų ir padalinių dienos tarnybos ėjimas. Budėjimas vyksta visų šalių kariuomenėse“²⁰³. Karo tarnyboje dar išskiriamas kovinis budėjimas, kurio reikšmė jau minėtame enciklopediniame karybos žodyne aiškinama taip: „specialiai paskirtų pajėgų ypatinga budėjimo rūšis; jo metu pajėgos yra nuolat pasirengusios vykdyti netikėtai iškilusias užduotis arba kovos veiksmus. Budėjimas vykdomas karo ir taikos metu... Budėjimo pajėgos veikia pagal aukštesniųjų viršininkų komandas ir signalus, o prireikus – budėjimo vienetų vadų sprendimu. Už budėjimo taisyklių pažeidimą priklausomai nuo atsiradusių neigiamų padarinių numatyta drausminė arba baudžiamoji atsakomybė.“²⁰⁴ Kaip matyti iš pateikto paaiškinimo, kovinis budėjimas – tai rengimasis atlikti kovos veiksmus ir jų atlikimas esant pagrindui. Taisant sisteminę teisės normos aiškinimo būdą BK 327 straipsnyje įtvirtintos teisės normos prasmė atskleidžiama naudojantis žiniomis apie aiškinamos normos loginius ryšius, sąveiką su BK 325 straipsnyje įtvirtinta teisės norma. Ši analizė leidžia manyti, kad kovinio budėjimo tarnybos taisyklių pažeidimas kvalifikuotinas pagal BK 325 straipsnį esant vienai iš šių sąlygų: įvesta karo padėtis Lietuvos Respublikos teritorijoje; vykdoma tarptautinė operacija, pvz., kovos su piratavimu operacija „Vandenyno skydas“; rengiama bendroji gynybos operacija, kuri bus vykdoma pagal kolektyvinės gynybos sutartį, jeigu bus užpulta viena ar kelios sutarties šalys, vyksta rengimasis šiai operacijai, pvz., atskiri kariniai junginiai taikos metu nustatyta tvarka yra nuolatinės kovinės parengties; vykdoma bet kokia kita nei kolektyvinės gynybos tarptautinė operacija (taip pat rengimasis šiai operacijai), atitinkanti Jungtinių Tautų tikslus ir principus; vykdoma kolektyvinės gynybos arba kita karinė operacija, kuriai Lietuvos Respublikos kariniai vienetai panaudojami kartu su kitų valstybių kariniais vienetais, pvz., Afganistano Islamo Respublikoje. Jeigu nėra budėjimo tarnybos nuostatų, nesusijusių su kovos veiksmis, minimų sąlygų pažeidimas užtraukia baudžiamąją atsakomybę tik esant sunkiems padariniams, pvz., žuvus žmogui

²⁰² Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2008 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. V-163 „Dėl Karo tarnybos statuto patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2008, Nr. 30-1057.

²⁰³ Čіоцґс, P. A., *et al.*, *supra* note 185, p. 94.

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 261.

ir pan. Atliekant ikiteisminį tyrimą įstatymo nustatyta tvarka būtina išreikalauti arba paimti: dokumentus, kurie patvirtina įtariamojo susipažinimą su budėjimo tarnybos nuostatais; įtariamojo paskyrimą į budėjimo tarnybą; instruktavimą prieš pradėdant budėjimą, budėjimo metu įvykusių įvykių apskaitos žurnalą; kitus su budėjimo tarnyba susijusius dokumentus, daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, pvz., pokalbių įrašus ir stenogramas.

Taikant žvalgybos informacijos rinkimo būdus ir ikiteisminio tyrimo veiksmus reikia nustatyti kitus informacijos šaltinius ir asmenis, galinčius suteikti tyrimui reikšmingos informacijos apie galimus sunkių padarinių sukėlusius budėjimo tarnybos taisyklių (išskyrus sargybų) nuostatų pažeidimus. Juos reikia apklausti kaip liudytojus laikantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymo nustatytos tvarkos. Tyrimo metu siekiant atskleisti priežastis, sukėlusias tiriamąjį įvykį, rekomenduojama laiku paskirti reikalingus, pvz., techninius, objektų tyrimus.

Apklausiant įtariamąjį rekomenduojama orientuotis į įtariamojo budėjimo metu vykdytų pareigų ir pavestų užduočių eigą ir eiliškumą. Atkreiptinas dėmesys, kad privalo būti tiesioginis priežastinis įtariamojo veiksmų ir kilusių sunkių padarinių ryšys. Pranešime apie įtarimą būtina tiksliai nurodyti, kokie konkretūs teisės normų aktai, jų dalys ir punktai, reglamentuojantys budėjimo tarnybą, buvo pažeisti ir kokiais konkrečiais veiksmais įtariamasis juos pažeidė.

13.2.12. Žūvančio karo laivo palikimas (BK 328 straipsnis)

1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencijos 29 straipsnyje sąvoka „karo laivas“ aiškinama taip: „šioje Konvencijoje „karo laivas“ – valstybės karinėms pajėgoms priklausantis ir tai patvirtinančiais tos valstybės išoriniais ženklais pažymėtas laivas, kuriam vadovauja karininkas, reikiamu būdu paskirtas į šias pareigas tos valstybės vyriausybės, ir jo pavardė yra įrašyta atitinkamame karininkų sąrašė arba analogiškame dokumente, ir kurį aptarnauja įgula, paklūstanti reguliariųjų karinių pajėgų drausmei.“²⁰⁵ Be to, sąvokos „karo laivas“ išaiškinimas pateikiamas Lietuvos Respublikos Klaipėdos valstybinio jūrų uosto įstatymo 2 straipsnio 19 punkte. Lietuvos Respublika pasirašė ir ratifikavo Jungtinių Tautų jūrų teisės konvenciją. Konstitucijos 138 straipsnyje skelbiama, kad „tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis.“ Iš to išplaukia, kad minėta konvencija Lietuvos Respublikoje yra tiesioginio taikymo aktas. Išsami informacija apie

²⁰⁵ Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija. Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786.

laivus, kuriems suteiktas karo laivo statusas, yra Krašto apsaugos ministerijoje, karinių jūrų pajėgų štabe.

Derėtų atkreipti dėmesį, kad vartojama sąvoka „žūvantis karo laivas“ į nacionalinę teisę perkelta netinkamai. Ji nėra tiksliai nei lingvistiniu, nei loginiu požiūriu. Žūsta žmogus ar žmonės, o laivas skęsta (angl. *sinking*), sudūžta (angl. *shipwrecked*). Antroje 1949 m. Ženevos konvencijos dėl sužeistųjų, sergančiųjų ir ginkluotojų pajėgų narių jūrose padėties pagerinimo 12 straipsnyje vartojamas terminas „laivo sudužimas“ (angl. *shipwrecked*)²⁰⁶. Todėl BK vartojama sąvoka „žūvantis karo laivas“ 328 straipsnyje koreguotina. Tačiau tai nacionalinio įstatymo leidėjo prerogatyva.

Laivui skęstant pagal susiformavusį paprotį laivo kapitonas (vadas) jį palieka paskutinis, prieš tai atlikęs kitas pareigas, kad išgelbėtų laivą, žmones ir krovinį. Ši paprotinė norma – laivo kapitonas palieka laivą paskutinis – vėliau buvo įtvirtinta teisės normų aktuose, pvz., Prekybos laivyno vadove (angl. *Merchant Marine Office Handbook*)²⁰⁷. Lietuvos Respublikos prekybinės laivybos įstatymo 13 straipsnio Laivo kapitono teisės, pareigos ir atsakomybė 13 punktas skelbia, kad „jeigu laivui gresia neišvengiama žūtis, laivo kapitonas, ėmęs visų priemonių keleiviams išgelbėti, leidžia laivo įgulai palikti laivą, taip pat pasirūpina, kad būtų išgelbėti laivo, mašinų ir radijo stoties žurnalai, reiso jūrlapiai ir kiti dokumentai. Laivo kapitonas laivą palieka paskutinis.“ Karo laivo statuto 21 punkte išvardytos karo laivo vado pareigos, kurių viena skelbia, kad jis gali „palikti laivą tik įsitikinęs, kad įgula sėkmingai paliko laivą.“ Ši nuostata suponuoja karo laivo vadui imperatyvią pareigą palikti žūstantį karo laivą paskutiniam.

Ši nusikalstama veika padaroma aktyviais veiksmais – paliekant (nuplaukiant, nuplaukiant valtimi ir pan.) žūstantį karo laivą neįvykdžius visų teisės akte apibrėžtų pareigų.

Atliekant ikiteisminį tyrimą būtina susipažinti su karo laivo vado pareiginiais nuostatais, ypač reglamentuojančiais jo veiksmus karo laivui sudužus ir skęstant. Be to, reikia išreikalauti ar paimiti dokumentus dėl paskyrimo į karo laivo vado pareigas, laivo, mašinų skyriaus, radijo stoties žurnalus, jūrinius žemėlapius ir kitus dokumentus, susijusius su karo laivo vado veikla. Taip pat iš pakrančių apsaugos tarnybos, karinės flotilės, priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus ministerijos ir kitų valstybės institucijų reikia gauti privačių ūkio subjektų

²⁰⁶ Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea [interaktyvus], <<http://www.icrc.org/ihl/INTRO/370>>.

²⁰⁷ *Professional Mariner* interneto svetainė. Captain's Duty on a Sinking Ship [interaktyvus], <<http://www.professionalmariner.com/December-January-2012/The-CaptainsDuty-on-a-Sinking-Ship/>>.

duomenis apie karo laivo vado komunikavimą ryšio priemonėmis, įrašytus pokalbius, jų stenogramas, o iš valstybinės komisijos, sudarytos katastrofos aplinkybėms iširti, – karo laivo žūties išvadas.

Be to, reikia apklausti liudininkus: ne tik karo laivo įgulos narius, bet ir kitus asmenis, galinčius suteikti tyrimui reikšmingos informacijos (įskaitant filmuotą) apie karo laivo žūties aplinkybes, evakuaciją iš karo laivo ir jo vado veiksmus laivui skęstant. Jeigu karo laivo vadas apklausiamas kaip įtariamasis, kaip specialus šios nusikalstamos veikos subjektas, būtina pabrėžti, kokias pareigas jis privalėjo atlikti pagal pareiginius nuostatus ir kitus karo tarnybą reguliuojančius teisės normų aktus, taip pat kokias konkrečiai pareigas jis iš tikrųjų atliko karo laivui skęstant. Karo laivą iškėlus būtina laiku paskirti objektų ir techninius tyrimus ir pasitelkus specialistus atlikti apžiūrą.

13.2.13. Karo dalinio vėliavos praradimas ar išniekinimas (BK 329 straipsnis)

Šia nusikalstama veika tiesiogiai kėsinama į krašto apsaugos tarnybos turto naudojimo tvarką. Šios nusikalstamos veikos dalykas – dalinio vėliavos naudojimo tvarka. Enciklopediniame karybos žodyne žodis „vėliava“ aiškinamas taip: „1. valstybės atributas, jos valstybingumo ir nepriklausomybės simbolis. Lietuvos Respublikos kariuomenės daliniai ir mokymo įstaigos turi savo vėliavas... Δ yra šios: valstybės, valstybės institucijų, karinių vienetų, Vyčio Kryžiaus, krašto apsaugos sistemos institucijų (KAM, kariuomenės vado, SP, KOP, KJP ir KASP). Lietuvos kariuomenės kariniai daliniai, tokie kaip brigados (pulakai) ir batalionai, turi valstybės Δ ir savo dalinio Δ.“²⁰⁸ Tame pačiame žodyne sąvoka „karinio dalinio vėliava“ aiškinama taip: „karinio vieneto nustatyto pavyzdžio garbės simbolis. Vėliavos įteikimo, laikymo ir saugojimo tvarką nustato statutai. Vėliava per visą laiką saugoma dalinyje, kautynių metu – kovos veiksmų rajone. Kariai privalo pasiaukojamai ir didvyriškai ginti ir neleisti pagrobti jos priešui.“²⁰⁹ Dalinio vėliava laikomas ne tik audeklas su spalvų (ir kitų ženklų) junginiu, bet ir vėliavos kotas, koto antgalis. Šie elementai sudaro vėliavą, yra neatsiejami nuo jos ir vertintini BK 329 straipsnio prasme kaip dalinio vėliava.

Asmenį apklausiant kaip liudytoją ar įtariamąjį rekomenduojama nustatyti, kokio konkrečiai karo dalinio vėliava buvo prarasta ar išniekinta, gauti šios vėliavos aprašą ir nuotraukų. Karo dalinio vėliava prarandama

²⁰⁸ ČIOČYS, P. A., *et al.*, *supra* note 185, p. 680.

²⁰⁹ *Ibid.*, p. 681.

ją pametus, pagrobus priešui, išniekinama ją nuplėšiant, sudraskant, sugadinant, užrašant nepagarbius užrašus ir panašiais veiksmais, tiek matant kitiems, tiek nematant, tačiau šis įvykis tampa žinomas. Apklausos metu būtina nustatyti karo dalinio vėliavos saugojimo ir laikymo vietą, už tai atsakingus karius, aplinkybes, kokiais veiksmais vėliava buvo prarasta ar išniekinta, šio poelgio motyvus, išreikalauti ar įstatymo nustatyta tvarka paimti dokumentus ir daiktus, turinčius reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, pvz., karo dalinio vėliavos išniekinimą, užfiksuotą vaizdo įrašymo priemonėmis, mobiliojo ryšio telefono aparatu ir pan., karo dalinio vaizdo stebėjimo kamerų įrašus (jeigu įrengtos), budėjimo tarnybos žurnale esančius įrašus apie budėjimą, užfiksuotus įvykius.

Literatūra

Teisės aktai ir teismų praktika

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.
3. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
7. Lietuvos Respublikos aviacijos įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 94-2918.
8. Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas. Valstybės žinios, 2011, Nr. 91-4327.
9. Lietuvos Respublikos geležinkelių transporto kodeksas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 72-2489.
10. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas. Valstybės žinios, 2008, Nr. 10-335.
11. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas. Valstybės žinios, 2013, Nr. 120-6055.
12. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2570.
13. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. Teisės aktų registras, 2014, i. k. 2014-10139.
14. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 68-2768.
15. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851.
16. Lietuvos Respublikos transporto veiklos pagrindų įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 29-1034.
17. Lietuvos Respublikos vidaus vandenų transporto kodeksas. Valstybės žinios, 1996, Nr. 105-2393.
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimu Nr. 1950 patvirtintos Kelių eismo taisyklės. Valstybės žinios, 2003, Nr. 7.
19. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymu Nr. V-298/158/A1-86 patvirtintos Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklės. Valstybės žinios, 2003, Nr. 52-2357.
20. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. V-505 „Dėl Medicininės apžiūros neblaivumui (girtumui) ar apsvaigimui nuo psichiką veikiančių medžiagų nustatyti atlikimo ir Bendros asmens būklės įvertinimo metodikų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2006, Nr. 71-2641.

21. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymas Nr. I-51 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų (blankų) pavyzdžių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1806.
22. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 8 d. įsakymu Nr. I-109 patvirtintos rekomendacijos „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“. Valstybės žinios, 2008, Nr. 94-3712.
23. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. I-110 „Dėl Rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2008, Nr. 94-3713.
24. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2013 m. kovo 19 d. įsakymas Nr. I-73 „Dėl Rekomendacijų dėl finansų tyrimo tvirtinimo“. Valstybės žinios, 2013, Nr. 30-1508.
25. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2010 m. gruodžio 3 d. įsakymas Nr. 5-V-935 „Dėl duomenų apie elektroninių ryšių srauto įvykius ir dalyvius tvarkymo taisyklių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2011, Nr. 57-2739.
26. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2012 m. gruodžio 17 d. aiškinamasis raštas „Dėl ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos nustatymo tiriant elektroninėje erdvėje vykdomus sukčiavimus“. Nr. 17.10-1687.
27. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2007 m. sausio 19 d. apibendrinimas „Nusikalstamų veikų intelektinei ir pramoninei nuosavybei tyrimas 2006 metais“.
28. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2008 m. sausio 10 d. aiškinamasis raštas Nr. 7.2-154 „Dėl nusikaltimų intelektinei nuosavybei tyrimo“.
29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2514.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2009, Nr. 69-2798.
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2011, Nr. 3-93.
32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. lapkričio 7 d. išvada byloje Nr. 32/08 „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento 2008 m. lapkričio 5 d. dekretu Nr. 1K-1564 išdėstyto paklausimo, ar per 2008 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus nebuvo pažeistas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“.
33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 26 d. išvada byloje Nr. 14/2012 „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidentės paklausimo, ar per 2012 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus nebuvo pažeistas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47/2006.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-66/2008.

36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-267/2011.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-6/2012.
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-36/2012.
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-597/2012.
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-131/2013.
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-250/2013.
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69/2014.
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 24 d. Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (baudžiamojo kodekso 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga. Teismų praktika, Nr. 30.
44. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-382/2013.
45. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-133/2011.
46. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 14 d. nutartis administracinio teisės pažeidimo byloje Nr. ATP-239-417/2011.
47. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-1113/2010.
48. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. birželio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-580-211-2012.

Kita literatūra

1. ABRAMAVIČIUS, A., *et al.* Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga: vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2000.
2. ABRAMAVIČIUS, A., *et al.* Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Antroji knyga: vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2001.
3. ANCELIS, P., *et al.* Ikiteisminio tyrimo veiksmai baudžiamajame procese: vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
4. ANDRIJAUSKAS, K., *et al.* Informacinės visuomenės teisė. Vilnius: Lietuvos vartotojų institutas/Vilniaus universitetas, Informacijos visuomenės studijų centras, 2005.
5. AŽUBALYTĖ, R., *et al.* Baudžiamojo proceso teisė. Metodinė priemonė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.
6. BABACHINAITĖ, G., *et al.* Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

7. BELEVIČIUS, L. Techninių priemonių naudojimo baudžiamajame procese teoriniai pagrindai ir reglamentavimas. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
8. BUCKIŪNIENĖ, O.; MEIDŪNAS, V.; PUZINAUSKAS, P. Lietuvos finansų sistema. Mokomoji knyga. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
9. BUČIŪNAS, G.; GRUODYTĖ, E. Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009.
10. BURDA, R., *et al.* Kriminalistikos taktika ir metodika. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
11. ČERKA, P.; SAJIENĖ, T. Programinės įrangos teisinės apsaugos alternatyvos. Teisės apžvalga, 2010, Nr. 1 (6).
12. GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2011.
13. GUTAUSKAS, A.; LAUCIUS, J. Korupcija Lietuvoje: ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo praktika. Vilnius: Teisės institutas, 2007.
14. FEDOSIUK, O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jos įgyvendinimo problemos. Teisė, 2003, Nr. 48.
15. FEDOSIUK, O., *et al.* Lietuvos baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2013.
16. KEINYS, S., *et al.* Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. 4-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2000.
17. KURAPKA, E., *et al.* Kriminalistikos technikos pagrindai: vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1998.
18. KURAPKA, E., *et al.* Kriminalistika. Taktika ir metodika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
19. KIŠKIS, M.; PETRAUSKAS, R. Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje pažeidimų ypatumai. Jurisprudencija, 2006, t. 5 (83).
20. KIŠKIS, M.; KRIKŠČIONAITIS, M. Intelektinės nuosavybės teisių pažeidimų tyrimai: metodologiniai aspektai. Teisė, 2008, Nr. 68.
21. KIŠKIS, M. Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje ypatumai ir teisinis reglamentavimas. Teisė, 2009, Nr. 71.
22. KASPERAVIČIUS, P.; KIŠKIS, M.; ŽILINSKAS, V. J. Intelektinė nuosavybė ir jos teisinė apsauga. Vilnius, 2007.
23. Kūrybinė išraiška. Įvadas į autorių ir gretutines teises smulkios ir vidutinės įmonės. Serija: Intelektinė nuosavybė verslui. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, Nr. 4.
24. LUKOŠEVIČIENĖ, O. Autoįvykiai ir jų tyrimo problemos Lietuvoje. Prieiga per internetą: <<http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2001/078/07ai.html>>.
25. TAMAŠAUSKIENĖ, A. Dokumento samprata ir jos reikšmė nusikalstamos veikos kvalifikavimui. Jurisprudencija, 2004, t. 60 (52).
26. PAULAUSKAS, V. Eismo įvykių ikiteisminio tyrimo kriminalistiniai ypatumai. Prieiga per internetą: <http://socin.mruni.eu/DE77A4AE-E11C-445E-8A2A63E2A104A96D/FinalDownload/DownloadID7E487BD51926C6A37E21DFE02F8A1B68/DE77A4AE-E11C-445E-8A2A-63E2A104A96D/wp-content/uploads/2012/12/A_2012-12-261.pdf>.

27. ŠALČIUS, M. Neteisėtas praturtėjimas: lūkesčiai ir realijos. Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka, 2013, Nr. 9.
28. ŠVEDAS, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Antroji knyga. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
29. ŠVEDAS, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Trečioji knyga. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010.
30. PETRAUSKAS, R.; ŠTITILIS, D. Kompiuteriniai nusikaltimai ir jų prevencija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2000.
31. PETKEVIČIUS, E. Elektroninės informacijos panaudojimas civiliniame procese. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius, 2004.
32. ARENT, M. L.; BROWNSTONE, D. R.; FENWICK, A. W. E-discovery: Preserving, Requesting&Producing Electronic Information. Computer&High Technology Law Journal, 2002, vol. 19.
33. CARPINETO, C., *et al.* Mobile Information Retrieval with Search Results Clustering: Prototypes and Evaluations. Journal of American Society for Information Science and Technology, 2009, vol. 60 (5).
34. Election Observation Handbook. Fifth Edition. Warsaw: OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights (ODIHR), 2007.
35. HADNAGY, CH. Social Engineering. The Art of Human Hacking. Indianapolis: Wiley Publishing, 2011.
36. Handbook for European Union Election Observation. Second Edition. European Commission, 2008.
37. DARNOLF, S. Assessing Electoral Fraud in New Democracies: a New Strategic Approach. Washington: IFES, 2011.
38. RAY, K. H.; BURGESS, J. D. Compliance Planning for Intellectual Property Crimes. Buffalo Intellectual Property Law Journal, 2003, No. 1, vol. 2.
39. Intellectual Property Protection and Enforcement Manual: a Practical and Legal Guide for Protecting Your Intellectual Property Rights. Washington: Global Intellectual Property Center. Prieiga per internetą: <http://www.ipr-policy.eu/3ADD8FF3-ED62-490D-8CA8-62E61580689B/FinalDownload/DownloadId-28C4A869D206253F7BFC1DA3FDA0F1D9/3ADD8FF3-ED62-490D-8CA8-62E61580689B/media/pts/1/Brand_Enforcement_Manual_FINAL.pdf>.
40. Intellectual Property Enforcement Manual: a Practical and Legal Guide for Protecting Your Intellectual Property Rights. Ottawa: The Canadian Intellectual Property Council.
41. White Paper Investigating Intellectual Property Theft. Los Angeles.
42. MARSHALL, J. H., *et al.* Searching and Seizing Computers and Obtaining Electronic Evidence in Criminal Investigation. Washington: Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys, 2009.
43. MIDDLETON, B. Cyber Crime Field Handbook. New York: Auerbach Publication, 2002.
44. Intellectual Property Crime and Enforcement in Australia. Researches and Public Policy Series. Canberra: Australian Institute of Criminology, 2008, No. 94.

45. 2010 U. S. Intellectual Property Enforcement Coordinator Annual Report on Intellectual Enforcement. 2011.
46. Intellectual Property Rights Violations: a Report on Threats to United States Interests at Home and Abroad. Washington: National Intellectual Property Rights Coordination Center, 2011 November.
47. SWANSON, CH. R.; CHAMELIN, N. C.; TERRITO, L. Criminal Investigation. Sixth Edition. New York: The McGraw-Hill Companies, 1996.
48. SIEGEL, J.; KNUPFER, G.; SAUKKO, P. Encyclopedia of Forensic Science. First Edition. Three Volume Set, 1-3. London: Academic Press, 2000.
49. STRATE, L.; STEPHANIE, B.; GIBSON R. L. et. al. Communication and Cyberspace: Social Interaction in an Electronic Environment. 2nd edition. New York: Hampton Press, 2002, p. 416.
50. ŠČERBA, T. Electronic Documents in Legal Practise // Masaryk University Journal of Law and Technology, 2010, No. 4, p. 85–95.
51. АВЕРЬЯНОВА, Т. В., *et al.* Криминалистика. Москва, 1999.
52. БАЛАШОВ, Д. Н.; БАЛАШОВ, Н. М.; МАЛИКОВ, С. В. Криминалистика. Москва: Инфра-М, 2010.
53. ВОЛЫНСКИЙ, А. Ф.; ЛАВРОВ, В. П. Криминалистика: учебник для студентов вузов. 2-е изд. перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009.
54. ЛАПИН, Е. С. Расследование преступлений, совершенных против интеллектуальной собственности. Монография. Москва: Юрлитинформ, 2009.
55. РУЗАКОВА, О. А. Право интеллектуальной собственности. Москва: Московская финансово-промышленная академия, 2004.
56. ШАРЬЮРОВА, Т. Б. Уголовно-правовая политика в сфере интеллектуальной собственности. Иркутск: Байкальский государственный университет экономики и права. Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2013. № 1.

IŠSAMUS VADOVĖLIO TURINYS

<i>Ižanga</i>	7
<i>/ I / skyrius.</i>	
Bendrosios nusikalstamų veikų tyrimo nuostatos	9
1.1. Ikitėsminio tyrimo paskirtis ir pagrindinės taisyklės	11
1.2. Ikitėsminio tyrimo pradėjimas kaip baudžiamojo proceso prielaida	16
<i>/ II / skyrius.</i>	
Duomenų (įrodymų) rinkimas ir sprendimų priėmimas ikitėsminiame procese	27
2.1. Įrodinėjimo dalykas ir ribos	29
2.2. Tyrimo veiksmai – pagrindinis būdas rinkti ir tikrinti įrodymus	32
<i>/ III / skyrius.</i>	
Patraukimas baudžiamajon atsakomybėn ir ikitėsminio tyrimo pabaigimas	37
3.1. Patraukimo įtariamuoju momentas ir proceso tvarka	39
3.2. Kardomųjų priemonių taikymo ikitėsminiame etape ypatumai	44
3.3. Ikitėsminio tyrimo sustabdymas ir tyrimo užbaigimo būdai	46
<i>/ IV / skyrius.</i>	
Nusikaltimų asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai tyrimas	49
4.1. Bendrieji BK XXVI skyriuje numatytų nusikaltimų bruožai	51
4.2. Nusikaltimų asmenų rinkimų teisėms ir Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų rinkimų ar referendumų tvarkai rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	52
4.3. Pirminiai ir tolesni BK XXVI skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai	54
4.3.1. Trukdymas naudotis rinkimų ar referendumo teise	54
4.3.2. Rinkimų ar referendumo dokumento suklastojimas arba suklastoto rinkimų ar referendumo dokumento panaudojimas	58
4.3.3. Neteisingas rinkimų balsų skaičiavimas	62
4.3.4. Rinkimų ar referendumo dokumento sunaikinimas, sugadinimas, pagrobimas arba paslėpimas	65

/ V / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams tyrimas	67
5.1. Bendrieji BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų bruožai	69
5.2. Nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	72
5.3. Pirminiai ir tolesni BK XXVIII skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai	77

/ VI / skyrius.

Nusikaltimų intelektinei ir pramoninei nuosavybei tyrimas	87
6.1. Bendrieji BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų bruožai	89
6.2. Nusikaltimų intelektinei ir pramoninei nuosavybei rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	92
6.3. Pirminiai ir tolesni BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai	99
6.4. Turtinės žalos nustatymas	100
6.5. Atskirų BK XXIX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo ypatumai	103
6.5.1. Autorystės savinimasis	103
6.5.2. Autoriaus nustatymas	103
6.5.3. Literatūros, mokslo, meno kūrinio ar gretutinių teisių objekto neteisėtas atkūrimas, neteisėtų kopijų platinimas, gabenimas ar laikymas	105
6.5.4. Specialiųjų žinių naudojimas	112
6.5.5. Informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą sunaikinimas arba pakeitimas. Neteisėtas autorių teisių ar gretutinių teisių techninių apsaugos priemonių pašalinimas	114

/ VII / skyrius.

Nusikaltimų elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui tyrimas	119
7.1. Bendrieji BK XXX skyriuje numatytų nusikaltimų ypatumai ...	121
7.2. Pirminiai ir tolesni BK XXX skyriuje numatytų nusikaltimų tyrimo veiksmai	128
7.2.1. Parengiamoji kibernetinėje erdvėje padaryto nusikaltimo tyrimo stadija	131
7.2.2. Tyrimo veiksmo atlikimo stadija	134

/ VIII / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų ekonomikai ir verslo tvarkai tyrimas	161
8.1. Įrodinėtinos aplinkybės tiriant nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai	166
8.2. Tolesni tyrimo veiksmai	174
8.3. Darbas su dokumentais. Apžiūra	177
8.4. Specialiųjų žinių naudojimas	182

/ IX / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų finansų sistemai tyrimas	185
9.1. Paplitimas ir statistika	189
9.2. Įrodinėtinos aplinkybės tiriant finansinio pobūdžio nusikalstamas veikas	191
9.3. Veiksmai tikrinant pirminę informaciją	193
9.4. Pirminiai tyrimo veiksmai	195
9.5. Tolesni tyrimo veiksmai	202
9.6. Specialiųjų žinių naudojimas	208
9.7. Finansų tyrimas	210

/ X / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams tyrimas	213
10.1. Paplitimas ir statistika	217
10.2. Įrodinėtinos aplinkybės	219
10.3. Veiksmai tikrinant pirminę informaciją	221
10.4. Pirminiai tyrimo veiksmai	225
10.4.1. Tolesni tyrimo veiksmai	230

/ XI / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui tyrimas	235
11.1. Bendras BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas	237
11.2. Nusikalstamų ir baudžiamųjų nusižengimų teisingumui rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	240
11.3. Pirminiai ir tolesni BK XXXIV skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai	247

/ XII / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų transporto eismo saugumui tyrimas	257
12.1. Bendras BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas	259
12.2. Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų transporto eismo saugumui rūšinė sudėtis ir įrodinėtinos aplinkybės	261
12.3. Pirminiai ir tolesni BK XXXIX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų tyrimo veiksmai	264

/ XIII / skyrius.

Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų krašto apsaugos tarnybai tyrimas	291
13.1. Bendras BK XLVI skyriuje numatytų nusikalstamų veikų apibūdinimas	293
13.2. Pirminiai ir tolesni tyrimo veiksmai	300
13.2.1. Šaukimo į karo tarnybą karo padėties metu vengimas (BK 315 straipsnis)	300
13.2.2. Vengimas atlikti karo tarnybą (BK 316 straipsnis)	300
13.2.3. Įsakymo nevykdymas (BK 317 straipsnis)	301
13.2.4. Grasinimas vadui ar smurtas prieš jį (BK 318 straipsnis)	302
13.2.5. Smurto veiksmai prieš pavaldinį (BK 319 straipsnis); kario terorizavimas (320 straipsnis)	304
13.2.6. Neteisėtas įsakymas ir jo vykdymas (BK 321 straipsnis)	305
13.2.7. Savavališkas pasišalinimas (BK 322 straipsnis), dezertyravimas (BK 323 straipsnis)	305
13.2.8. Krašto apsaugos turto praradimas (BK 324 straipsnis)	308
13.2.9. Sargybų tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 325 straipsnis) ...	310
13.2.10. Valstybės sienos apsaugos tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 326 straipsnis)	313
13.2.11. Budėjimo tarnybos taisyklių pažeidimas (BK 327 straipsnis)	314
13.2.12. Žūvančio karo laivo palikimas (BK 328 straipsnis)	316
13.2.13. Karo dalinio vėliavos praradimas ar išniekinimas (BK 329 straipsnis)	318
Literatūra	320
Išsamus vadovėlio turinys	326

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

At51 **Atskirų** nusikalstamų veikų tyrimas : vadovėlis / Petras Ancelis, Gediminas Bučiūnas, Marijus Šalčius, Rolandas Šlepetyš ; Mykolo Romerio universitetas. – Vilnius : Registrų centras, 2016. – 332 p. Bibliogr.: p. 320–325.

ISBN 978-9955-30-207-0 (spausdintinis)

ISBN 978-9955-30-206-3 (internete)

Šis autorių kolektyvo parengtas vadovėlis turėtų pasitarnauti siekiant geriau suprasti tinkamiausio ikiteisminio tyrimo procesinius, taktinius, metodinius, psichologinius, organizacinius ir kitus klausimus bei ugdant tam tikrus praktinius įgūdžius, reikalingus atliekant atskirų kategorijų nusikalstamų veikų tyrimą. Jame nagrinėjami anksčiau išleistose kriminalistikos mokslo publikacijose mažiau aprašyti, bet pastaraisiais metais itin aktualūs pagrindiniai nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo klausimai. Be to, glaustai pateikiami procesiniai, kriminalistiniai, organizaciniai ir kiti ikiteisminio tyrimo aspektai.

Vadovėlis bus naudingas būsimesiems teisininkams ir jau dirbantiems ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnams.

UDK 343.1(075.8)

Petras Ancelis
Gediminas Bučiūnas
Marijus Šalčius
Rolandas Šlepetyš

ATSKIRŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMAS

Redagavo Jurgita Marija Abraitytė, maketavo Janina Kaminskaitė
Viršelio dailininkė Jūratė Juozėnienė
Parengė leidybai Algis Švedas

SL 1613. 2016-05-03. 41,5 sąlyginio spaudos lanko
Tiražas 800 egz. Užsakymo Nr.

Išleido VĮ Registrų centro
Teisinės informacijos departamentas
Žirmūnų g. 68A, 09124 Vilnius
tel./faksas (8 5) 261 2806
www.teisineliteratura.lt, leidyba@teisineliteratura.lt

Spausdino STANDARTŲ SPAUSTUVĖ
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, 02189 Vilnius

Kaina sutartinė